

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ISSN 2312-2595 (Print)

ISSN 2664-3715 (Online)

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Збірник наукових праць
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

Серія Історія. Випуск 8/50 (2021)

Видавничий дім

«Гельветика»

2021

УДК 009+1+4+15+93
Д 75

Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 14 від 25 листопада 2021 р.)

«Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія» перереєстровано і затверджено в Переліку наукових фахових видань (категорія «Б») рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 № 409. Збірник індексується у міжнародних базах даних: **Google Scholar**, **Index Copernicus** (ICV 2018-62.60).

Від 2004 р. виходять за серійним принципом.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 24056-13896Р від 22.07.2019 року Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.

Відповідальність за достовірність наведених у публікаціях фактів, дат, найменувань, прізвищ, імен, цифрових даних несуть автори статей. Наукові статті друкуються за авторськими варіантами. Думка редакційної колегії може не збігатися з думкою авторів.

Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія / ред. кол. Юрій Стецик (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Випуск 8/50. 426 с. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.8/50>.

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

ISSN 2312-2595 (Print)
ISSN 2664-3715 (Online)

PROBLEMS OF HUMANITIES

a collection of scientific articles

Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

History Series. Issue 8/50 (2021)

"Helvetica"
Publishing House
2021

ISSN 2312-2595 (Print)
ISSN 2664-3715 (Online)

UDC 009+1+4+15+93
D 75

Recommended for printing by Academic Council
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(25 November 2021, Minutes № 14)

"Problems of the humanities: a collection of scientific works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History Series" was re-registered and approved in the List of scientific professional editions (category "B") of Ministry of Education and Science of Ukraine No. 409 dated 17.03.2020 and registered in the international scientometric databases **Google Scholar**, **Index Copernicus** (ICV 2018-62.60).

Since 2004 they come out on a serial basis.

Certificate of state registration of the printed mass media of the CU № 24056-13896R dated July 22, 2019 of the State Committee for Information Policy, Television and Radio Broadcasting of Ukraine.

The authors of the articles are responsible for the authenticity of the facts, dates, names, surnames, names, and digital data contained in the publications. Scientific articles are published from copyright/author's texts. The opinion of the editorial board may not coincide with the views of the authors.

Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University / Yuriy Stetsyk (Editor-in-Chief) & others. Drohobych : Publishing House "Helvetica", 2021. Issue 8/50. 426 p. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.8/50>.

РЕДКОЛЕГІЯ

Стецик Юрій, головний редактор, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Попп Руслана, заступник головного редактора, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Гриценко Галина, відповідальний секретар, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Андрєєв Віталій, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всевітньої історії та історіографії, Херсонський державний університет.

Бальбуза Катерина, доктор габлітований з історії, професор, професор кафедри історії античних суспільств, Університет Адама Міцкевича у м. Познань (Польща).

Батюк Тарас, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Галик Володимир, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Зашкільняк Леонід, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії країн Центральної та Східної Європи, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Льницький Василь, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Кондратюк Костянтин, доктор історичних наук, професор, професор кафедри новітньої історії України, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Корсак Роман, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Луць Іренеуш, доктор габлітований з історії, ад'юнкт з науковим ступенем доктора габлітованого кафедри історії стародавнього світу, Університет Марії Кюрі-Склодовської у м. Люблін (Польща).

Магсумов Тимур, кандидат історичних наук, доцент, Товариство історії освіти (м. Глазго, Велика Британія), доцент Набережночелнінського державного педагогічного університету (м. Набережні Челни, Росія).

Масненко Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького.

Машталір Вадим, доктор історичних наук, доцент, заслужений винахідник України, заступник начальника інформаційно-аналітичного управління Головного управління персоналу Генерального штабу Збройних Сил України.

Петrenchко Олег, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Прохненко Ігор, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, Ужгородський національний університет.

Ситник Олександр, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії, археології і філософії, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького.

Слапек Даріуш, доктор габлітований з історії, професор, завідувач кафедри стародавньої історії, Університет Марії Кюрі-Склодовської у м. Люблін (Польща).

Ставнюк Віктор, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Тельвак Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Тимошенко Леонід, кандидат історичних наук, професор, професор кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Футала Василь, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Яремчук Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії, Національний університет «Острозька академія».

EDITORIAL BOARD

Stetsyk Yuriy, Editor-in-Chief, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Popp Ruslana, Deputy Editor-in-Chief, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Hrytsenko Halyna, Executive Secretary, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Andreyev Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History and Historiography, Kherson State University.

Balbuza Kateryna, Habilitated Doctor in History, Professor, Professor of the History Department of Ancient Societies, Adam Mickiewicz University in Poznan (Poland).

Batiuk Taras, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Futala Vasyi, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Halyk Volodymyr, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Ilnytskyi Vasyi, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of Department of Ukraine's History, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University; Associate Professor of the Department of Mobilization, Personnel and Human Resources Management and Defense Planning, Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy.

Kondratyuk Kostiantyn, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of Modern History of Ukraine, Ivan Franko National University of Lviv.

Korsak Roman, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Tourism Infrastructure and Services Department, Uzhgorod National University.

Luts Ireneush, Habilitated Doctor in History, Adjunct of the Department of Ancient History, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland).

Magsumov Timur, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Deputy head of the laboratory, Laboratory of Professional and Pedagogical Training, International Network Center for Fundamental and Applied Research (Washington, USA); Life member, History of Education Society, Glasgow, UK; Associate Professor, History and its Teaching Methods Department, Naberezhnye Chelny State Pedagogical University (Naberezhnye Chelny, Russia).

Mashtalir Vadym, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Chief of Department – Deputy Head of Department of the Main Department of Personnel of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine.

Masnenko Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, B. Khmelnytsky Cherkassy National University.

Petrechko Oleh, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Prokhnenko Ihor, Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher, Associate Professor of the Department of History of the Ancient and Middle Ages, Uzhgorod National University.

Slapek Dariush, Doctor of History, Professor, Head of the Department of Ancient History, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland).

Stavniuk Viktor, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of the Ancient and Middle Ages, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Sytnyk Oleksander, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of History, Archeology and Philosophy, Bogdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University.

Telvak Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Tymoshenko Leonid, Candidate of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Yarenchuk Vitalii, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History, National University of Ostroh Academy.

Zashkilnyak Leonid, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Central and Eastern Europe, Ivan Franko National University of Lviv.

ЗМІСТ

Смуток Леся, Лисейко Ярослав. Заповіт дрогобицького піджупника Войцеха (Альберта) Бугрея (1580).....	13
Сізарєв Костянтин. Участь Кримського ханства, Карла XII та Пилипа Орлика в антимосковській коаліції 1710–1714 рр.....	26
Лазурко Лідія. Створення та організація діяльності часопису «Przewodnik Naukowy i Literacki» у Львові (70-ті рр. XIX ст.).....	41
Кавацюк Дмитро. Українське представництво австрійського парламенту 1891–1897 рр. в умовах політики «нової ери».....	57
Паска Ганна. Участь Лева Бачинського у роботі з'їздів РУРП (УРП) (1896–1913 рр.).....	70
Стецик Юрій, Бойчук Антоніна. Духовна офіра брата Йосафата (Василя) Рогатинського ЧСВВ (1885–1948).....	87
Шологон Лілія. Україномовне музичне мистецтво Галичини другої половини XIX – початку XX ст.: джерелознавчий аналіз.....	99
Батюк Тарас. Науково-популяризаційна діяльність Мирона Кордуби в роки Першої світової війни.....	118
Хома Іван. Участь старшин Армії УНР у відродженні громадсько-політичного життя Львова (серпень 1920 – вересень 1921 рр.).....	133

- Шкода Наталія,**
Крилова Алла. Становище православного
та римо-католицького духовенства
в Радянській Україні в 1920–30-ті рр.:
джерелознавчий аспект проблеми.....149
- Лісіна Світлана.** Правові документи ОУН: офіційні
джерела діяльності націоналістичної організації.....170
- Медвідь Оксана,**
Заболоцький Назар. Діяльність товариства
«Сільський господар» на Дрогобиччині
в 30-х рр. ХХ ст.....185
- Верба Тарас.** Формування фондів
Волинського музею (за матеріалами
періодичного видання «Wołyń» 1933–1939 рр.).....196
- Футала Василь.** Державний терор
щодо західноукраїнської інтелігенції
у 1939–1953 рр.: історіографія проблеми.....215
- Гриник Лілія.** Заходи щодо організації
здорового способу життя українських націоналістів
на Прикарпатті 1940–1950-х рр. (за матеріалами
ГДА СБУ): теорія та практика.....243
- Сабінський Михайло.** Історична концепція
Михайла Грушевського в осмисленні
українських закордонних істориків
повоєнного двадцятиліття.....273
- Тельвак Вікторія,**
Корновенко Сергій. «Мусимо сказати щиро і твердо:
Україна – се селянська країна»:
аграристський дискурс еміграційної
публіцистики М. Грушевського.....289

Наконечний Володимир. Лемкознавчі студії в українській зарубіжній історіографії (1950–1980-ті рр.).....	307
Полякова Лариса. Основні історичні аспекти розвитку політичної еліти в незалежній Україні.....	319
Галів Микола, Михаць Роман, Бойчук Антоніна. Політика пам'яті щодо радянських репресій у Дрогобичі (1991–2020 рр.): за матеріалами періодичних видань.....	334
Хахула Любомир, Гльницький Василь. Волинь та Галичина у діяльності польських земляцьких товариств (кінець ХХ – початок ХХІ ст.).....	364
Банях Василь. Соціальна місія музеїв: еволюція поняття.....	386
Гнідик Ірина. Чудотворні ікони Богородиці у Венеції.....	402

РЕЦЕНЗІЇ

Петречко Олег. Нова монографія про фінансове господарство стародавніх римлян (<i>Рецензія на монографію: Сергеев И.П. Очерк истории финансового хозяйства древних римлян. Харьков : Майдан, 2021. 380 с.</i>).....	420
---	-----

CONTENTS

Smutok Lesia, Lyseyko Yaroslav. The will of the Drohobych pidzhupnyk Wojciech (Albert) Bugrey (1580).....	13
Sizariev Kostiantyn. Participation of the Crimean Khanate, Karl XII and Pylyp Orlyk in the anti-Moscow coalition of 1710–1714.....	26
Lazurko Lidiya. Creation and organization activities of the journal "Przewodnik Naukowy i Literacki" in Lviv (70s of the XIX century).....	41
Kavatsiuk Dmytro. Ukrainian representatives in the Austrian Parliament 1891–1897 in the conditions of the "new era" policy.....	57
Paska Hanna. Lev Bachynskyi's participation in the work of RURP (URP) congresses (1896–1913).....	70
Stetsyk Yurii, Boichuk Antonina. Spiritual Sacrifice of Brother Josafat (Vasyl) Rohatynsky OSBG (Order of Saint Basil the Great) (1885–1948).....	87
Sholohon Liliia. Ukrainian-language musical art of Galicia in the second half of the XIX – early XX centuries: source analysis.....	99
Batiuk Taras. Scientific and popularization activity of Myron Korduba during the First World War.....	118
Khoma Ivan. Participation of officers of Ukrainian People's Republic in the revival of social and political life in Lviv (August 1920 – September 1921).....	133

Shkoda Natalia,	
Krylova Alla. The situation of Orthodox and Roman Catholic clergy in the Soviet Ukraine in the 1920s – 1930s: source review.....	149
Lisina Svitlana. OUN legal documents: official sources of activity of the nationalist organization.....	170
Medvid Oksana,	
Zabolotskyi Nazar. The activity of the Society "Sil'skyi Gospodar" ("A Farmer") in Drohobych in the 1930s.....	185
Verba Taras. Formation of the Volyn museum collection (on the periodical newspaper's "Volyn" materials 1933–1939).....	196
Futala Vasyl. State terror against the Western Ukrainian intelligentsia in 1939–1953: historiography of the problem.....	215
Hrynyk Lilia. Measures for the organization of a healthy lifestyle of Ukrainian nationalists in the Precarpathians 1940–1950s (based on the materials of the BSA of the SSU): theory and practice.....	243
Sabynskyi Mykhailo. Mykhailo Hrushevsky's historical concept in the understanding of Ukrainian foreign historians of the post-war twenty-year period.....	273
Telvak Viktoria,	
Kornovenko Serhii. "We must say honestly and confidently: Ukraine belongs to peasants": agricultural discourse of emigration journalism of M. Hrushevsky.....	289

Nakonechnyi Volodymyr. Lemkological studies in foreign Ukrainian historiography (1950s – 1980s).....	307
Polyakova Larysa. Main historical aspects of the development of the political elite in independent Ukraine.....	319
Haliv Mykola, Mykhats Roman, Boychuk Antonina. The memory policy on Soviet repression in Drohobych (1991–2020): based on periodicals.....	334
Khakhula Liubomyr, Ilnytskyi Vasyl. Volhynia and Galicia in the activities of Polish Eastern Borderlands fellow-countrymen societies (the end of XX – the beginning of XXI century).....	364
Banakh Vasyl. Social mission of museums: evolution of the concept.....	386
Hnidyk Iryna. Miraculous icons of the Mother of God in Venice.....	402

REVIEWS

Petrechko Oleh. A new monograph on the financial economy of the ancient Romans (<i>Monograph review: Sergeev I.P. Essay on the history of the financial economy of the ancient Romans. Kharkiv : Maidan, 2021. 380 p.</i>).....	420
--	-----

UDC 930.2: 94(477.83-21)
DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.240953

Леся СМУТОК

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (lesiasm77@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8918-2258>

Ярослав ЛИСЕЙКО

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Митрополита Андрея, 3, 4-корпус, м. Львів, Україна, індекс 79016 (lyseyko@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3404-7221>

Бібліографічний опис статті: Smutok, L., & Lyseyko, Ya. (2021). The will of the Drohobych pidzhupnyk Wojciech (Albert) Bugrey (1580). Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 8/50, 13–25. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.240953>.

**ЗАПОВІТ ДРОГОБИЦЬКОГО
ПІДЖУПНИКА ВОЙЦЕХА (АЛЬБЕРТА) БУГРЕЯ (1580)**

Анотація. *Мета дослідження* – публікація писемної пам'ятки до історії Дрогобича кінця XVI ст., зокрема заповіту дрогобицького піджупника Войцеха (Альберта) Бугрея. **Методологія** дослідження оперта на засадах історизму й використання підходів, властивих для дослідження мікроісторії та минулого окремих соціальних груп й населених пунктів. **Наукова новизна** – виявлений та введений до наукового обігу історичний документ, котрий поповнює джерельну базу до історії міста Дрогобич. Це історичне джерело можна використати для студій з історії Дрогобича й просопографічних напрацювань про дрогобицьке міщанство ранньомодерної доби. **Висновки** – в результаті евристичних

© Lesia Smutok, Yaroslav Lyseyko, 2021

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

пошуків виявлених та залучається до наукового обігу документ – заповіт дрогобицького піджупника Войцеха (Альберта) Бугрея. Отримані з вказаного документа відомості надають можливість з'ясувати окремі сторони життя та діяльності дрогобицького міщанства, його залученість до різних сфер життєдіяльності.

Ключові слова: Дрогобич; заповіт; жупи; варіння солі; урбаністика.

Lesia SMUTOK

PhD (History), Associate Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (lesiasm77@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8918-2258>

Yaroslav LYSEYKO

PhD (History), Associate Professor, Department of History, Museum Studies and Cultural Heritage, Lviv Polytechnic National University, 3, Mytropolyta Andraia Str., Building, 4, postal code 79016 (lyseyko@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3404-7221>

To cite this article: Smutok, L., & Lyseyko, Ya. (2021). The will of the Drohobych pidzhupnyk Wojciech (Albert) Bugrey (1580). *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 8/50, 13–25. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.240953>.

THE WILL OF THE DROHOBYCH PIDZHUPNYK¹ WOJCIECH (ALBERT) BUGREY (1580)

Summary. *The purpose of the research* is to publish a written historical document of Drohobych at the end of the 16th century, in particular the will of the Drohobych pidzhupnyk Wojciech (Albert) Bugrey. **The methodology** of research is based on the principles of historicism and the use of approaches inherent in the study of microhistory and the past of individual social groups and settlements. **Scientific**

¹ Pidzhupnyk – assistant to the head of the saltworks.

novelty is a historical document discovered and put into scientific circulation, which supplements the source base to the history of the city of Drohobych. This historical source can be used for studies on the history of Drohobych and prosopographical works on the Drohobych bourgeoisie of the early modern period. **Conclusions** as a result of heuristic searches, a document was discovered and put into scientific circulation – the will of the Drohobych deputy Wojciech (Albert) Bugrey. The information obtained from this document provides an opportunity to clarify certain aspects of life and activity of the Drohobych bourgeoisie, its involvement in various spheres of life.

Key words: Drohobych; will; counties; salt cooking; urban planning.

Problem statement. The documentary basis for studying the history of Drohobych in the Middle Ages and early modern times is extremely poorly preserved. Today, a researcher has documents of the city archives dating the middle of the 18th century. Previously, we had only a few acts scattered in various archival collections in Ukraine and Poland. Therefore, identification and introduction to scientific use of the written records from 16–17 centuries connected with the history of Drohobych is an extremely urgent and important task. Such heuristic searches and discoveries allow to supplement factual knowledge about Drohobych, to correct the historical outline, to model the past city life and finally to re-interpret certain phenomena of social, ethno-confessional and cultural development of Drohobych.

Analysis of recent research and publications. The study and publication of wills is an integral part of studies on the history of the funeral culture of society. As N. Bilous rightly points out, Ukrainian as well as Polish, Belarusian, Lithuanian historiographies have a long tradition of studying the whole complex of problems related to the funeral (funeral) culture of the population of the Middle Ages and early modern times (Bilous, 2021, p. 28). At the same time, this topic attracts the attention of historians as well as ethnologists, anthropologists, theologians, art critics, specialists in material culture, etc. Thus, scientists have dozens, if not hundreds, of publications on this issue. They are extremely diverse and expansive. In particular, it is a study of the legal principles of making wills (P. Dąbkowski, K.W. Zelecka-Mikołajczyk) (Dąbkowski, 1910; Zielecka-Mikołajczyk, 2012), anthropological studies in the context of ideas about death and the transition to the afterlife, and hence the corres-

ponding ritual actions and funeral ceremonies (E. Kizik) (Kizik, 1998), the analysis of the last will, manifestations of piety and religiosity (A. Karpiński, K. Mrozovsky, B. Petryszak, K. Justyniarska-Chojak, R. Kubicki) (Karpiński, 2010; Mrozowski, 2010; Petryszak, 2014; Justyniarska-Chojak, 2010; Kubicki, 2010) and the analysis of the material world of testators (N. Bilous, R. Kubicki) (Bilous, 2011, 2012, 2017, 2019, 2021a, 2021b; Kubicki, 2010). Much attention in the study of the funeral culture of society of the Middle Ages and modern times is paid to publication of wills and their introduction into scientific circulation. Today, whole areas have been formed, according to which the editions of wills are grouped according to a certain thematic feature. Usually, the criterion is the social and class affiliation of testators. If we are talking about the territory of the Ancient Commonwealth, then we are dealing with the wills of the nobility, burghers, peasants, clergy etc. Undoubtedly, noble wills dominate and form the most representative group in historiographical research. However, the bourgeoisie is not overlooked either. Today, we have many publications of such acts last will bridge the Commonwealth as Przemyśl, Voyniatskyh, Kyiv, towns of Volyn etc. However, this issue is not completely exhausted. Many wills of burghers of Ukrainian towns are still waiting for their researcher.

The purpose of the article is to present a written end of the 16th century historical document of Drohobych, namely the will of the Drohobych pidzhupnyk Wojciech (Albert) Bugrey.

Presentation of the main material. The will of Albert (Wojciech) Bugrey was made in the testator's house in one of the Drohobych suburbs on June 4, 1580 in the presence of the lentwit Jan Bedonski and seven lawniks, as well as with the participation of a close family in the person of his brother Matei Bugrey and his wife Jadwiga. The form of the document gives grounds to claim that it was created without prior preparation. It lacks an introductory protocol, which usually contains invocation, intitulation etc. Instead, the act begins with a clause typical of most oblates, which specifies the time and place of the document with the typical wording that the tester was in good memory and was not forced to make the last will. Actually, the latter forms the next part of the document in the form of a disposition. From it you can learn about the tester himself, his activities and financial situation etc.

Therefore, Albert (Wojciech) Bugrey was married to a certain Jadwiga, whom he married a widow and received 600 zlotys from her

dowry. The couple had no children, at least nothing is known about them from the text of the will. In addition to his wives from the immediate family, Albert (Wojciech) also had a brother, Matei. It was these two people who became the main managers of the deceased's property. We learn from the will that Albert (Wojciech) owned two houses in Drohobych and some real estate outside the city. Whether the Bugrey were local burghers or whether they moved to Drohobych from somewhere remains unclear. Instead, it is known for sure that they were Roman Catholics. This is unequivocally indicated by the record of Albert (Wojciech) Bugrey about 200 zlotys for the local church. Apparently, Bugrey belonged to the wealthy bourgeoisie. This is evidenced by the activities of the tester and in particular, his economic activity in Drohobych zhups (saltworks) and usurious-credit operations. Its debtors are city councilors, burghers and Jews. The amount of loans granted totalled up to 1000 zlotys. Finally, the profitability of Albert (Wojciech) Bouguereau is indirectly evidenced by his main occupation – the organization of digestion and sale of salt, which required considerable investment. Apparently, he was a proxy of the governor of the zhupnyk of Russian lands, Drohobych and Sambir elder Stanislav Herbut. With the support of the latter, Bugrey organized the production and export of salt from local zhups. Apparently, his responsibilities included the delivery of firewood, which was carried out partly due to the duties of the surrounding villages of Drohobych and Sambir elderships, and partly due to the purchase in private villages; supervision over the technology of salt evaporation and the work of digesters and artisans involved in this process; organization of transportation of salt to the nearest warehouses and export to fairs and auctions in the surrounding cities and remote areas. Judging from the will, the pidzhupnyk actively involved the local kagal in the production of salt using its finances and organizational capabilities.

Albert (Wojciech) Bugrey's will was preserved thanks to the entry in the crown metric and the approbation of the act by King Stephen Batory. Established practice of including the wills of burghers to royal books did not exist. Finally, there was also no mandatory requirement to include such documents in magistrate, city and zemstvo acts in the crown lands. This was usually done when there were legal conflicts and one of the heirs, considering himself offended, tried to defend his rights in court. It was under such circumstances that wills appeared on the pages of act books. Apparently, the heirs of Albert (Wojciech) Bugrey, repre-

sented by his brother Matei Bugrey and widow Jadwiga, also found themselves in a situation where their rights to inherit from the deceased were undermined, so they tried to defend their claims in court. Probably, the case reached the highest courts and was considered in one of the royal courts. Thus, taking the opportunity, Matei Bugrey or the widow included the will in the royal chancellery, occasionally receiving approval from the king.

Conclusions. A historical document on the history of the city of Drohobych at the end of the 16th century is introduced into scientific circulation – the will of the Drohobych pidzhupnyk Albert (Wojciech) Bugrey. Information provided in the document allows to find out certain aspects of life and activity of the specified historical figure.

June 4, 1580, Drohobych. – The will of the Drohobych pidzhupnyk Wojciech (Albert) Bugrey

Judicium banitum necessarium in domo nobilis d[omi]ni Alberti Buchrey vicezupparij Drohobyen[sis] in suburbio die Sabbato infra octavas corporis Christi est celebratu, per famatos viros v[ideli]c[e]t Joannem Bedonski viceadvocatu[m] subdelegatum nec non et per septe[m] scabinos illi assistentes anno Domini millesimo quingentesimo octuagesimo. Coram eodem judicio bannito valetudinarius nobilis d[omi]nus Albertus Buchrey, vicezupparius decumbens in lecto aegritudinis licet corpore aeger // languidus sanus, tamen mente ac rationis optime compos sciens quotidie ac omni tempore sibi im[m]unere mortem providens futura cupiebat consulere bonis suis. Ideo vocato ad id officio advocati ex amino deliberato bene spontanea[ue] ac libera voluntate suu[m] veru[m] ac legitimu[m] testamentu[m] seu ultima[m] voluntate[m], omnibus modis quibus melius studiosius et efficacius potuit et debuit fecit ordinavit et disposuit in hunc qui sequitur modum. Ante omni suo suorumq[ue] creatori anima[m] sua[m] comendavit. Deinde corpori apud eadem Divi Bartholomaei locu[m] elegit ac ab anima morte derelictu[m] iuxta ritu[m] ac consuetudine[m] ecclesiae catholicae honorifice terrae humandu[m] ac sepeliendu[m] com[m]isit. Tandem bona sua ta[m], mobilia qua[m] im[m]obilia, ita ordinavit in haec verba:

In primi małżonce swej milej na imie Jadwidze odkazuje y zapiszuje względem wniesienia, które wniosła po pierwszym małżonku

swem Żabokrzyckiem w dom do mnie, tedy jej odkazuję, zapisuję y daruję summę złotych seśćset monety y liczby polskiej, w każdy licząc po groszy trzydzieści. Ktorą to sumę do jej własnych rąk rozkazuję iey oddać. A gdzieby gotowych pieniędzy nie było, tedy od tych mianowanych dłużników, to iest od sławetnego Jakuba Puchacza złotych sto y sećdziesiąt, it[em] od sławetne[g]o Wojciecha Lwowczyka rajcze Drohobyckiego złotych sto y s[z]esnaście, it[em] od sławetne[g]o Hricka Hołosnie złotych sto, it[em] od sławente[g]o Zygmunta Smiotanki rajcze Drohobyckiego sto y s[z]esnaście złotych, it[em] od sławetnego Onacka Kramarza złotych sto y trzydzieści, it[em] od Swabickiej Wojciechowej dziewięć // grzywień a drugą dziewięć sam jej odpuścił.

It[em] także też zosóbna odkazał, zapisał i darował panu Maciejowi Buhrejowi bratu swemu rodzonemu i dłużników swoich niżej namienionych. Naprzód u Juska żyda Komarzyńskiego złotych pieśset i trzydzieści, it[em] u Aarona żyda w Przemyslu mies[z]kającego złotych sto, it[em] w Pawła syna Kaniowskiego popa złotych dwadzieścia, it[em] u żyda Izaaka w żupie Drohobyczkiej mies[z]kającego arendarza, złotych czerwonych wagi śprawiedliwej pożyczanych sto.

It[em] wszystkie długi, które mogą być [z]należone, tak cyrografowe, jako i actikowane, także i rejestrowe, sławnemu panu Maciejowi Buchrejowi, brahu swemu rodzonemu, odkazuję, dają w moc i daruję, na wieczne caszy.

It[em] sprawę wszystkie, którą miał w arendzie na poły z żydy Izaakiem i Nawtałem arendarzami żup Drohobyczkich, podają przerzeczonemu bratu swemu, aby mu oddali wszystkie summę, którą miała przyść na samego według umowy y cyrografów.

It[em] trzecia część beczek soli z tey arendy żupney, którą miał y trzymał z żydy wyżsey namienionemi, tak w Mieszczie jako i we wsiach, wszystkie bratu swemu przerzeczonemu wespół y ze drwy, które zostają od warzenia soli na wieżach, oddają i odkazuję.

It[em] wyznał też to, iż pieniądze, które dawał żydom Izaakowi i Nephtalemu, tedy dawał na spól na potrzeby arendy żupney, którą z nimi trzymał społecznie, a tej sumy którą im dał mają dowieść (pan Maciej) cyrografy, a żydowie registry ilo jej wydał.

It[em] wyznał też to, iż // dom wielki ze wszystkim zchowaniem do tego i ogród Bartoszowski z pułankiem roley Jadwidze małżonce swej dozywocie odkazuję y dają, a po śmierci jej Maciejowi Buchrejowi bratu swemu.

It[em] drugi dom nowy y z piekarnią y ze wszystkim inszem budowaniem, jako z stodołami, z szopami z koleśniami, z ogrody, z pszołami, z rolą, z chmielnikiem, z pasternikami, owo jako sam w sobie grunt na tym łanie rolej tak długo jako i szeroko leży, bratu swemu wyżey namienionemu według ugody, iż mu był puścił część swoją na rolej, odkazał, dał i darował na wieczne czasy.

It[em] do tegoż gruntu przerzeczone[go] temuż bratu swemu oddał konie wszystkie robotne, woły, które robotne y na pastwiśkach są, także też krowy dojne jako i jałowe, które są doma i na wsiach na pastwiśkach, także też i jałowki młode, byki i cielęta wszystkie; do tego wszystkie sprzety tak domowe, jako i rolne.

It[em] słodownią z ogrodem i z domem odkazuje i oddawa na poły małzoncze swej przerzeczonej tylko dozywoczie, a bratu swemu wyżey mianowanemu na wieki, a on powinien będnie poprawiać, a po jej śmierci bratu temuż odkazuje.

It[em] zboże wszystko, które na polu iest, jako zyta, pszenica, jeczmień, groch, owies i inne wszelakie zboże, tego roku na poły bratu swemu Macieiewi Buchrejowi z małżonką swą odkazuje.

It[em] saty wszystkie szwoje, których sam używał, jako szubki, wszystkie, giermaki, żupany y żupice, ubrania i insze ubiory swe i wieże z cranmi bratu swemu przerzeczonemu oddał i odkazał.

It[em] wyznał, iż od // kazał na pogrzeb złotych pięćdziesiąt i pięć gotowych.

It[em] xiędzu kaznodzieju Arnolfusowi złotych dwadzieścia, u żydów arendarzów żupnych odkazał, które mu sam był miał dać z rozkazania Je[go] M[ości] pana Lwowskiego na s[więty] Piótr blisko przysły, w roku niniejszem.

It[em] dwieście złotych z tej sumy, która jest u żydów arendazów żupnych legował i odkazał do kościoła s[więtego] Bartłomieja na poprawy, które mają być oddane bez wszelakiej brudności.

It[em] wyznał też to, iż Janowi Kakusowi pensiej albo arendy odpuścił trzydzieści złotych i pięć.

It[em] Matysowi Podolczykowi złotych ośm także też z arendy odpuścił. It[em] Jakubowi Buchaczowi z sumy wyższej mianowanej odpuścił złotych pięć.

Executorem tego testamentu i tej wolej swej opisanej uczynił brata swe[go] Macieja Buchreja, któremu ws[zelaką] moc podał ten

testament wypełniać i jako sam w sobie jest wykonać prosząc, aby małżonkę jego w opiekę szwoję wziął i bronił ją od wszelakiej krzywdy.

It[em] na koniec zeznał, że przy nim pieniędzy Je[g]o M[oś]ci pana żupnika żadnych nie masz, ale jes[z]cze nad to na potrzeby pańskie, to jest na rzemieślniki, złotych dwa wydał, czo się z rejestru pokaże.

Et hanc ultima[m] sua[m] voluntate[m] esse praeinominatus testator asseruit, quae tenere et iure testamenti valere ac robur perpetuae firmitatis habere, tanqua[m] officiose facta voluit, id quod et iudiciu[m] decreto suo approbavit et confirmavit. Quod est pro memoriali solidatu[m]. Compares personaliter cora[m] eode[m] iudicio bannito famati v[ideli]c[e]t Ma // thias Buchrey et Hedvigae consors legitima nobilis Alberti Buchrey vicezupary sani mente et corpore bene valido ex[iste]ntes, palam libere et expresse fassi sunt ac recognoveru[n]t. et in primis famatus Mathias Buchrey, quia praesens hoc testamentu[m] ac voluntate[m] descriptae nobilis Alberti Buchrey vicezupary fratris vero sui germani in toto suscepit hac conditione interposita. Quod si aliquae inscriptiones priores alicubiessent, tu[m] hac praesenti inscriptione postposita et ommissa firmiter illis adhaerebit ac eas tenebit v[ideli]c[e]t priores simili modo p[rae]dicta Hedvigis consors praefati vicezupary per famatu[m] Pauli scabinu[m] iuratum ac plenipotentem suu[m] recognovit. Quia voluntate[m] ac praesens hoc testamentu[m] in toto pro rato et grato firmo[ue] suscepit. Quod solidatum est.

МК, 123, к. 381-384

Джерела та література

- Білоус, Н.** (2011). *Тестаменти киян середини XVI – першої половини XVII ст.* Київ: Видавничий дім «Простір».
- Білоус, Н.** (2012). Тестаменти волинських міщан XVII ст.: джерелознавчий аналіз. *Студії і матеріали з історії Волині* (с. 291–303). Кременець.
- Білоус, Н.** (2017). «Визнаваю сим моим тастаментом и остатною волею своею». Тестаменти волинських міщанок кінця XVI–XVII ст. *Соціум. Альманах соціальної історії*, 13–14, 127–160.
- Білоус, Н.** (2019). Фунеральна культура ранньомодерного українського соціуму: історіографія проблеми. *Історіографічні дослідження в Україні*, 30, 213–243.

- Білоус, Н.** (2021а). *За крок до вічності. Мешканці міст Волині у світлі тестаментів кінця XVI–XVII століть*. Київ: Інститут історії України НАН.
- Білоус, Н.** (2021b). Укладання тестаментів у містах Волинського воєводства XVII ст.: правові засади й повсякденні практики. *Український історичний журнал*, 1, 27–42. doi: <https://doi.org/10.15407/uhj2021.01.027>.
- Bartoszewicz, A., Karpiński, A., & Warda, K.** (Eds.). (2010). *Testamenty mieszczan warszawskich od XV do końca XVII wieku: katalog*. Warszawa: Semper.
- Bilous, N.** (2011). Testamenty mieszkańców miasta Ołyki z lat 1660–1670. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, LIX (3–4), 347–362.
- Bilous, N.** (Ed.). (2017). *Testamenty mieszkańców miast Wołynia od końca XVI – początku XVIII wieku: katalog*. Warszawa: Semper.
- Chrościcki, J.** (1974). *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej*. Warszawa: PWN.
- Dąbkowski, Prz.** (1910). *Prawa prywatne polskie* (T. 1). Lwów.
- Danowska, E.** (Ed.). (2011). *Dług śmiertelności wypłacić potrzeba. Wybór testamentów mieszczan krakowskich z XVII–XVIII wieku*. Kraków.
- Dymmel, P.** (Ed.). (1997). *Testamenty mieszczan wojnickich*. Wojnicz: Tow. Przyjaciół Ziemi Wojnickiej.
- Hrynkiewicz, J.** (2008). Przemyskie testamenty i inwentarze pośmiertne XVI–XVIII w. *Rocznik Przemyski*, 44 (IV), 16–26.
- Justyniarska-Chojak, K.** (2010). *Testamenty i inwentarze pośmiertne z ksiąg miejskich województwa sandomierskiego (XVI–XVIII wiek)*. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego.
- Karpiński, A.** (2010). Dobroczynne i religijne legaty lwowskich mieszczan w świetle ich testamentów z lat 1550–1700. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, LIX (3–4), 363–378.
- Kizik, E.** (1998). *Śmierć w mieście hanzeatyckim w XVI–XVIII w. Studium z nowożytnej kultury funeralnej*. Gdańsk: Wydawnictwo uniwersytetu Gdańskiego.
- Krochmal, J.** (1989). Przemyskie testamenty staropolskie. *Rocznik Historyczno-Archiwalny*, VI, 133–160.
- Kubicki, R.** (2010). Kultura materialna w testamentach elbląskich z XV – pocz. XVI w. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, LVIII (2), 197–210.
- Mrozowski, K.** (2010). Religijność mieszczan późnośredniowiecznej Warszawy w świetle najstarszych zachowanych testamentów. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, LVIII (2), 191–196.

- Petryszak, B.** (2014). Sporządzenie testamentów we Lwowie w późnym średniowieczu: pisarze, ceny, okoliczności. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, LXII (3), 329–336.
- Zielecka-Mikołajczyk, W.** (2012). *Prawosławni i unicy w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku wobec życia i śmierci w świetle testamentów*. Warszawa: Neriton.

References

- Bilous, N.** (2011). *Testamenty kyian seredyny XVI – pershoi polovyny XVII st. [Testaments of the inhabitants of Kyiv in the middle 16th and the 1st half of the 17th c.]*. Kyiv: Vydavnychi dim Prostrir [in Ukrainian].
- Bilous, N.** (2012). Testamenty volynskykh mishchan XVII st.: dzhereloznavchyi analiz [Testaments of Volyn burghers of the XVII century: source analysis]. *Studii i materialy z istorii Volyni – Studies and materials on the history of Volyn* (pp. 291–303). Kremenets [in Ukrainian].
- Bilous, N.** (2017). "Vyznavaiu sym moyim tastamentom y ostatnoiu voleiu svoeiu". Testamenty volynskykh mishchanok kintsia XVI–XVII st. [Testaments of volhynian burghers' women of the 16th and 17th centuries]. *Sotsium. Almanakh sotsialnoi istorii – Society. Almanac of social history*, 13–14, 127–160 [in Ukrainian].
- Bilous, N.** (2019). Funeralna kultura rannomodernoho ukrainskoho sotsiumu: istoriohrafiiia problemy [Funerary culture of the early modern ukrainian society: the historiography of the topic]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini – Historiographical research in Ukraine*, 30, 213–243 [in Ukrainian].
- Bilous, N.** (2021a). *Za krok do vichnosti. Meshkantsi mist Volyni u svitli testamentiv kintsia XVI–XVII stolit [A step to Eternity. Residents of the cities of Volyn in the light of the wills of the late XVI–XVII centuries]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN [in Ukrainian].
- Bilous, N.** (2021b). Ukladannia testamentiv u mistakh Volynskoho voievodstva XVII st.: pravovi zasady y povsiakdenni praktyky [Establishment of Testaments in Towns of the Volynian Voivodeship in the 17th Century: Legal Grounds and Practices]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 1, 27–42. doi: <https://doi.org/10.15407/uhj2021.01.027> [in Ukrainian].
- Bartoszewicz, A., Karpiński, A., & Warda, K.** (Eds.). (2010). *Testamenty mieszczan warszawskich od XV do końca XVII wieku: katalog [Wills of Warsaw burghers from the 15th to the end of the 17th century: A Catalogue]*. Warszawa: Semper [in Polish].
- Bilous, N.** (2011). Testamenty mieszkańców miasta Ołyki z lat 1660–1670 [Last Wills of Ołyki Townsmen from 1660–1670]. *Kwartalnik Historii*

- Kultury Materialnej – Quarterly of history of material culture*, LIX (3–4), 347–362 [in Polish].
- Bilous, N.** (Ed.). (2017). *Testamenty mieszkańców miast Wołynia od końca XVI – początku XVIII wieku: katalog [Last Wills of Volhynia Townsmen from the End of the Sixteenth to the Early Eighteenth Century: A Catalogue]*. Warszawa: Semper [in Polish].
- Chrościcki, J.** (1974). *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej [Pompa funebris. From the problems of old-polish culture]*. Warszawa: PWN [in Polish].
- Danowska, E.** (Ed.). (2011). *"Dług śmiertelności wypłacić potrzeba". Wybór testamentów mieszczan krakowskich z XVII–XVIII wieku ["Dług śmiertelności wypłacić potrzeba". Selection of testaments of Krakow burghers from the 17th and 18th centuries]*. Kraków: Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego. Polska Akademia Umiejętności [in Polish].
- Dąbkowski, Prz.** (1910). *Prawo prywatne polskie [Polish private law]*. (Vol. 1). Lwów [in Polish].
- Dymmel, P.** (Ed.). (1997). *Testamenty mieszczan wojnickich [Wills of Wojnich Townsmen]*. Wojnicz: Tow. Przyjaciół Ziemi Wojnickiej [in Polish].
- Hrynkiewicz, J.** (2008). Przemyskie testamenty i inwentarze pośmiertne XVI–XVIII w. [Peremyśl wills and posthumous inventories from the 16th to the 18th century]. *Rocznik Przemyski – Yearbook of Peremyśl*, 44 (IV), 16–26 [in Polish].
- Justyniarska-Chojak, K.** (2010). *Testamenty i inwentarze pośmiertne z ksiąg miejskich województwa sandomierskiego (XVI–XVIII wiek) [Wills and posthumous inventories from the city documents of the Sandomierz voivodeship (XVI–XVIII centuries)]*. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego [in Polish].
- Karpiński, A.** (2010). Dobroczynne i religijne legaty lwowskich mieszczan w świetle ich testamentów z lat 1550–1700 [Charitable and religious legacies of Lviv townsman in the light of their wills from 1550–1700]. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej – Quarterly of history of material culture*, LIX (3–4), 363–378 [in Polish].
- Kizik, E.** (1998). *Śmierć w mieście hanzeatyckim w XVI–XVIII w. Studium z nowożytnej kultury funeralnej [Death in the Hanseatic city in the 16th – 18th centuries. A study of modern funeral culture]*. Gdańsk: Wydawnictwo uniwersytetu Gdańskiego [in Polish].
- Krochmal, J.** (1989). Przemyskie testamenty staropolskie [The Przemyśl old Polish Testaments, Sources]. *Rocznik Historyczno-Archiwalny – Historical and Archival Yearbook*, VI, 133–160 [in Polish].
- Kubicki, R.** (2010). Kultura materialna w testamentach elbląskich z XV – początku XVI w. [Material culture in Elbląg wills from the 15th – early

- 16th century]. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej – Quarterly of history of material culture*, LVIII (2), 197–210 [in Polish].
- Mrozowski, K.** (2010). Religijność mieszczan późnośredniowiecznej Warszawy w świetle najstarszych zachowanych testamentów [Religiousness of the burghers of late medieval Warsaw in the light of the oldest surviving wills]. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej – Quarterly of history of material culture*, LVIII (2), 191–196 [in Polish].
- Petryszak, B.** (2014). Sporządzanie testamentów we Lwowie w późnym średniowieczu: pisarze, ceny, okoliczności [Writing last wills in Lviv in the late middle ages: clerks, prices, circumstances]. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej – Quarterly of history of material culture*, LXII (3), 329–336 [in Polish].
- Zielecka-Mikołajczyk, W.** (2012). *Prawosławni i unicy w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku wobec życia i śmierci w świetle testamentów [Orthodox and Uniates in the Polish-Lithuanian Commonwealth of the 16th and 18th centuries in the face of life and death in the light of wills]*. Warszawa: Neriton [in Polish].

*Стаття надійшла до редакції 06.08.2021 р.
Стаття рекомендована до друку 01.10.2021 р.*

УДК 94(477)”1710/1714”

DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.242271

Костянтин СІЗАРЄВ

аспірант кафедри історії та археології, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Україна, індекс 72312 (konsizar@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2476-2355>

Бібліографічний опис статті: Сізарєв, К. (2021). Участь Кримського ханства, Карла XII та Пилипа Орлика в антимосковській коаліції 1710–1714 рр. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 8/50, 26–40. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.242271>.

УЧАСТЬ КРИМСЬКОГО ХАНСТВА, КАРЛА XII ТА ПИЛИПА ОРЛИКА В АНТИМОСКОВСЬКІЙ КОАЛІЦІЇ 1710–1714 рр.

Анотація. *Мета дослідження* полягає у вивченні антимосковської коаліції впродовж 1710–1714 рр. за участі Кримського ханату, Карла XII й українських козаків на чолі з Пилипом Орликом. Адже саме в створенні антимосковської коаліції гетьманське оточення Пилипа Орлика вбачало головне завдання в боротьбі за визволення України. Зокрема зроблено спробу з'ясування обставин формування коаліції українських козаків-емігрантів під керівництвом Пилипа Орлика спільно з Кримським ханатом, Швецією на чолі з Карлом XII та за підтримки Оттоманської держави. Наголошено, що Пилип Орлик прагнув реалізувати свої проукраїнські державотворчі плани за підтримки Швеції, Кримського ханства, Османської імперії та деяких інших країн. Прослідковано, що Пилип Орлик тривалий час вів активні переговори з кримським ханом Девлет II Герасєм щодо умов спільної боротьби з Росією.

Методологія дослідження. *Методологічні засади дослідження* ґрунтуються на принципах діалектики. Своєрідність досліджуваної теми потребує використання комплексу методів, котрі взаємодоповнюють один одного. Також методологія спи-

© Костянтин Сізарєв, 2021

рається на загальнонаукові принципи історизму, об'єктивізму, системності та опори на історичні джерела. У статті застосовувались як загальнонаукові (аналізу, синтезу, індукції та дедукції, порівняння), так й спеціально-історичні методи (історико-порівняльний, проблемно-хронологічний, історико-генетичний, історико-системний тощо). Особлива роль належить компаративістському аналізу участі Кримського ханату, Карла XII, Пилипа Орлика та деяких інших суб'єктів в антимосковській коаліції 1710–1714 рр.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що завдяки досить значному комплексу історіографічних джерел уперше охарактеризовано процес існування антимосковської коаліції Пилипа Орлика, Карла XII та Кримського ханства впродовж 1710–1714 рр.

Висновки. Участь Кримського ханату, Карла XII та Пилипа Орлика в антимосковській коаліції 1710–1714 рр. призвела до цілої низки наслідків у геополітичному розкладі Європи. Кримський хан Девлет II Герай, з яким упродовж 1710 р. Пилип Орлик вів активні переговори щодо умов спільної боротьби з Росією, мав стати чи не найбільш реальним союзником у справі відновлення козацько-гетьманської держави. Підсумки переговорів між ними було узагальнено в підписаній у Бахчисарай в січні 1711 р. українсько-кримській угоді. Пилип Орлик прагнув реалізувати свої проукраїнські державотворчі плани за підтримки Швеції, Кримського ханства, Османської імперії та деяких інших країн. Головним завданням у боротьбі за визволення України гетьманське оточення Пилипа Орлика вбачало створення антимосковської коаліції.

Ключові слова: антимосковська коаліція; Пилип Орлик; Кримське ханство; Девлет II Герай; Карл XII; Російська імперія.

Kostiantyn SIZARIEV

Postgraduate Student at the Department of History and Archeology, Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnytsky, 20, Getmanska Str., Melitopol, Ukraine, postal code 72312 (konsizar@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2476-2355>

To cite this article: Sizariev, K. (2021). Uchast Krymskoho khanstva, Karla XII ta Pylypa Orlyka v antymoskovskii koalitsii 1710–1714 rr. [Participation of the Crimean Khanate, Karl XII and Pylyp Orlyk in the anti-Moscow coalition of 1710–1714]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk*

naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seria Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 8/50, 26–40. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.242271> [in Ukrainian].

PARTICIPATION OF THE CRIMEAN KHANATE, KARL XII AND PYLYP ORLYK IN THE ANTI-MOSCOW COALITION OF 1710–1714

Summary. *The purpose of the research is to study the anti-Moscow coalition during 1710–1714 with the participation of the Crimean Khanate, Karl XII and Ukrainian Cossacks led by Pylyp Orlyk. After all, it was in the creation of the anti-Moscow coalition that the hetman's entourage of Pylyp Orlyk saw the main task in the struggle for the liberation of Ukraine. In particular, an attempt was made to clarify the circumstances of the formation of a coalition of Ukrainian Cossacks-emigrants under the leadership of Pylyp Orlyk together with the Crimean Khanate, Sweden, led by Karl XII and with the support of the Ottoman state. It is noted that Pylyp Orlyk sought to implement his pro-Ukrainian state plans with the support of Sweden, the Crimean Khanate, the Ottoman Empire and some other countries. It is traced that Pylyp Orlyk had been actively negotiating for a long time with the Crimean Khan Devlet II Geray on the terms of the joint struggle with Russia. The consequences of the betrayal of the Ottoman vizier Baltaji Mehmed Pasha are analyzed. It was she who became the turning point in the Battle of Prut, which significantly worsened the political situation of Pylyp Orlyk, Karl XII and the Crimean Khanate, headed by Khan Devlet II Geray. As a result, the Crimean Khanate became an arena of struggle between the Ottoman state and the Russian Empire. The Russian authorities were aimed at weakening the Crimean Khanate and seizing its territory.*

The methodology of the research. *The methodological foundations of the research are based on the principles of dialectics. The originality of the topic under study requires the use of a set of methods that complement each other. Also, methodology relies on the general scientific principles of historicism, objectivism, consistency and reliance on historical sources. The article used both general scientific (analysis, synthesis, induction and deduction, comparison) and special-historical methods (historical-comparative, problem-chronological, historical-genetic, historical-systemic, etc.). A special role belongs to the comparative analy-*

sis of the participation of the Crimean Khanate, Karl XII, Pylyp Orlyk and other subjects in the anti-Moscow coalition of 1710–1714.

The scientific novelty of the research lies in the fact that, thanks to a fairly significant complex of historiographic sources, the process of existence of the anti-Moscow coalition of Pylyp Orlyk, Karl XII and the Crimean Khanate during 1710–1714 has been characterized for the first time.

Conclusions. Participation of the Crimean Khanate, Karl XII and Pylyp Orlyk in the anti-Moscow coalition of 1710–1714 led to a number of consequences in the geopolitical layout of Europe. The Crimean Khan Devlet II Geray, with whom during 1710 Pylyp Orlyk conducted active negotiations on the conditions of a joint struggle with Russia, was to become almost the most real ally in the restoration of the Cossack-hetman state. The results of the negotiations between them were summarized in the Ukrainian-Crimean treaty signed in Bakhchisarai in January 1711. Pylyp Orlyk sought to implement his pro-Ukrainian state plans with the support of Sweden, the Crimean Khanate, the Ottoman Empire and some other countries. The main task in the struggle for the liberation of Ukraine, the hetman's entourage of Pylyp Orlyk, saw the creation of an anti-Moscow coalition.

Key words: anti-Moscow coalition; Pylyp Orlyk; Crimean Khanate; Devlet II Geray; Karl XII; Russian Empire.

Постановка проблеми. Формування антимосковської коаліції у період 1710–1714 рр. за участі українського козацтва на чолі з Пилипом Орликом, Карла XII, очільників Кримського ханства та при певному сприянні Оттоманської держави стало важливим фактором у геополітичному розкладі Європи першої половини XVIII ст. Попри цілу низку проблем і неузгоджень при формуванні цієї коаліції, сам факт її існування мав значний резонанс для української та європейської історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розв'язання тематики участі Кримського ханату, Карла XII й Пилипа Орлика в антимосковській коаліції 1710–1714 рр. одним із перших започаткував Б. Крупницький (1956). Також її розглядали: О. Вовк (2010), М. Крикун (1996), О. Ситник й Ю. Серета (2019), Ю. Фігурний (2008), Т. Чухліб (2014), В. Шевчук (1993). Проте слід констатувати, що антимосковська коаліція 1710–1714 рр. залишається недостатньо вивченою та висвітленою в історіографії.

Мета дослідження. Стаття присвячується характеристиці антимоосовської коаліції 1710–1714 рр. Зокрема, провідне завдання полягає в аналізі участі Кримського ханату, Карла XII й Пилипа Орлика в цьому політичному утворенні.

Виклад основного матеріалу. Константинопольський мирний договір від 3 (14) липня 1700 р. був укладений між Османською та Московською державами терміном на 30 р. Проте в 1710 р. Султан Ахмед III оголосив війну Російській імперії. Відтак визначальною подією цієї війни став Прутський похід армії Петра I (1711), що привів до укладення Прутського мирного договору 12 (23) липня 1711 р. та Адріанопольського мирного договору 13 (24) червня 1713 р.

Задля того, щоб реалізувати окреслені в квітні 1710 р. в «Пактах й конституціях прав і вольностей Війська Запорізького» ідеї української самостійності й тяглості української національно-державної традиції (Ситник & Серєда, 2019, с. 38–41), Пилипу Орлику та його однодумцям необхідно було відновити свою владу в Україні. Маючи у своєму розпорядженні лише кілька тисяч козаків-емігрантів, гетьман сподівався реалізувати плани за підтримки Швеції, Кримського ханату, Оттоманської держави та деяких інших країн. Головним завданням у боротьбі за визволення України гетьманське оточення Пилипа Орлика вбачало у створенні антимоосовської коаліції.

З огляду на те, що Пилипа Орлика гетьманом визнали не лише представники українського козацтва, а й шведський король і турецький султан, це давало йому підстави залучити до антимоосовської коаліції Швецію, Османську імперію та Кримський ханат. Ю. Фігурний звернув увагу на те, що, оскільки шведська воєнна потуга була на той час вже надто ослабленою, Пилип Орлик змушений був розпочати активну дипломатичну діяльність. Навесні 1710 р. він вів перемовини з французьким послом Дезаєром, а восени цього року він розпочинає листування з кримським ханом Девлет II Гераєм, який мав певний вплив при дворі султана). Це все робилося саме з метою організації антимоосовської коаліції (Фігурний, 2008, с. 22).

Карл XII взяв на себе зобов'язання вести війну з Росією, доки Україна не буде звільнена від московського панування. Однак тоді він не мав для цього належних ресурсів і війська. Тому

Гетьманщина могла розраховувати здебільшого на дипломатичну й моральну підтримку шведського короля. Роль Карла XII у формуванні антимосковської коаліції полягала насамперед у тому, що він прагнув схилити Оттоманську державу до війни з Російською імперією та намагався консолідувати антимосковські сили в Польщі – як опозицію проросійському королю Августу II.

Отже, саме кримський хан Девлет II Герай, з яким упродовж 1710 р. Пилип Орлик вів активні переговори щодо умов спільної боротьби з Росією, мав стати чи не найбільш реальним союзником у справі відновлення козацько-гетьманської держави. Підсумки переговорів між ними було узагальнено в підписаній у Бахчисараї в січні 1711 р. українсько-кримській угоді. Вона складалася з 23 пунктів й проголошувала «нерозривне братерство, дружбу та військовий союз» між гетьманом Пилипом Орликом і ханом Девлет II Гераєм. Передбачалось, що правочинність угоди зберігатиметься як на час спільної боротьби проти російського царя, так і після її завершення. Стосовно конкретних домовленостей сторін, то вони передбачали спільну боротьбу за звільнення з-під влади Росії не лише земель, що входили до Гетьманщини, а й Слобідської України. Крім того, угода проголошувала прилучення до України й донського козацтва, яке мало отримати в гетьманській державі права, аналогічні з тими, що володіло Військо Запорозьке. На півдні кордони між Гетьманщиною та Кримським ханством і Туреччиною мали пролягати по «давнім рубежам», тобто без урахування здобутків Росії у війнах останніх десятиліть.

Кримське керівництво брало на себе зобов'язання не допускати захоплення в ясир українського населення, не знищувати церков і не завдавати кривд православному духовенству.

З метою залучення до антимосковської коаліції донського козацтва на Кубань виїжджав генеральний осавул Г. Герцик. Пилипа Орлик налагодив також стосунки з французькими дипломатами, оскільки Франція із занепокоєнням стежила за зростанням могутності Росії й з цікавістю поставилася до пропозицій про спільну боротьбу, висловлених українським гетьманом. До початку походу на Правобережжя Пилип Орлик звернувся з листами-універсалами до населення України, в яких закликав людей повстати та вийти з-під влади російського царя. Звернувся він також

до лівобережного гетьмана І. Скоропадського, переконуючи його в необхідності приєднання до антиросійського виступу. Проте той не тільки не відгукнувся на цей заклик, а й, навпаки, вислав проти Пилипа Орлика і його татарських спільників козацьке військо під командуванням генерального осавула Г. Бутовича.

На початку 1711 р. військо кримського хана, у рамках союзу з Оттоманською державою та гетьманом Пилипом Орликом здійснило рейд на Слобожанщину з метою ослаблення Московського царства. Одночасно воно взяло участь у поході Пилипа Орлика на Правобережну Україну з метою відновлення гетьманської влади. Наступ антимосковської коаліції розпочався в січні 1711 р. відразу у двох напрямках: на Слобожанщину та Правобережну Україну. Похід на Слобожанщину розпочав кримський хан Девлет II Герай на чолі 50-тисячного війська. Наступ успішно розвивався лише на перших порах. Девлет II Герай здобув фортецю Новосергіївськ на р. Самара, міста Мерефа та Таранівка Харківського полку. Проте на підступах до Слобожанщини їм перешкодили глибокі сніги. Це паралізувало подальше просування татарської кінноти. Хан був змушений ні з чим повернутися в Крим та відпустити своїх союзників на Кубань (Крупницький, 1956, с. 26–27). Щоправда, дорогою назад татари все ж захопили ясир і цим викликали незадоволення українців та остаточно зірвали розроблений спільно з Пилипом Орликом план звільнення України з-під російської зверхності. Тоді ж Петро I жорстоко розправився з українським козацтвом, що підтримало кримського хана: кожного десятого козака було вбито, решту вислали сім'ями на Московщину.

Дещо успішніші були дії гетьмана Пилипа Орлика на Правобережжі України. Саме туди він вирушив наприкінці січня з армією, в складі якої перебували майже 4 тис. запорожців кошового отамана Костя Гордієнка, 3-тисячний польський загін прибічників Станіслава Лещинського (під командуванням С. Потоцького) і 20-тисячна кіннота ногайців Буджацької і Білгородської орд (очолював Махмед-Герай). Їм вдалося без особливих зусиль розбити під Лисянкою посланий І. Скоропадським загін Г. Бутовича і захопити Черкаси, Корсунь, Канів, Немирів й інші населені пункти Корсунського та Уманського полків. У цьому Пилипу Орлику допомогло місцеве населення.

У лютому 1711 р. гетьманське управління Пилипа Орлика поширювалося практично на все Правобережжя за винятком Білоцерківського й Чигиринського полків. А його військо зросло до 20 тис. осіб.

У середині березня 1711 р. союзники взяли в облогу найпотужнішу правобережну твердиню – Білу Церкву, однак штурм фортеці виявився безуспішним через відсутність у Пилипа Орлика артилерії. Після цього польські союзники українського гетьмана попрямували додому, а татари, попри угоду кримського хана з Пилипом Орликом, почали грабувати населення та захоплювати його в яsir. За таких умов чимало з місцевих козаків, що приєдналися до Пилипа Орлика, кинулися по домівках рятувати своїх рідних і майно. Гетьман був змушений відійти з військами до Бендер. Це сталося передусім через ненадійність його союзників. Похід спричинив трагічні наслідки для українського населення: були пограбовані сотні міст і сіл, лише ногайці забрали в яsir майже 10 тис. осіб (Шевчук, 1993, с. 68). Водночас внаслідок спустошення татарами території Правобережної України був досить ускладненим і майбутній Прутський похід російської війська на чолі з Петром I.

У 1711 р. старання Карла XII щодо втягнення Оттоманської держави у чергову війну з Російською імперією виправдалися. Відтак під час Прутського походу військо Петра I потрапило в оточення. При цьому, значну роль відіграли саме кримські татари. Як засвідчують документи Петра I особистого характеру, починаючи з 13 липня до 1 серпня 1711 р. російська армія втрачала щодня від 500 до 600 осіб померлими від голоду. І це значною мірою був результат дій кримських татар на чолі з ханом Девлет II Гераєм. Він навіть мав можливість знищити російське військо повністю, проте в силу низки причин не зробив цього. «Князь московський Петро» (кримські хани ніколи не визнавали царського титулу московських великих князів, що на їхню думку, був абсолютно незаконно привласнений Іваном Грозним) змушений був вдаватися до всіх можливих засобів, щоб уникнути ганебної поразки. Так, на підкуп візира з російської казни було виділено 150 тис. рублів, а менші суми призначалися іншим турецьким начальникам й навіть секретарям. Але візир так і не зміг отримати обіцяний йому Петром I хабар. Уночі 26 липня 1711 р.

його привезли в турецький табір. Проте візир, побоюючись свого союзника кримського хана Девлет Герая, не прийняв хабар. Потім він побоювся взяти його через підозри, котрі порушував проти нього Карл XII (Кафенхауз та ін., 1962, с. 312–314). Отже, Петро I разом із своїм військом зміг уникнути полону лише через зраду турецького візира Балтаджі Мехмед-паші. Внаслідок підкупу цього візира, було укладено Прутський мирний договір. Це, закономірним чином, викликало гнів Карла XII, який звинуватив візира в зradі спільних інтересів. Це стало причиною відставки візира Мехмед-паші (Beydilli, 2007).

23 липня 1711 р., незважаючи на заперечення союзників: Карла XII, Станіслава Понятовського, Девлет II Герая та Пилипа Орлика, мирний договір був скріплений печатками з боку Оттоманської імперії – Балтаджі Мехмед-пашею та представниками царя Петра I – П.П. Шафіровим й Б.П. Шереметьєвим. Цей акт викликав закономірне обурення з боку Девлет II Герая, Карла XII й Пилипа Орлика. Особливо вони були невдоволені умовами угоди з боку султана, що стало причиною другої, остаточної відставки візира Мехмед-паші («*Mehmed Paşa (Baltacı)*», 1999, s. 154). Після укладення Прутського миру П.П. Шафіров і граф Б.П. Шереметьєв залишилися заручниками в турків (Арутюнов, 2012, с. 146).

За умовами Прутського миру, Російська держава передала Оттоманській імперії контроль над Азовським ейялетом і зобов'язувалась зруйнувати новозбудовані фортеці Таганрог, Кам'яний Затон у нижній течії Дніпра й Новобогородицьку у гирлі Самари. Цар мав припинити втручання у внутрішні справи Речі Посполитої і «вийти геть із земель пов'язаних з Річчю Посполитою козаків, запорожців, а також тих козаків, що перебувають у союзі з найяснішим ханом Криму». Також Москві заборонялося мати власного посла в Стамбулі. Згідно з Прутським миром, підписаним 12 липня 1711 р. між Російською та Османською імперіями, московський уряд зобов'язувався:

- повернути Туреччині Азов разом з прилеглими до нього територіями;
- зруйнувати фортеці у степовій частині України – Таганрог, Кам'яний Затон на Дніпрі та Новобогородицьку у гирлі Самари;
- не втручатися у справи Речі Посполитої;

– відмовитися від претензій на Правобережну Україну й вивести з неї свої війська;

– гарантувати безперешкодне повернення Карла XII до Швеції.

Оттоманська держава отримала територію, північні межі котрої проходили течією Орелі, Дніпра до Крилова (Кафенхауз та ін., 1962, с. 322–327).

Після підписання договору було дозволено залишкам російського війська вийти з оточення з обозом і гарматами. І лише в листопаді 1711 р., завдяки інтригам Карла XII та з допомогою англійської й французької дипломатії, візира Балтаджі Мехмед-пашу було зміщено султаном. Девлет II Герай, який свого часу доклав багато зусиль, щоб оточити військо Петра I, вимагав від султана страти візира (Giray, 2013). Балтаджі Мехмед-паша був засуджений до смертної кари, але вирок не було виконано завдяки заступництву матері правлячого султана Еметуллах Гюльнуш-султан. Мехмед-паша був засланий спершу на о. Лесбос, а потім на о. Лемнос, де згодом, згідно з наказом султана, був задушений («*Mehmed Paşa (Baltacı)*», 1999, s. 154).

На думку Ю. Фігурного, ратифікація Оттоманською державою Прутського мирного договору призвела до чергового поділу України на Правобережну й Лівобережну. У своєму листі до великого візиря Пилип Орлик закликав відібрати від Росії також Лівобережну Україну, разом із Києвом (Фігурний, 2008, с. 44). Приблизно аналогічною була й політика Кримського ханства щодо Москви. Більше того, кримські хани впродовж кількох століть вимагали від останньої данину. Вчергове «кримський запит» стосовно надходження з Москви до Бахчисарая певних грошових коштів було зафіксовано в одному із пунктів Адріанопольського перемир'я (1713). І хоч на той час ніякого рішення з цього питання прийнято не було, сам факт зобов'язань московських царів щодо сплати данини татарам засвідчував обмеження суверенітету Московського царства аж до початку XVIII ст. Згідно із заувагою Т. Чухліба, цей факт засвідчено в багатьох тогочасних документах дипломатичного характеру (Чухліб, 2014, с. 165–166).

14 листопада 1712 р. розпочалася чергова російсько-турецька війна. Новопризначений візир Соліман наказав Пилипу Орлику вирушати на Правобережну Україну. Проте, як відзначив Б. Круп-

ницький, для українського гетьмана було цілком очевидною безперспективність цього походу (Крупницький, 1956, с. 36). А причиною цьому були тодішні геополітичні обставини в Європі. Це стосувалося насамперед неспроможності Швеції продовжувати війну в Польщі, що викликало обурення в турків. Зі свого боку, Пилип Орлик прагнув уникнути небажаного для себе турецько-кримського протекторату.

Аналізуючи події зими 1712–1713 рр., Ю. Фігурний прийшов до висновку, що антимосковська коаліція в цей період зазнала кризи, через значні відцентрові процеси серед її учасників. Так, Оттоманська держава прагнула повністю знищити московську військову міць. Проте при цьому, вона розраховувала переважно на сили своїх союзників, оберігаючи власні (Фігурний, 2008, с. 50). Але ці розрахунки та дії були слабкими порівняно з гібридною політикою московської дипломатії. Адже остання завдяки підкупам, хабарям тощо, мала такі успіхи, котрі значно перевершували здобутки на полях битв.

Карл XII всіляко намагався досягти реваншу над своїм ворогом Петром I. Але тривале перебування Карла XII в Бендерах не сприяло його успіхам. Адже шведське військо без свого визначного полководця зазнавало тільки невдач. У результаті король без власної армії з часом став політичним невдахою. Натомість для Девлет II Герая така ситуація була досить вигідною, оскільки умови війни давали широкі можливості для грабунку й погромів. Для Пилипа Орлика, який офіційно був під патронатом Швеції й Османської імперії, ситуація ставала все більш складною. Виконуючи свої договірні зобов'язання, Оттоманська держава стала перед необхідністю позбавлення притулку шведського короля та українських козаків. Відтак турецькою стороною було поставлено вимогу до Карла XII залишити Бендери. Це стало причиною так званого «калабалику» 11–12 лютого 1713 р., коли Карл XII із загоном у 300 осіб вчинили опір 20 тисячам татар й 6-тисячному загону османів. При цьому Пилип Орлик зі своїм оточенням був у лавах шведів. Внаслідок цього конфлікту, становище шведських й українських вигнанців значно погіршилося (Фігурний, 2008, с. 50–51). Проте після усунення Девлет II Герая новий хан Каплан-Герай розпочав підготовку до нової війни з Росією. Тому союзні відносини з шведами знову було відновлено. У цей час

Пилип Орлик, перебуваючи в Адріанополі та скориставшись зручним моментом, знов підняв питання щодо передачі йому під владу українських земель.

Відповідно до 3-ї статті «Пактів і Конституцій прав і вольностей Війська Запорозького», 23 січня 1713 р. між Українською козацькою державою на вигнанні й Кримським ханством був укладений мирний договір про «вічну дружбу» та «нерозривний військовий союз» проти Російської держави. Там, серед іншого, мова йшла про необхідність спільної боротьби з Москвою (Вовк, 2010, с. 159). І хоч в силу тодішніх політичних реалій цей українсько-татарський договір так й не було втілено в життя, Кримський ханат не полишав спроби упокорити надто амбіційного царя Петра I. Задля цього використовувалася не лише військова сила, але й системний дипломатичний тиск на російську владу.

Після капітуляції шведської армії Штенбока 16 травня 1713 р., політика Карла XII зазнала краху. Відтак 13 червня 1713 р. в Адріанополі було укладено 25-річну мирну угоду між Російською державою та Оттоманською імперією. При цьому, як виявилось, очільники Османської держави проявили байдужість до ідеї створення на Правобережжі козацької держави під власним протекторатом. Деякою мірою це було обумовлено усуненням Девлет II Герая з ханського престолу в квітні 1713 р. Натомість війську Речі Посполитої було надано дозвіл зайняти терени Правобережної України, з котрої вже було виведено населення ліквідованих правобережних козацьких полків в межах «від Случі до Дніпра» (Крикун, 1996). Водночас влада Порти наполягала на продовженні боротьби українського козацтва за Правобережну Україну. Починаючи з вересня 1713 р., запорожцями було зайнято низку міст Правобережжя. І всі намагання турків легітимізувати Пилипа Орлика на Правобережній Україні завершилися невдачею. А 22 квітня 1714 р. між Польською державою та Оттоманською імперією було підписано мирний договір, за яким Правобережна Україна залишалася в складі Речі Посполитої.

Висновки. Загалом слід підсумувати, що участь Кримського ханату, Карла XII та Пилипа Орлика в антимосковській коаліції 1710–1714 рр. мала цілу низку наслідків у геополітичному розкладі Європи.

Кримський хан Девлет II Герай, з яким упродовж 1710 р. Пилип Орлик вів активні переговори щодо умов спільної боротьби з Росією, мав стати чи не найбільш реальним союзником у справі відновлення козацько-гетьманської держави. Підсумки переговорів між ними було узагальнено в підписаній у Бахчисараї в січні 1711 р. українсько-кримській угоді.

Пилип Орлик прагнув реалізувати свої проукраїнські державотворчі плани за підтримки Швеції, Кримського ханства, Османської імперії та деяких інших країн. Головним завданням у боротьбі за визволення України гетьманське оточення Пилипа Орлика вбачало в створенні антимосковської коаліції.

Зрада османського візира Балтаджи Мехмед-паші стала поворотною точкою в Прутській битві. Це значно погіршило політичне становище Пилипа Орлика, Карла XII та Кримського ханату на чолі з ханом Девлет II Гераєм. Відтак Кримське ханство стало ареною боротьби впливів Оттоманської держави та Російської імперії. Російська влада була націлена на ослаблення Кримського ханату й захоплення його території.

Відповідно до Прутського мирного договору (1711) та Адріанопольського миру (1713), Російська держава відмовлялась від претензій на Правобережжя й Запорозьку Січ. За Оттоманською державою визнавалась юрисдикція над Запоріжжям. У 1714 р. між Польською державою та Оттоманською імперією було підписано мирний договір, за яким Правобережна Україна залишалася у складі Речі Посполитої.

Перспективним напрямом досліджень є подальше комплексне вивчення взаємовідносин Кримського ханату та українського козацтва, а також проблема протистояння Кримського ханату з Російською державою.

Джерела та література

- Арутюнов, С.А. (2012). *Миних и другие действующие лица*. Москва: Два Капитана.
- Вовк, О.Б. (Упоряд.). (2010, липень-вересень). Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія. *Архіви України*, 3–4, 145–166.
- Кафенхауз, Б.Б., Андреев, А.И., & Никифоров, Л.А. (Ред.). (1962). *Письма и бумаги императора Петра Великого. Т. 11 (1): Январь – 12 июля 1711 г.* Москва: Изд-во АН СССР.

- Крикун, М.Г.** (1996). Згін населення з правобережної України в лівобережну 1711–1712 років: до питання про політику Петра I стосовно України. *Україна модерна*, 1, 42–88. Взято з <http://prima.lnu.edu.ua/Subdivisions/um/um1/Statti/2-krykun%20mykola.htm>.
- Крупницький, Б.Д.** (1956). *Гетьман Пилип Орлик (1672–1742): його життя і доля*. Мюнхен: Дніпрова хвиля.
- Ситник, О., & Серeda, Ю.** (2019). Передумови проголошення конституційного проекту 1710 р. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 1/43, 34–45.
- Фігурний, Ю.С.** (2008). *Український гетьман Пилип Орлик*. Київ: НДУ.
- Чухліб, Т.** (2014). Чому московські царі перестали платити данину Кримському ханству на початку XVIII ст.? В В.А. Смолій (Ред.), *Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях* (с. 165–166). Київ: Ін-т історії України НАН України.
- Шевчук, В.** (1993). Гетьман – вигнанець. *Хроніка 2000. Наш край*, 3–4, 61–75. Київ: «Довіра».
- Beydilli, K.** (2007). Prut antlaşması: Osmanlılar ile Ruslar arasında Prut nehri kenarında 1123'te (1711) yapılan savaştan sonra imzalanan antlaşma. *İslâm Ansiklopedisi*. Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/prut-antlasmasi>.
- Giray, H.** (2013). *Gülbün-ü Hânân (Kırım hanları tarihi): değerlendirmetextin-ıpkıbasım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü. Retrieved from <http://avrasya.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/05/İçindekiler-Gülbün-Ü-Hânân-Kırım-Hanları-Tarihi.pdf>.
- Mehmed Paşa (Baltacı). (1999). *Yaşamları ve yapıtlarıyla Osmanlılar ansiklopedisi* (Cilt 2). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş.

References

- Arutyunov, S.A.** (2012). *Minikh i drugie deystviyushchie litsa [Minich and other characters]*. Moskva: Dva Kapitana [in Russian].
- Vovk, O.B.** (Comp.). (2010, July-September). Konstytutsiia Pylypa Orlyka: oryhin tal ta yoho istoriia [Constitution of Pylyp Orlyk: original and its history]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 3–4, 145–166 [in Ukrainian].
- Kafenkhaus, B.B., Andreev, A.I., & Nikiforov, L.A.** (Eds.). (1962). *Pisma i bumagi imperatora Petra Velikogo. T. 11 (1): Yanvar – 12 iyulya 1711 g. [Letters and papers of Emperor Peter the Great. Vol. 11 (1): January – July 12, 1711]*. Moskva: Izd-vo AN SSSR [in Russian].
- Krykun, M.H.** (1996). Zhin naselennia z pravoberezhnoi Ukrainy v livoberezhnu 1711–1712 rokiv: do pytannia pro polityku Petra I stosovno Ukrainy [The movement of the population from the right-bank Ukraine

- to the left-bank 1711–1712: to the question of Peter I's policy towards Ukraine]. *Ukraina moderna – Ukraine is modern*, 1, 42–88. Retrieved from <http://prima.lnu.edu.ua/Subdivisions/um/um1/Statti/2-krykun%20mykola.htm> [in Ukrainian].
- Krupnytskyi, B.D.** (1956). *Hetman Pylyp Orlyk (1672–1742): yoho zhyttia i dolia [Hetman Philip Orlyk (1672–1742): his life and fate]*. Miunkhen: Dniprova khvyliia [in Ukrainian].
- Sytnyk, O., & Sereda, Yu.** (2019). Peredumovy proholoshennia konstytutsiinoho proektu 1710 r. [Preconditions for the proclamation of the constitutional draft 1710]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 1/43*, 34–45 [in Ukrainian].
- Fihurnyi, Yu.S.** (2008). *Ukrainskyi hetman Pylyp Orlyk [Ukrainian Hetman Philip Orlyk]*. Kyiv: NDIU [in Ukrainian].
- Chukhlib, T.** (2014). Chomu moskovski tsari perestaly platyty danynu Krymskomu khanstvu na pochatku XVIII st.? [Why Moscow tsars stopped paying tribute to the Crimean Khanate in the early XVIII century?]. In V.A. Smolii (Ed.), *Krym: shliakh kriz viky. Istorii u zapytanniakh i vidpovidiakh* (pp. 165–166). Kyiv [in Ukrainian].
- Shevchuk, V.** (1993). Hetman – vyhnanets [Hetman – an exile]. *Khronika 2000. Nash kraj – Chronicle 2000. Our land*, 3–4, 61–75. Kyiv [in Ukrainian].
- Beydilli, K.** (2007). Prut antlaşması: Osmanlılar ile Ruslar arasında Prut nehri kenarında 1123'te (1711) yapılan savaştan sonra imzalanan antlaşma [Pruth treaty: The treaty signed between the Ottomans and the Russians after the battle in 1123 (1711) on the banks of the Prut river]. *İslâm Ansiklopedisi – Encyclopedia of Islam*. Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/prut-antlasmasi> [in Turkish].
- Giray, H.** (2013). *Gülbün-ü Hânân (Kırım hanları tarihi): değerlendirmetextin-ıtkıbasım [Gülbün-ü Hanân (History of the Crimean Khans): evaluation-text-copy-print]*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü. Retrieved from <http://avrasya.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/05/İçindekiler-Gülbün-Ü-Hânân-Kırım-Hanları-Tarihi.pdf> [in Turkish].
- Mehmed Paşa (Baltacı) [Mehmed Pasha (Baltacı)]. (1999). *Yaşamları ve yapılarıyla Osmanlılar ansiklopedisi – Ottomans encyclopedia with their lives and works* (Vol. 2). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş. [in Turkish].

Стаття надійшла до редакції 31.08.2021 р.
Стаття рекомендована до друку 04.10.2021 р.

УДК 070.3(477.83-25):070.48(438)''18''
DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.240959

Лідія ЛАЗУРКО

доктор історичних наук, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (lazurkol@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9748-9249>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/D-4089-2019>

Бібліографічний опис статті: Лазурко, Л. (2021). Створення та організація діяльності часопису «Przewodnik Naukowy i Literacki» у Львові (70-ті рр. XIX ст.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 8/50, 41–56. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.240959>.

СТВОРЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЧАСОПISY «PRZEWODNIK NAUKOWY I LITERACKI» У ЛЬВОВІ (70-ті рр. XIX ст.)

Анотація. *Мета дослідження* – показати на підставі історіографічних джерел (історичних досліджень та матеріалів часопису) як відбувалося становлення редакційної політики часопису «Przewodnik Naukowy i Literacki», що видавався у Львові практично протягом усієї доби автономії. **Методологія дослідження** ґрунтується на застосуванні загальнонаукових і спеціально-історичних методів. Дотримано принципи історизму, об'єктивності та ціннісного підходу до досліджуваних явищ. Коректність вивчення джерельної бази забезпечена застосуванням евристичного методу. Використання історико-генетичного, історико-типологічного та історико-системного методів дало змогу достовірно відтворити і прослідкувати за розвитком феномену наукового часописання в Галичині і отримати коректні висновки. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше в історіографії досліджуються передісторія та історія становлення та організації львівського журналу «Przewodnik Naukowy i Literacki», значну частину змісту якого займали історичні дослідження.

© Лідія Лазурко, 2021

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

Висновки. Часопис «Przewodnik Naukowy i Literacki», додаток до урядової «Gazety Lwowskiej», що видавався в Східній Галичині рекордно тривалий час – з 1873 до 1919 р. – мав також і тривалу передісторію. Починаючись ще у 50-х рр. XIX ст. як статистично-красназничий додаток, видання трансформувалося і через два десятиліття стало помітним явищем польської науки та культури. Часопис під керівництвом Владислава Лозінського швидко переріс свої межі і став чинником розвитку польської культури в східногалицькому краї, залишаючись впродовж 70 – початку 80-х рр. XIX ст. важливим джерелом поширення інформації про інтелектуальні здобутки в середовищі зростаючого числа місцевої інтелігенції. Характеризуючи початковий період існування часопису, зазначимо також, що у цей час зміст видання віддзеркалював стан тодішньої польської історіографії.

Ключові слова: наукова преса; часопис «Przewodnik Naukowy i Literacki»; «Gazeta Lwowska»; польська історіографія; доба Галицької автономії.

Lidiya LAZURKO

PhD hab. (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (lazurkol@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9748-9249>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/D-4089-2019>

To cite this article: Lazurko, L. (2021). Stvorennia ta orhanizatsiia diialnosti chasopysu «Przewodnik Naukowy i Literacki» u Lvovi (70-ti rr. XIX st.) [Creation and organization activities of the journal "Przewodnik Naukowy i Literacki" in Lviv (70s of the XIX century)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 8/50, 41–56. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.240959> [in Ukrainian].

CREATION AND ORGANIZATION ACTIVITIES OF THE JOURNAL "PRZEWODNIK NAUKOWY I LITERACKI" IN LVIV (70s of the XIX century)

Summary. *The purpose of the research* is to show on the basis of historiographical sources (historical research and materials of the journal) as the formation of the editorial policy of the journal "Przewodnik Naukowy i Literacki", which was published in Lviv almost throughout the period of autonomy. **The research methodology** is based on the application of general scientific and special-historical methods. The principles of historicism, objectivity and value approach to the studied phenomena are observed. The correctness of the study of the source base is ensured by the use of the heuristic method. The use of historical-genetic, historical-typological and historical-systemic methods made it possible to reliably reproduce and follow the development formation of the phenomenon of scientific journal in Galicia and obtain correct conclusions. **The scientific novelty** is that for the first time in historiography it is investigate the prehistory and history of the formation and organization of Lviv journal "Przewodnik Naukowy i Literacki", a significant part of the content of which was occupied by research in history. **Conclusions.** "Przewodnik Naukowy i Literacki", a supplement to the government's "Gazeta Lwowska", published in Eastern Galicia for a record long time, from 1873 to 1919, also had a long history. Beginning in the 50's of the XIX century as a statistical and local lore supplement, the publication was transformed and two decades later became a notable phenomenon of Polish science and culture. The magazine, under the leadership of Wladyslaw Lozinski, quickly transcended its borders and became a factor in the development of Polish culture in the eastern Galician region, remaining during the 70's – early 80's of the XIX century an unalterable source of dissemination of information about intellectual achievements among a growing number of local intellectuals. Characterizing the initial period of the magazine's existence, we also note that at that time the content of the publication reflected the state of Polish historiography at that time.

Key words: scientific press; journal "Przewodnik Naukowy i Literacki"; "Gazeta Lwowska"; Polish historiography; period of Galician autonomy.

Постановка проблеми. Важливий етап становлення польського наукового історіописання відображено на шпальтах львівського видання «Przewodnik Naukowy i Literacki», що з'явилося у

1873 р. як додаток до видаваної урядом «Gazety Lwowskiej». Цей часопис продемонстрував напрочуд дивовижну, як на своє амплуа, «живучість», активно працюючи до 1919 р. Правда останнє зумовлювалося передовсім наявністю урядової фінансових дотацій. У цього часопису були попередники – «Dodatek Tygodniowy» і «Dodatek Miesięczny do Gazety Lwowskiej, poświęcony historii, statystyce i ekonomii krajowej». Назгал поява такого типу видань стала результатом змін, що охопили ці терени у другій половині XIX ст. Модернізація, демографічні рухи, розширення адміністрування, зростання приватних ініціатив – усе це виявлялося у збільшенні кількості різноманітних організацій, що потребували презентації результатів своєї діяльності. Водночас таке ускладнення суспільного життя стимулювало потребу його вивчення й осмислення. Найкращим інструментом для цього, в дусі часу, вважалася молода і вельми практична дисципліна – статистика. А до вивчення природних умов існування людини мало долучитися краєзнавство. Відтак в Австрійській імперії почали з'являтися видання зі статистики та краєзнавства широкого спектру власності: від урядових бюлетенів до громадських видань. З проголошенням автономії Галицького краю та подальшою його колонізацією «Przewodnik Naukowy i Literacki» – один з таких типових тогочасних краєзнавчих додатків до урядової газети, отримав значний імпульс розвитку та на якийсь час став трибуною для презентації здобутків польської науки та літератури.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Однією з перших праць, у якій осмислювалася історія діяльності «Przewodnika Naukowego i Literackiego», стало дослідження «Stulecie Gazety Lwowskiej (1811–1911)» за загальною редакцією В. Брюхнальського, що видавався протягом 1911–1914 рр. у Львові (*Stulecie Gazety Lwowskiej*, 1911–1912). Третя частина другого тому видання стосувалася додатків до «Gazety Lwowskiej» – часописів «Dodatek Miesięczny» та «Przewodnik Naukowy i Literacki», її автором був Юліуш Кляйнер. Високою інформативністю відзначалися також уміщені в тритомнику дослідження Ф. Яворського (Jaworski, 1912), Л. Фінкеля (Finkel, 1911) та Б. Губриновича (Gubrynowicz, 1911).

У міжвоєнний час у контексті вивчення історії літератури до історії часопису «Przewodnik Naukowy i Literacki» звертався

Б. Надольський (Nadolski, 1936). А після Другої світової війни почали з'являтися перші синтети з історії польської преси (Więskowska, 1966; Myśliński, 1969; Kmiecik, 1976). У сьогоднішні спостерігається значне зростання інтересу до діяльності часописів як окремого феномену (Toczek, 2005).

Мета дослідження – показати на підставі історіографічних джерел (історичних досліджень та матеріалів часопису) як відбувалося становлення редакційної політики часопису «Przewodnik Naukowy i Literacki», що видавався у Львові практично протягом усієї доби автономії.

Виклад основного матеріалу. У Галичині ще від грудня 1850 р. виходив друком «Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej», що вмщував інформацію зі статистики, економіки та історії краю, а також відомості, котрі мали б розважити читача (про події за кордоном, фейлетони тощо). Був у виданні літературний розділ, у якому, зокрема, друкувалися бібліографічні відомості з історії літератури в Галичині (Jaworski, 1912). У такому вигляді «Dodatek Tygodniowy...» видавався до 1867 р., а у 1868–1869 рр. – він виходив під титулом «Dodatek Tygodniowy do Gazety Lwowskiej». У 1869 р. його видання призупинилося і відновилося через три роки з деякими змінами і уже як «Dodatek Miesięczny...». З цього приводу в «Gazecie Lwowskiej» 2 січня 1872 р. з'явилося оголошення: «Від 1 січня при «Gazecie Lwowskiej» буде виходити замість «Dodatka Tygodniowego...» «Dodatek Miesięczny...», часопис, присвячений історії, суспільній економіці і крайовій статистиці. Кожен місячний зошит буде містити чотири аркуші стислого друку, а чотири такі зошити становитимуть том – цілий річник буде складатися з трьох томів» («Od Administracyi», 1872, s. 1). Річні та піврічні передплатники «Gazety Lwowskiej» отримували його безкоштовно, кварталні – за доплату у 50 центів, а місячні – за 20 центів. Передплата тільки на додаток складала 3 злр. на рік, а у книгарнях комплект коштував 4 злр., а один номер оцінювався у 35 центів. Зауважимо, що ці видавничі проекти були ініціативою тодішнього намісника Галичини графа Агенора Голуховського (1812–1875), що відзначився реформаторською діяльністю та освітніми, подекуди суперечливими (як у випадку з переведенням русинської абетки на латиницю) ініціативами (Kieniewicz, 1959–1960, s. 257–260).

Відновлений часопис під назвою «Dodatek Miesięczny...» презентував на своїх шпальтах не поточну інформацію, а розповідав про більш фундаментальні речі, котрі відповідали тому статусу, що його мала «Gazeta Lwowska» – офіційний речник віденського уряду. Перший дослідник історії часопису «Dodatek Miesięczny...» Ю. Кляйнер уважав усіх попередників «Przewodnika...» безликими та уїдливо зауважував: «Якщо назва «Gazety Lwowskiej» є ідеалом безсенсовості, що не має ніякого стосунку до власної програми, то «Dodatek Miesięczny...» рівно настільки перевищив її, що виразив у своїй назві зречення самоцінності та залежність від «Gazety Lwowskiej» (Kleiner, 1912, s. 1).

Та попри наперед визначене амплуа, zakres інтересів його видавців був настільки широким, що «Dodatek Miesięczny...» можна розглядати, з погляду реального змісту, а не декларативної програми, попередником «Przewodnika Naukowego i Literackiego». Видання було доволі оригінальним явищем, хоча й не новим – навіть у не вельми прогресивній у цьому сенсі Галичині. У ньому виразно домінувала історична тематика («Spis rzeczy», 1872a, s. 260). Це було загальноєвропейською практикою того часу, відтак захоплення історією зростало й у Галичині. Намісник А. Голуховський ініціював друк «Дипломатичного кодексу міста Величка», який реалізовувався тодішнім редактором «Dodatku Miesięcznego...» А. Рудинським. Правда, йому як економістові й керівнику ближчими були проблеми економічно-статистичного характеру. Окремі публікації мали характер історичних екскурсів, як, наприклад, документи про господарське життя Самбірської землі в давнину, що мали високу історичну вагу, оскільки опиралися на пізніші, але засвідчені копії. З такими публікаціями перегукувалися такі дослідження як «Ревізія прав і привілеїв самбірської економії». Друкувалися також матеріали з архіву Актів гродських і земських колишнього Краківського воеводства, опрацьовані тодішнім його директором Богданом Лушчинським.

Окресленому спрямуванню видання відповідали також описи місцевості, що знаходили своє місце на шпальтах видання. Вони належали переважно Антонію Шнайдеру – авторові «Краснознавчої енциклопедії Галичини» (Schneider, 1868–1871). Досвідчений дослідник, багатолітній співробітник «Dziennika Literackiego», а згодом і «Przeglądu Archeologicznego», він опублікував нариси

«Старе Село під Львовом», «Звенигород під Львовом і його давнє історичне значення» («Spis rzeczy», 1872b, s. 263). Проте, підсумовуючи діяльність цього часопису, Ю. Кляйнер зауважував, що «це видання мало, звичайно, значення як явище культури, але чинником, що творить культуру, стати не могло. Сповите у сухі цифри, воно було ще більш чужим для суспільного загалу, аніж «Gazeta Lwowska» (Kleiner, 1912, s. 6).

Після смерті головного редактора «Dodatku Miesięcznego...» А. Рудинського, часопис очолив Владислав Лозінський – польський історик-аматор, письменник, дослідник культури та колекціонер. Він походив зі Східної Галичини (народився в с. Опарі біля Дрогобича в родині дрібного шляхтича) та був кузеном відомого польського дослідника старовини й письменника Кароля Шайнохи (Rudkowska, 2002, s. 133–148). В. Лозінський, ще студіюючи право та філологію у Львівському університеті, розпочав блискучу журналістську кар'єру та стартував як популярний письменник у жанрі переважно пригодницької історичної прози. Вважається, що намісник А. Голуховський зупинився на виборі кандидатури В. Лозінського, оскільки він саме видав повість «Opowiadania imię pana Wita Narwoja, rotmistrza Konnej Gwardji Koronnej: a. d. 1760–1767 (1873 р.)», що стала дуже популярною. Намісник оцінив харизму письменника, і його було спершу на тимчасовій основі, а згодом і на постійно призначено редактором «Dodatku Miesięcznego...» (з другого номера за 1873 р.)

Проте вірогіднішим, хоч і менш романтичним поясненням вибору А. Голуховського є те, що В. Лозінський упродовж 1867–1870 рр. очолював редакцію «Dziennika Literackiego», спричинившись до підняття його рівня. Як зауважує В. Юльковська: «Він залучив до співпраці популярних тогочасних літераторів: Крашевського, Ленартовича, Шуйського, Асника» (Julkowska, 2005, s. 340). Традиційна для Галичини «відсутність читацького інтересу», попри, а, можливо, й через високий рівень видання, спричинилася до припинення існування «Dziennika Literackiego». Проте за нетривалий час праці над цим проектом В. Лозінський встиг налагодити контакти з представниками польського інтелектуального середовища, сам здобув визнання і популярність як літератор і публіцист та навіть посприяв популяризації творчості А. Асника та Л. Кубалі, забезпечивши вихід у світ їхніх дебютних

творів та підтримуючи їх фінансово. Саме «Dziennik Literacki», як наголошує В. Юльковська, приніс В. Лозінському важливу для його подальшого життя співпрацю з К. Ліске, який істотно вплинув на формування історичних поглядів письменника і зростання його наукових зацікавлень (Julkowska, 2005, s. 340). Останнє врешті переважить у житті В. Лозінського, і на початку 80-х рр. XIX ст. він відійде від літературної творчості й зосередиться на дослідницькій діяльності.

У керуванні «Dodatkim Miesięcznym» В. Лозінський вирішив відійти від забюрократизованої концепції урядового органу, змінити назву видання і, надавши йому самостійності, зробити трибуною польської культури. Л. Фінкель вважав, що безпосереднім приводом до появи ідеї створення «Przewodnika Naukowego i Literackiego» була діяльність у Кракові «Przeglądu Polskiego» (1866) та створення у Львові «Przeglądu Lwowskiego» (1871) (Finkel, 1911, s. 209). В. Лозінський взявся за надважку, з огляду на попередню історію наукових видань Східної Галичини, проблему: одночасно тримати планку науковості та популярності. Останнє було дуже непростим, але, як виявилось, не неможливим. Розпочав свою діяльність редактор зі зміни назви видання та його зовнішнього вигляду – на більш якісному папері друкувалися номери більшого обсягу. До наповнення часопису матеріалами долучилися такі знані дослідники-історики, як К. Ліске, Т. Войцеховський, Ю. Шуйський, М. Бобжинський. У середині 70-х рр. В. Лозінський познайомився та розпочав співпрацю з Г. Сенкевичем (Bostel, 1933, s. 512–573). Ці вражаючі якісні зміни видання, що підняли його на абсолютно новий рівень, були пов'язані саме з діяльністю В. Лозінського (Křček, 1894, s. 3).

Оновивши видання, адміністрація запрошувала до передплати на «універсальний корисний часопис, брак якого доволі сильно відчутний в регіоні» (Kleiner, 1912, s. 9). Однак спеціально купувати його читачі не поспішали, оскільки більшість, як це було запроваджено у попередній період, отримувала видання «у навантаження» за передплату на «Gazetę Lwowską». Зростання наукового рівня часопису не вельми сприяло його популярності. Так само, як і у випадку з виданням «Biblioteką Ossolinskich», свій вплив мала горезвісна байдужість галицького суспільства, яке мало цікавилось поважними часописами – особливо тими,

що з'являлися у регіоні. У Галичині історія, літературна та наукова журналістика були представлені не найкращим чином. У той час, коли на теренах колишнього Польського королівства діяли «Biblioteka Warszawska», «Przegląd Tygodniowy», «Niwa», «Kłosa», «Tygodnik Piustrowany», у Львові один за одним закрилися «Biblioteka Ossolińskich» та «Dziennik Literacki». Та навіть краківський журнал «Przegląd Polski», як зауважував М. Бобжинський, «був органом жменьки людей, який ця жменька і читала [...]». Від «Przeglądu Polskiego» тікає багато авторів зі страху через брак популярності» (Bobrzyński, 1877, s. 482).

Неабияке значення у цьому мало також те, що офіційна газета і все, що було з нею пов'язане «не викликало симпатій вічно скептичного Львова». Понад те, В. Лозінського місцеві «доброзичливці» звинувачували у згоді очолити редакцію і дуже переймалися тим, що польську літературу віддавали під опіку уряду. Проте у редактора на все це було власне бачення. Він найбільше прагнув, як сам казав: «зробити газету такою, щоби кожен урядник, котрий буде її читати, почувався громадянином краю, почувався поляком» (Finkel, 1911, s. 213). Протягом усього цього часу В. Лозінський не втрачав оптимізму і в 1874 р. писав: «Наш видавничий рух насправді скромний, але ми не маємо ще в собі літературного меркантилізму, суто спекулятивного ринку книг; шкодуємо, що мало поважних часописів у нас виходить, але не заздримо успіхові тенденційних журналів і часописів з пласким змістом, не заздримо великій кількості дорогого паперу, не заздримо манії ілюстрування, яка з малюнка робить окрему подію, а з літератури – банальну тлумачку зображення – шкодуємо, що повільно розвивається наука і література, але не шукаємо проти цього засобів у розрослій, як бур'ян, літературній журналістиці на страшенно ненажерливих і вічно голодних шпальтах, які подеколи будь-чим можна нагодувати, в яких, проте, передчасно гинуть найчудовіші таланти» (Łoziński, 1874, s. 1).

На початках реальними читачами «Przewodnika...» більшість людей ставали випадково завдяки тому, що він розповсюджувався разом з «Gazetą Lwowską». Річні і піврічні передплатники «Gazety Lwowskiej» діставали часопис безкоштовно, а ті, хто мав передплату на місяць чи квартал – доплачували відповідно 30 та 75 центів. Для тих, хто не був передплатником, річний комплект

на 60 аркушів коштував 4 злр., зошит у книгарні коштував 60 центів, річник – 5 злр. Через це важко оцінити, наскільки сам факт існування такого літературно-наукового додатка впливав на кількість передплатників, але їх було набагато більше, аніж в інших виданнях. Уже через кілька років від початку діяльності «Przewodnika Naukowego i Literackiego» Ю. Крашевський зауважував: «Окремим феноменальним успіхом може похвалитися урядова «Gazeta Lwowska» під редакцією п. Лозінського, котра сама має стільки абонентів, скільки разом взяті «Gazeta Narodowa» і «Dziennik Polski». Це безпрецедентний факт, який в даний момент примушує замислитись» (Kraszewski, 1880, s. 343). У різні часи близько третини надрукованих номерів видання реалізовувалося вроздріб (Kleiner, 1912, s. 10). Усі ці заходи дали можливість розповсюджувати часопис у найвіддаленіших куточках галицької провінції та поза її межами, до яких він не міг би потрапити. Відтак видання робило свою роботу, стаючи вагомим засобом поширення польської інтелектуальної культури в східногалицькому регіоні та поза його межами.

Завдяки старанням редактора В. Лозінського «Przewodnik...» через кілька років діяльності, не тільки не закrywся, всупереч тодішній «галицькій традиції», а й почав демонструвати розширення читацької аудиторії. На початках діяльності В. Лозінського як редактора наклад видання друкувалося у тисячу примірників, а вже за десятиліття – сягали 1400 примірників. Правда, Ю. Кляйнер припускав, що збільшення цієї цифри було не вельми показовим, оскільки саме тоді зросла й кількість передплатників «Gazety Lwowskiej».

Як уже зазначалося, однією з основних причин такої тривалої діяльності «Przewodnika...» було те, що його фінансував уряд. Цим розв'язувалася головна проблема, через яку сходили з арени інші галицькі наукові часописи. Віденський уряд брав на себе усі видатки, пов'язані з видавничим процесом (папір, друкарські послуги, брошурування, поширення, а також виплату редакторської зарплати і авторських гонорарів). Безоплатним для редакції, зрозуміло, було й користування приміщеннями, що опалювалися і освітлювалися також за державний кошт, а також робота допоміжного персоналу. Це були немалі кошти: «у 1874 р. – 3755,45 злр., у 1879 р. – 5097,82 злр., у 1882 р. – 5403,98 злр.»

(Kleiner, 1912, s. 11). Саме державна допомога забезпечила виданню таке тривале існування, плідну діяльність та можливість залучати до роботи кращих з кращих фахівців зі Львова, Кракова й інших теренів розділеної Польщі.

Від початку редакція оголосила, що видання буде виходити першого числа кожного місяця на 5 друкованих аркушах, а річник буде сформований у вигляді двох томів по 30 аркушів. Разом зі збільшенням обсягу розширювалась програма видання, завданням якого визначалося охоплювати науковий і мистецький рух у всіх його виявах. Перші позиції займала історична тематика, значне місце відводилося літературній та літературно-критичній творчості, друкувалися огляди європейської наукової періодики, що торкалася польської тематики, а також, матеріали з краєзнавства та бібліографічна інформація. Щоби усвідомити рівень запрошених до співпраці авторів, наведемо перелік тих, хто публікувався у першому річнику: А. Бельовський, А. Малецький, Ю. Шуйський, Т. Пілат, В. Закшевський, Б. Каліцький, С. Новінський.

Часопис під керівництвом В. Лозінського отримав чітку рубрикаційну структуру, що була окреслена вже у першому зошиті першого тому в лютому 1873 р.: 1. Історія; 2. Науково-полемічні питання; 3. Життєписи та звичаєві нариси; 4. Бібліографія та археологія; 5. Критика; 6. Літературно-бібліографічні нотатки («Spis rzeczy», 1873, Т. 1, з. 2, s. 47–48). У наступних томах, від серпня 1873 р., до цього переліку додано рубрики з суспільно-економічною тематикою та статистикою («Spis rzeczy», 1873, Т. 1, з. 6, s. 495–496).

Висновки. Часопис «Przewodnik Naukowy i Literacki», додаток до урядової «Gazety Lwowskiej», що видавався в Східній Галичині рекордно тривалий час – з 1873 до 1919 р. – мав також і тривалу передісторію. Починаючись ще у 50-х рр. ХІХ ст. як статистично-краєзнавчий додаток, видання трансформувалося і через два десятиліття стало помітним явищем польської науки і культури. Часопис під керівництвом Владислава Лозінського швидко переріс свої межі і став чинником розвитку польської культури в східногалицькому краї, залишаючись впродовж 70 – початку 80-х рр. ХІХ ст. безальтернативним джерелом поширення інформації про інтелектуальні здобутки в середовищі зрос-

таючого числа місцевої інтелігенції. Характеризуючи початковий період існування часопису, зазначимо також, що у цей час зміст видання віддзеркалював стан тодішньої польської історіографії.

Джерела та література

- Bobrzyński, M.** (1877). Kilka słów o najnowszym ruchu na polu naszego dziejopisarstwa. *Niwa: dwutygodnik naukowy, literacki i artystyczny* (R. 6, vol. 12, nr. 67, pp. 481–499).
- Bostel, F.** (1933). Z korespondencji Henryka Sienkiewicza. *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej* (T. 30 (1/4), s. 512–573).
- Finkel, L.** (1911). Historia Gazety Lwowskiej 1873–1883. *Stulecie Gazety Lwowskiej (1811–1911)* (T. 1 (1), s. 207–248). Lwów: Drukarnia Gazety Lwowskiej.
- Gubrynowicz, B.** (1911). Historia Gazety Lwowskiej 1883–1911. *Stulecie Gazety Lwowskiej (1811–1911)* (T. 1 (1), s. 249–426). Lwów: Drukarnia Gazety Lwowskiej.
- Jaworski, F.** (1912). Historia Dodatku Tygodniowego przy Gazecie Lwowskiej (1850–1862) i (1867–1869). *Stulecie Gazety Lwowskiej (1811–1911)* (T. 2 (2)). Lwów: Drukarnia Wł. Łozińskiego.
- Julkowska, V.** (2005). Obraz przeszłości w pracach historycznych i literackich Władysława Łozińskiego. W J. Maternicki & L. Zaszkilniak (Red.), *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* (T. 3, s. 340). Rzeszów: Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Julkowska, V.** (2014). Władysław Łoziński (1843–1913). *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*. J. Maternicki, P. Sierżęgi, & L. Zaszkilniak (Red.). (T. 2, s. 133–148). Rzeszów: Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Kieniewicz, S.** (1959–1960). Gołuchowski Agenor (1812–1875). *Polski Słownik Biograficzny* (T. VIII, s. 257–260). Wrocław; Kraków; Warszawa: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wyd. Polskiej Akad. Nauk.
- Kleiner, J.** (1912). Historia «Przewodnika Naukowego i Literackiego». *Stulecie Gazety Lwowskiej (1811–1911)* (T. 2 (3)). Lwów: Drukarnia Wł. Łozińskiego.
- Kmieciak, Z.** (1976). Prasa polska w latach 1864–1918. W J. Łojka (Red.), *Historia prasy polskiej* (T. 2). Warszawa: PWN.
- Kraszewski, J.** (1880). Listy z zakątka. *Biesiada Literacka* (Nr. 256, s. 343).
- Krćek, F.** (1894). *Przegląd treści 25 tomów dodatku miesięcznego do «Gazety Lwowskiej» i «Przewodnika Naukowo-Literackiego» (1872–1892)* (s. 3). Lwów: Wyd. Gazety Lwowskiej.

- Łoziński, W.** (1874, styczeń). Słowno odprawy. *Gazeta Lwowska*, 1, s. 1.
- Myśliński, J.** (1969). Czasopiśmiennictwo naukowe w Galicji w dobie autonomicznej. *Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego* (T. VIII (4), s. 447–500).
- Nadolski, B.** (1936). Lwowskie czasopiśmiennictwo literackie XX w. *Zjazd Naukowy im. I. Krasickiego. Księga referatów* (s. 453–460). Lwów.
- Od Administracji. (1872, 2 stycznia). *Gazeta Lwowska*, 1, s. 1.
- Rudkowska, M.** (2002). *Wyszedł z dworu: przeżycie i doświadczenie historyczne w twórczości Władysława Łozińskiego*. Warszawa: Wyd. DiG.
- Schneider, A.** (zebr. i wydał). (1868–1871). *Encyklopedia do krajoznawstwa Galicji pod względem historycznym, statystycznym, topograficznym, orograficznym, hydrograficznym, geognostycznym* (T. 1–5). Lwów.
- Spis rzeczy zawartych w tomie I. (1872a). *Dodatek Miesięczny do Gazety Lwowskiej: poświęcony historii, statystyce i ekonomii krajowej* (T. 1 (6), s. 260).
- Spis rzeczy zawartych w tomie II. (1872b). *Dodatek Miesięczny do Gazety Lwowskiej: poświęcony historii, statystyce i ekonomii krajowej* (T. 2 (6), s. 263).
- Spis rzeczy zawartych w tomie II. (1873). *Przewodnik Naukowy i Literacki: dodatek do Gazety Lwowskiej* (T. 1 (2), s. 47–48; T. 1 (6), s. 495–496).
- Stulecie Gazety Lwowskiej (1811–1911)*. (1911–1912). (T. 1–3). Lwów: Drukarnia Gazety Lwowskiej.
- Toczek, A.** (2005). Czasopiśmiennictwo historyczne we Lwowie (1867–1918). W J. Maternicki & L. Zaskilniak (Red.), *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* (T. III, s. 175–198). Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Więckowska, H.** (1966). Zarys czasopiśmiennictwa naukowego w Polsce. *Studia i Materiały do Dziejów Nauki Polskiej* (Z. 2).

References

- Bobrzyński, M.** (1877). Kilka słów o najnowszym ruchu na polu naszego dziejopisarstwa [A few words about the latest movement on the floor of our diary]. *Niwa: dwutygodnik naukowy, literacki i artystyczny – Niwa: scientific, literary and artistic biweekly* (R. 6, Vol. 12, nr. 67, pp. 481–499) [in Polish].
- Bostel, F.** (1933). Z korespondencji Henryka Sienkiewicza [From the correspondence of Henryk Sienkiewicz]. *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej – Pamiętnik Literacki: quarterly journal devoted to the history and criticism of Polish literature* (Vol. 30 (1/4), pp. 512–573) [in Polish].

- Finkel, L.** (1911). *Historia Gazety Lwowskiej 1873–1883* [History of the Gazeta Lwowska 1873–1883]. *Stulecie Gazety Lwowskiej (1811–1911) – Centenary of the Gazeta Lwowska (1811–1911)* (Vol. 1 (1), pp. 207–248). Lwów: Drukarnia Gazety Lwowskiej [in Polish].
- Gubrynowicz, B.** (1911). *Historia Gazety Lwowskiej 1883–1911* [History of the Gazeta Lwowska 1883–1911]. *Stulecie Gazety Lwowskiej (1811–1911) – Centenary of the Gazeta Lwowska (1811–1911)* (Vol. 1 (1), pp. 249–426). Lwów: Drukarnia Gazety Lwowskiej [in Polish].
- Jaworski, F.** (1912). *Historia Dodatku Tygodniowego przy Gazecie Lwowskiej (1850–1862) i (1867–1869)* [History of the Dodatek Tygodniowy at Gazeta Lwowska (1850–1862) and (1867–1869)]. *Stulecie Gazety Lwowskiej (1811–1911) – Centenary of the Gazeta Lwowska (1811–1911)* (Vol. 2 (2)). Lwów: Drukarnia Wł. Łozińskiego [in Polish].
- Julkowska, V.** (2005). *Obraz przeszłości w pracach historycznych i literackich Władysława Łozińskiego* [The image of the past in the historical and literary works of Władysław Łoziński]. In J. Maternicki & L. Zaszkiłniak (Eds.), *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. – The multicultural historical environment of Lviv in the 19th and 20th centuries* (Vol. 3, p. 340). Rzeszów: Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego [in Polish].
- Julkowska, V.** (2014). *Władysław Łoziński (1843–1913). Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku – The Golden Book of Lviv historiography of the nineteenth and twentieth centuries*. J. Maternicki, P. Sierżęgi, & L. Zaszkiłniak (Eds.). (Vol. 2, pp. 133–148). Rzeszów: Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego [in Polish].
- Kieniewicz, S.** (1959–1960). *Gołuchowski Agenor (1812–1875). Polski Słownik Biograficzny – Polish Biographical Dictionary* (Vol. III, pp. 257–260). Wrocław; Kraków; Warszawa: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wyd. Polskiej Akad. Nauk [in Polish].
- Kleiner, J.** (1912). *Historia «Przewodnika Naukowego i Literackiego»* [History of the "Przewodnik Naukowy i Literacki"]. *Stulecie Gazety Lwowskiej (1811–1911) – Centenary of the Gazeta Lwowska (1811–1911)* (Vol. 2 (3)). Lwów: Drukarnia Wł. Łozińskiego [in Polish].
- Kmiecik, Z.** (1976). *Prasa polska w latach 1864–1918* [Polish press in the years 1864–1918]. In J. Łojka (Ed.), *Historia prasy polskiej – History of the Polish press* (Vol. 2). Warszawa: PWN [in Polish].
- Kraszewski, J.** (1880). *Listy z zakątka* [Letters from the corner]. *Biesiada Literacka – Literary Feast* (Vol. 256, p. 343) [in Polish].
- Krček, F.** (1894). *Przegląd treści 25 tomów dodatku miesięcznego do «Gazety Lwowskiej» i «Przewodnika Naukowo-Literackiego» (1872–1892)* [Content overview of the 25 volumes of the Monthly Supplement to

- "Gazeta Lwowska" and "Przewodnik Naukowo-Literacki" (1872–1892)]. (p. 3). Lwów: Wyd. Gazety Lwowskiej [in Polish].
- Łoziński, W.** (1874, January). Słówko odprawy [A word of clearance]. *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*, 1, p. 1 [in Polish].
- Myśliński, J.** (1969). Czasopiśmiennictwo naukowe w Galicji w dobie autonomicznej [Scientific journals in Galicia in the autonomous period]. *Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego – Yearbook of the History of Polish Journals* (Vol. VIII (4), pp. 447–500) [in Polish].
- Nadolski, B.** (1936). Lwowskie czasopiśmiennictwo literackie XX w. [Lviv literary periodical of the 20th century]. *Zjazd Naukowy im. I. Krasickiego. Księga referatów – Scientific Congress of I. Krasicki. Book of papers* (pp. 453–460). Lwów [in Polish].
- Od Administracji [By Administration]. (1872, January 2). *Gazeta Lwowska – Lviv Newspaper*, 1, p. 1 [in Polish].
- Rudkowska, M.** (2002). *Wyszedł z dworu: przeżycie i doświadczenie historyczne w twórczości Władysława Łozińskiego [He left the court: an experience and historical experience in the works of Władysław Łoziński]*. Warszawa [in Polish].
- Schneider, A.** (Comp). (1868–1871). *Encyklopedia do krajoznawstwa Galicji pod względem historycznym, statystycznym, topograficznym, orograficznym, hydrograficznym, geognostycznym (1868–1871) [An encyclopedia for the sightseeing of Galicia in terms of history, statistics, topography, spelling, hydrography, geognostics (1868–1871)]*. (Vols. 1–5). Lwów [in Polish].
- Spis rzeczy zawartych w tomie I [The List of Items in Volume I]. (1872a). *Dodatek Miesięczny do Gazety Lwowskiej: poświęcony historii, statystyce i ekonomii krajowej – Monthly Supplement to Gazeta Lwowska: on history, statistics and national economy* (Vol. 1 (6), p. 260) [in Polish].
- Spis rzeczy zawartych w tomie II [The List of Items in Volume II]. (1872b). *Dodatek Miesięczny do Gazety Lwowskiej: poświęcony historii, statystyce i ekonomii krajowej – Monthly Supplement to Gazeta Lwowska: on history, statistics and national economy* (Vol. 2 (6), p. 263) [in Polish].
- Spis rzeczy zawartych w tomie II [The List of Items in Volume II]. (1873). *Przewodnik Naukowy i Literacki: dodatek do Gazety Lwowskiej – Scientific and Literary Guide: supplement to Gazeta Lwowska* (Vol. 1 (2), pp. 47–48; Vol. 1 (6), pp. 495–496) [in Polish].
- Stulecie Gazety Lwowskiej (1811–1911) [The Centenary of the Lviv Newspaper (1811–1911)]*. (1911–1912). (Vols. 1–3). Lwów: Drukarnia Gazety Lwowskiej [in Polish].

- Toczek, A.** (2005). Czasopiśmiennictwo historyczne we Lwowie (1867–1918) [Historical journals in Lviv (1867–1918)]. In J. Maternicki & L. Zaskilniak (Eds.), *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. – The multicultural historical environment of Lviv in the 19th and 20th centuries* (Vol. 3, pp. 175–198). Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego [in Polish].
- Więckowska, H.** (1966). Zarys czasopiśmiennictwa naukowego w Polsce [Outline of scientific journals in Poland]. *Studia i Materiały do Dziejów Nauki Polskiej – Studies and Materials for the History of Polish Science* (Vol. 2) [in Polish].

*Стаття надійшла до редакції 05.09.2021 р.
Стаття рекомендована до друку 29.10.2021 р.*

УДК 94(436=161.2)”1891/1897”
DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.241174

Дмитро КАВАЦЮК

аспірант кафедри історії України і методики викладання історії, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76000 (dmytro_kawazjuk@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1392-4523>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AAZ-4841-2021>

Scopus Author ID: 57218949778

Бібліографічний опис статті: Кавацюк, Д. (2021). Українське представництво австрійського парламенту 1891–1897 рр. в умовах політики «нової ери». *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 8/50, 57–69. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.241174>.

УКРАЇНСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО АВСТРІЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ 1891–1897 рр. В УМОВАХ ПОЛІТИКИ «НОВОЇ ЕРИ»

***Анотація.** Проголошена в листопаді 1890 р. політика «нової ери», справила значний вплив на розвиток українського національного руху в Галичині, сприяла його активізації та модернізації. **Мета статті** – розкрити особливості діяльності українського представництва парламенту в 1891–1897 рр. під впливом політики «нової ери». **Методологія дослідження** полягає у використанні методів та принципів історичного пізнання. Використання загальнонаукових (індукції, дедукції, аналізу, синтезу, абстрагування) і спеціально-історичних (порівняльного, проблемно-хронологічного) методів у поєднанні з науковими принципами (об’єктивності, історизму) дали змогу проаналізувати особливості участі народовців у виборчій кампанії 1891 р. та їх діяльність у парламенті крізь призму польсько-української угоди. Для визначення кількості виступів депутатів у статті використано математичний метод. **Наукова новизна** полягає в тому, що у*

© Дмитро Кавацюк, 2021

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

статті використано протоколи австрійського парламенту, інформацію з українських і чеських періодичних видань та спогадів О. Барвінського і К. Левицького, які дали змогу віднайти нові закономірні процеси та явища. З'ясовано, що парламент став одним з плацдармів у боротьбі за здійснення положень «нової ери». **Висновки.** «Нова ера» визначила напрями діяльності українських депутатів Палати послів, які дотримувалися виваженої поміркованої політики щодо австрійського уряду на початковому етапі своєї парламентської діяльності. У грудні 1893 р. частина депутатів на чолі з Ю. Романчуком, незадоволена дрібними поступками уряду, відійшла від угоди та заявила про перехід до опозиції. Водночас «нова ера» сприяла потраплянню до парламенту молодого покоління українських політиків, а в Палаті послів вони входили до складу делегацій на зустріч з депутатами угорської частини Австро-Угорської монархії.

Ключові слова: парламент; «нова ера»; Галичина; вибори; народовці.

Dmytro KAVATSIUK

Postgraduate Student at the Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57, Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76000 (dmytro_kawazjuk@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1392-4523>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AAZ-4841-2021>

Scopus Author ID: 57218949778

To cite this article: Kavatsiuk, D. (2021). Ukrainiske predstavnytstvo avstriiskoho parlamentu 1891–1897 rr. v umovakh polityky «novoї ery» [Ukrainian representatives in the Austrian Parliament 1891–1897 in the conditions of the "new era" policy]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seria Istoriiā – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 8/50, 57–69. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.241174> [in Ukrainian].

**UKRAINIAN REPRESENTATIVES
IN THE AUSTRIAN PARLIAMENT 1891–1897
IN THE CONDITIONS OF THE "NEW ERA" POLICY**

Summary. The policy of the "new era" proclaimed in November 1890 had a significant impact on development of the Ukrainian national movement in Galicia contributing to its intensification and modernization. **The purpose of the article** is to reveal the peculiarities of activity of the Ukrainian representatives of the parliament in 1891–1897 under the influence of the policy of the "new era". **The research methodology** is to use the methods and principles of historical knowledge. Use of general scientific (induction, deduction, analysis, synthesis, abstraction) and special-historical (comparative, problem-chronological) methods in combination with scientific principles (objectivity, historicism) made it possible to analyze the peculiarities of the participation of the populists in the election campaign of 1891 and their activities in parliament through the prism of the Polish-Ukrainian agreement. To determine the number of speeches of deputies was used mathematical method. **The scientific novelty** is that the article uses the minutes of the Austrian Parliament, information from Ukrainian and Czech periodical and memoirs of O. Barvinskyj and K. Levytskyj, which made it possible to find new regular processes. It turned out that the parliament became one of the bridgeheads in the struggle for the implementation of the provisions of the "new era". **Conclusions.** The "new era" defined the activities of Ukrainian deputies of the House of Ambassadors, who adhered to a balanced moderate policy towards the Austrian government at the initial stage. In December 1893, some deputies, led by Y. Romanchuk, dissatisfied with small concessions, refused the agreement and announced the transition to the opposition. At the same time, the "new era" facilitated the entry of a young generation of Ukrainian politicians into parliament, and in the House of Ambassadors they were part of delegations to meet with deputies from the Hungarian monarchy party.

Key words: parliament; "new era"; Galicia; election; populists.

Постановка проблеми. Населення Галичини у складі Габсбурзької монархії в 60-х рр. XIX – на початку XX ст. брало участь у діяльності представницьких органів держави, одним з яких був парламент – рейхсрат. Нижня палата парламенту – Палата послів (депутатів) – формувалася шляхом проведення виборів у чотирьох куріях, розділених між собою на основі податкового цензу (Ка-

пуцак & Королько, 2019, с. 11). Однак на діяльність українського представництва мали безпосередній вплив не тільки кількість депутатів і персональний склад, але й внутрішньополітична ситуація в імперії загалом та Галичині зокрема. Подією, що стала визначальною для розвитку українського національного руху в 90-х рр. XIX ст., була політика «нової ери». Під цим кутом зору цікаво з'ясувати вплив польсько-української угоди на діяльність українських депутатів у Палаті послів восьмої каденції 1891–1897 рр.

Аналіз основних досліджень. Проблематика «нової ери» знайшла відображення в історичній літературі, насамперед у дослідженнях львівських дослідників Ігоря Чорновола (2000) та Олени Аркуші (Аркуша та ін., 2016). Авторами статей з досліджуваної проблематики стали Надія Бойко (2019), Мар'ян Мудрий та деякі ін. Одним з перших свою увагу на вплив «нової ери» на діяльність українського представництва в парламенті звернув австрійський історик Гарольд Біндер (Binder, 2006). Введення до наукового обігу інформації з протоколів парламенту дасть змогу комплексно оцінити позицію народовців у Палаті послів та визначити головні напрями їх діяльності.

Мета статті. На основі протоколів парламенту, спогадів і фахової літератури дослідити вплив «нової ери» на діяльність українського парламентського представництва. Виходячи з мети дослідження, поставлено такі завдання: розкрити участь народовців у виборчій 1891 р.; висвітлити позицію українського представництва в парламенті та їх участь у засіданні Палати послів, систематизувати й узагальнити отриману інформацію.

Виклад основного матеріалу. Політика «нової ери» була проголошена народовцями в Галицькому сеймі 25–27 листопада 1890 р. (Аркуша та ін., 2016, с. 160). Одним з її положень, на думку, О. Барвінського, був пункт: «відповідна репрезентація (українців – Д. К.) в тілах законодавчих» (Барвінський, 2010, с. 145). Без сумніву, під «тілами законодавчими» малися на увазі Галицький сейм та австрійський парламент. Велику увагу польських діячів до парламенту підтверджує той факт, що зустріч української депутації (Кость Левицький, Сильвестр Сембратович, Корнило Мандичевський, Олександр Огоновський, Костянтин Телішевський та Олександр Барвінський) з намісником Галичи-

ни графом Казимиром Бадені 24 листопада 1890 р. викликала занепокоєння у польських політиків та поширення неправдивих чуток про підтримку українців урядом на майбутніх парламентських виборах (Барвінський, 2010, с. 148–149).

Частина польських діячів, які виступали проти українсько-польського порозуміння, 11 грудня 1890 р. відправили до Відня депутацію, щоб з'ясувати деталі угоди та підтвердити або спростувати інформацію, що уряд пообіцяв народовцям 10 мандатів на наступних парламентських виборах. Інформація не підтвердилася, але представник польської парламентської фракції Евзебіус Черкавський зустрівся з прем'єр-міністром графом Едуардом Таффе та просив не робити жодних поступок українцям без погодження з Польським колом (Чорновол, 2000, с. 130). За збігом обставин VII каденція парламенту завершилася 23 січня 1891 р., невдовзі після проголошення «нової ери» 25 листопада 1890 р. Нові вибори до Палати послів було призначено на березень 1891 р. Положення «нової ери» про «відповідну репрезентацію в тілах законодатних» набуло особливої актуальності. Парламентські вибори мали стати випробуванням на практиці українсько-польського порозуміння.

Ще одним положенням «нової ери», що впливало на організацію передвиборчої боротьби, був розрив між народовцями і русофілами (Аркуша та ін., 2016, с. 160). До проголошення «нової ери» обидві течії, незважаючи на ідейні суперечки, мали спільну репрезентацію в австрійському парламенті та Галицькому сеймі. 8 грудня 1890 р. русофіли на чолі з Теофілом Павликовим зустрілися з митрополитом Сильвестром Сембратовичем, щоб той відмовився від підтримки «нової ери». Під час дискусії С. Сембратович прогнозував українцям 8–10 мандатів на наступних парламентських виборах. Русофіли відповіли, що не бажають мати затверджених урядом депутатів, тому будуть брати участь у виборах самостійно (Барвінський, 2010, с. 186). Отже, відбулося остаточне розмежування між русофілами і народовцями.

Народовські діячі 26 січня 1891 р. вперше створили передвиборчий комітет самостійно (перед тим тільки у співпраці з русофілами) під назвою «Руський головний комітет виборчий» (далі – РГКВ), що організував передвиборчу агітацію та погодження кандидатів до Палати послів парламенту. У виданій РГКВ

27 січня 1891 р. відозві до населення зазначалося, що вибори важливі у зв'язку з «проголошенем руськими послами в крайовім соймі програми» (Барвінський, 2010, с. 260). Народовці розуміли, що для успішного впровадження політики «нової ери» потрібно здобути перемогу хоча б у декількох виборчих округах.

РГКВ після тривалих нарад протягом лютого 1891 р. висунув кандидатів у 17 округах четвертої селянської курії Східної Галичини. Результатом виборів 2 березня 1891 р. стала перемога п'яти кандидатів РГКВ: Юліан Романчук в окрузі Калуш – Долина – Бібрка; Костянтин Телішевський (округ Самбір – Турка – Рудки); Олександр Барвінський (округ Броди – Кам'янка); Адольф Підляшецький (округ Коломия – Косів – Снятин); Корнило Мандичевський (округ Станиславів – Богородчани – Надвірна – Товмач). Ще два мандати здобули Йосиф Брилинський і Ксенофонт Охримович, які брали участь у виборах самостійно, але відкрито підтримували угодовську «програму Ю. Романчука», тобто «нову еру» (Барвінський, 2010, с. 270–271). Отже, народовці завели до Палати послів сімох депутатів.

Відомий галицький політик Кость Левицький, оцінюючи результати виборів, назвав їх першим розчаруванням політики «нової ери», оскільки українці не здобули навіть половини мандатів у порівнянні з 1873 р. (16 послів) (Левицький, 1926, с. 243). Однак свої спогади К. Левицький писав на схилі віку, його оцінка доволі суб'єктивна. Зі свого боку, О. Барвінський давав позитивну оцінку результатам виборів. На наш погляд, це був беззаперечний успіх народовців. По-перше, вони витіснили русофілів з Палати послів, зазнав поразки в окрузі Жовква – Сокаль – Рава-Руська русофіл Василь Ковальський, який безперервно був депутатом парламенту з 1873 до 1891 рр. По-друге, до рейхсрату потрапили провідні народовські діячі – Ю. Романчук, О. Барвінський та К. Телішевський. По-третє, відбулося збільшення чисельності українського представництва у порівнянні з двома попередніми каденціями, коли в 1879–1885 рр. було чотири депутати, а в 1885–1891 рр. – п'ять. У 1894 р. депутатом став народовець Анатоль Вахнянин, перемігши на позачергових виборах, які відбулися у зв'язку зі смертю поляка Едвіна Плажека. Відповідно число народовців у Палаті послів збільшилося до восьми осіб.

Розглядаючи участь українців у виборах до парламенту, необхідно з'ясувати, якою мірою поляки та австрійський уряд сприяли виконанню домовленостей «нової ери» про забезпечення «відповідної репрезентації». В округах, де балотувалися Ю. Романчук, О. Барвінський, А. Підляшецький та К. Мандичевський, Центральний комітет польський не висунув своїх контр-кандидатів узагалі, а в округах Жовква – Сокаль – Рава-Руська і Стрий – Жидачів – Дрогобич підтримав Й. Брилинського та К. Охримовича. О. Барвінський згадував, що в окрузі Калуш – Долина – Бібрка проводилася активна кампанія проти кандидата Ю. Романчука з боку русофілів і поляків. Під загрозою програшу Ю. Романчука відбулася зустріч О. Барвінського та К. Бадені, на якій український політик настояв на необхідності обрати Ю. Романчука депутатом парламенту. Після цього «польська агітація присмирніла ... і Романчук повалив свого противника великою більшістю голосів» (Барвінський, 2010, с. 264). Отже, пасивна передвиборча діяльність поляків в окремих округах та особистий вплив намісника Галичини графа К. Бадені допомогли здобути українцям сім мандатів до Палати послів парламенту 2 березня 1891 р.

З іншого боку, підтримка уряду погіршила відносини народовців з русофілами і соціалістами-радикалами, які вважали депутатів, прихильників «нової ери», «запроданцями». Так, часопис Русько-української радикальної партії «Народ» писав: «Всі народовські депутати вийшли при безпосередній помочі польських панів і інших сил, що розумієся скрізь уживали й постраху та деморалізації виборців. Протів Романчука й Барвінського шляхта польська навіть не ставила своїх кандидатів, Підляшецького навіть потвердив польський центральний шляхецький комітет. Особливо підпирали великі польські пани Барвінського» («Народ», 1891, с. 92–93). Отже, частина української політичної еліти не була готова до порозуміння з поляками і, відповідно, не приймала депутатів, які здобули мандати з допомогою Центрального комітету польського.

Австрійський парламент відігравав для національно-культурного розвитку українців кінця XIX ст. надзвичайно важливу роль, оскільки став одним з плацдармів боротьби за втілення положень «нової ери». Політики прагнули здобути депутатські

мандати, щоб боротися за відкриття українських кафедр в університетах, створення утравквістичних гімназій та шкіл. За нашими підрахунками, депутати-народовці в Палаті послів 10 разів піднімали питання україномовної освіти в Галичині. За твердженням О. Аркуші, українці в парламенті займали помірковану позицію, очікуючи виконання умов «нової ери» (Аркуша та ін., 2016, с. 81). Водночас Г. Біндер зазначив, що за період 1891–1893 рр. у Палаті послів не було жодного антипольського виступу, здійсненого українцями, що свідчило про дотримання умов угоди (Binder, 2006, s. 132). З іншого боку, в Палаті послів австрійського парламенту протягом каденції 1891–1897 рр. склалася особлива ситуація, коли не було сформовано ані коаліцію, ані опозицію. Усі парламентські фракції, в т. ч. Руський клуб, дотримувалися політики «вільної руки», тобто могли почергово підтримувати або виступати проти законодавчих ініціатив уряду.

Проявом польсько-українського порозуміння в Галичині на початку 1890-х рр. була неофіційна (закулісна) домовленість депутатів Руського клубу та Польського кола, укладена у квітні 1891 р., суть якої зводилася до того, що поляки гарантували одне місце для українського посла в парламентському комітеті у випадку, якщо він буде складатися з більш як 24-х членів. У рейхсраті на постійній основі діяло декілька десятків комітетів, які займалися різного роду проблемами – від складання бюджету та проведення виборчої реформи до призначення державних нагород і допомоги населенню для ліквідації весняних повеней. Наявність «свого» представника у комітеті давала значні переваги депутатам, допомагала більшою мірою впливати на складання законодавчих актів (Барвінський, 2010, с. 393). Саме завдяки цій домовленості Ю. Романчука було додатково обрано 6 грудня 1893 р. до складу виборчого комітету (*Index zu den stenographischen Protokollen*, 1897, s. 581).

Виступаючи з трибуни Палати послів в умовах «нової ери», українські депутати прагнули продемонструвати свою лояльність та підтримку австрійському уряду. Зокрема, 19 червня 1891 р. виступив Ю. Романчук як голова Руського клубу під час дискусії про формування державного бюджету. Політик заявив, що підтримає закон про бюджет, зважаючи «не на склад уряду, який русинів не задовольняв, але на вірність імператорові і державі»

(«Národní listy», 1891, s. 1–2). Однак австрійський уряд не поспішав з виконанням «новоєрівських» обіцянок, тому 3 травня 1892 р. Руський клуб зібрався на нараду, щоб домовитися про подальші кроки. Депутати дійшли згоди на зустрічі з міністром освіти Пауль фон Гаучем та міністром-президентом графом Едуардом Таффе. Представниками українців стали послы К. Охримович та К. Мандичевський. Основні вимоги, які виголосили українці, можна звести до необхідності відкриття найближчим часом Коломийської гімназії і заснування кафедри історії України у Львівському університеті. Е. Таффе відповів, що вимоги українців виконає намісник краю граф К. Бадені (Барвінський, 2010, с. 502). Гімназія в Коломиї була заснована імператорським указом 4 вересня 1892 р.

О. Барвінський спробував 3 і 8 лютого 1893 р. розширити умови «нової ери» в двох виступах у парламенті. Депутат вимагав відкриття у Львівському університеті медичної та педагогічної кафедр з українською мовою викладання. Міністр освіти П. фон Гауч запевнив, що врахує побажання О. Барвінського (Барвінський, 2010, с. 510–511). Дипломатична відповідь міністра свідчила про неготовність австрійського уряду йти на значні поступки в національно-культурному плані. Однак після відкриття кафедри загальної історії та історії країн Східної Європи наприкінці 1892 р. О. Барвінський вважав за потрібне офіційно заявити про подальші домагання українців.

Неоднозначна оцінка функціонування «нової ери» тогочасними політиками та високі очікування призвели у 1893 р. до розколу в таборі народовців, що відбувся і в парламенті. Поступово сформувалися два політичні табори. Прихильники «нової ери» в парламенті гуртувалися навколо О. Барвінського, а противники – Ю. Романчука. Останній виступив 15 грудня 1893 р. в Палаті послів, оголосивши недовіру до новоствореного уряду Альфреда Віндішгерца. Заява Ю. Романчука викликала обурення О. Барвінського, який звинувачував голову Руського клубу в прийнятті рішення особисто, без погодження з іншими членами української парламентської фракції (*Stenografische Protokolle*, 1894a, s. 12201–12204).

Ситуація навколо українського представництва ускладнювалася. 14 березня 1894 р. чеський посол Густав Айм звинуватив

українців у надмірній співпраці з Польським колом: «Хто сам робить ся черваком, нехай не жалуєть ся, коли його топчуть». Насправді чехи прагнули приєднати українців до «слов'янської опозиції» – неформального об'єднання чеських, словенських і хорватських депутатів, що мало на меті об'єднати всіх слов'ян в парламенті. Проти аргументації Г. Айма виступив 15 березня А. Вахнянин, емоційно заявивши, що чехи ніколи не хотіли підтримали прагнень українців (*Stenografische Protokolle*, 1894b, s. 12730).

Заява А. Вахнянина викликала спротив з боку голови Руського клубу Ю. Романчука. Він взяв участь у дискусії та заявив, що позиція українського депутата не відповідає поглядам усіх членів Руського клубу (*Stenografische Protokolle*, 1894b, s. 12731). У кінцевому результаті віцепрезидент закрити дискусію з метою припинити конфлікт між депутатами. Газета «Діло» висловила занепокоєння постійними конфліктами, через що страждала репутація українського представництва («Діло», 1894, с. 1). Чеський часопис «Národní listy», зі свого боку, писав про «бурю незгод» між українцями в Палаті послів, яких парламент не бачив довгий час («Národní listy», 1894, s. 2).

Відповідно до австрійського законодавства, кожного року під час літніх канікул рейхсрату відбувалися засідання за участю представників парламентів двох частин імперії: австрійської та угорської. Потрапити до складу делегації було надзвичайно важко, оскільки вона формувалася з керівників та авторитетних політиків найбільших парламентських фракцій. Однак, починаючи з 1891 р., українці мали по одному депутату кожного року до закінчення каденції 22 січня 1897 р. Спочатку в 1891, 1892 та 1893 рр. у складі делегації був К. Мандичевський, а пізніше, після відходу від «нової ери» частини депутатів, прихильник продовження угодовського курсу О. Барвінський – у 1894, 1895 і 1896 рр. (*Index zu den stenografischen Protokollen*, 1897, s. 34, 389).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Протоколи засідань австрійського парламенту та наявні спогади підтверджують значний вплив політики «нової ери» на діяльність українського представництва. Польсько-українське порозуміння проявилось ще під час парламентських виборів у березні 1891 р., коли народовці здобули сім депутатських мандатів. У роботі

українських депутатів VIII каденції можна виділити два періоди. Перший (1891 – грудень 1893 рр.) характеризувався повною підтримкою угоди всіма народовськими послами, виголошення поміркованих вимог, відсутність критики на адресу уряду. Другий (грудень 1893 – січень 1897 рр.) – поділ на два ворожі табори, наявність конфліктів, що регулярно відбувалися у залі засідань Палати послів. Переломною подією став виступ Ю. Романчука 15 грудня 1893 р., коли депутат заявив про недовіру уряду, що автоматично означало про відхід від «нової ери». Кінцем другого етапу став розпуск парламенту 21 січня 1897 р., після закінчення шестирічного терміну. Політика «нової ери» мала позитивний вплив, оскільки привела до парламенту молоду генерацію українських політиків, які прагнули активізувати національний розвиток рідного народу. Перспективи подальших наукових досліджень пов'язані із з'ясуванням ставлення до політики «нової ери» депутатів інших фракцій парламенту, характеристикою її впливу на українських студентів у Відні тощо.

Джерела та література

- Аркуша, О., Кондратюк, К., Мудрий, М., & Сухий, О. (2016). *Час народів. Історія України XIX століття*: навчальний посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка.
- Барвінський, О. (2010). *Спомини з мого життя*. А. Шацька (Упоряд.); Л. Винар & М. Жулинський (Ред.). Київ: ВД «Стилос».
- Бойко, Н. (2019). О. Кониський та О. Барвінський: до історії співпраці. *Слово і час*, 6, 85–94. doi: <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2019.06.85-94>.
- Діло. (1894, 5 (17) марта). 52, с. 1.
- Капушак, Я., & Королько, А. (2019). Українська громада міста Станиславова у виборчому русі в Галичині (кінець XIX – початок XX ст.). *Галичина*, 32, 9–23. doi: <https://doi.org/10.15330/gal.32.9-23>.
- Левицький, К. (1926). *Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів*. Львів: З друкарні оо. Василян у Жовкві.
- Народ. (1891, 15 марта). 6, 92–93.
- Чорновол, І. (2000). *Польсько-українська угода 1890–1894 рр.* Львів: Львівська академія мистецтв.
- Binder, H. (2006). UkrainiŃskie przedstawicielstwo w austriackiej Izbie Posłów, 1879–1918. *UkrainiŃskie tradycje parlamentarne, XIX–XXI wiek* (s. 126–162). Kraków: Historia Iagellonica.

- Index zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes und zu den Beilagen derselben.* (1897). Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei.
- Národní listy.* (1891, 20. Června). 168, s. 1–2.
- Národní listy.* (1894, 16. března). 72, s. 1–2.
- Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes in den Jahren 1893 und 1894.* (1894a). (Band X, s. 11303–12420). Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei.
- Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes in den Jahren 1893 und 1894.* (1894b). (Band XI, s. 12421–13814). Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei.

References

- Arkusha, O., Kondratiuk, K., Mudryi, M., & Sukhyi, O.** (2016). *Chas narodiv. Istoriiia Ukrainy XIX stolittia [Time of nations. History of Ukraine of the XIX century]*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
- Barvinskyi, O.** (2010). *Spomyny z moho zhyttia [Memories from my life]*. A. Shatska (Comp.); L. Vynar & M. Zhulynskyi (Eds.). Kyiv: VD «Stylos» [in Ukrainian].
- Boiko, N.** (2019). O. Konyskyi ta O. Barvinskyi: do istorii spivpratsi [O. Barvinskyi and O. Konyskyi: on History of Cooperation]. *Slovo i chas – Word and Time*, 6, 85–94. doi: <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2019.06.85-94> [in Ukrainian].
- Dilo [Work]*. (1894, March 5 (17)). 52, p. 1 [in Ukrainian].
- Kapushchak, Ya., & Korolko, A.** (2019). Ukrainaska hromada mista Stanyslavova u vyborchomu rusi v Halychyni (kinets XIX – pochatok XX st.) [Ukrainian community of the city of Stanyslaviv in electoral movement in Galicia (end XIXth – beginning of the XXth century)]. *Halychyna – Galicia*, 32, 9–23. doi: <https://doi.org/10.15330/gal.32.9-23> [in Ukrainian].
- Levytskyi, K.** (1926). *Istoriiia politychnoi dumky halytskykh ukrainsiv 1848–1914. Na pidstavi spomyniv [History of political thought of Galician Ukrainians 1848–1914. Based on memories]*. Lviv: Z drukarni oo. Vasyliian u Zhovkvi [in Ukrainian].
- Narod [Folk]*. (1891, March 15). 6, 92–93 [in Ukrainian].
- Chornovol, I.** (2000). *Polsko-ukrainska uhoda 1890–1894 rr. [Polish-Ukrainian agreement of 1890–1894]*. Lviv: Lvivska akademiia mystetstv [in Ukrainian].

- Binder, H.** (2006). *Ukraińskie przedstawicielstwo w austriackiej Izbie Posłów, 1879–1918* [Ukrainian representation in Austrian House of Ambassadors, 1879–1918]. *Ukraińskie tradycje parlamentarne, XIX–XXI wiek – Ukrainian parliament traditions in XIX–XX centuries* (pp. 126–162). Kraków: Historia Jagellonica [in Polish].
- Index zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes und zu den Beilagen derselben* [Index to the stenographic minutes of the House of Ambassadors of the Austrian Reichsrat with appendices]. (1897). Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei [in German].
- Národní listy* [Folk letters]. (1891). 168, pp. 1–2 [in Czech].
- Národní listy* [Folk letters]. (1894). 72, pp. 1–2 [in Czech].
- Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes in den Jahren 1893 und 1894* [Stenographic minutes of the meetings of the House of Ambassadors of the Austrian Reichsrat in 1893 and 1894]. (1894a). (Vol. X, pp. 11303–12420). Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei [in German].
- Stenografische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes in den Jahren 1893 und 1894* [Stenographic minutes of the meetings of the House of Ambassadors of the Austrian Reichsrat in 1893 and 1894]. (1894b). (Vol. XI, pp. 12421–13814). Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei [in German].

Стаття надійшла до редакції 01.09.2021 р.
Стаття рекомендована до друку 18.10.2021 р.

УДК 94(477)(092):329(477)”1896/1913”
DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.240962

Ганна ПАСКА

аспірант кафедри історії України і методики викладання історії, Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76018 (hannapaska@i.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3485-5392>

Бібліографічний опис статті: Паска, Г. (2021). Участь Лева Бачинського у роботі з'їздів РУРП (УРП) (1896–1913 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 8/50, 70–86. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.240962>.

УЧАСТЬ ЛЕВА БАЧИНСЬКОГО У РОБОТІ З'ЇЗДІВ РУРП (УРП) (1896–1913 рр.)

Анотація. *Мета дослідження* – на основі архівних матеріалів, тогочасної газетної періодики та наукових праць висвітлено участь Лева Бачинського (1872–1930) у роботі з'їздів Русько-української радикальної партії (РУРП), яка на початку ХХ ст. була перейменована на Українську радикальну партію (УРП). **Методологічною основою** статті слугували принципи об'єктивності, історизму, різноманітності джерельної бази. У роботі використано методи аналізу і синтезу, проблемно-хронологічний, біографічний, просопографічний методи для вивчення життя та діяльності історичної постаті, метод внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна** зумовлена введенням до наукового обігу маловідомих джерел, які дають змогу розкрити недостатньо з'ясовані сторінки життєпису Л. Бачинського у 1896–1913 рр. У статті здійснено комплексний аналіз партійної діяльності політика крізь призму його участі у з'їздах РУРП (УРП) в означуваний період, уточнено роки перебування радикала на чолі партії. **Висновки.** Л. Бачинський вперше взяв участь у щорічному з'їзді РУРП у 1896 р. Через два роки, у 1898 р., він був обраний членом партії. Завдяки авторитету серед діячів радикального руху

© Ганна Паска, 2021

політик у 1905 р. став керівником партії. У статті, на основі часопису УРП «Громадський голос», з'ясовано основні напрями роботи Л. Бачинського як лідера радикалів, проаналізовано його виступи на щорічних партійних з'їздах. Охарактеризовано внутрішні суперечності та непорозуміння між Л. Бачинським та організатором українського пожежно-гімнастичного товариства «Січ» Кирилом Трильовським.

Ключові слова: Лев Бачинський; Русько-українська радикальна партія; Українська радикальна партія; партійний з'їзд; Східна Галичина; австрійський парламент.

Hanna PASKA

Postgraduate Student at the Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History, State Higher Educational Institution "Vasyl Stefanyk Precarpathian National University", 57, Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76018 (hannapaska@i.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3485-5392>

To cite this article: Paska, H. (2021). Uchast Leva Bachynskoho u roboti zizdiv RURP (URP) (1896–1913 rr.) [Lev Bachynskiy's participation in the work of RURP (URP) congresses (1896–1913)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 8/50, 70–86. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.240962> [in Ukrainian].

LEV BACHYNSKYI'S PARTICIPATION IN THE WORK OF RURP (URP) CONGRESSES (1896–1913)

Summary. *The purpose of the study is to cover the participation of Lev Bachynskiy (1872–1930) in the work of the congresses of the Ruthenian-Ukrainian Radical Party (RURP), which in the early twentieth century was renamed to the Ukrainian Radical Party (URP), on the basis of archival materials, newspaper periodicals and scientific works of that time. The methodological basis of the article is the principles of objectivity, historicism and diversity of the source base. The methods of analysis and synthesis, problem-chronological, biographical, prosopographic methods for studying the life and activity of a historical figure, the method of internal critique of sources are used in the work. The*

scientific novelty is the introduction into scientific circulation of little-known sources, which allows us to reveal the poorly clarified pages of the biography of L. Bachynskiy in 1896–1913. The article provides a comprehensive analysis of the party activities of the politician through the prism of his participation in the congresses of the RURP (URP) in the period; the years of the radical's leadership at the party were specified. **Conclusions.** L. Bachynsky first took part in the annual congress of the RURP in 1896. Two years later, in 1898, he was elected a member of the party. Due to his authority among the radical movement of politicians in 1905 he became the leader of the party. The article, based on the URP magazine "Hromadskiy Holos", clarifies the main directions of L. Bachynskiy's work as a leader of the Radicals, analyzes his speeches at the annual party congresses. Internal contradictions and misunderstandings between L. Bachynskiy and the organizer of the Ukrainian firemen and gymnastic society "Sich" Kyrylo Trylovskiy are characterized.

Key words: Lev Bachynskiy; Ruthenian-Ukrainian Radical Party; Ukrainian Radical Party; Party Congress; Eastern Galicia; Austrian Parliament.

Постановка проблеми. Лев Бачинський належав до впливових представників галицької інтелігенції в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. і відіграв важливу роль у розгортанні та поширенні радикального руху в Східній Галичині. Малодослідженою сторінкою залишається його партійно-політична діяльність у період перебування західноукраїнських земель у складі Австро-Угорської монархії, зокрема роль і участь політика у проведенні з'їздів Русько-української радикальної партії (РУРП) – Української радикальної партії (УРП). Особливої уваги заслуговує період його головування в УРП упродовж 1905–1910 рр. та причини, які спонукали Л. Бачинського залишити посаду керівника партії.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Окремі аспекти вивчення участі Л. Бачинського у партійних з'їздах знайшли відображення у працях українських дослідників, а саме Миколи Кугутяка (1990, 1993), Петра Шкраб'юка (2012), В'ячеслава Яремчука (2012), Олексія Сухого (1999), серед зарубіжних – Ришарда Томчика (Tomczuk, 2007, 2009).

Значна кількість матеріалів із досліджуваної проблематики зберігається у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львів. Інформація про перебіг з'їздів партії міс-

тяться у тогочасній газетній періодиці, а саме в часописах РУРП (УРП) «Громадський голос», «Громада», січовому місячнику «Зоря».

Метою статті є висвітлення на основі архівних матеріалів, тогочасної газетної періодици та наукової літератури участі Л. Бачинського у роботі з'їздів РУРП (УРП) у 1896–1913 рр.

Виклад основного матеріалу. Відомий український громадсько-політичний діяч Лев Бачинський народився 14 липня 1872 р. в с. Серафинці Городенківського повіту Королівства Галіції і Лодомерії Австро-Угорської монархії. З 1883 до 1891 р. він навчався у Коломийській гімназії, а після її закінчення – на юридичному факультеті Чернівецького університету. Ще в період навчання у гімназії майбутній політик долучився до розгортання радикального руху на Покутті. Перші контакти Л. Бачинського із РУРП можна простежити в 1895 р., коли він вів активне листування з редактором газети «Громадський голос» та одним із лідерів партії Михайлом Павликом (ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 207, арк. 55–55зв). Особливо ці контакти поживалися на початку 1896 р. Зокрема, у листі від 1 січня цього року письменник та член РУРП Василь Стефаник закликав Л. Бачинського ознайомити жителів свого рідного села Серафинці із включенням на IV з'їзді партії (1895) до її програми гасла політичної незалежності України. Також В. Стефаник повідомляв, що Л. Бачинського призначено делегатом РУРП від Городенківщини (Стефаник, 1954, с. 52). Тому останній як представник свого повіту взяв участь у V з'їзді партії, який відбувся 26–27 вересня 1896 р. у м. Львів. У своєму виступі Л. Бачинський говорив про активізацію радикального руху та поширення ідей РУРП на Городенківщині, зростання рівня самосвідомості народних мас і заснування тут осередків економічно-просвітницької організації «Коломийське товариство Народних спілок». Також він повідомляв про випадки переслідування місцевою владою прихильників радикалів та вказував на численні конфлікти між селянами і представниками духовництва («Громадський голос», 1896, с. 119–123; «Громада», 1896, с. 56–59).

Лев Бачинський був присутній на VI з'їзді РУРП, проведеному 19–20 вересня 1897 р. у м. Львів. Під час виступу він подав короткий звіт про політичну ситуацію у Городенківському повіті, особливо під час виборів до парламенту Австрії 1897 р. («Гро-

мадський голос», 1897, с. 149–151). Ці вибори ввійшли в історію як «криваві баденські вибори». У ході їх проведення польські урядові кола у блоці з угодовською групою народовців на чолі з Олександром Барвінським розпочали наступ проти радикальних кандидатів та населення, яке їх підтримувало (Кугутяк, 1993, с. 92). Також на цьому з'їзді наголошувалося на необхідності проведення загальних селянських страйків та майбутнього поділу Галичини на Східну (українську) і Західну (польську) (Кугутяк, 1990, с. 61).

У тогочасній структурі РУРП існував поділ на «тісніший заряд», або Головну управу (провід) і «ширший заряд». На наступному щорічному VII з'їзді РУРП, який відбувся 31 жовтня 1898 р. у м. Львів, Л. Бачинського було офіційно обрано членом «ширшого заряду» партії («Громадський голос», 1898, с. 184–186).

Після смерті провідного ідеолога РУРП Михайла Драгоманова у 1895 р. посилилася боротьба різних політичних угруповань всередині партії. 7 травня 1899 р. на засіданні Головного проводу було вирішено перейти на соціал-демократичні позиції. На знак протесту проти цього рішення М. Павлик заявив, що надалі відмовляється редагувати партійну газету «Громадський голос». Також своє обурення з цього приводу висловив Л. Бачинський, засуджуючи таке «перехрещування партії». Унаслідок протестних заяв радикалів 21 травня цього ж року на засіданні РУРП члени соціал-демократичного крила припинили членство у партії. Зрештою, лідером партії та редактором часопису «Громадський голос» і надалі залишився М. Павлик (Шкраб'юк, 2012, с. 148–149). У результаті подій 1899 р. на основі РУРП виокремилися три різні політичні угруповання, а саме: радикали (М. Павлик, Кирило Трильовський, Л. Бачинський), соціал-демократи (Юліан Романчук, Роман Яросевич, Микола Ганкевич, Яцко Остапчук, Семен Вітик) і націонал-демократи (Володимир Охримович, Євген Левицький, В'ячеслав Будзиновський). На думку дослідника М. Кугутяка, причиною розколу партії стала її політична програма, яка «поєднала різні ідеологічні напрямки» (Кугутяк, 1990, с. 62).

15 грудня 1901 р. на XII з'їзді партії у м. Львів Л. Бачинський увійшов до складу її Головного проводу («Громадський голос», 1901, с. 221–223). У ході опрацювання джерельної бази

авторами не було виявлено інформації про участь політика у партійних з'їздах, які відбувалися у 1902–1903 рр. На з'їзді РУРП у листопаді 1904 р. було створено спеціальну комісію з 15 членів партії, яка зобов'язувалася зайнятися розробкою нової партійної програми. Л. Бачинському, який увійшов до складу цієї комісії, було доручено впорядкувати фінансову систему РУРП. Основні тези програми партії були підготовлені Северином Даниловичем, питаннями тактики і стратегії займався Кирило Трильовський, а Іван Франко (який припинив членство в Українській національно-демократичній партії (УНДП)) взяв відповідальність за партійну пресу (Кугутяк, 1993, с. 101; Tomczyk, 2007, s. 318).

В оновленій програмі партії 1904 р. було підготовлено низку ухвал, які стосувалися таких сфер життя українського суспільства: політичної (перетворення Австро-Угорщини на федеративну державу, надання національно-територіальної автономії Східній Галичині та Північній Буковині, запровадження демократичних прав і свобод для населення краю, введення загального виборчого права до австрійського парламенту та Галицького крайового сейму); економічної (скорочення робочого дня для робітників, запровадження соціальної допомоги, заборони праці дітей і жінок у тих випадках, коли вона може нашкодити їх життю і здоров'ю, переходу земель поміщиків у руки селян); культурно-освітньої (надання українській мові статусу державної в адміністрації краю та шкільництві, забезпечення свободи доступу до навчальних закладів дітям різних верств суспільства та їх безоплатного навчання, свободи релігійних переконань тощо) (Кугутяк, 1993, с. 101–102; Tomczyk, 2007, s. 319–321; Шкраб'юк, 2012, с. 158).

Четвертого грудня 1905 р. на з'їзді РУРП у м. Львів Л. Бачинського, зважаючи на його високий авторитет серед діячів радикального руху, було обрано головою партії. Також на цьому засіданні офіційно затверджено програму партії, розроблену ще в 1904 р., вирішено відмовитися від вживання слова «руський» як для означення назви самої партії, так і для іменування населення Східної Галичини («Новий громадський голос», 1905, с. 270–271; Tomczyk, 2007, s. 323–324).

22–23 грудня 1906 р. у м. Львів відбулася черговий щорічний з'їзд УРП. За ініціативи Л. Бачинського головуючим зібрання

було призначено С. Даниловича, а його заступниками – Мартина Королюка та Івана Бородайкевича. Лідер радикалів у своїй промові охарактеризував діяльність партії протягом 1906 р., зростання її значення і ролі в суспільстві. Він констатував, що УРП змогла б стати найвпливовішою партією Східної Галичини за умови активної праці усіх її членів. Політик вказав на вагомі заслуги УРП в організації народних віч, проведених у ході боротьби за запровадження загального виборчого права до австрійського парламенту. Також Л. Бачинський відзначив поліпшення фінансової системи партії у порівнянні з попередніми роками; доходи УРП у 1906 р. склали 2076,5 корон, з яких 1904 корон надійшли від української діаспори в Америці («Громадський голос», 1907b, с. 1–2; ЦДАЛ України, ф. 146, оп. 8, спр. 573, арк. 133–134; Tomczyk, 2007, s. 392).

На цьому з'їзді був присутній член УНДП Володимир Бачинський. Він від імені націонал-демократів намагався схилити керівництво УРП до створення спільного блоку трьох найвпливовіших партій Східної Галичини у ході виборів 1907 р. до австрійського парламенту. Лев Бачинський, зі свого боку, не виключав можливості такого союзу. Проте він звинувачував націонал-демократів у присвоєнні собі виборчої програми УРП, стверджував, що «консолідації [з УНДП] нам не треба, але компроміс – згода під час виборів може бути». Крім того, задля полегшення комунікації з урядом Австро-Угорщини у справі українського питання лідер УРП закликав у жодному випадку не висувати кандидатами до парламенту тих осіб, які не володіють німецькою мовою («Громадський голос», 1907с, с. 1). Під час обговорення проблем українського шкільництва Л. Бачинський закликав домогатися проведення шкільної реформи, збільшення заробітної плати учителям, поділу шкіл на українські та польські, відокремлення релігії від шкільних справ («Громадський голос», 1907d, с. 4). На цьому з'їзді Л. Бачинський переобраний керівником УРП («Громадський голос», 1907b, с. 1–2).

В ухвалених за ініціативи політика резолюціях було висловлено вимогу переходу панських, державних і церковних земель у Східній Галичині, Північній Буковині та Закарпатті в руки українського населення. Також лунали гасла соборності та відновлення національної державності всіх українських земель.

Стверджувалося, що радикали бачать майбутнє Західної України винятково в національній єдності з Наддніпряниною. Було висловлено сподівання на об'єднання всіх українських територій в одній державі («Громадський голос», 1907а, с. 2; Сухий, 1999, с. 123–124).

У другій половині травня 1907 р. відбулися вибори до австрійського парламенту. За їх результатами Л. Бачинський отримав депутатський мандат від округу № 59 (Станиславів, Богородчани, Золотий Потік, Обертин, Товмач і Галич). Незважаючи на активну працю в парламенті, він і надалі відігравав помітну роль у діяльності УРП та брав активну участь у з'їздах партії. Так, Л. Бачинський був учасником з'їзду УРП, який відбувся 25–26 грудня 1907 р. у м. Станиславів. У своїй доповіді він представив звіт із діяльності Головного проводу партії за 1907 р. Лідер радикалів заявив, що УРП відзначилася на початку цього року активною передвиборчою агітацією. Стверджував, що в ході виборів до австрійського парламенту населення Східної Галичини прихильно поставилося до УРП, а найбільшу організованість у ході голосування проявили жителі Товмацького повіту. Також Л. Бачинський говорив про причини відмови УРП утворити спільний виборчий блок із представниками УНДП. З цього приводу політик зауважив, що націонал-демократи ввійшли в союз із русофілами та висунули у виборчих округах чимало «попівських кандидатур». Він засудив протидію націонал-демократів у справі висунення радикалами своїх кандидатів в окремих виборчих округах, зокрема в окрузі № 59. Продовжуючи свій виступ, Л. Бачинський вказав на значне погіршення фінансового становища партії, спричиненого активною участю радикалів у виборчих перегонах 1907 р. Доходи партії за останній рік склали тільки 721 корону, а видатки – 874 корони. Політик повідомляв про безуспішність намагань партії розв'язати питання аграрного перенаселення краю шляхом заохочення тимчасової трудової еміграції населення до Німеччини («Громадський голос», 1907е, с. 2–3).

25–26 грудня 1908 р. за ініціатииви Л. Бачинського у м. Тернопіль відбувся черговий щорічний з'їзд партії («Громадський голос», 1909а, с. 1). Зазначимо, що через конфлікт із організатором січового руху К. Трільовським лідер радикалів вагався чи залишатися йому і надалі керівником УРП. Непорозуміння з

К. Трильовським виникали з приводу недисциплінованості останнього, ігнорування ним ухвал і розпоряджень партійного керівництва та намагання самому стати очільником радикалів. Було констатовано, що К. Трильовський проводить на Гуцульщині та Покутті власну політичну тактику, яка не відповідає стратегії УРП; задля пропаганди своїх поглядів він використовував коломийський двотижневик «Хлопська Правда». Однак Л. Бачинський вирішив залишитися на чолі партії (Tomczyk, 2009, s. 149; Tomczyk, 2007, s. 475).

На цьому з'їзді голова радикалів охарактеризував діяльність депутатів австрійського парламенту від УРП. Він стверджував, що положення Основного закону Австро-Угорської монархії не діють на території Східної Галичини. На підтвердження цієї тези Л. Бачинський вказав на насильство поляків над населенням краю («Громадський голос», 1909с, с. 1). Політик говорив про безпідставність ведення переговорів із міністром-президентом Австрії Ріхардом фон Бінерт-Шмерлінгом, через його небажання іти на поступки українцям (ЦДІАЛ України, ф. 146, оп. 8, спр. 1008, арк. 3). Також радикали засудили угодовську політику УНДП, її небажання перейти до «найгострішої опозиції» щодо урядових кін Австро-Угорщини. Було констатовано, що, в разі відмови націонал-демократів змінити свою дотеперішню політичну стратегію, радикальні депутати вийдуть зі спільного Українського парламентського клубу і створять власну фракцію у австрійському парламенті (Яремчук, 2012, с. 271).

На цьому з'їзді Л. Бачинський вимагав скласти списки усіх членів УРП з метою впорядкування фінансової системи партії. Отримані кошти планувалося використати у видавничій сфері, проведенні народних віч, спрямованих на зростання авторитету УРП в суспільстві («Громадський голос», 1909d, с. 4). Головний провід закликав членів УРП вчасно сплачувати фінансові внески та надсилати їх лідеру радикалів («Громадський голос», 1909b, с. 6).

7–8 листопада 1909 р. відбувся XX партійний з'їзд, який відкрив Л. Бачинський. Його вступна доповідь стосувалася необхідності протидії посиленню впливу в політичному житті українського суспільства клерикалізму, який в «краю і в державі підносить голову». Політик зауважив, що УРП хоч і багаточисельна, але слабо організована і тому не зможе чинити спротив

«клерикальний навалі». Звітуючи про діяльність УРП, Л. Бачинський заявив, що Головний провід у цьому році найбільше часу приділяв видавничій справі та праці на парламентарній арені. Він підкреслив, що на випуск партійного органу «Громадський голос» не вистачає коштів. Тільки на друк одного числа часопису витрачається від 100 до 120 корон, а кожного місяця виходить 4–5 таких номерів. Л. Бачинський констатував, що ситуація із виданням «Громадського голосу» ускладнюється через невелику кількість його передплатників. Причину цього він вбачав у недбалості зі сторони членів партії («Громадський голос», 1909e, с. 1; ЦДІАЛ України, ф. 146, оп. 8, спр. 1008, арк. 13–14). У ході дискусій лідер УРП висунув ідею запровадження курсів і заснування шкіл для неписьменного населення Східної Галичини та охарактеризував роботу радикальних депутатів у парламенті. Наприкінці з'їзду ухвалено рішення залишити Л. Бачинського на посаді голови УРП («Громадський голос», 1909f, с. 4).

У резолюціях ХХ з'їзду УРП наголошувалося на необхідність стягнення партійного податку, боротьби за викладання української мови у школах, висловлено критику політиці уряду Ріхарда фон Бінерт-Шмерлінга в українському питанні. Також з'їзд доручив делегатам від УРП обов'язково стати членами товариства «Просвіта», яке, на думку керівництва партії, є «загальнонаціональною інституцією» на західноукраїнських землях («Громадський голос», 1909e, с. 2).

На початку 1910 р. загострився особистий конфлікт між Л. Бачинським і К. Трильовським. У січовому місячнику «Зоря» за лютий 1910 р. було опубліковано статтю невідомого автора (ймовірно, написану самим К. Трильовським) під назвою «Єднаймося у «Січі»!». У цій статті лунала критика на адресу голови УРП, стосовно якого вживався термін «господин інтригант». Його звинувачено у політичній бездіяльності, ліні, самоусуненні від допомоги у розгортанні січового руху в Станиславівському повіті. Політику закидали прагнення «вирвати ті Січі з рук» К. Трильовського. Було висловлено тезу, що Л. Бачинський десятиліттями, начебто, не проводив жодної політичної роботи, стверджувалося, що він «уміє чудесно маскувати ся і удавати дуже тактовного... діяча» («Зоря», 1910, с. 4–12). Публікація цієї статті стала причиною для скликання Л. Бачинським нарад Го-

ловного проводу УРП, спрямованих на врегулювання цього конфлікту. Із повідомлень Івана Макуха до Михайла Павлика дізнаємося, що 16 квітня і 8 травня 1910 р. для обговорення цієї проблеми було призначено два засідання «ширшого заряду партії» (ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 179, арк. 25–26; Tomczyk, 2009, s. 150).

Також внутрішньопартійний конфлікт став предметом для дискусій під час роботи XXI «ювілейного» з'їзду УРП, який відбувся 18–19 грудня 1910 р. у м. Львів. К. Трильовський не взяв участі у цьому засіданні. Натомість він надіслав листа керівництву партії, в якому мотивував свою відсутність публікацією у часописі «Громадський голос» критичної статті на свою адресу та несприйняттям політичного курсу УРП на чолі з Л. Бачинським. Лідер радикалів повідомляв, що К. Трильовський часто ігнорувалася ухвали керівництва партії, а також зауважував, що редакція «Громадського голосу» має право допускати до друку критику деяких членів УРП. Для врегулювання цього конфлікту було обрано спеціальну комісію із числа прихильників К. Трильовського. Один із чільних діячів радикального руху І. Макух стверджував, що навіть така комісія не зможе довести жодної провини чинного голови партії («Громадський голос», 1910b, с. 3).

Під час обговорення партійних справ Л. Бачинський вказав на численні проблеми, пов'язані передовсім з партійними фінансами. Цікаво, що до 20-річчя існування партії планувалося видати коротку її історію. Однак через брак коштів цього так і не було зроблено. Через конфлікти і внутрішні непорозуміння всередині партії Л. Бачинський відмовився від подальшого головування. Новим керівником партії було призначено Миколу Лагодинського, а його заступником – Івана Макуха. Схвальний відгук про партійну працю колишнього очільника радикалів було опубліковано у газеті «Громадський голос». У ньому визнавалися високі лідерські якості Л. Бачинського: «В довгій ряді діячів нашого народу не знайдуться солідніші від него... І був він дійсним провідником, а не диктатором партії, хоч міг, а може й повинен був ним стати...». Стверджувалося, що він ще раніше хотів залишити посаду керівника партії, однак «з'їзд за з'їздом... примушував його оставати на чолі партії. А він годився, бо для партії були се тяжкі часи, що тільки незвичайно солідний... провід міг її врятувати від загибелі...». Йшлося про те, що політик «занедбував

інтереси свої власні і своєї родини» задля політичних і партійних справ («Громадський голос», 1910а, с. 2).

На наступному з'їзді УРП, проведеному 23–24 грудня 1911 р., політик брав активну участь в обговоренні дискусійних питань. Так, він акцентував увагу на окремих негативних тенденціях в середовищі партії, які проявилися у ході чергових виборів 1911 р. до австрійського парламенту (у ході цих виборів Л. Бачинського було знову обрано депутатом від округу № 59). Зокрема, стали помітними брак політичних кадрів, відсутність партійної солідарності, власної ідеології та віри у свої сили. Однією із причин слабкості УРП Л. Бачинський вбачав у низькому рівні політичної і національної свідомості селян Східної Галичини. Він критикував членів партії за несвоєчасне складання партійного податку, що стало причиною погіршення фінансового становища партії. Радикал стверджував, що виборча агітація представниками УРП проводилася без особливого ентузіазму. Далі у своєму виступі він охарактеризував діяльність Українського радикального клубу у Державній Раді, констатував, що депутати від УРП (Л. Бачинський, М. Лагодинський, К. Трільовський, В. Стефанік і Павло Лаврук) у своїй праці в парламенті нічим не поступалися націонал-демократам. На цьому засіданні Л. Бачинського було призначено відповідальним за партійні фінанси («Громадський голос», 1911, с. 2; «Громадський голос», 1912а, с. 3–4).

Протягом 25–26 грудня 1912 р. у м. Львів проходив XXIII партійний з'їзд («Громадський голос», 1912b, с. 1–2). У доповіді, присвяченій діяльності Головного проводу партії, Л. Бачинський з сумом зауважував, що серед членів УРП відчувається занепад «давнього завзятя». Політик застерігав українську громадськість від надмірного австрофільства та закликав опиратися передусім на власні національні інтереси. В ухвалених за його участі резолюціях лунало гасло підтримати в разі початку ймовірного світового військового конфлікту Австро-Угорщину, сприяти визволенню Наддніпрянської України з-під влади Російської імперії. Констатовано, що населення Східної Галичини не схвалює політику австро-угорського уряду щодо підтримки польського національного руху в Східній Галичині та ігнорування інтересів українців. Тому делегати з'їзду закликали владу Австро-Угорської монархії змінити свій дотеперішній політичний курс стосовно населення

краю. В кінці наради відбулося переобрання головного проводу партії. Головою і надалі залишився М. Лагодинський, його заступниками стали І. Макух та Осип Назарук, секретарем Микола Балицький. Л. Бачинський курував фінансами партії (ЦДАЛ України, ф. 146, оп. 8, спр. 1414, арк. 2; «Громадський голос», 1913а, с. 2, 8–10; Tomczyk, 2007, s. 550).

21–22 грудня 1913 р. у м. Львів відбувся XXIV з'їзд УРП. Звітуючи про фінансовий стан партії, Л. Бачинський подякував тим її членам та селянам, які вчасно склали партійні пожертвування. Він зазначив, що найбільшу кількість партійних внесків було зібрано у Станиславівському повіті. Під час обговорення парламентарних справ політик відзначив зростання авторитету українських депутатів у Державній Раді серед депутатів інших національностей. Також у своїй промові він приділив значну увагу політичному становищу на Буковині («Громадський голос», 1913b, с. 2–5). У 1912 р. через внутрішні суперечності буковинських політиків Степана Смалья-Стоцького та Миколи Василька, а також фінансові проблеми припинила існування єдина українська політична сила краю національно-демократичного спрямування «Руська рада». На її місці протягом кінця 1912–1913 рр. утворилися Національно-демократична партія на чолі із М. Васильком та Українська народна партія, неформальним лідером якої був С. Смалья-Стоцький. Між двома силами та їх лідерами розгорілася міжособна боротьба, яка підривала український національний рух Буковини (Яремко, 2009, с. 250–251). У цій ситуації Л. Бачинський закликав УРП засудити безглуздий політичний конфлікт між буковинськими партіями та, зокрема, «скорумповану політику» М. Василька. З цього приводу радикал заявив, що «...гниль буковинська відбиває ся і на галицькім життю» («Громадський голос», 1913b, с. 2–5).

З початком Першої світової війни УРП припинила проведення щорічних партійних з'їздів, а більша частина її діячів стала членами створеної 1 серпня 1914 р. Головної української ради.

Висновки. Л. Бачинський відзначився активною участю у розгортанні радикального руху в Східній Галичині наприкінці XIX – початку XX ст. Уперше на з'їзді РУРП він був присутній у 1896 р., а в 1898 р. – офіційно став її членом. Під час розколу партії у 1899 р. політик засудив намагання частини її представ-

ників змінити тактику РУРП та перейти на соціал-демократичні засади. Зважаючи на свій високий авторитет, Л. Бачинський у 1905 р. був обраний керівником УРП. У своїх виступах на партійних з'їздах він акцентував увагу на актуальних проблемах, які стосувалися західноукраїнських земель. Виступав за проведення реформ в освітній сфері, надання офіційного статусу українській мові, підвищення життєвого рівня селян. Політик критикував політичний курс урядових кіл Австро-Угорської монархії, спрямований на ігнорування українського питання.

Важливого значення у своїх доповідях на партійних з'їздах Л. Бачинський приділяв фінансовому становищу партії та діяльності депутатів від УРП в австрійському парламенті. Через загострення внутріпартійних конфліктів на початку 1910 р. політик залишив посаду керівника партії та став відповідальним за фінансову систему УРП. Із протоколів з'їздів можна з'ясувати, що Л. Бачинський був прихильником ідеї української соборності та намагався максимально відстоювати національні і соціальні інтереси українського народу. На початку ХХ ст. Л. Бачинський був одним із тих діячів, які мали найбільший вплив на політичну лінію РУРП (УРП).

Джерела та література

- Громада (Коломия)*. (1896, вересень). 4, с. 56–59.
- Громадський голос (Львів)*. (1896, 1 жовтня). 18, с. 119–123.
- Громадський голос (Львів)*. (1897, 1 жовтня). 19, с. 149–151.
- Громадський голос (Львів)*. (1898, 1 грудня). 24, с. 184–186.
- Громадський голос (Львів)*. (1901, грудень). 28, с. 221–223.
- Громадський голос (Львів)*. (1907а, 1 січня). 1, с. 2.
- Громадський голос (Львів)*. (1907б, 4 січня). 2, с. 1–2.
- Громадський голос (Львів)*. (1907с, 11 січня). 3, с. 1.
- Громадський голос (Львів)*. (1907д, 22 січня). 6, с. 4.
- Громадський голос (Львів)*. (1907е, 31 грудня). 95, с. 2–3.
- Громадський голос (Львів)*. (1909а, 5 січня). 1, с. 1.
- Громадський голос (Львів)*. (1909б, 16 січня). 2, с. 6.
- Громадський голос (Львів)*. (1909с, 20 січня). 3, с. 1.
- Громадський голос (Львів)*. (1909д, 12 лютого). 6, с. 4.
- Громадський голос (Львів)*. (1909е, 10 листопада). 46, с. 1–2.
- Громадський голос (Львів)*. (1909ф, 23 листопада). 48, с. 4.
- Громадський голос (Львів)*. (1910а, 23 грудня). 51, с. 2.

- Громадський голос (Львів)*. (1910b, 28 грудня). 52, с. 3.
- Громадський голос (Львів)*. (1911, 27 грудня). 58, с. 2.
- Громадський голос (Львів)*. (1912a, 17 січня). 3, с. 3.
- Громадський голос (Львів)*. (1912b, 20 грудня). 44, с. 1–2.
- Громадський голос (Львів)*. (1913a, 1 січня). 1, с. 2, 8–10.
- Громадський голос (Львів)*. (1913b, 25 грудня). 52, с. 2–5.
- Зоря (Коломия)*. (1910, лютий). 1, с. 4–12.
- Кугутяк, М.** (1993). *Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.)*. Івано-Франківськ.
- Кугутяк, М.В.** (1990). Радикальна партія в Східній Галичині. *Український історичний журнал*, 10, 55–63.
- Новий громадський голос (Львів)*. (1905, 7 грудня). 34, с. 270–271.
- Стефанік, В.** (1954). *Повне зібрання творів* (Т. 1–3; Т. 3). Київ: АН Української РСР.
- Сухий, О.** (1999). *Галичина: між Сходом і Заходом. Нарис історії XIX – початку XX ст.* Львів.
- ЦДІАЛ України – Центральний державний історичний архів України у м. Львові.
- Шкраб'юк, П.** (2012). *Ми, українські радикали... (Михайло Павлик і Радикальна партія)*. Львів.
- Яремко, О.** (2009). Політичні партії народовців на Буковині 1908–1914 рр. *Питання історії України*, 12, 247–252.
- Яремчук, В.** (2012). *Українська багатопартійність Наддніпрянської і Західної України: компаративний аналіз (1899–1918 рр.)*. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.
- Tomczyk, R.** (2007). *Radycalowie i socjaldemokraci. Miejsce i rola lewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890–1914*. Szczecin.
- Tomczyk, R.** (2009). Z dziejów ukraińskiego ruchu paramilitarnego w Galicji towarzystwo gimnastyczne i straży ogniowej «Sicz». *Przegląd Zachodniopomorski*, 24, 149–150.

References

- Hromada (Kolomyia) [Community (Kolomyia)]*. (1896, September). 4, pp. 56–59 [in Ukrainian].
- Hromadskyi holos (Lviv) [Public Voice (Lviv)]*. (1896, October 1). 18, pp. 119–123 [in Ukrainian].
- Hromadskyi holos (Lviv) [Public Voice (Lviv)]*. (1897, October 1). 19, pp. 149–151 [in Ukrainian].
- Hromadskyi holos (Lviv) [Public Voice (Lviv)]*. (1898, December 1). 24, pp. 184–186 [in Ukrainian].

- Hromadskyi holos (Lviv) [Public Voice (Lviv)]*. (1901, December). 28, pp. 221–223 [in Ukrainian].
- Hromadskyi holos (Lviv) [Public Voice (Lviv)]*. (1907a, January 1). 1, p. 2 [in Ukrainian].
- Hromadskyi holos (Lviv) [Public Voice (Lviv)]*. (1907b, January 4). 2, pp. 1–2 [in Ukrainian].
- Hromadskyi holos (Lviv) [Public Voice (Lviv)]*. (1907c, January 11). 3, p. 1 [in Ukrainian].
- Hromadskyi holos (Lviv) [Public Voice (Lviv)]*. (1907d, January 22). 6, p. 4 [in Ukrainian].
- Hromadskyi holos (Lviv) [Public Voice (Lviv)]*. (1907e, December 31). 95, pp. 2–3 [in Ukrainian].
- Hromadskyi holos (Lviv) [Public Voice (Lviv)]*. (1909a, January 5). 1, p. 1 [in Ukrainian].
- Hromadskyi holos (Lviv) [Public Voice (Lviv)]*. (1909b, January 16). 2, p. 6 [in Ukrainian].
- Hromadskyi holos (Lviv) [Public Voice (Lviv)]*. (1909c, January 20). 3, p. 1 [in Ukrainian].
- Hromadskyi holos (Lviv) [Public Voice (Lviv)]*. (1909d, February 12). 6, p. 4 [in Ukrainian].
- Hromadskyi holos (Lviv) [Public Voice (Lviv)]*. (1909e, November 10). 46, pp. 1–2 [in Ukrainian].
- Hromadskyi holos (Lviv) [Public Voice (Lviv)]*. (1909f, November 23). 48, p. 4 [in Ukrainian].
- Hromadskyi holos (Lviv) [Public Voice (Lviv)]*. (1910a, December 23). 51, p. 2 [in Ukrainian].
- Hromadskyi holos (Lviv) [Public Voice (Lviv)]*. (1910b, December 28). 52, p. 3 [in Ukrainian].
- Hromadskyi holos (Lviv) [Public Voice (Lviv)]*. (1911, December 27). 58, p. 2 [in Ukrainian].
- Hromadskyi holos (Lviv) [Public Voice (Lviv)]*. (1912a, January 17). 3, p. 3 [in Ukrainian].
- Hromadskyi holos (Lviv) [Public Voice (Lviv)]*. (1912b, December 20). 44, pp. 1–2 [in Ukrainian].
- Hromadskyi holos (Lviv) [Public Voice (Lviv)]*. (1913a, January 1). 1, pp. 2, 8–10 [in Ukrainian].
- Hromadskyi holos (Lviv) [Public Voice (Lviv)]*. (1913b, December 25). 52, pp. 2–5 [in Ukrainian].
- Kuhutiak, M.** (1993). *Halychyna: storinky istorii. Narys suspilno-politychnoho rukhu (XIX st. – 1939 r.) [Galicia: Pages of History. Essay on the*

- Socio-political Movement (19th Century – 1939)*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Kuhutiak, M.V.** (1990). Radykalna partiia v Skhidnii Halychyni [Radical Party in Eastern Galicia]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 10, 55–63 [in Ukrainian].
- Novyi hromadskyi holos (Lviv) [New Public Voice (Lviv)]*. (1905, December 7). 34, pp. 270–271 [in Ukrainian].
- Stefanyk, V.** (1954). *Povne zibrannia tvoriv [Complete Collection of Works]*. (Vols. 1–3; Vol. 3). Kyiv: AN Ukrainskoi RSR [in Ukrainian].
- Sukhyi, O.** (1999). *Halychyna: mizh Skhodom i Zakhodom. Narys istorii XIX – pochatku XX st. [Galicia: between East and West. Essay on the History of the 19th – Early 20th Centuries]*. Lviv [in Ukrainian].
- TsDIAL Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv].
- Shkrabiuk, P.** (2012). *My, ukrainski radykaly... (Mykhailo Pavlyk i Radykalna partiia) [We, Ukrainian Radicals... (Mykhailo Pavlyk and the Radical Party)]*. Lviv [in Ukrainian].
- Yaremko, O.** (2009). Politychni partii narodovtsiv na Bukovyni 1908–1914 rr. [Political Parties of the Populists in Bukovyna in 1908–1914]. *Pytannia istorii Ukrainy – Questions of the History of Ukraine*, 12, 247–252 [in Ukrainian].
- Yaremchuk, V.** (2012). *Ukrainska bahatopartiinist Naddnpirianskoi i Zakhidnoi Ukrainy: komparatyvnyi analiz (1899–1918 rr.) [Ukrainian Multiparty System of Dnieper and Western Ukraine: a Comparative Analysis (1899–1918)]*. Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Zoria (Kolomyia) [Star (Kolomyia)]*. (1910, February). 1, pp. 4–12 [in Ukrainian].
- Tomczyk, R.** (2007). *Radykalowie i socjaldemokraci. Miejsce i rola lewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890–1914 [Radicals and Social Democrats. The Place and the Role of the Left in the Ukrainian National Camp in Galicia 1890–1914]*. Szczecin [in Polish].
- Tomczyk, R.** (2009). Z dziejów ukraińskiego ruchu paramilitarnego w Galicji towarzystwo gimnastyczne i straży ogniowej «Sicz» [From the History of the Ukrainian Paramilitary Movement in Galicia, the "Sich" Gymnastic and Fire Brigade Society]. *Przegląd Zachodniopomorski – West Pomeranian Review*, 24, 149–150 [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 22.09.2021 р.
Стаття рекомендована до друку 20.10.2021 р.

УДК 27-789.17-055.1(477)
DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.240966

Юрій СТЕЦИК

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1795-687X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1959605/E-5136-2018>

Антоніна БОЙЧУК

аспірант Навчально-наукового інституту музичного мистецтва, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (art_science@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5401-8343>

Бібліографічний опис статті: Стецик, Ю., & Бойчук, А. (2021). Духовна офіра брата Йосафата (Василя) Рогатинського ЧСВВ (1885–1948). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 8/50, 87–98. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.240966>.

**ДУХОВНА ОФІРА
БРАТА ЙОСАФАТА (ВАСИЛЯ) РОГАТИНСЬКОГО
ЧСВВ (1885–1948)**

Анотація. *Мета дослідження* – укласти біографічний огляд основних етапів життєвого шляху брата Йосафата (Василя) Рогатинського та реабілітувати його діяльність із позицій сучасного історичного бачення. **Методологія дослідження** базується на використанні аналітичної та синтетичної критики джерел. Для встановлення об'єктивності інформації використано критичний аналіз тексту документа. **Наукова новизна** вбачається у використанні та запровадженні до широкого обігу архівних матеріалів КДБ (СБУ). **Висновки.** На підставі архівних

© Юрій Стецик, Антоніна Бойчук, 2021

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

матеріалів слідчої справи укладено біографічний огляд брата Йосафата (Василя) Рогатинського (ЧСВВ), який був репресований за свої релігійні переконання та критичне ставлення і несприйняття релігійної політики радянської влади. Простежено основні етапи життєвого шляху брата Йосафата (Василя): дитячі роки, здобуття неповної середньої освіти, вступ до василіанського монастиря, служба в австрійській армії, участь у бойових баталіях Першої світової війни, російський полон, повернення до василіанського монашества, виконання обов'язків помічника експедитора у Жовківській василіанській друкарні та диригента церковного хору, арешт, засудження і відбуття покарання у виправно-трудоному таборі, відхід до вічності під час ув'язнення. Розглянуто процес реабілітації брата Йосафата (Василя) Рогатинського як політв'язня радянських концентраційних таборів. Представлено погляди монаха щодо заходів радянських органів влади стосовно національно свідомого українського греко-католицького духовенства та василіанського чернецтва, яке відмовлялося підписувати акт воз'єднання із російською православною церквою. Визначено суб'єктивний політичний чинник у незаконному засудженні та ув'язненні монаха Йосафата (Василя).

Ключові слова: брат; монастир; василіяни; друкарня; помічник експедитора.

Yurii STETSYK

PhD hab. (History), Professor, Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1795-687X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1959605/E-5136-2018>

Antonina BOICHUK

Postgraduate Student at the Educational and Scientific Institute of Music Arts, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (art_science@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5401-8343>

To cite this article: Stetsyk, Yu., & Boichuk, A. (2021). Dukhovna ofira brata Yosafata (Vasyliia) Rohatynskoho ChSVV (1885–1948) [Spiritual Sacrifice of Brother Josafat (Vasyl) Rohatynsky OSBG (Order of Saint Basil the Great) (1885–1948)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh*

prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 8/50, 87–98. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.240966> [in Ukrainian].

SPIRITUAL SACRIFICE OF BROTHER JOSAFAT (VASYL) ROHATYNSKY OSBG (ORDER OF SAINT BASIL THE GREAT) (1885–1948)

Summary. *The purpose of this study is to make a biographical review of the main stages of Josafat (Vasyl) Rohatynsky's life and to rehabilitate his activity from the standpoint of modern historical vision. Research methodology is based on the use of analytical and synthetic critique of sources. Critical analysis of the text of the document was used to establish the objectivity of the information. The scientific novelty is seen in the use and introduction into wide circulation of KGB (SBU) archival materials. Conclusions.* *On the basis of archival materials of the legal case, a biographical review of Brother Josafat (Vasyl) Rohatynsky (OSBG) was compiled, who was repressed for his religious beliefs and critical attitude and disapproval of the religious policy of the Soviet authorities. The main stages of Brother Josafat's (Vasily's) life are traced: childhood, incomplete secondary education, admission to the Basilian monastery, service in the Austrian army, participation in the battles of the First World War, Russian captivity, return to Basilian monasticism, acting as a freight forwarder in Basilian printing house of Zhovkov and the conductor of the church choir, arrest, conviction and serving a sentence in a labor camp, death to eternity during imprisonment. The article considers the process of rehabilitation of Brother Josafat (Vasyl) Rohatynsky as a political prisoner of Soviet concentration camps. The authors consider the monk's views on the measures taken by the Soviet authorities against the nationally conscious Ukrainian Greek Catholic clergy and Basilian monastics, who refused to sign an act of reunification with the Russian Orthodox Church. The subjective political factor in the illegal conviction and imprisonment of the monk Josafat (Vasyl) has been determined.*

Key words: *brother; monastery; Basilians; printing house; assistant freight forwarder.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах реабілітації церковних діячів української греко-католицької церкви постає необхідність у дослідженні постраждалих від політичних репре-

сій радянського окупаційного режиму василіанських монахів, які пожертвували життям задля збереження національної церкви, оскільки відмовилися підписатися про об'єднання із російським православ'ям. За свої стійкі та критичні позиції як українська церковна еліта (провідники церкви), так і пересічні церковно-служителі та віруючі зазнали гонінь, переслідувань та ув'язнення. У цих жорстоких умовах сталінських репресій було знищено найбільш свідомих українських патріотів, які були не тільки серед простого народу, але й у середовищі василіанського чернецтва. Хоча Василіанський Чин намагався всіма способами бути поза політичними процесами, однак самостійницька позиція його діячів йшла всупереч офіційній релігійній політиці радянської влади. Відповідно це стало приводом до ліквідації василіанських монастирів на західних землях та ув'язнення чернецтва. У наш час визріла необхідність відновити історичну пам'ять про невинно замучених монахів Чину Святого Василя Великого (ЧСВВ) шляхом системного вивчення слідчих справ, які були укладені радянськими каральними органами влади та збереглися до наших днів і потребують запровадження до широкого наукового і громадського огляду.

Аналіз останніх досліджень. Обрана нами постать не була предметом спеціального вивчення. Окремі дослідники, вивчаючи радянські репресії на західноукраїнських землях (Ільницький, 2015), український визвольний рух (Ільницький, 2012, 2017), історію Василіанського Чину (Ваврик, 1958; Назарко, 1982; Патрило, 1992; Стасів, 2018) та трагічну долю греко-католицького духовенства (Прах, 2015) звертають увагу на відомих діячів Галицької провінції (Blazejowskyj, 1995; Стецик, 2018), залишаючи натомість на задньому плані пересічних монахів (братів), які в умовах військових потрясінь (дві світові війни) не зуміли здобути богословської освіти та скласти чернечі обіти професа і відповідно займалися веденням монастирських господарств або ж були допоміжним персоналом у видавничій справі. Відповідно в наш час постать брата Йосафата (Василя) Рогатинського залишається не дослідженою в українській церковній історіографії, оскільки тривалий час кримінальна справа залишалася засекреченою та недоступною в архівах КДБ (СБУ) (АУСБУ ЛО,

спр. 31690). Сьогодні появилася можливість опрацювати ці матеріали та запровадити їх до широкого наукового обігу.

Мета публікації – укласти біографічний огляд основних етапів життєвого шляху брата Йосафата (Василя) Рогатинського та реабілітувати його діяльність із позицій сучасного історичного бачення.

Виклад основного матеріалу. Василь Дмитрович Рогатинський (чернече ім'я Йосафат) народився 4 жовтня 1885 р. у с. Білявинці Бучацького району Тернопільської області. Із 1893 р. до 1900 р. навчався у неповній середній школі с. Білявинці. Після завершення навчання переїхав до м. Бучач, де вступив до монастиря і одночасно навчався по різних релігійних зібраннях. У цьому монастирі проживав до 1905 р., а потім переїхав до с. Крехів Жовківського району Львівської області, де також служив при монастирі до 1908 р. Офіційно 28 січня 1906 р. вступив до новіціату, а вічні аскетичні обіти склав 15 жовтня 1911 р.

Із 1908 до 1914 р. проживав при Жовківському монастирі, звідки був призваний до австрійської армії, де до 1916 р. служив рядовим солдатом та брав участь у боях проти російської армії. Тоді ж потрапив у полон до росіян, де перебував упродовж трьох років (до 1919 р.). Із 1919 до 1931 р. був у Бучацькому монастирі, а потім переїхав до м. Варшава, де до 1935 р. також проживав у василіанській обителі. Упродовж 1935–1941 рр. мешкав у Жовківському монастирі, із 1941 до 1943 р. – у Бучацькому. Із 1943 до 8 квітня 1946 р. проживав при Жовківському монастирі, звідкіля у квітні 1946 р. переведений до Крехівської обителі, де й перебував до часу затримання (13 серпня 1946 р.) (АУСБУ ЛО, спр. 31690, арк. 14).

Під час німецької окупації проживав у Жовківському монастирі, де керував церковним хором і одночасно працював помічником експедитора, виконуючи обов'язки, із поширення серед цивільного населення журналу «Місіонер» та різної виданої релігійної літератури. Експедитором видавництва був Микола Тремблук, а його заступником Василь Рогатинський. Директором видавництва був настоятель Жовківського монастиря о. Михайло Пелех, а головним редактором – о. Ієронім Тимчук, а його заступником – о. Кирницький (АУСБУ ЛО, спр. 31690, арк. 15).

У період німецької окупації у жовківському видавництві отців-василіян видавалася релігійна література для цивільного населення, зокрема, журнал «Місіонер» (виходив один раз на місяць). Друкарня працювала до часу вигнання німецьких окупантів із території Жовківського району. Із приходом радянської влади видавництву було заборонено друкувати молитовники та журнал «Місіонер» із невідомих брату Йосафату (Василію) причин. Із 1946 р. у цій редакції виходить радянська районна газета «Нове життя». У журналі «Місіонер» в період німецької окупації друкувалися статті релігійного характеру. У видавництві на брата Йосафата (Василія) Рогатинського як помічника експедитора покладался обов'язок розсилати надруковані молитовники та журнал «Місіонер» за адресами передплатників. У період німецької окупації не піддавався допитам та арешту з боку німецької влади. Із приводу поширення релігійної літератури німецька влада не видавала жодної вказівки. Із німецького генштабу з м. Львів раз на місяць приїжджала уповноважена особа, яка спілкувалася із головним редактором та оглядала видавничу продукцію (АУСБУ ЛО, спр. 31690, арк. 16).

Був знайомий зі Стефанією Миколаївною Гумін із с. Воля Висоцька Жовківського району Львівської області (із 1939 р.), яка у 1944 р. була арештована органами радянської влади та відбувала термін покарання у м. Воркута (Комі АССР). Відносини із нею були нормальними, ніколи не виникало сварок та зведення порохунків. До моменту арешту провадив із нею активне листування. Під час допитів заперечував, що у своїх листах подавав наклепи на радянську владу. Після представлення тексту листа підтвердив, що це він писав власною рукою і визнав, що поширював наклеп на радянську владу. Повідомив, що подібні листи із наклепом на радянську владу посилав до інших адресатів. У листах критикував радянську владу за неправдиву свободу для її громадян, оскільки більшість священників арештовані і гинуть по тюрмах, цілі села без священників, частина греко-католицького духовенства під страхом і тиском підписалися на перехід до православ'я. Радянська влада змушує священників писати заяви про з'єднання греко-католицької церкви із православною. Із Жовківського монастиря всіх священників та братів примусово переселили до Крехівської обителі. Багато чернечого

духовенства із Жовківського, Львівського та інших монастирів арештовують та засуджують до ув'язнення, дехто із них (як наприклад Керничний, Теодорович, відійшли у вічність, тобто померли у тюрмах, а священник Савчин відправлений на Схід для відбуття терміну покарання). Радянська влада у нічому невинних священників садить у тюрми, де вони помирають із голоду, і все приховує від народу, не розкриває всієї правди, та змушує людей голодувати. У своїх листах він підтримує Стефанію Гумин, зазначаючи, що вона обрала тернистий, але праведний шлях, а не пішла легкою дорогою на співробітництво із радянською владою. Підтвердив, що в інших своїх листах критикував радянську владу (АУСБУ ЛО, спр. 31690, арк. 17).

Слідчий підозрював В.Д. Рогатинського у проведенні нелегальної антирадянської роботи, яка була спрямована проти заходів органів радянської влади у Західній Україні. Спочатку був затриманий на 48 годин із триманням під вартою у внутрішній тюрмі УМДБ ЛО до встановлення особистості (постанова УМДБ Львівської області про затримання від 14 серпня 1946 р.) (АУСБУ ЛО, спр. 31690, арк. 2–3).

14 серпня 1946 р. постанова на арешт була санкціонована прокурором Львівської області. Прокурор визнав, що В.Д. Рогатинський, будучи монахом монастиря Василянського Чину, як у період німецької окупації, а також після вигнання німців із території Львівської області, поширював серед населення профашиську літературу та мав зв'язки із ув'язненими членами ОУН, подавав наклепи на радянську владу, скеровував у табори документи антирадянського характеру. Все це підтверджується показами свідків Н.Я. Тремблюк, Н.К. Ільчатин та іншими матеріалами, які долучені до справи. Прокурор постановив, що Василь Дмитрович Рогатинський, що проживає у Крехівському монастирі Жовківського району Львівської області підлягає арешту та обшуку і одночасному накладенню арешту на його майно. Підлягає арешту, оскільки може ухилитися від слідства та суду, відповідно обрано міру попередження – тримання під вартою (АУСБУ ЛО, спр. 31690, арк. 4).

13 серпня 1946 р. проведено обшук у келії В.Д. Рогатинського у Крехівському монастирі співробітниками УМДБ ЛО та виявлено тільки паспорт і свідоцтво. Під час обшуку проведено опис

майна, що належало підозрюваному брату Йосафату (Василію) Рогатинському, що свідчить про досить скромний уклад чернечого життя: пальто зимове чорне – 1 шт.; штани у полоску – 1 шт.; ряса чорна – 1 шт.; сорочки – 3 шт.; калісони – 3 шт.; рушники – 2 шт.; матрац із трьох подушок – 1 шт.; одягло ватне – 1 шт.; подушки – 2 шт. (АУСБУ ЛО, спр. 31690, арк. 9–10).

Під час німецької окупації та після неї працював диригентом хору в Жовківській монастирській церкві. Із перших днів становлення німецької влади церковний хор під його керівництвом почав співати націоналістичні пісні, які попередня радянська влада забороняла. Він усвідомлював, що його дії є антирадянськими, але це був такий період життя, коли такі пісні співалися по більшості храмів краю. Крім того, працював експедитором при друкарні Жовківського монастиря, відправляв передплатникам видану літературу, у тому числі журнал «Місіонер», в якому друкувалися релігійні матеріали та статті на антирадянську тематику.

Після вигнання німецьких окупантів продовжував займатися розповсюдженням антирадянської релігійної літератури, зокрема журналу «Місіонер», якого впродовж 1944 р. було розіслано по всій Галичині у кількості 5 000 екземплярів, частина із них через деякий час поверталася назад (АУСБУ ЛО, спр. 31690, арк. 12–13).

У листопаді 1945 р. повідомив вірянам Жовківського монастирського храму про видання розпорядження про переселення монахів із Жовкви до Крехова. Віруючі жінки, у кількості 40 осіб, організувалися та ходили із клопотанням до секретаря райкому партії із проханням залишити монахів у Жовкві. В організації цього походу обвинувачувався Василь Рогатинський (АУСБУ ЛО, спр. 31690, арк. 13).

Під час допиту на запитання слідчого – чи вважає себе винуватим перед органами радянської влади за свою антирадянську діяльність, відповів, що насправді він має провину перед радянською владою, але її виправив своєю чесною роботою. У представленому обвинуваченні брат Йосафат (Василь) визнавав себе винним у тому, що під час німецької окупації поширював антирадянську релігійну літературу (журнал «Місіонер» та «Календар Місіонаря»), які видавалися у друкарні Жовківського василіанського монастиря. А також у тому, що писав до своїх знайомих

листи антирадянського змісту. Не визнавав себе винуватим у проведенні антирадянської агітації, оскільки ніяких заходів не організовував та зв'язків із націоналістичним підпіллям не мав (АУСБУ ЛО, спр. 31690, арк. 22).

Обвинуваченням було представлено збірку журналів «Місіонер» та «Календар Місіонаря» за 1942 і 1944 рр. Він підтвердив, що саме ці журнали із релігійним антирадянським змістом поширював серед населення. Також представлено два листи за 1946 р. (один адресований у м. Воркута до Стефанії Гумин, а другий у Тернопільську область до Параски Остапишин), які визнав, що написав власною рукою. Пояснив, що основним мотивом написання листів антирадянського змісту було нерозуміння політики радянської влади, її заходів, які видавалися для нього «туманними». Визнав себе винуватим у змісті цих листів. Брат Йосафат повідомив слідчому, що йому не відомо за які провини Стефанію Гумін органи КДБ арештували, засудили та депортували до м. Воркута (до справи долучено довідку, що вона арештована 13.10.1944 р. та засуджена як учасниця ОУН), Параскевія Остапишин була двоюрідною сестрою брата Йосафата (Василя), із якою він листувався як із найближчою родичкою (АУСБУ ЛО, спр. 31690, арк. 23–24).

Оскільки у слідчій справі відсутня фотографія брата Йосафата (Василя) Рогатинського, то про його зовнішній вигляд було укладено словесний портрет: ріст – середній 165–170 см.; фігура – повна; плечі – горизонтальні; шия – коротка; колір волосся – із сивиною; колір очей – голубі; обличчя – кругле; лоб – високий; брови – дугоподібні; ніс – великий; рот – малий; губи – тонкі; підборідок – скошений; вуха – малі (АУСБУ ЛО, спр. 31690, арк. 7).

Вироком Львівського обласного суду від 22 жовтня 1946 р. на підставі ст. 54-10 ч. 2 КК УРСР В.Д. Рогатинський був засуджений до 10 років виправно-трудових таборів (ВТТ) із позбавленням у правах на 5 років та конфіскацією майна. Визнаний винним у тому, що, будучи монахом Жовківського монастиря з 1935 р. до дня арешту, розповсюджував серед населення журнал «Місіонер» та іншу літературу антирадянського змісту (АУСБУ ЛО, спр. 31690, арк. 49). Відбував покарання у с. Ляцьке Золочівського району Львівської області (АУСБУ ЛО, спр. 31690, арк. 57). Помер у ВТТ 16 березня 1948 р. (АУСБУ ЛО, спр. 31690,

арк. 56). Причина смерті не встановлена. Реабілітований прокуратурою Львівської області 27 січня 1994 р. і на нього розповсюдилася дія ст. 1 Закону України від 17 квітня 1991 р. «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» (АУСБУ ЛО, спр. 31690, арк. 58).

Висновки. На підставі архівних матеріалів слідчої справи укладено біографічний огляд брата Йосафата (Василя) Рогатинського (ЧСВВ), який був репресований за свої релігійні переконання та критичне ставлення і несприйняття релігійної політики радянської влади. Простежено основні етапи життєвого шляху брата Йосафата (Василя): дитячі роки, здобуття неповної середньої освіти, вступ до василіанського монастиря, служба в австрійській армії, участь у бойових баталіях Першої світової війни, російський полон, повернення до василіанського монашества, виконання обов'язків помічника експедитора у Жовківській василіанській друкарні та диригента церковного хору, арешт, засудження та відбуття покарання у виправно-трудоному таборі, відхід до вічності під час ув'язнення. Розглянуто процес реабілітації брата Йосафата (Василя) Рогатинського як політв'язня радянських концентраційних таборів. Проаналізовано погляди монаха щодо заходів радянських органів влади стосовно національно свідомого українського греко-католицького духовенства та василіанського чернецтва, яке відмовлялося підписувати акт воз'єднання із російською православною церквою. Визначено суб'єктивний політичний чинник у незаконному засудженні та ув'язненні монаха Йосафата (Василя).

Джерела та література

АУСБУ ЛО – Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області.

Ваврик, М. (1958). *По василіанських монастирях*. Торонто: В-во Отців василіян.

Гльницький, В. (2012). *Провід ОУН Карпатського краю*. Торонто–Львів: Видавництво «Літопис УПА».

Гльницький, В. (2015). Радянські карально-репресивні органи: особливості формування в Карпатському краї. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 13*, 21–45. Дрогобич: Посвіт.

- Гльницький, В.** (2017). Основні форми співпраці українського визвольного руху з різними соціальними групами населення у Карпатському краї ОУН. *Східноєвропейський історичний вісник*, 2, 64–70. Дрогобич: Посвіт.
- Назарко, І.** (1982). Сильветки перших василіян після Добромільської реформи. *Записки ЧСВВ* (Сер. II, сек. II, т. XI) (с. 451–522). Рим: В-во отців-василіян.
- Патрило, І.** (1992). Нарис історії Галицької Провінції ЧСВВ. *Записки ЧСВВ* (Сер. II, сек. I, т. 48) (с. 301–382). Рим: В-во отців-василіян.
- Прах, Б.** (2015). *Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини* (Т. 1–2). Львів: В-во УКУ.
- Стасів, К.** (2018). *Чернеча офіра Христові й Вітчизні*. Жовква: Місіонер.
- Стецьк, Ю.** (2018). Кристинопільська капітула Галицької провінції ЧСВВ 1909 р.: збереження чернецтвом традицій самоврядування. *Східноєвропейський історичний вісник*, Спеціальний випуск 3, 21–31. Дрогобич: Посвіт.
- Blazejowskyj, D.** (1995). *Historical sematism of the eparchy of Peremysh including the Apostolic Administration of Lemkivscyna (1828–1939)*. Lviv: Kamenyar.

References

- AUSBU LO – Arkhiv Upravlinnia Sluzhby Bezpeky Ukrainy u Lvivskii oblasti [Archive of the Security Service of Ukraine in Lviv region] [in Ukrainian].
- Vavryk, M.** (1958). *Po vasyliianskykh monastyriakh [In the Basilian monasteries]*. Toronto: V-vo Ottsiv-vasyliian [in Ukrainian].
- Пнытський, В.** (2012). *Provid OUN Karpatskoho kraiu [Leadership of the OUN in Karpatskyi Krai]*. Toronto – Lviv: Vydavnytstvo "Litopys UPA" [in Ukrainian].
- Пнытський, В.** (2015). Radianski karalno-represyvni orhany: osoblyvosti formuvannia v Karpatskomu kraii [Soviet punitive-repressive bodies: features of formation in Carpathian land]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiy zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka – Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers*, 13, 21–45. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Пнытський, В.** (2017). Osnovni formy spivpratsi ukrainskoho vyzvolnoho rukhu z riznymy sotsialnymy hrupamy naseleennia u Karpatskomu kraii OUN [Basic forms of co-operation of the Ukrainian liberation movement with various social groups of population in the Carpathian territory of

- the OUN]. *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk – Eastern European Historical Bulletin*, 2, 64–70. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Nazarko, I.** (1982). Sylvetky pershykh vasyliian pislia Dobromylskoi reformy [Silhouettes of the first Basilians after the Dobromil reform]. *Zapysky ChSVV – Annals of OSBM* (Ser. II, sec. II, vol. XI) (pp. 451–522). Romae: PP. Basiliani [in Ukrainian].
- Patrylo, I.** (1992). Narys istorii Halytskoi Provintsii ChSVV [Essay on the history of the Galician Province of OSBM]. *Zapysky ChSVV – Annals of OSBM* (Ser. II, sec. I, vol. 48) (pp. 301–382). Romae: PP. Basiliani [in Ukrainian].
- Prakh, B.** (2015). *Dukhovenstvo Peremyskoi yeparkhii ta Apostolskoi administratsii Lemkivshchyny [The Clergy of the Peremyshl Eparchy and the Apostolic Administration of Lemkivshchyna]*. (Vols. 1–2). Lviv: V-vo UKU [in Ukrainian].
- Stasiv, K.** (2018). *Chernecha ofira Khrystovi y Vitchyzni [The monk offers to Christ and the Fatherland]*. Zhovkva: Misioner [in Ukrainian].
- Stetsyk, Yu.** (2018). Krystynopilska kapitula Halytskoi provintsii ChSVV 1909 r.: zbrezhennia chernetstvom tradytsii samovriaduvannia [Cristinopil chapter of Galician province of the OSBM in 1909: the preservation by monks of the tradition of self-governance]. *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk – Eastern European Historical Bulletin*, special issue 3, 21–31. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Blazejowskyj, D.** (1995). *Historical sematism of the eparchy of Peremysl including the Apostolic Administration of Lemkivscyna (1828–1939)*. Lviv: Kamenyar.

*Стаття надійшла до редакції 06.08.2021 р.
Стаття рекомендована до друку 12.10.2021 р.*

УДК 78.03(477.83/.86)”185/19”
DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.240971

Лілія ШОЛОГОН

доктор історичних наук, професор кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Т. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76018 (liliya.shologon@pnu.edu.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5390-7576>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AAS-2008-2021>

Бібліографічний опис статті: Шологон, Л. (2021). Україномовне музичне мистецтво Галичини другої половини XIX – початку XX ст.: джерелознавчий аналіз. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 8/50, 99–117. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.240971>.

УКРАЇНОМОВНЕ МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО ГАЛИЧИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ

Анотація. Мета дослідження. Метою статті є дослідження україномовного музичного мистецтва Галичини на основі критичного аналізу історичних джерел, що розкривають різні аспекти музичного життя краю другої половини XIX – початку XX ст. **Методологія дослідження.** До дослідження джерел з історії музичного мистецтва Галичини залучено методи аналізу і синтезу джерел, текстологічної критики, класифікації та типології, історико-генетичний, порівняльний, кількісно-статистичний, біографічний тощо. **Наукова новизна.** Наукова новизна публікації полягає в тому, що вперше в українській історіографії зроблено джерелознавчий аналіз україномовного музичного мистецтва Галичини другої половини XIX – початку XX ст. **Висновки.** У процесі дослідження цієї проблематики нами проаналізовано чотири групи джерел: 1) нормативні (законодавчі акти та статuti, що регламентували роботу громадських, у тому

© Лілія Шологон, 2021

числі музичних товариств); 2) статистичні (звіти про діяльність музичних об'єднань); 3) джерела особового характеру (автобіографії, спогади, листи відомих українських композиторів та виконавців); 4) матеріали періодичних видань (містили інформаційні повідомлення та публіцистичні праці про події музичного життя Галичини). На основі їхнього аналізу, встановлено, що провідну роль у розвитку українського музичного мистецтва відігравали громадські товариства. Саме вони засновували хорова колективи та музичні навчальні заклади. При цьому в їхній діяльності домінували аматорський підхід та церковна музика. Однак діяльності нової генерації українських композиторів, яку представляли Д. Січинський, С. Людкевич, Ф. Колесса та співпраця галицьких митців з М. Лисенком сприяла зростанню професійної майстерності в Галичині. Всесвітньовідомі оперні виконавці С. Крушельницька, М. Менцинський, О. Мишуга також брали активну участь у мистецьких заходах національно-культурного характеру.

Ключові слова: джерелознавчий аналіз; Галичина; музичне мистецтво; громадські товариства.

Liliia SHOLOHON

PhD hab. (History), Professor, Department of History of Central and Eastern Europe and Special Branches of Historical Science, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57, T. Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76018 (liliya.shologon@pnu.edu.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5390-7576>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AAS-2008-2021>

To cite this article: Sholohon, L. (2021). Ukrainomovne muzychnе mystetstvo Halychyny druhoi polovyny XIX – pochatku XX st.: dzhereloznavchyi analiz [Ukrainian-language musical art of Galicia in the second half of the XIX – early XX centuries: source analysis]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 8/50, 99–117. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.240971> [in Ukrainian].

UKRAINIAN-LANGUAGE MUSICAL ART OF GALICIA IN THE SECOND HALF OF THE XIX – EARLY XX CENTURIES: SOURCE ANALYSIS

Summary. *The purpose of the article is to study the Ukrainian-language musical art of Galicia on the basis of a critical analysis of the historical sources that reveal various aspects of the musical life of the region in the second half of the nineteenth – early twentieth century.* **Research methodology.** *Methods of analysis and synthesis of sources, textual criticism, classification and typology, historical-genetic, comparative, quantitative-statistical, biographical, etc. are involved in the study of sources on the history of the musical art of Galicia.* **Scientific novelty.** *The scientific novelty of the publication lies in the fact that for the first time in Ukrainian historiography a source analysis of the Ukrainian-language musical art of Galicia in the second half of the XIX – early XX centuries was made.* **Conclusions.** *In the process of studying this issue, we analyzed four groups of sources: 1) regulations (legislation and statutes governing the work of public and including music societies); 2) statistical (reports on the activities of music associations); 3) sources of a personal nature (autobiographies, memoirs and letters of famous Ukrainian composers and performers); 4) materials of periodicals (contained informational messages and journalistic works about the events of the musical life of Galicia). Based on their analysis, it was established that the leading role in the development of the Ukrainian musical art was played by public associations. It was they who founded choirs and music schools. At the same time, their activities were dominated by an amateur approach and church music. However, the activity of the new generation of Ukrainian composers, represented by D. Sichynsky, S. Lyudkevych, F. Kolessa and the cooperation of Galician artists with M. Lysenko contributed to the growth of professional skills in Galicia. World-famous opera performers – S. Krushelnytska, M. Mentsynsky, O. Myshuga also took an active part in artistic events of national-cultural nature.*

Key words: *source analysis; Galicia; musical art; public societies.*

Постановка проблеми. Українське музичне мистецтво Галичини другої половини XIX – початку XX ст. проходило цікавий та непростий процес становлення, професійного зростання і популяризації своїх здобутків. Оскільки музичне мистецтво цього часу стало вагомим складовим національно-культурного руху українців краю, які прагнули через патріотичні заходи мистець-

кого характеру втілити вимоги для рівноцінного національного життя поряд з іншими етнічними спільнотами Галичини, то воно заслуговує на належну увагу сучасної історичної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обрана тема не залишилася поза увагою дослідників. Чимало її аспектів знайшли відображення на сторінках радянських та сучасних українських археографічних видань, упорядниками яких були Михайло Головащенко (Головащенко, 1995, с. 31), Роксолана Скорульська (Скорульська, 2004, с. 9), Ростислав Пилипчук (Пилипчук, 2003, с. 10), Зіновія Штундер (Людкевич, 2000, с. 20); монографіях і наукових статтях мистецтвознавців Любові Кияновської (Кияновська, 2007, с. 424), Мирослави Новакович (Новакович, 2019, с. 367), Наталії Осадці (Осадца, 2009, с. 74), Мирона Черепанина (Черепанин, 1997, с. 324) тощо. Однак ґрунтовного дослідження цієї проблеми, з врахування сучасних вимог історичної науки, в українській історіографії на сьогодні немає.

Мета статті. Метою статті є класифікація та критичний аналіз історичних джерел, що розкривають різні аспекти музичного життя Галичини другої половини XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. У процесі дослідження цієї проблематики нами виокремлено чотири групи джерел: 1) нормативні (законодавчі акти, що регламентували роботу громадських, у тому числі музичних товариств; статuti товариств, затвержені органами державної влади); 2) статистичні (звіти про діяльність музичних об'єднань); 3) джерела особового характеру (автобіографії, спогади, листи відомих українських композиторів та виконавців); 4) матеріали періодичних видань (містили інформаційні повідомлення та публіцистичні праці про події музичного життя Галичини).

Біля витоків музичного мистецтва Галичини другої половини XIX – початку XX ст. стояв церковний спів. Завдяки зусиллям єпископа І. Снігурського 1829 р. у Перемишлі було створено перший український церковний хор. Церковна музична творчість знаходить продовження у творах представників так званої перемишльської школи: Михайла Вербицького (1815–1870), Івана Лаврівського (1822–1873), а також їх послідовників Сидіра Воробкевича (1836–1903), Віктора Матюка (1852–1912), Анатолія Вахнянина (1841–1908) (Фрайт & Шуневич, 2020). Традиції церков-

ного співу та праці композиторів-аматорів заклали передумови для створення хорових колективів «Боян» які діяли у всіх кутках Галичини на основі окремих статутів, починаючи з 90-х рр. XIX ст. (Королько, 2020, с. 64). На початку XX ст., за нашими підрахунками, діяло більше 30 українських селянських та міщанських хорів і 7 хорових колективів товариства «Боян» у Львові, Перемишлі, Коломиї, Станиславові, Стрию, Снятині та Тернополі (Шологон, 2015, с. 172). «Боянівські товариства» працювали на основі закону про об'єднання та збори від 15 листопада 1867 р., який заклав прозору і демократичну процедуру реєстрації та діяльності товариств. Для цього необхідно було подати до Галицького намісництва або Міністерства внутрішніх справ на затвердження 5 примірників статуту товариства, де вказувалися мета його створення, форми діяльності, джерела фінансування, шляхи врегулювання конфліктних ситуацій, процедура ліквідації тощо. Музичні і розважальні громадські об'єднання тоді суперечили закону від 15 листопада 1867 р., коли вони були ініціаторами якихось демонстрацій, що могли дестабілізувати мирне життя громадян монархії (Монолатій, 2012, с. 104).

Громадські об'єднання, у тому числі музичні товариства, нерідко вносили зміни до статутів, які вимагали повторного затвердження у органах державної влади. Основна мета таких змін – вдосконалити організаційні засади діяльності музичних товариств. Однією із найбільш амбітних дій у цьому напрямі стала спроба об'єднати боянівські колективи у Союз українських співацьких і музичних товариств. Статут нового мистецького товариства було затверджено Галицьким намісництвом 28 червня 1903 р. Однак аналіз та зіставлення різних за походженням джерел, дають підставу стверджувати, що провід товариства, де ключову роль відігравали Володимир Шухевич та Анатоль Вахнянин, основну увагу зосередив на діяльності Вищого музичного інституту у Львові (фактично музичної школи, започаткованої 1903 р.). Саме тому вони звернулися до Галицького намісництва із проханням затвердити новий статут громадського об'єднання, змінити його назву на Музичне товариство імені Миколи Лисенка та зафіксувати фактичні напрями діяльності. Новий статут було затверджено 6 червня 1907 р. (Шологон, 2015, с. 172).

Отже, аналіз першої виокремленої нами групи нормативних документів уможливило твердження, що на основі австрійського законодавства у містечках та селах Галичини працювала низка аматорських хорових колективів. Натомість значний вплив на мистецьке життя Львова мали товариства «Львівський Боян», «Бандурист» (чоловічий хоровий колектив міста), Музичне товариство імені Миколи Лисенка.

Серед статистичних джерел, що містять інформацію про українське музичне мистецтво Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – звіти про діяльність товариств, матеріали періодичних видань. Інформативним у цьому контексті був «Артистичний вісник», однак нетривалий час видання дещо знижує його джерелознавчу цінність (Зарицький, 1904, с. 105). Натомість щоденна українська газета «Діло» оперативно й регулярно повідомляла про події мистецького життя краю. У контексті обраної теми зауважимо, що на її сторінках насамперед подавалася інформація про музичне життя Львова, яке з 90-х рр. ХІХ ст. концентрувалося довкола «Львівського Бояну» (перші його загальні збори відбулися 2 лютого 1891 р.).

Із 1905 р. провід товариства окремими брошурами публікував звіти про свою діяльність (*Звіт діяльності*, 1905). З них дізнаємося, що в рамках музичного об'єднання працювало три секції – вокальна, оперна та інструментальної музики. Також серед найважливіших заходів товариства були: проведення конкурсів серед композиторів для написання оригінальних музичних творів, видання «Музичної бібліотеки», надання стипендій талановитій молоді для навчання у «Вищому музичному інституті» у Львові, організація хорових колективів у провінційних містах краю, участь у святкових заходах з нагоди ювілейних подій. Щодо кількості членів «Львівського Бояна», то, згідно з вміщеною у звітах статистичною інформацією, 1905 р. воно налічувало 486 осіб, а в 1913 р. – лише 183 (*Звіт діяльності*, 1913, с. 9). До Першої світової війни навколо товариства зосередилася діяльність майже всіх українських композиторів, особливо це стосувалося галичан – Анатолія Вахнянина, Дениса Січинського, Філарета Колесси, Остапа Нижанківського, Станіслава Людкевича, Володимира Барвінського тощо. Також найвизначніший український композитор Микола Лисенко підтримував постійні контакти із «Львівським

Бояном», надсилаючи для його репертуару рукописи своїх хороших творів. Один із своїх найкращих творів – «Радуйся, ниво неполітая» М. Лисенко присвятив саме «Львівському Бояну». На сцені товариства виступали такі визначні митці, як Соломія та Анна Крушельницькі, Модест Менцинський, Олександр Мишуга, Михайло Голинський (Людкевич, 1932, с. 2). Незважаючи на те, що фінансове становище товариства було дуже скромним, «Львівський Боян» постійно оголошував конкурси на кращі хорові твори чи вокальні композиції, чим зробив вагомий внесок у розвиток української музичної культури.

Інформаційні повідомлення про початковий період діяльність «Львівського Бояну» свідчать, що товариство нерідко брало участь у спільних заходах разом із русофільськими організаціями, виконували твори русофільських композиторів – І. Лаврівського, В. Матюка та інших. Однак завдяки талановитому композитору та диригентові, першому організатору музичної бібліотеки О. Нижанківському, композиторові-етнографу Ф. Колесі, а найбільшою мірою – М. Лисенку, з 1895 р. воно набирає виразно народовського спрямування.

Не повною мірою актуалізовані сучасними дослідниками протоколи засідань Музичного товариства імені Миколи Лисенка. Вони зберігаються в особовому фонді композитора Іларіона Гриневецького Центрального державного історичного архіву, м. Львів (ЦДАЛ України, ф. 867, оп. 1, спр. 24, арк. 50) і містять різнопланові відомості про діяльність товариства впродовж 1907–1914 рр. З них отримуємо інформацію, що громадське об'єднання поставило перед собою досить непросте та дороговартісне завдання – спорудження будинку Музичного товариства імені Миколи Лисенка. Ініціатором цієї ідеї став відомий громадський діяч, причетний до діяльності майже всіх національно-культурних товариств Львова, – Володимир Шухевич. Однак через події Першої світової війни заплановане не вдалося втілити у життя.

Отже, звіти про діяльність музичних товариств, що дійшли до нашого дня у вигляді інформаційних повідомлень у пресі, окремих брошур, неопублікованих документів, містять різнопланову, хоча й розпорошену інформацію про події українського музичного життя Галичини, яке здебільшого зосереджувалося довкола роботи мистецьких об'єднань.

Маємо також низку інформативних джерел особового характеру, написаних відомими українськими композиторами та виконавцями, що дають змогу оцінити події того часу крізь призму особистого світосприйняття. Насамперед, це автобіографії А. Вахнянина та Д. Січинського, написані на прохання тодішніх мистецьких видань Галичини. На сторінках першої – знаний галицький політик-консерватор, гімназійний професор, громадський діяч, причетний до організації всіх музичних товариств Львова, композитор-аматор, сформований під впливом церковної музики (Вахнянин, 1908, с. 5). Натомість автобіографія Д. Січинського, це бачення тодішніх подій молодим і талановитим композитором, причетним до організації Коломийського, Перемишльського та Станіславівського Боянів, численних селянських хорів, постійного співробітника музичного видавництва «Теорбан», гонорари для якого були чи не єдиним заробітком (Січинський, 1904, с. 73).

Безперечно, музичне життя Галичини другої половини XIX – початку XX ст. різною мірою відображено на сторінках спогадів громадських діячів та політиків Анатолія Вахнянина, Олександра Барвінського та Кирила Студинського, композиторів Філарета Колесси, Євгена Купчинського, Станіслава Людкевича тощо. Їхнє уважне прочитання та зіставлення з іншими джерелами дає змогу зробити акцент на таких подіях: особистій зустріч М. Лисенка з А. Вахнянином та О. Барвінським 1867 р. у Львові, І. Франком у 1885 р. в Києві, співпрацю з ними й іншими галичанами, від яких записував народні пісні, видання в краї перших таких пісень в обробці видатного митця з Наддніпрянщини, урочисте святкування 1903 р. 35-літнього ювілею творчої праці М. Лисенка у Львові, Чернівцях, Коломиї, Станіславові («Свято української пісні», 1903); похорони Миколи Віталійовича, на який приїхала делегація від галичан (Колесса, 1947, с. 27).

Творча співпраця М. Лисенка з мистецькою елітою Галичини була важливою як для нього самого, так і для українців Австро-Угорщини. Її апогеєм стали урочисті заходи 1903 р., які, однак, зацентрували увагу на низькому виконавському рівні аматорських «Боянів». Манеру виконання українського національного гімну «Ще не вмерла Україна» Лисенко згодом назвав – дяківською. Про це нерідко згадують зазначені автори спогадів (Франко, 1904, с. 52).

Однак святкові заходи з нагоди ювілею проходили триумфально. Про Лисенків концерт у Львівській філармонії читаємо так: «На другому концерті, що відбувся знов у філармонії в неділю, 8 грудня, три поверхи зали були знов зайняті публікою до останнього місця. Публіка вітала ювіляра оваційно, а коли він з'явився на естраді для виконання свого соло, не хотіла відпустити його. Його закидано знов квітами, оваціям не було кінця.

Під час інших точок концерту, між якими було повторення хорових і солових точок першого концерту, ювіляр сидів у ложі разом з Іваном Франком. На концерті були намісник Потоцький з дружиною та маршал сейму Станіслав Бадені.

Кілька соток телеграфічних і листових привітань наспіло під час ювілейних днів на адресу ювіляра. З Петербурга прислав йому привітання співак Олександр Мишуга, з Італії прислала йому подарунки і привітання Соломія Крушельницька» (Левицький, 1968, с. 596).

Серед подій локального галицького масштабу автори спогадів акцентують увагу на музичних мандрівках галицької молоді впродовж 80 – початку 90-х рр. XIX ст. («Друга руска артистична прогулянка», 1890, с. 1). Безпосередню участь у них брали І. Франко, О. Барвінський, К. Студинський, О. Нижанківський, Є. Купчинський (Антонович, 1996, с. 277) та інші. Вони дають підставу зробити висновки, що свого часу така діяльність відіграла дуже важливу роль у громадсько-культурному житті українців Галичини, адже, з одного боку, на організованих ними товариських вечірках звучали заклики до місцевого населення засновувати власні читальні, музичні і хорові колективи, театральні гуртки, а з іншого – музично обдарована молодь, яка переїжджала з міста до міста, вивчала край, його звичаї, побут, людей.

Невід'ємною складовою мистецького життя Галичини стали всесвітньовідомі оперні виконавці – Модест Менцинський, Соломія Крушельницька, Олександр Мишуга. Перші уроки вокалу вони отримали у Львівській консерваторії (створена за ініціативи Галицького (польського) музичного товариства за державні кошти) під керівництвом знаменитого професора Валерія Висоцького, згодом продовжили навчання у різних європейських країнах, співали на найпрестижніших оперних сценах світу, однак навіть у zenіті слави не забували про рідну землю. За найменшої мож-

ливості – чи то з'явився тиждень-другий вільного часу, чи з нагоди якогось національного свята або ювілею Т. Шевченка, І. Франка, М. Лисенка, М. Шашкевича та інших славних синів України, – вони приїжджали до Галичини, брали активну участь у святкових вечорах, давали благодійні концерти, матеріально підтримували українських митців, літераторів, талановиту молодь тощо. Коли не мали можливості приїхати на батьківщину (а це бувало, як правило, тоді, коли не дозволяли умови контрактів), то неодмінно повідомляли про це ювілейні комітети, вітали зі святами (Головащенко, 1995, с. 24).

Станіслав Людкевич, у згадці про концерти М. Менцинського у Львові та містечках Галичини у 1912 р. писав: «Особливо мене вразило тоді виконання ним Лисенкових творів на слова Т.Г. Шевченка. Треба сказати, що до Менцинського у нас в Галичині ніхто не вмів виконувати твори Лисенка. Це пояснювалося відсутністю у співаків відповідної німецької школи, якою володів Лисенко. Навіть знаменитий Олександр Мишуга зі своєю італійською школою не йшов ні в яке з Менцинським у виконанні лисенкових солоспівів» (Людкевич, 1995, с. 46).

У колекції Музично-меморіального музею Соломії Крушельницької у Львові зберігаються епістолярні джерела, концертні афіші та фотографії, що розкривають різні аспекти творчості, громадської активності та побуту не лише славетної співачки, але й інших українських митців, які працювали і творили наприкінці XIX – початку XX ст. Проте особливе зацікавлення для нас склали листи з особистого архіву М. Менцинського від композитора Ф. Колесси, родичів, друзів та запрошення взяти участь у концертах з нагоди національних свят.

Доповнюють інформацію про окремі аспекти громадсько-культурної праці оперної співачки С. Крушельницької (участь у концертах та інших мистецьких заходах) листи, отримані нею від українських музичних та студентських товариств, відомих політиків, що зберігаються у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (ВРФіТ ІЛ ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 143, спр. 54; спр. 79).

Нами проаналізовані також листи К. Квітки до Ф. Колесси; М. Лисенка до О. Барвінського та М. Менцинського; Д. Січинського до Я. Вінцковського (Горак, 1993, с. 300); В. Матюка до

діячів української культури (Канчалаба, 1998, с. 15). Переважна більшість з них на сьогоднішній день опубліковані, супроводжуються науковим коментарем та звертають увагу на мистецькі події різного масштабу, про які вже зазначено вище.

Загалом, опрацьовані нами джерела особового походження зосереджують значну увагу на творчій праці відомих митців, співпраці галицьких композиторів та українських музичних товариств краю з Миколою Лисенком, Соломією Крушельницькою, Модестом Менцинським тощо.

Щодо матеріалів періодичних видань, що складають четверту виокремлену нами групу, то інформацію про події мистецького життя (огляди та рецензії) містили україномовні суспільно-політичні та науково-публіцистичні видання («Діло», «Руслан», «Літературно-науковий вісник» тощо).

Однак на фоні загального культурного піднесення у Галичині на початку ХХ ст. гостро відчувалася потреба мистецького періодичного видання. Тому за ініціативою «Союзу співацьких і музичних товариств» 1905 р. у Львові розпочалося видання «Артистичного вісника». Його головними редакторами стали композитор Станіслав Людкевич та художник Іван Труш. На сторінках журналу публікували переважно публіцистику, рідше поезію та прозу А. Вахнянина, О. Кобилянської, Ф. Колесси, С. Людкевича, І. Франка, Г. Хоткевича. Серед знакових публікацій цього видання – стаття І. Франка «Думка профана на музикальні теми», де автор акцентував увагу на тому, що старша генерація галицьких композиторів втратила відчуття чару народної пісні, що надавало музиці шаблонного, ненаціонального і неприродного характеру. Як продовження зазначеної проблематики, були також опубліковані два листи М. Лисенка до Ф. Колесси, де визначний музичний класик дав цінні поради молодим музикантам, заклинаючи до тісного зв'язку з народною творчістю і підкреслив необхідність глибокої професійної підготовки для композиторів-початківців (Білинська, 1972, с. 54).

Інформативними були рубрики «Наші музики» (характеризували творчість тодішніх галицьких композиторів), «Наші видавництва музикальнії за останні літа (1900–1905)». У них друкувався важливий джерельний матеріал з історії української музичної культури того часу (*Артистичний вісник*, 1905). Спо-

чатку планувалося видавати також музичний додаток – нові твори українських композиторів. Проте такий додаток з'явився тільки у другому номері «Артистичного вісника» (за лютий-березень 1905). Це були дві народні пісні про важку жіночу долю в аранжировці О. Нижанківського. Загалом журнал знайомив громадськість з найважливішими мистецькими подіями в житті українського й інших народів, давав принципову і об'єктивну оцінку кожному з творів, який заслуговував на увагу.

Особливо цінний внесок у характеристику музично-театрального життя вніс Станіслав Людкевич – перший в Галичині професійний музичний критик, що вважав своїм обов'язком активно цікавитися всіма ділянками творчого й музично-освітнього життя. Він опублікував 17 рецензій на оперні і музично-театральні вистави та 14 статей на відповідну тематику на сторінках львівської періодики з 1913 до 1940 р. Зміст цих рецензій і статей зосереджувався переважно навколо проблем композиторського стилю в музично-сценічних жанрах, виконавської майстерності та інтерпретації (Осадца, 2009, с. 73).

1902 р. на сторінках газети «Діло» композитор виступив як один з ініціаторів заснування у Львові української консерваторії. У статті «Кілька слів про потребу заснування української музичної консерваторії у Львові» (Людкевич, 1902) автор наголошував на політичному значенні вищої школи зокрема і культурного розвитку взагалі. Він зазначив, що без плідної праці на культурній ниві українцям неможливо здобути для себе не лише національно-культурні права, але й політичні.

Не залишався композитор байдужим й до аматорського музичного мистецтва. В 1932 р. у публіцистичній розвідці «У сорокаліття «Львівського Бояна» (1891–1931 рр.)» він не лише окреслив основні етапи розвитку товариства, але й спробував неупереджено, без ювілейного пафосу оцінити його діяльність. При цьому поставив декілька принципових питань: 1) чи має плекати «Боян» передусім українську національну музику, чи перейти в інтернаціональну мистецьку площину; 2) чи в його репертуарі має домінувати народний хоровий жанр, чи, можливо, варто опанувати й інші співочі форми, зокрема вокально-інструментальні твори; 3) чи повинна діяльність товариства підпорядковуватися вагомій суспільній місії – вшануванню Шевченкових

та Франкових ювілеїв, чи, можливо, варто оцінювати його діяльність за щорічними звітними концертами із різноплановим репертуаром? Однак найбільш принципове питання, на думку С. Людкевича, полягало у тому, чи не варто аматорський хоровий колектив замінити професійним? З цього приводу він зазначив таке: «До так званого професіонального хору наші «баяністи» ставилися й ставляться у своєму ідейному почуванні негативно, навіть згрідливо, та боронять твердо принцип добровольчої ідейності; але при цьому забувають, що для досягнення мистецьких цілей добровольці-аматори мусять видвигнути і перенести в життя залізну, хоча й моральну дисципліну та організацію праці, яких в «Бояні» від почину до нині завжди бракувало, а недостача їх не раз просто не давала змоги досягнути верхів мистецтва тим, які до нього раді були вести товариство» (Людкевич, 2000, с. 384). Так у статті було окреслено причини низького рівня виконавського мистецтва в Галичині, про що не рідко зазначали різні автори на сторінках своїх публіцистичних праць та рецензій.

Висновки. Таким чином, аналіз різнопланових джерел, що розкривають україномовне музичне мистецтво Галичини другої половини XIX – початку XX ст., дає підставу стверджувати, що провідну роль у його становленні та розвитку відігравали громадські товариства. Саме вони засновували хорові колективи та музичні навчальні заклади. При цьому в їхній діяльності домінували аматорський підхід та церковна музика. Однак діяльність нової генерації українських композиторів, яку представляли О. Нижанківський, Д. Січинський, С. Людкевич, Ф. Колесса, та співпраця галицьких митців з Миколою Лисенком сприяла зростанню професійної майстерності в Галичині. Вагомою мистецькою інституцією краю в той час була Львівська консерваторія, де розпочалося навчання вокалу всесвітньовідомих оперних виконавців, уродженців Галичини – С. Крушельницької, М. Менцинського, О. Мишуги та інших.

Джерела та література

Антонович, О. (Упоряд.). (1996). Уривки «Щоденника» цитриста та композитора Євгена Купчинського з 1888–1889 років. *Записки НТШ. Праці музикознавчої комісії* (с. 267–285). Львів.

- Артистичний вістник: місячник посвячений музиці і штуці.* (1905). (Зош. 1–10).
- Білинська, М.** (1972). «Артистичний вістник» і музичне життя Західної України на переломі ХІХ–ХХ ст. *Іван Труш (1869–1969). Збірник матеріалів наукових конференцій, присвячених 100-річчю від дня народження* (с. 51–57).
- Вахнянин, А.** (1908). *Спомини з життя.* К. Студинський (Упоряд.). Львів: 3 печатні В.А. Шийковського.
- ВРФіТ ІЛ ім. Т.Г. Шевченка НАН України – Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Ф. 143, спр. 54. Зарицький Роман, голова станіславського «Бояна». Лист до Соломії Крушельницької. Станіслав. 20.05.1898 р., 2 арк.; Ф. 143, спр. 79. Корилевич З. Лист до Соломії Крушельницької. Проханню взяти участь у концерті. Коломия. 01.06.1898 р., 1 арк.
- Головащенко, М.** (Упоряд.). (1995). *Модест Менцинський: Спогади. Матеріали. Листування.* Київ: Рада.
- Горак, Я.** (Упоряд.). (1993). Листи Дениса Січинського до Ярослава Вінцьковського. *Записки НТШ. Праці музикознавчої комісії* (с. 281–303). Друга руска артистична прогулька. (1890, 12 серпня). *Діло*, с. 1.
- Зарицький, Р.** (Упоряд.). (1904). *Альманах музичний. Літературна часть першого ілюстрованого календаря музичного на рік 1904.* Львів: 3 друкарні НТШ під зарядом К. Беднарського.
- Звіт діяльності виділу «Львівського Бояна» за адміністративний рік 1904/1905.* (1905). Львів: 3 друкарні В.А. Шийковського.
- Звіт діяльності виділу «Львівського Бояна» за адміністративний рік 1912/1913.* (1913). Львів: 3 друкарні «Діла».
- Канчалаба, С.** (1998). Листування Віктора Матюка з діячами української культури, духовними особами (За матеріалами відділу рукописів ЛНБ). *Записки Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника: збірник наукових праць*, 6, 14–20.
- Кияновська, Л.** (2007). *Галицька музична культура ХІХ–ХХ ст.:* навчальний посібник. Чернівці: Книги – ХХІ.
- Колесса, Ф.** (1947). *Спогади про Миколу Лисенка.* Львів: Вільна Україна.
- Королько, А.** (2020). Музично-хорове товариство «Снятинський Боян» на початку ХХ ст.: становлення і практична діяльність. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія*, 2, 62–72. doi: 10.31861/hj2020.52.62–72.
- Левицький, В.** (1968). Як Львів вітав Миколу Лисенка. В О. Лисенко (Упоряд.), *М.В. Лисенко у спогадах сучасників.* Київ: Музична Україна.

- Людкевич, С.** (1902, 5 листопада). Кілька слів про потребу заснування української музичної консерваторії у Львові. *Діло*.
- Людкевич, С.** (1932). У сорокаліття «Львівського Бояна» (1891–1931). *Діло*, 51, с. 2.
- Людкевич, С.** (1995). Йому належить одне з перших місць. В М. Головащенко (Упоряд.), *Модест Менцинський: Спогади. Матеріали. Листування* (с. 44–46). Київ: Рада.
- Людкевич, С.** (1999). *Дослідження, статті, рецензії, виступи*. З. Штундер (Упоряд.). (Т. 1–2; Т. 1). Львів: Дивосвіт.
- Людкевич, С.** (2000). *Дослідження, статті, рецензії, виступи*. З. Штундер (Упоряд.). (Т. 1–2; Т. 2). Львів: Дивосвіт.
- Монолатій, І.** (2012). *Інші свої. Політична участь етнічних акторів пізньогабсбурзьких Галичини і Буковини*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ.
- Новакович, М.** (2019). *Галицька музика габсбурзької доби: у пошуках української ідентичності*. Львів: Тетлюк Т.В.
- Осада, Н.** (2009). Оперна й музично-театральна критика на сторінках львівської преси XIX – початку XX ст. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка*, 17, 62–81.
- Пилипчук, Р.** (Упоряд.). (2003). *Микола Лисенко у спогадах сучасників*. Київ: Музична Україна.
- Січинський, Д.** (1904). Автобіографія. *Ілюстрований музичний календар на рік звичайний 1905* (с. 72–73). Львів: З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.
- Скорульська, Р.** (Упоряд.). (2004). *Микола Лисенко. Листи*. Київ: Музична Україна.
- Свято української пісні. (1903, 29 листопада (12 грудня)). *Руслан*, 271.
- Фрайт, І., & Шуневич, Є.** (2020). Внесок Анатолія Вахнянина у розвиток музичної освіти Східної Галичини. *Молодь і ринок*, 1 (180), 125–130. doi: 10.24919/2308-4634.2020.195966.
- Франко, І.** (1904). Лисенкове свято в Австрії. *Літературно-науковий вістник* (Т. 25, с. 47–52).
- ЦДІАЛ України – Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 867. Гриневецький Іларіон, педагог, музикознавець, композитор. 1892–1962 рр. Оп. 1, спр. 24. Протоколи загальних зборів і засідань Музичного товариства ім. М. Лисенка. Том I. 1903–1911 рр., 63 арк.
- Черепанин, М.** (1997). *Музична культура Галичини (друга половина XIX – перша половина XX століття)*. Київ: Вежа.
- Шологон, Л.** (2015). *Джерела з історії національно-культурного руху українців Галичини (1848–1914 рр.)*. Івано-Франківськ: Симфонія-форте.

References

- Antonovych, O.** (Comp.). (1996). Uryvky «Shchodennyka» tsytrysta ta kompozytora Yevhena Kupchynskoho z 1888–1889 rokiv [Excerpts from the "Diary" of zitherist and composer Evvgene Kupchynsky from 1888–1889]. *Zapysky NTSh. Pratsi muzykoznavchoi komisii – NTSh notes. Proceedings of the musicological commission* (pp. 267–285). Lviv [in Ukrainian].
- Artystychnyi vistnyk: misiachnyk posviachenyi muzytsi i shututsi [Artistic Bulletin: a month dedicated to music and art]*. (1905). (Vols. 1–10) [in Ukrainian].
- Bilynska, M.** (1972). «Artystychnyi vistnyk» i muzychne zhyttia Zakhidnoi Ukrainy na perelomi XIX–XX st. ["Artistic Bulletin" and the musical life of Western Ukraine at the turn of the XIX–XX centuries]. *Ivan Trush (1869–1969). Zbirnyk materialiv naukovykh konferentsii, prysviachenykh 100-richchuu vid dnia narodzhennia – Ivan Trush (1869–1969). Collection of materials of scientific conferences dedicated to the 100th anniversary of his birth* (pp. 51–57). Lviv [in Ukrainian].
- Vakhnianyn, A.** (1908). *Spomyny z zhyttia [Memories of life]*. K. Studynskyi (Comp.). Lviv: Z pechatni V.A. Shykovskoho [in Ukrainian].
- VRFiT IL im. T.H. Shevchenka NAN Ukrainy – Viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohii Instytutu literatury im. T.H. Shevchenka NAN Ukrainy. F. 143, spr. 54. Zarytskyi Roman, holova stanislavskoho «Boiana». Lyst do Solomii Krushelnytskoi. Stanislav. 20.05.1898 r., 2 ark.; F. 143, spr. 79. Korylovych Z. Lyst do Solomii Krushelnytskoi. Prokhannia vziaty uchast u kontserti. Kolomyia. 01.06.1898 r., 1 ark. [Department of Manuscripts and Textology of the Institute of Literature T.G. Shevchenko National Academy of Sciences of Ukraine. F. 143, file no. 54. Roman Zarytsky, chairman of Stanislav's Boyana. Letter to Solomiya Krushelnytska. Stanislav. 20.05.1898, 2 sheets; F. 143, file no. 79. Korylovych Z. Letter to Solomiya Krushelnytska. Please take part in the concert. Kolomyia. 01.06.1898, 1 sheet] [in Ukrainian].
- Holovashchenko, M.** (Comp.). (1995). *Modest Mentsynskyi: Spohady. Materialy. Lystuvannia [Modest Mentsinsky: Memories. Materials. Correspondence]*. Kyiv: Rada [in Ukrainian].
- Horak, Ya.** (Comp.). (1993). Lysty Denysa Sichynskoho do Yaroslava Vintkovskoho [Letters of Denis Sichynsky to Yaroslav Vintkovsky]. *Zapysky NTSh. Pratsi muzykoznavchoi komisii – NTSh notes. Proceedings of the musicological commission* (pp. 281–303) [in Ukrainian].
- Druha ruska artystychna prohulka [Second Ruska artistic walk]. (1890, August 12). *Dilo – Work*, p. 1 [in Ukrainian].
- Zarytskyi, R.** (Comp.). (1904). *Almanakh muzychnyi. Literaturna chast persho-ho iliustrovanoho kalendaria muzychnoho na rik 1904 [Almanac of*

- music. Literary part of the first illustrated music calendar for the year 1904*. Lviv: Z drukarni NTSh pid zariadom K. Bednarskoho [in Ukrainian].
- Zvit diialnosti vydilu «Lvivskoho Boiana» za administratsyyni rik 1904/1905 [Report on the activities of the "Lviv Boyan" division for the administrative year 1904/1905]*. (1905). Lviv: Z drukarni V.A. Shyikovskoho [in Ukrainian].
- Zvit diialnosti vydilu «Lvivskoho Boiana» za administratyvnyi rik 1912/1913 [Report on the activities of the "Lviv Boyan" division for the administrative year 1912/1913]*. (1913). Lviv: Z drukarni «Dila» [in Ukrainian].
- Kanchalaba, S.** (1998). Lystuvannia Viktora Matiuka z diiachamy ukrain-skoi kultury, dukhovnymy osobamy (Za materialamy viddilu rukopysiv LNB) [Correspondence of Victor Matyuk with figures of the Ukrainian culture, clergymen (According to materials of department of manuscripts of LNB)]. *Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteki im. V. Stefanyka – Notes of the Lviv National Scientific Library named after V. Stefanyk*, 6, 14–20 [in Ukrainian].
- Kyianovska, L.** (2007). *Halytska muzychna kultura XIX–XX st. [Galician musical culture of the XIX–XX centuries]*. Chernivtsi: Knyhy – XXI [in Ukrainian].
- Kolessa, F.** (1947). *Spohady pro Mykolu Lysenka [Memories of Mykola Lysenko]*. Lviv: Vilna Ukraina [in Ukrainian].
- Korolko, A.** (2020). Muzychno-khorove tovarystvo «Sniatynskiy Boian» na pochatku XX st.: stanovlennia i praktychna diialnist [Music and Choral Society "Sniatyn Boian" at the beginning of the 20th century: formation and practical activity]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu imeni Yurii Fedkovycha. Istoriiia – History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University*, 2, 62–72. doi: 10.31861/hj2020.52.62–72 [in Ukrainian].
- Levytskyi, V.** (1968). Yak Lviv vitav Mykolu Lysenka [How Lviv greeted Mykola Lysenko]. In O. Lysenko (Comp.), *M.V. Lysenko u spohadakh suchasnykiv – M.V. Lysenko in the memoirs of contemporaries*. Kyiv: Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
- Liudkevych, S.** (1902, November 5). Kilka sliv pro potrebu zasnovannia ukrain-skoi muzychnoi konservatorii u Lvovi [A few words about the need to establish a Ukrainian music conservatory in Lviv]. *Dilo – Work* [in Ukrainian].
- Liudkevych, S.** (1932). U sorokalittia «Lvivskoho Boiana» (1891–1931) [In the fortieth anniversary of "Lviv Boyan" (1891–1931)]. *Dilo – Work*, 51, p. 2 [in Ukrainian].

- Liudkevych, S.** (1995). Yomu nalezhyt odne z pershykh mist [He has one of the first places]. In M. Holovashchenko (Comp.), *Modest Mentsynskiy: Spohady. Materialy. Lystuvannia – Modest Mentsynsky: Memories. Materials. Correspondence* (pp. 44–46). Kyiv: Rada [in Ukrainian].
- Liudkevych, S.** (1999). *Doslidzhennia, statti, retsenzii, vystupy [Research, articles, reviews, speeches]*. Z. Shtunder (Comp.). (Vols. 1–2; Vol. 1). Lviv: Dyvosvit [in Ukrainian].
- Liudkevych, S.** (2000). *Doslidzhennia, statti, retsenzii, vystupy [Research, articles, reviews, speeches]*. Z. Shtunder (Comp.). (Vols. 1–2; Vol. 2). Lviv: Dyvosvit [in Ukrainian].
- Monolatii, I.** (2012). *Inshi svoi. Politychna uchast etnichnykh aktoriv pizno-habsburzkykh Halychyny i Bukovyny [Others own. Political participation of ethnic actors of late Habsburg Galicia and Bukovina]*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV.
- Novakovych, M.** (2019). *Halytska muzyka habsburzkoj doby: u poshukakh ukrainskoi identychnosti [Galician music of the Habsburg era: in search of Ukrainian identity]*. Lviv: Tetliuk T.V. [in Ukrainian].
- Osadtsa, N.** (2009). Opera i muzychno-teatralna krytyka na storinkakh Lvivskoi presy XIX – pochatku XX st. [Opera and musical-theatrical criticism in the pages of the Lviv press of the XIX – early XX centuries]. *Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteki im. V. Stefanyka – Notes of the Lviv National Scientific Library named after V. Stefanyk*, 17, 62–81 [in Ukrainian].
- Pylypchuk, R.** (Comp.). (2003). *Mykola Lysenko u spohadakh suchasnykiv [Mykola Lysenko in the memoirs of contemporaries]*. Kyiv: Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
- Sichynskiy, D.** (1904). Avtobiohrafiiia [Autobiography]. *Illustrovanyi muzychnyi kalendar na rik zvychainyi 1905 – Illustrated music calendar for the ordinary year 1905* (pp. 72–73). Lviv: Z drukarni Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka [in Ukrainian].
- Skorulska, R.** (Comp.). (2004). *Mykola Lysenko. Lysty [Mykola Lysenko. Letters]*. Kyiv: Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
- Sviato ukrainskoi pisni [Ukrainian Song Holiday]. (1903, November 29 (December 12)). *Ruslan*, 271 [in Ukrainian].
- Frait, I., & Shunevych, Ye.** (2020). Vnesok Anatolia Vakhnianyna u rozvytok muzychnoi osvity Skhidnoi Halychyny [Anatol Vakhnyanin's contribution to the development of the music education in Eastern Galicia]. *Molod i rynek – Youth and the market*, 1 (180), 125–130. doi: 10.24919/2308-4634.2020.195966 [in Ukrainian].

- Franko, I.** (1904). Lysenkove sviato v Avstrii [Lysenkov holiday in Austria]. *Literaturno-naukovyi vistnyk – Literary-scientific bulletin* (Vol. 25, pp. 47–52) [in Ukrainian].
- TsDIAL Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv. F. 867. Hrynevetskyi Ilarion, pedahoh, muzykoznavets, kompozytor. 1892–1962 rr. Op. 1, spr. 24. Protokoly zahalnykh zboriv i zasidan Muzychnoho tovarystva im. M. Lysenka. Tom I. 1903–1911 rr., 63 ark. [Central State Historical Archive of Ukraine, Lviv. F. 867. Hrynevetsky Hilarion, teacher, musicologist, composer. 1892–1962. Op. 1, file no. 24. Minutes of general meetings and sessions of the Music Society. M. Lysenko. Vol. I. 1903–1911, 63 sheets] [in Ukrainian].
- Cherepanyn, M.** (1997). *Muzychna kultura Halychyny (druha polovyna XIX – persha polovyna XX stolittia)* [Musical culture of Galicia (second half of the XIX – first half of the XX century)]. Kyiv: Vezha [in Ukrainian].
- Sholohon, L.** (2015). *Dzherela z istorii natsionalno-kulturnoho rukhu ukrainstiv Halychyny (1848–1914 rr.)* [Sources from the history of the national-cultural movement of Ukrainians in Galicia (1848–1914)]. Ivano-Frankivsk: Symfoniia-forde [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 08.09.2021 р.
Стаття рекомендована до друку 26.10.2021 р.*

УДК 94(477)(092)”19”

DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.242266

Тарас БАТЮК

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (tbatyuk@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4159-5226>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/C-1506-2019>

Бібліографічний опис статті: Батюк, Т. (2021). Науково-популяризаційна діяльність Мирона Кордуби в роки Першої світової війни. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 8/50, 118–132. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.242266>.

НАУКОВО-ПОПУЛЯРИЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИРОНА КОРДУБИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. *Мета дослідження* полягає у всебічному вивченні форм та змісту науково-популяризаційної діяльності М. Кордуби в роки Першої світової війни. **Методологія дослідження** спирається на традиційне для історіографічних праць поєднання принципів (історизму й об'єктивності) і методів (загальнонаукових та спеціально-історичних) наукової праці. **Наукова новизна статті** полягає у спробі всебічної реконструкції творчості Кордуби-популяризатора в період Першої світової війни. **Висновки.** У підсумку визначено провідні ідеї науково-популярного дискурсу М. Кордуби. *Перша* – ідея українського народу як однієї з найбільших європейських етнічних спільнот, що неприхильною волею історії була поділена більші організованими сусідами. *Другою, в розумінні історика, стала ідея території, котру цей народ здобув колонізаційною енергією в доісторичні часи, а потім вклав у її розвиток і захист свої таланти та мужність.* *Третя* – ідея української соборності, зрозумілої як культурна єдність й спільність історичної долі мешканців всіх регіонів від Холмицини і до Криму. Органічним синтезом цих ідей стала максима відродження

© Тарас Батюк, 2021

української державності, що мала підсумувати тривалу боротьбу народу за право бути господарем на власній землі. Ці ідеї, викладені в доступній формі й узасаднені значною кількістю різноманітного матеріалу (фрагменти із джерел, матеріали статистики, географічні карти), справили очікуваний М. Кордубою ефект на читачів його науково-популярних праць. Вони змушували пересічного українця замислитися над своїм місцем у тогочасних подіях, допомагаючи зрозуміти власний інтерес у протистоянні військових блоків, що полягав у здобутті національної держави. Також ці праці відіграли поважну освідмлюючу роль для європейської громадськості, що подекуди саме з них уперше пізнавала українські незалежницькі прагнення. Дієвість науково-популяризаторської праці М. Кордуби довели наступні події Визвольних змагань, коли більшість його ідей стали політичними вимогами пробудженого українства.

Ключові слова: М. Кордуба; наукова популяризація; соборність; «Північно-Західна Україна»; «Територія і населення України».

Taras BATIUK

PhD (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (tbatyuk@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4159-5226>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/C-1506-2019>

To cite this article: Batiuk, T. (2021). Naukovo-populiaryzatsiina diialnist Myrona Korduby v roky Pershoi svitovoi viiny [Scientific and popularization activity of Myron Korduba during the First World War]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 8/50, 118–132. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.242266> [in Ukrainian].

SCIENTIFIC AND POPULARIZATION ACTIVITY OF MYRON KORDUBA DURING THE FIRST WORLD WAR

Summary. *The purpose of the article is to comprehensively study the forms and content of the scientific and popularization activities of*

M. Korduba during the First World War. The research methodology is based on traditional principles (historicism and objectivity) and methods (general and special-historical) of historiographical research. The scientific novelty of the article is an attempt to comprehensively reconstruct the work of Korduba-popularizer during the First World War. Conclusions. As a result, the article has identified the leading ideas of M. Korduba's popular science discourse. The first is the idea of the Ukrainian people as one of Europe's largest ethnic communities, divided by more hostile neighbours. According to the historian, the second idea was that the people gained the territory by colonizing it in prehistoric times and then invested their talents and courage in its development and protection. The third is the idea of Ukrainian sobornost, understood as the cultural unity and common historical destiny of the inhabitants from Kholmshchyna to Crimea. The organic synthesis of these ideas was the maxim of the revival of Ukrainian statehood that summed up the people's long struggle for the right to be masters of their land. These ideas, presented in a popular form and full of diverse material (fragments from sources, statistics, maps), had the expected effect on M. Korduba's audience. He encouraged average Ukrainians to think about their place in the events of that time, helping to understand their interest in confronting military blocs, which was to gain a nation-state. These works also played a vital awareness-raising role for the European public, as they were the only source to learn about Ukraine's aspirations for independence. The effectiveness of M. Korduba's scientific and popularization work was proved by the following events of the War for Independence when most of his ideas became the political demands of the awakened Ukrainians.

Key words: *M. Korduba; scientific popularization; sobornost; "North-Western Ukraine"; "Territory and population of Ukraine".*

Постановка проблеми. Вибух Великої війни поставив перед українською інтелігенцією важливе завдання завершення процесу національного усвідомлення широких мас поділеного кордонами народу. Йшлося про те, що протягом останніх десятиліть XIX – початку XX ст. динаміка такого процесу національного виховання вочевидь не відповідала темпам культурної роботи, що велася у середовищі наших природних конкурентів поляків і росіян. Причинами цього були як відомі репресії українства в імперії Романових, так і потужне гальмування його культурного розвитку польською шляхтою в Дунайській монархії.

Тож вибух Великої війни наш народ, в своїй масі селянський, зустрів без належного усвідомлення викликів модерної доби, що загрожувало йому вкотре опинитися на узбіччі історії. Усвідомлюючи цю загрозу, нечисленні українські інтелектуали по обидва боки Збруча залишили спокій кабінетів і навчальних аудиторій, спрямувавши свою енергію на національно-освідомлюючу працю, стрижнем якої були історичні знання, препаровані з урахуванням українського історичного інтересу. Одним із найбільш активних діячів у справі історичного виховання своїх земляків був знаний галицький діяч Мирон Кордуба (1876–1947). Незважаючи на те, що його постать і різноплановий творчий доробок активно осмислюються в українознавстві останніх десятиліть, внесок ученого до наукової популяризації історичних знань надалі перебуває на маргінесі уваги сучасних історіографів.

Аналіз останніх досліджень. Деяких сюжетів науково-популяризаційної діяльності М. Кордуби в роки війни та революції торкалися у низці праць Роман Федорищак (Федорищак, 2012) та Юрій Поліщук (Поліщук, 2019, с. 109–128). Стисло цю проблему у своїй брошурі про видатного вченого зачепив і Олег Піх (Піх, 2012, с. 23–24). Питання важливості самостійного звернення до науково-популяризаційної спадщини М. Кордуби вперше було піднято у нашій розвідці, де ця проблема знайшла висвітлення на матеріалі творчості галицького історика у буковинській період його життя (Batiuk & Polishchuk, 2019). Натомість внесок інтелектуала в історичне освідомлення українців в роки Першої світової війни так і не отримав належного опрацювання. Цим і зумовлена актуальність теми нашого дослідження.

Мета дослідження полягає у всебічному вивченні форм та змісту науково-популяризаційної діяльності М. Кордуби в роки Першої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Як ми вже згадували у нашому попередньому дослідженні (Batiuk & Polishchuk, 2019), розуміння М. Кордубою важливості проведення науково-популяризаційної праці серед найширших кіл української громадськості було сформоване у щільному спілкуванні з його учителем Михайлом Грушевським, котрий, як відомо, ініціював чимало просвітницьких проєктів (Тельвак & Педич, 2016, с. 345–375). Тож на початок Першої світової війни галицький історик мав уже по-

казний доробок у галузі написання науково-популярних праць для читачів з різним освітнім цензом, як також і чималий досвід лекційної роботи у широкому середовищі зацікавлених рідним минулим українців. Цей досвід він адаптував і поглиблював у часи Першої світової війни.

Подібно до більшості представників української галицької інтелігенції, з початком бойових дій М. Кордуба став гарячим симпатиком політичної акції Союзу визволення України, діячі якого робили ставку на перемогу Центральних держав, сподіваючись з їхніх рук отримати гарантії відновлення політичної суб'єктності свого народу. Власне з реалізацією різнопланових ініціатив СВУ й була пов'язана тогочасна культурно-просвітницька діяльність галицького історика. Так, коли очільники СВУ отримали від військового командування дозвіл на проведення культурно-просвітньої праці в середовищі полонених українців-наддніпрянців, М. Кордуба одразу занурюється у цю важливу справу. Як офіцер австрійської армії, він стає співробітником Просвітнього відділу СВУ, котрий формувався з тих представників національної інтелігенції, котрі поділяли програмні засади СВУ. Місцем просвітницької діяльності вченого став табір інтернованих українців-воєнків російської армії біля німецького міста Зальцведель, розташованого в землі Саксонія-Ангальт (Патер, 2009).

Розгортаючи серед полонених земляків різнопланову культурну діяльність, М. Кордуба взорувався на багатий досвід такої праці, здобутий його приятелем та колегою по вчительських буднях у Чернівецькій гімназії Василем Сімовичем. Цей знаний український мовознавець, подібно до М. Кордуби, за скеруванням Просвітнього відділу СВУ організував культурну працю серед полонених українців у таборі, розташованому біля австрійського містечка Фрайштадт. Деякою мірою уявити зміст праці галицького історика дає змогу його мемуарна рефлексія, що міститься у некролозі на В. Сімовича: «Покликаний з початком 1916 р. до такої самої [культурно-просвітницької – авт.] роботи до зальцведельського табору в Німеччині, я по дорозі вступив до Фрайштадту, щоб познайомитися з метою та умовами праці. Тут перебував кілька днів і мушу заявити, що цей побут був для мене знаменитим вишколом. Я побачив гарно зорганізовану просвітню роботу, підприємства та установи, ведені самими полоненими,

вміло наладжений аматорський театр, різні майстерні домашнього промислу, друкарню, в якій друкувалася таборова газета «Розвага» і т. п.» (Кордуба, 1944, с. 3).

Щоденно спілкуючись із наддніпрянськими вояками, М. Кордуба відчув гострий дефіцит знань з історії та географії в широких верствах спраглих пізнання свого національного «Я» українців. Така ситуація негативно впливала на скріплення національного самоусвідомлення, адже уявлення про першопочатки й ареал розселення народу залишалися здебільшого нечіткими. Це знижувало опірність пересічного українця агресивній румунській, польській та російській пропаганді, творці якої цілковито заперечували право українців на історичну самобутність. Реагуючи на такий інтелектуальний виклик, учений підготував низку науково-популярних праць з виразним акцентом на історико-географічній складовій.

Перша така праця, затитулована «Ми і волохи», з'явилася друком вже у 1916 р. на сторінках «Буковинського православного календаря», котрий видавався у Відні за фінансової підтримки СВУ. Як свідчить назва, робота М. Кордуби була сфокусована на важливій проблемі «відволощення» історичної свідомості буковинських українців, котрих румунська пропаганда послідовно змальовувала нащадками давньої волоської колонізації, що призабули власне національне коріння. Галицький історик переконливо показав, що автохтонним населенням Буковини є саме предки українців, котрі заселили цей благодатний для землеробства край ще у часи перших хвиль слов'янської колонізації. І згодом це населення, незважаючи на тривалу відрізаність від основного етнічного масиву державними кордонами, брало активну участь у всіх важливих подіях української історії від доби раннього середньовіччя і до яскравих подій національного відродження XIX ст. (Кордуба, 1916).

Уже наступного 1917 р. в просвітницькій бібліотеці СВУ вийшла змістовна історико-географічна студія М. Кордуби, присвячена західноукраїнським землям. Відповідно до авторського задуму, у цій праці послідовно висвітлювалися такі важливі для пересічного читача проблеми, як географічне розселення нашого народу, основні віхи його історії, особливості міжнаціональних взаємин на багатомовних зазбручанських теренах, а також по-

ширені в краї освітні та господарські практики. Цінним додатком до праці стала укладена самим автором карта Західної України, що унаочнювала виклад та представляла всі етнічні українські території.

Починалася книга з розлогого географічного огляду розселення українців на землях Волині, Галичини, Холмщини, Буковини та Закарпаття. Відзначимо, що традиція акцентування на географічному факторі історичного розвитку в творчості М. Кордуби також була закладена у спілкуванні з М. Грушевським, котрий розпочинав історичні тексти з докладного опису географічного ареалу, на якому розгорталися досліджувані події (Telvak et al., 2021). Характеризуючи визначений географічний простір, М. Кордуба услід за своїм колегою по львівській історичній школі Степаном Рудницьким виразно підкреслив геологічну самобутність українських земель. Він наголосив, що українська «географічна провінція» різко відрізняється від інших східноєвропейських територій (великоруської, північноросійської, уральської, балтійської і білоруської) не тільки з огляду на вигляд і будову земної поверхні, але й внаслідок зовсім відмінної геологічної минувшини. З огляду на це, підводить свого читача до логічного висновку автор, ці землі мають становити єдність і в політико-адміністративному плані. Натомість несправедлива історична доля призвела до того, що цей регіон був штучно розділений і віднесений до різних політичних утворень. «Теперішні політичні й адміністративні границі проведені тут зовсім довільно без огляду на природні й історичні, – наголошує М. Кордуба, – і їхня слаба сторона дуже ярко виявилася в теперішній війні» (Кордуба, 1917, с. 3).

Далі вчений переходить до більш знайомої йому проблеми змальовання історичного минулого північно-західного регіону України. І в цьому випадку М. Кордуба акцентує на самобутності історичної долі цього регіону, її виразній відмінності від тих процесів, що відбувалися на етнічних польських, румунських та угорських землях. Дослідник наголошує: «Як з огляду на морфологічно-тектонічну будову та зверхній вигляд північно-західна Україна становить деяку цілість, так само і в історичній минувшині вона займала окреме становище серед українських земель» (Кордуба, 1917, с. 7). М. Кордуба стисло, але водночас доволі містко змальовує головні історичні події, котрі відбува-

лися у західноукраїнському регіоні від доби раннього середньовіччя і до початку ХХ ст. Провідним змістовим акцентом у цій частині праці є наголос на двох ключових моментах: єдності історичної долі зазбручанських теренів і їхній щільній культурній й економічній пов'язаності з рештою українських територій. М. Кордуба неодноразово наголошує, що, попри перебування в складі різних політичних утворень, населення західноукраїнських земель завжди усвідомлювало власну відмінність від тимчасових господарів краю. Це підштовхувало читача до висновку про природність об'єднання цих територій під жовто-блакитним прапором унаслідок переможної війни Центральних держав. Певним відгомонам тогочасних подій було доволі докладне змалювання у книзі багатовікової польсько-української боротьби. Автор відверто не шкодує темних барв для змалювання тих численних кривд, що їх зазнали українці від західного сусіда. Для формування відповідних емоцій у читача, історик описує польську політику стосовно українців у дискурсі екстремізаційних практик.

Далі М. Кордуба аналізує таке делікатне питання, як міжнаціональні відносини на західноукраїнських землях. Спочатку він висвітлює найбільш дражливу тогочасну проблему польсько-українського етнічного кордону. Наводячи свідчення джерел, історик твердить, що початково територія українського розселення сягала аж по Варшаву. Та згодом, внаслідок агресивної польської політики, польсько-український кордон значно посунувся на схід зі значною шкодою для природних інтересів нашого народу. «Теперішня польсько-українська границя виказує територіальні втрати не тільки супроти стану з Х до ХІІ в., але й супроти державних границь з ХІІІ і ХІV в.», – підсумовує М. Кордуба (Кордуба, 1917, с. 23).

Не менше клопотів, зазначає вчений, ми маємо й у випадку визначення українсько-білоруського етнічного кордону. «Давньої північної границі української території від білоруської не можна докладно означити», – твердить він (Кордуба, 1917, с. 23). Причиною цьому була як значна мобільність населення у цьому регіоні, так і спровоковані багатьма політичними режимами переселенські акції. На відміну від польського випадку, ці процеси здебільшого відбувалися без кривавих надужит. Розглядаючи етнічний склад українсько-білоруського прикордоння із залученням

багатьох історичних джерел, історик твердить, що чимало українських територій безпідставно вважаються білоруськими. Як найбільш промовистий приклад, наводить ситуацію з населенням Пінщини: «Фізичним складом тіла, мовою й одіжю Пинчук різко відрізняються від Білоруса й навпаки зовсім близько підходить до населення волинського Поліся. [...] Говір Пинчуків належить до поліської групи української мови й помітно вирізняється від сусідніх білоруських говорів. [...] Визначною рисою Пинчуків, котра їх в'яже з іншими українськими племенами, є незвичайно розвинена музикальність» (Кордуба, 1917, с. 24).

На завершення з'ясування цього сюжету М. Кордуба наводить численні статистичні дані, які показують динаміку національного складу на окремих територіях західноукраїнських теренів впродовж кінця XIX – початку XX ст. Історик також пояснює своєму читачеві численні маніпуляції, котрі з цими обрахунками здійснюють польські та російські чиновники. Серед найбільш поширених називає зарахування єврейського населення чи українців-латинників і православних до складу панівних національних спільнот, що таким чином уможливує довести їхню нібито чисельну домінацію над українцями. Розвінчуючи ці надуживання статистичним матеріалом, М. Кордуба переконливо демонструє переважання саме українського елемента у всіх районах північно-західної України. Це є ще одним важливим аргументом для історика, що промовляє за необхідність здобуття українцями державності.

У наступній частині праці М. Кордуба висвітлює переважальні освітні традиції на західноукраїнських теренах. Що важливо, учений це здійснює у соборницькому ключі, показуючи потужні київські впливи на шкільництво зазбручанських земель, починаючи від доби середньовіччя. І в цій частині книги авторський виклад є послідовним оскарженням політики історичних Польщі та Росії, що послідовно руйнували культурні засади українства. «Зросійщення української школи й письменства у східній і переведення релігійної унії в західній Україні відчужило обидві частини від себе» (Кордуба, 1917, с. 39), – робить невтішний висновок учений. Ці тенденції лише поглибилися з часом, адже в Російській імперії шкільництво в короткому часі було тотально зрусифіковане, а в Австро-Угорській монархії віддане на поталу

польській шляхті. Відсутність рідномовного навчання в російському випадку і його значна обмеженість у польському спричинила таке небезпечне явище, яким став значний, порівняно з іншими європейськими народами, рівень безграмотності населення. Незважаючи на це, що важливо, авторський виклад просякнутий чималим історичним оптимізмом, котрим він ділиться зі своїм читачем. М. Кордуба наголошує: «Ми бажали тільки вказати, що український народ все, коли тільки обставини не робили цього просто неможливим, сам умів подбати про свою освіту, про розвиток своєї науки та свого письменства» (Кордуба, 1917, с. 39–40).

Остання частина книги М. Кордуби відведена ґрунтовному аналізу господарського життя на західноукраїнських теренах. Спираючись на значну кількість різнопланового матеріалу, вчений докладно висвітлює особливості рільництва, тваринництва, промислу та торгівлі на підросійських і півдавстрійських землях Правобережжя. При цьому він ставить питання про те, кому ж належать головні економічні важелі на заселених українцями теренах. Відповідь М. Кордуби невтішна, адже й у цій сфері домінували російські та польські еліти, що звели кількісно переважальний український елемент винятково до принизливої «служебної» ролі.

Підсумовуючи свій багатоаспектний аналіз, М. Кордуба вкотре відзначив єдність західноукраїнських земель в історичному, культурному та економічному сенсах. Більше того, як переконаний соборник, історик підкреслив спорідненість історичної долі зазбручанського регіону з іншими українськими землями. Передбачаючи чималі зміни політичної карти Європи після завершення Великої війни, дослідник вказав на безальтернативність повернення українцями власної політичної суб'єктності й об'єднання у складі єдиної національної держави.

Історичний оптимізм М. Кордуби та його послідовний пафос соборника зумовили чималу популярність «Північно-західної України» в широкому читацькому середовищі. Про це свідчать як чималий наклад, так і прихильні оцінки праці в критичній літературі. Наприклад, один із оглядачів книги відзначав на сторінках «Вісника СВУ»: «Сей поправний передрук з «Вісника» праці добре відомого нашого історика д-ра Мирона Кордуби, думаємо, робить велику прислугу українському громадянству

взагалі й українським політичним кругам зокрема. Оперуючи виключно науковими даними, дає тим самим праця д-ра Мирона Кордуби одинокую стійну відправу цілій повени польських брошур, публіцистичних і «наукових», головно в польській і німецькій мові, з претенсіями до західних українських земель» («[Рецензія]», 1917).

З огляду на це, М. Кордуба наступного 1918 р. видав працю подібного історико-географічного плану, але з охопленнями всього масиву українських земель. Його книга «Територія і населення України» з'явилася в популярній серії часопису «Вістник політики, літератури й життя», що видавався галицькими українцями у Відні. За архітектонікою ця праця наслідувала аналізовану вище і мала на меті стисло ознайомити широкі читацькі кола з минулим українського народу в єдності етнографічних проявів та повноті колонізаційних аспірацій, котрі придбали йому один з найбільших у Європі географічний ареал (Кордуба, 1918).

Високий фаховий рівень науково-популярних праць М. Кордуби і їхня поширеність в українському читацькому середовищі наштовхнула діячів СВУ на ідею перекладу книг історика європейськими мовами з метою пропаганди українських аспірацій на міжнародній арені. Тож у короткому часі вийшли друком такі праці галицького вченого, як «Territorium und Bevölkerung der Ukraine (Ein geographisch-statistischer Beitrag)» (Відень, 1919) та «Le territoire et la population de L'Ukraine» (Берн, 1919). Вони стали потужною зброєю для українських дипломатичних місій, котрі виборювали право України на власну політичну суб'єктність у повоєнній Європі. Про чималу дієвість аргументів М. Кордуби промовисто говорить гостра критика його праць польськими публіцистами. Розуміючи загрозливість викладених істориком фактів для польського «prawa posiadania» на західноукраїнських теренах, вони пішли шляхом профанації науково-популяризаторського доробку вченого, виопуклюючи його співпрацю з СВУ (Halecki, 1916; Smolka, 1917).

Така хвороблива реакція польських публіцистів викликала відповідну реакцію самого українського вченого. У післямові до «Північно-Західної України» М. Кордуба відзначив, що його науково-популяризаційна праця була лише природною захисною реакцією на агресивні дії самих польських інтелектуалів. Пояс-

нюючи читачеві мотивацію своєї творчості, історик відзначив: «Наші сусіди поляки засипують книжний ринок різними агітаційними брошурами, «науковими студіями», картами, атласами тощо, з метою – вмовити легковірних і безкритичних читачів, що з тих земель одні (як Холмщина й Підляше) споконвіку польські, інші (як Східна Галичина) напів польські, ще інші (Полісе, Волинь) гравітують до Польщі, знов інші лежать в сфері інтересів Польщі і т. ін. Супроти тої прояви безприкладного імперіалізму з боку ще не зовсім відбудованої польської держави й супроти карколомних прийомів блахманення читаючої публіки ми уважали своїм обов'язком подати жмут річевих фактичних даних, які без помочи бенгальського вогню ярко висвітлюють справу» (Кордуба, 1917, с. 87).

Висновки. У підсумку насамперед визначимо провідні ідеї науково-популярного дискурсу М. Кордуби. Перша – ідея українського народу як однієї з найбільших європейських етнічних спільнот, що неприхильною волею історії була поділена більш організованими сусідами. Другою, в розумінні історика, стала ідея території, котру цей народ здобув своєю колонізаційною енергією в доісторичні часи, а потім вклав у її розвиток і захист всі свої таланти та мужність. Третя – ідея української соборності, зрозумілої як культурна єдність й спільність історичної долі мешканців всіх регіонів від Холмщини і до Криму. Органічним синтезом цих ідей стала максима відродження української державності, що мала підсумувати тривалу боротьбу народу за право бути господарем на своїй землі. Ці ідеї, викладені в доступній формі й узагадані значною кількістю різнопланового матеріалу (уривки із джерел, матеріали статистики, географічні карти), справили очікуваний М. Кордубою ефект на читачів його науково-популярних праць. Вони змушували пересічного українця замислитися над своїм місцем у тогочасних подіях, допомагаючи зрозуміти власний інтерес у протистоянні військових блоків, що полягав у здобутті національної держави. Також ці праці відіграли поважну освідмлюючу роль для європейської громадськості, що подекуди саме з них уперше пізнавала українські незалежницькі прагнення. Дієвість науково-популяризаторської праці

М. Кордуби довели наступні події Визвольних змагань, коли більшість його ідей стали політичними вимогами пробудженого українства.

Перспективним напрямком досліджень є подальше комплексне вивчення діяльності М. Кордуби як популяризатора історичних знань у роки Української революції та міжвоєнного часу.

Джерела та література

- Кордуба, М.** (1944). Василь Сімович на Буковині (Жмут споминів). *Краківські вісті*, 62, с. 3.
- Кордуба, М.** (1916). Ми і волохи. *Буковинський православний календар на зв. р. 1917* (с. 123–142).
- Кордуба, М.** (1917). *Північно-західна Україна*. Відень: Накл. Союза визволення України.
- Кордуба, М.** (1918). *Територія і населення України*. Відень: Вид-во «Вістника політики, літератури й життя».
- Патер, І.** (2009). Просвітня діяльність Союзу визволення України серед військовополонених українців у таборах Австро-Угорщини та Німеччини (1914–1918). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 19, 559–571.
- Піх, О.** (2012). *Мирон Кордуба (1876–1947)*. Львів.
- Поліщук, Ю.А.** (2019). *Мирон Кордуба як історіограф, археограф і джерелознавець*. Черкаси: Вид. Ю. Чабаненко.
- [Рецензія] Мирон Кордуба. *Північно-західна Україна*. Відень, 1917. (1917). *Вісник Союзу Визволення України*, 178, 767. (Огляд наведений без авторства).
- Тельвак, В., & Педич, В.** (2016). *Львівська історична школа Михайла Грушевського*. Львів: Світ.
- Федорищак, Р.Л.** (2012). Культурно-просвітницька діяльність Мирона Кордуби наприкінці XIX – на початку XX століття. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*, 4, 57–63.
- Batiuk, T., & Polishchuk, Y.** (2019). Myron Korduba as a popularizer of historical knowledge (Bukovina period). *Східноєвропейський історичний вісник*, спеціальний випуск, 62–70.
- Halecki, O.** (1916). *Das Nationalitäten-Problem im Alten Polen*. Krakau.
- Smolka, S.** (1917). *Les Ruthènes et les problèmes religieux du monde russe*. Berne: Ferdinand Wyss.

Telvak, V., Pedych, V., & Telvak, V. (2021). Historical school of Mykhailo Hrushevsky in Lviv: formation, structure, personal contribution. *Studia Historiae Scientiarum*, 20, 239–261. doi: 10.4467/2543702XSHS.21.009.14040.

References

- Korduba, M.** (1944). Vasyl Simovych na Bukovyni (Zhmut spomyniv) [Vasyl Simovych in Bukovyna (A handful of memories)]. *Krakivski visti – Krakow News*, 62, p. 3 [in Ukrainian].
- Korduba, M.** (1916). My i volokhy [We and the Wallachians]. *Bukovynskiy pravoslavnyi kalendar na zv. r. 1917 – Bukovinian Orthodox calendar on the so-called born 1917* (pp. 123–142) [in Ukrainian].
- Korduba, M.** (1917). *Pivnichno-zakhidna Ukraina [North-western Ukraine]*. Viden: Nakl. Soiuzu vyzvolennia Ukrainy [in Ukrainian].
- Korduba, M.** (1918). *Terytoriia i naseleння Ukrainy [Territory and population of Ukraine]*. Viden: Vyd-vo «Vistnyka polityky, literatury y zhyttia» [in Ukrainian].
- Pater, I.** (2009). Prosvitnia diialnist Soiuzu vyzvolennia Ukrainy sered viiskovopolonenykh ukraintsev u taborakh Avstro-Uhorshchyny ta Nimechchyny (1914–1918) [Enlightening activity of the Union for Liberation of Ukraine (SVU) among the Ukrainian prisoners of war in camps of Austro-Hungary and Germany (1914–1918)]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: Cultural Heritage, National Identity, Statehood*, 19, 559–571 [in Ukrainian].
- Pikh, O.** (2012). *Myron Korduba (1876–1947) [Myron Corduba (1876–1947)]*. Lviv [in Ukrainian].
- Polishchuk, Yu.A.** (2019). *Myron Korduba yak istoriohraf, arkheohraf i dzhereloznavets [Myron Korduba as a historian, archeographer and source researcher]*. Cherkasy: Vyd. Yu. Chabanenko [in Ukrainian].
- [Retsenziia] Myron Korduba. Pivnichno-zakhidna Ukraina. Viden, 1917 [[Review] Myron Korduba. North-western Ukraine. Vienna, 1917]. (1917). *Visnyk Soiuzu Vyzvolennia Ukrainy – Bulletin of the Union for the Liberation of Ukraine*, 178, 767. (Review of citations without authorship) [in Ukrainian].
- Telvak, V., & Pedych, V.** (2016). *Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho [Lviv historical school of Mykhailo Hrushevsky]*. Lviv: Svit [in Ukrainian].
- Fedorshchak, R.L.** (2012). Kulturno-prosvitnytska diialnist Myrona Korduby naprykintsi XIX – na pochatku XX stolittia [Myron Korduba's cultural and educational activity of the late 19th – early 20th centuries]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho univer-*

sytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Pedahohika – The Scientific Issues of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: Pedagogy, 4, 57–63 [in Ukrainian].

Batiuk, T., & Polishchuk, Y. (2019). Myron Korduba as a popularizer of historical knowledge (Bukovyna period). *Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin*, special issue, 62–70.

Halecki, O. (1916). *Das Nationalitäten-Problem im Alten Polen [The nationality problem in old Poland]*. Krakau [in German].

Smolka, S. (1917). *Les Ruthènes et les problèmes religieux du monde russe [The Ruthenians and the religious problems of the Russian world]*. Berne: Ferdinand Wyss [in French].

Telvak, V., Pedych, V., & Telvak, V. (2021). Historical school of Mykhailo Hrushevsky in Lviv: formation, structure, personal contribution. *Studia Historiae Scientiarum*, 20, 239–261. doi: 10.4467/2543702XSHS.21.009.14040.

*Стаття надійшла до редакції 19.08.2021 р.
Стаття рекомендована до друку 28.10.2021 р.*

УДК 94(477.83-25)”1920/1921”
DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.240969

Іван ХОМА

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, Україна, індекс 79000 (khomaivan@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4607-7065>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/J-4139-2018>

Scopus-Author ID: 57217113868

Бібліографічний опис статті: Хома, І. (2021). Участь старшин Армії УНР у відродженні громадсько-політичного життя Львова (серпень 1920 – вересень 1921 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 8/50, 133–148. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.240969>.

УЧАСТЬ СТАРШИН АРМІЇ УНР У ВІДРОДЖЕННІ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ ЛЬВОВА (серпень 1920 – вересень 1921 рр.)

Анотація. На кінець липня 1920 р. декілька осередків старшин армії УНР та УГА, які перебували в Празі, не покладали надій, що союзні польсько-українські війська здобудуть перемогу проти Червоної армії та відвоюють частину території УНР. Ці питання були предметом обговорення в Празі наприкінці липня 1920 р. на засіданні Стрілецької ради та 2–3 серпня «З'їзду відпоручників українських військових частин і організацій за кордоном». За результатом цих зустрічей січові стрільці Армії УНР, що координувався Стрілецькою радою, прийняв рішення повертатися до Галичини і там облаштовувати організаційні засади для продовження боротьби за відродження української державності. Вже в середині серпня 1920 р. до Львова з Праги приїхала група старшин січових стрільців. Серед них у подальшому ключовими посталями стали М. Матчак, В. Кучабський та Я. Чиж. Після повернення до Львова їм не вдалося відразу організувати

© Іван Хома, 2021

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

підпільну військову організацію. Розібравшись з громадсько-політичними настроями, сконцентрували свою публічну діяльність на боротьбі за право українців вчитися в університеті без національного приниження та відкриття українського університету у Львові. Цей напрям став добрим прикриттям для підпільної роботи зі створення військової організації. За декілька місяців вони відновили діяльність «Українського студентського союзу», «Академічної громади» та інших студентських товариств. Упродовж року організовані цими товариствами різні заходи стали головними громадсько-політичними подіями українського населення міста, які привернули увагу польської влади. **Методологічною основою статті є принципи історизму, об'єктивності та критичного підходу. Наукова новизна.** Уперше акцентовано увагу на тому, що відроджений український студентський рух, як і загалом громадсько-політичне життя у Львові після поразки визвольних змагань, це результат діяльності старшин українських армій. До наукового обігу введено низку невідомих та маловідомих фактів. **Висновки.** Український студентський рух за право навчатись у Польщі без національного приниження і боротьба за відкриття українського університету у Львові організували й очолювали старшини Армії УНР. Події, пов'язані з цим рухом, стали головними ознаками відродження українського громадсько-політичного життя в окупованому поляками Львові з осені 1920 р. і до вересня 1921 р.

Ключові слова: Євген Коновалець; «Український студентський союз»; «Академічна громада».

Ivan KHOMA

PhD (History), Associate Professor, Department of History, Museology and Cultural Heritage, Lviv Polytechnic National University, 12, Stepan Bandera Str., Lviv, Ukraine, postal code 79000 (khomaivan@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4607-7065>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/J-4139-2018>

Scopus-Author ID: 57217113868

To cite this article: Khoma, I. (2021). Uchast starshyn Armii UNR u vidrodzhenni hromadsko-politychnoho zhyttia Lvova (serpen 1920 – veresen 1921 rr.) [Participation of officers of Ukrainian People's Republic in the revival of social and political life in Lviv (August 1920 – September 1921)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems*

of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 8/50, 133–148. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.240969> [in Ukrainian].

PARTICIPATION OF OFFICERS OF UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC IN THE REVIVAL OF SOCIAL AND POLITICAL LIFE IN LVIV (August 1920 – September 1921)

Summary. *At the end of July 1920, several units of UPR and UGA army officers stationed in Prague did not hope that the allied Polish-Ukrainian troops would win against the Red Army and recapture part of the UPR territory. These issues were discussed in Prague in late July 1920 at a meeting of the Rifle Council and on August 2–3 at the "Congress of officers of Ukrainian military units and organizations abroad". As a result of these meetings, the sichovi striltsi of the Army of the Ukrainian People's Republic, coordinated by Striletska rada, decided to return to Galicia and establish organizational principles there to continue the struggle for the revival of Ukrainian statehood. Already in mid-august 1920, a group of officers of the sichovykh striltsiv arrived in Lviv from Prague. Among them, the key figures were M. Matchak, V. Kuchabsky and Ya. Chyzh. After returning to Lviv, they failed to immediately organize an underground military organization. Having studied public and political sentiments, they focused their public activities on the struggle for the right of Ukrainians to study at a university without national humiliation and the opening of a Ukrainian university in Lviv. This direction became a good cover for underground work to create a military organization. In a few months, they resumed the activities of the "Ukrayinskyi studentskyi soyuz", the "Akademichna hromada" and other student societies. During the year, various events organized by these societies became the main socio-political events of the Ukrainian population of the city, which attracted the attention of the Polish authorities. The principles of historicism, objectivity and critical approach form **the methodological basis of the research. Scientific novelty.** For the first time, attention is drawn to the fact that the revived Ukrainian student movement, which in general socio-political life in Lviv after the defeat of the liberation struggle, is the result of the activities of officers of the Ukrainian armies. A number of unknown and little-known facts have been introduced into scientific circulation. **Conclusions.** The Ukrainian student movement for the right to study in Poland without national humiliation and the struggle for the opening of a Ukrainian university in*

Lviv were organized and led by officers of the UPR Army. The events connected with this movement became the main signs of the revival of Ukrainian social and political life in the Polish-occupied Lviv from the autumn of 1920 to September 1921.

Key words: *Yevhen Konovalets; "Ukrayinskyy studentskyy soyuz", ("Ukrainian students union"); "Akademichna hromada" ("Academic community").*

Постановка проблеми. У 1920 р. поразка національних сил у війнах за українську державність на всіх історичних землях спонукала до пошуку варіантів продовження визвольних змагань. На цьому шляху Львів стає важливим середовищем куди з'їжджаються ветерани українських армій. Особливо виокремлюються декілька старшин військової формації Січових стрільців Армії УНР, які в середині серпня 1920 р. повернулись до Львова із завданням приступити до організації військового спротиву польським та радянським політичним і військовим силам. Однак військова ситуація на антибільшовицькому фронті, яка не склалася на користь частин Армії УНР, не дала змогу відразу розгорнути підпільну військову організацію. Натомість ці старшини розгорнули масштабну публічну громадсько-політичну роботу, яка дала можливість зробити непомітним, до кінця вересня 1921 р., для польських служб державної безпеки створення Української військової організації.

Аналіз останніх досліджень. У сучасній історіографії фрагментарно діяльність старшин Армії УНР з розгортання громадсько-політичного руху опору проти антиукраїнських порядків запроваджених польською адміністрацією висвітлені у двох статтях: «Діяльність Є. Коновальця навколо військово-політичних процесів у серпні-жовтні 1920 р.» та «Євген Коновалець і початки УВО (серпень-листопад 1920 р.)» (Хома, 2019а, 2019б).

Мета та завдання. Розкрити місце старшин Армії УНР у відродженні українського громадсько-політичного руху у Львові, тобто які організації за їхньої участі відновили або були створені. Також мета передбачає показати їхню роль, тобто, ким вони були у цих організаціях і які ідейні засади відстоювали.

Результати досліджень. У середині серпня 1920 р. до Львова з Праги приїхала група старшин Армії УНР. Серед них клю-

човими постатями стали М. Матчак, В. Кучабський та Я. Чиж. Вони належали до військової формації Січових стрільців Армії УНР. Їхнє повернення стало результатом засідання у Празі в кінці липня 1920 р. Стрілецької ради та 2–3 серпня «З'їзду відпоручників українських військових частин і організацій за кордоном». Однак після повернення до Львова їм не вдалося відразу організувати підпільну військову організацію. М. Матчак та Я. Чиж, розібравшись з громадсько-політичними настроями, сконцентрували свою публічну діяльність на боротьбі за право українців вчитись, без національного приниження, в університеті та відкриття українського університету у Львові. При тому, що проводилася підпільна робота зі створення військової організації.

Для можливості легально проводити діяльність і мати кошти для проживання М. Матчак та Я. Чиж влаштувалися на роботу в гуманітарну організацію – Український Горожанський комітет (УГК). На роботу їх прийняли голова УГК Степан Федак та секретар В. Целевич. Місцем праці Я. Чижа був правничий відділ, а М. Матчака – бюро УГК. На початку вересня 1920 р., з ініціативи В. Целевича, керівником канцелярії УГК став О. Навроцький, який товаришував з М. Матчаком під час служби в УСС в роки Першої світової війни. Вже М. Матчак познайомив О. Навроцького з Я. Чижем (Навроцький, 1963).

О. Навроцький у спогадах акцентує увагу на революційно-політичній ментальності М. Матчака та Я. Чижа, але меншою мірою військовій. Саме завдяки цим рисам їм за декілька місяців вдалось відродити й очолити український студентський рух.

Цей рух об'єднав побратимів з УГА та Армії УНР, які пройшли по декілька війн за українську державність. Окрім війн, пережили табори для військовополонених та інтернованих у Польщі, табори для інтернованих у Чехословаччині, після чого повернулись додому. Багато хто планував відновити або розпочати навчання у вищих навчальних закладах Львова. Однак з серпня-вересня 1919 р. у львівських вищих навчальних закладах освіти було дозволено навчатися тільки громадянам Польщі, які підтвердять свою службу в польській армії та арміях союзних держав, причини звільнення від служби. Окрім того, дозволялось впроваджувати стосовно українців правило «Numerus clausus», тобто встановлювати відсоток, який вони можуть становити

серед усіх студентів (Мудрий, 1999, с. 80). Загалом, це сприяло об'єднанню студентів у боротьбі з університетськими та урядовими рішеннями, які встановлювали обмеження в доступі до вищої освіти за національною ознакою.

Офіційними студентськими середовищами, навколо яких об'єднуються ветерани українських армій, були «Український студентський союз» та «Академічна громада». Зокрема, членами громади стали Ю. Головінський, М. Матчак, Д. Паліїв, Я. Чиж, М. Курах, Л. Макарушка, В. Мартинець, С. Федак та інші. Зокрема, М. Матчак членські внески у товариство почав сплачувати з 19 листопада 1920 р., Д. Паліїв – з 29 листопада 1920 р., Я. Чиж – з 14 грудня 1920 р., В. Мартинець – 7 лютого 1921 р., С. Федак – з 21 лютого 1921 р., М. Курах – з 18 квітня 1921 р., Ю. Головінський – з 16 травня 1921 р. («Квитанція про оплату», б.р., арк. 23–118).

22 січня 1921 р., з нагоди другої річниці Акту Злуки, на загальних зборах Українського студентського союзу було прийнято резолюцію, в третьому пункті якої зазначено: «Українське студентство рішило солідарно так довго не користуватися доступними лише для невеликого числа товаришів умовами вступу на вищі львівські школи, доки ці умови будуть понижувати гідність українського студентства і доки користування наукою на цих вищих школах не буде доступне для всіх українських студентів без виїмку. Товаришів, які виломлювались би від цієї солідарності, буде українське студентство бойкотувати» («З життя українського студентства», 1921, с. 3).

Ця подія не була проігнорована керівництвом Львівського університету. На 16 квітня ректор Львівського університету Е. Махек запросив на розмову представників українського студентства. На зустріч було делеговано М. Матчака, О. Філяса та І. Мойсея. Вони вручили ректору перелік вимог українських студентів: «1) Українське студентство домагається повернення всіх прав, які мало ... на львівському університеті до 1 листопада 1918 р. та допущення на львівський університет всіх українських студентів без ніяких обмежень; 2) Українське студентство ... домагається, щоби влади університету при вирішуванні питання про прийняття українських студентів на львівський університет руководилися виключно педагогічними зглядами, відкидаючи всякі політичні мотиви, до викладів; 3) Українське студентство

домагається допущення на львівському університеті всіх українських професорів, які викладали на цьому університеті до 1 листопада 1918 р.; 4) Українське студентство заявляє, що всіх студентів української народності, вписаних вже на львівський університет, уважає зрадниками та проголошує безоглядний їх бойкот; 5) Українське студентство зазначає, що згідно з заявою ректора львівської політехніки при вписі на львівську політехніку не вимагається від студентів української народності виповнення рубрики про державну приналежність ...». У відповідь ректор заявив, що ці вимоги не можливо задовільнити, а настоювання на них є зривом переговорів. Єдиний пункт на який міг б погодитись ректор, це право не заповнювати рубрику про «державну приналежність». Делегати заявили, що від цих вимог відступати не будуть («В університетській справі», 1921, с. 2).

Це привело до розгортання ще одного напряму діяльності українського студентського руху, очолюваного старшинами Армії УНР, – боротьби за український університет у Львові. Студенти забезпечили громадсько-політичну підтримку українській науковій еліті, яка започаткувала справу з відкриття українського університету. Власне, це започаткували представники НТШ, які у відповідь на обмеження поляків почали організовувати університетські курси з філософських, юридичних та медичних навчальних предметів. На початку 1921 р. курси відвідували понад 100 слухачів. Легалізувати їх спробувало освітньо-наукове «Товариство наукових викладів імені Петра Могили». Попри те, що офіційного дозволу таки не було видано, курси активно проводилися (Мудрий, 1999, с. 90–91). У липня 1921 р., ці курси реорганізували в Український таємний університет під керівництвом В. Щурата (Хома, Мина, & Сова, 2012, с. 268–269).

Важливою складовою, яка посилювала роль студентства очолюваного колишніми старшинами Армії УНР, було те, що державний центр ЗУНР у Відні зосередив увагу на дипломатичній роботі, з якою мав надію відродити державність у Західній Україні. У той час у Львові політичні середовища спостерігали за цим. Перші явні ознаки відновлення діяльності політичних партій у Львові помітні тільки на початку червня 1921 р. 3 червня відбувся з'їзд мужів довір'я Української народно-трудової партії.

3–4 червня проходила робота Міжпартійного з'їзду за участі представників народно-трудової, радикальної, християнсько-суспільної партій та студентства (Швагуляк, 2013, с. 51).

Загалом організоване українське студентство стало головною силою, взявшись за відстоювання права на вищу освіту без національного приниження та український університет, а також ставали на захист освітян та науковців, які зазнали переслідувань за ініціативу з відкриття університету. Цю діяльність студентські лідери перевели в політичну площину та розглядали це як продовження національно-визвольних змагань.

23 квітня 1921 р. у Львові за участі 70 студентів та під керівництвом Я. Чижа відбулися збори Українського студентського союзу («Про з'їзд українського студентства», 1921, с. 1–2). За результатами роботи, одноголосно, було прийнято резолюцію: «1) Констатуємо, що окупаційний уряд безправно і насильно перемінив утравквістичний університет у Львові на польський і тим унеможливив українській молоді користуватися наукою; 2) Українська молодь жадає від окупаційного польського уряду, щоб негайно привернув дотеперішній утравквістичний характер львівському університету, а у всіх інших львівських вищих школах зніс обмеження і тим усунув надужиття, яких в останніх двох роках допускався на українській студентській молодіжці...». У 3–6 пунктах резолюції йшлося: про підтримку приватних українських університетських курсів; студенти закликали українські освітні, політичні та студентські організації не вступати у відносини з керівництвом львівських вищих навчальних закладів; закликали студентів дотримуватись цієї резолюції; запрошували об'єднатись емігрантські та місцеві студентські середовища в боротьбі за український університет у Львові («Довкола університетської справи», 1921, с. 1).

Пункти, де йдеться про окупаційну польську владу, стали приводом до того, що 29 квітня «Український студентський союз» закрили. Вранці того ж дня про це у відділенні поліції повідомили голову союзу Я. Чижа. Після цього, в приміщенні організації провели обшук та конфіскували низку документів («Закриття Українського студентського союзу», 1921, с. 3).

На думку журналістів газети «Український вістник», ця резолюція засвідчила, що українська молодь перейшла від па-

сивних методів діяльності до активної боротьби («Довкола університетської справи», 1921, с. 1).

4 червня у Львові на Міжпартійному з'їзді українських політичних сил Я. Чиж впевнено представив діяльність студентства та їхнє місце в громадсько-політичному житті Галичини. Зокрема, під час однієї з дискусій, які періодично виникали на з'їзді, нагадав про роль молоді в національно-визвольних змаганнях та відзначив слабкий зв'язок між українським суспільством і урядом в еміграції. У другій половині дня, Я. Чиж мав окрему доповідь, яку присвятив університетській справі. Ця доповідь викликала жваву дискусію, але першочергово присутніх цікавила доля абсолювентів, тобто тих, хто ще до війни завершив навчання і мав бажання написати та захистити наукову роботу («Міжпартійний з'їзд», 1921, с. 1).

У контексті цієї організованої діяльності молоді, мотивуючою видалась стаття В. Кучабського в газеті «Український вістник» про організацію «Пласт». Описуючи, для чого Англії пласт і що це їм дало, за допомогою низки фраз дуже вдало розставляє акценти над тим, що необхідно запозичувати для виховання своєї молоді. Зокрема, в першому реченні йдеться: «Пласт був заснований в Англії ... з очевидною метою виховати при допомозі цієї організації таку молодь, з якої пізніше вийшли б тверді як сталь повелителі світа» («Замітки з нагоди пластового свята», 1921, с. 2).

В. Кучабський, М. Матчак та Я. Чиж продовжували нарощувати активність студентства. У п'ятницю 1 липня відбулися збори «Академічної помочі», на яких керівництво звітувало про діяльність з січня до червня 1921 р. Присутніх було понад 50 членів товариства. Відзначено тісну співпрацю з університетською секцією Українського горожанського комітету, яка надавала допомогу студентам. Також залучалися кошти з добровільних пожертв. Після затвердження звіту було прийнято рішення перейменувати товариство на «Українська академічна поміч у Львові». Головою переобрали М. Матчака («Загальні збори», 1921, с. 5).

Одночасно 1 липня розпочав роботу український студентський з'їзд, засідання проходили 2 і 3 липня. Участь взяли приблизно 250 студентів. На з'їзді було представлено три доповіді: «Міжнародне і внутрішнє становище Східної Галичини», «Найбільші завдання українського суспільства» та «Завдання україн-

ських студентів під сучасну хвилю». Обговорення третьої доповіді розгорнулось у жваву дискусію з прихильниками комуністичних ідей. Після завершення з'їзду було прийнято резолюцію, а для організації та координації подальшої студентської роботи створено Комітет української молоді (КУМ) («З'їзд українського студентства», 1921, с. 1; Ковалюк, 2001, с. 213).

У листі до О. Назарука від 20 липня 1921 р. В. Кучабський, М. Матчак та Я. Чиж оцінили свою діяльність за неповний рік у Львові такими словами: «Сьогодні з гордістю сміємо твердити, що заснування і врухомлення нашого таємного університету, відродження студентського життя в усій Галичині, значне стертя галицької пасивності й розбудження оптимізму, спертого на почуття власних сил, і нарешті вся сітка таємної військової організації це коли не виключна, то в кожному випадку переважна наша заслуга. Вирівнювання різниць, суперечностей і недовір'я між галицьким і наддніпрянським громадянством, що кристалізується в новій всеукраїнській ідеології, яку сьогодні приймають усі молоді й незіпсовані сили нашого народу з обох боків Збруча ... у значній мірі провели ми» (Мартинець, 1949, с. 35).

Революція складалась з 10 пунктів. У першому зазначено, що українське суспільство повинно прагнути боротьби за самостійну та соборну українську державу, тоді як питання Східної Галичини є частиною цієї справи. Другий та третій пункти закликали українські партії Східної Галичини, які поділяють засади всеукраїнської національної державності, створити Галицько-Український уряд та Галицько-Українську національну раду. У четвертому пункті йшлося про заклик з'їзду до «Диктатури ЗУНР», що вони цілком підпорядкувались розпорядженням Галицького-Українського уряду та вважали себе закордонним представником цього уряду. У десятому пункті записано: «У виконанні плану будівництва Української Держави з'їзд покладає на українське студентство обов'язок піднімати українську суспільність до масових рухів і пропаганду та підготовку до збройного походу за Українську Державу та кладе цей обов'язок в рівній мірі на українське студентство в краю й закордоном» (Мартинець, 1949, с. 34–35).

Резолюцію студентського з'їзду дуже негативно сприйняв державний центр ЗУНР у Відні. По-перше, резолюція була оцінена як образа. По-друге, лідери ЗУНР вбачали в українському студент-

ському русі конкурентів. Адже він не підпорядковувався уряду у Відні та був найбільш організованою та дієвою національною силою на окупованій Польщею території ЗУНР.

Є. Коновалець, який в останній декаді липня 1921 р. повернувся з Відні до Львова, вважав, що уряд ЗУНР мав намір не знищити цей організований студентський рух, а підпорядкувати собі (Коновалець, 2002, с. 51).

Станом на вересень 1921 р. критика з Відня середовищем ЗУНР не похитнула впевненості В. Кучабського, М. Матчака та Я. Чижа. Вони продовжували бути зосереджені на відстоюванні питання українського університету у Львові. Це давало змогу продовжувати відігравати ключову роль в тогочасному публічному громадсько-політичному житті Галичини. Зокрема, М. Матчак як представник українського студентства 3 вересня 1921 р. взяв участь у Другому міжпартійному з'їзді українських партій. У доповіді говорив про підтримку змагань за український університет («Другий міжпартійний з'їзд», 1921, с. 2–3).

Цього ж дня у Львові відбулось таємне засідання КУМ, де було ухвалено рішення утворити Таємний український університету з чотирма відділами (правничим, філософським, медичним, політехнічним) під керівництвом ректора В. Щурата (Ковалюк, 2001, с. 213).

4 вересня українські студенти провели з'їзд за участі 35 активістів. Порядок денний з'їзду був пов'язаний з відкриттям українського університету, фінансовою підтримкою студентів та завданнями українських студентських організацій («Студентський з'їзд», 1921, с. 2).

14 вересня на першій сторінці газети «Вперед» вийшла стаття під назвою «За український університет», яка завершується словами: «Українське студентство повинно тямити, що двері львівського університету перед ним замкнені, що немає для нього туди доступу, якщо справді воно шанує свою гідність. Хитрощі, ні компроміси тут нічого не вдіють. Лишається тільки боротьба, деколи понад сили і раз вона розпочалася, треба її вести до кінця. Вороття вже немає» («За український університет», 1921, с. 1).

Уже 15 вересня започатковано прийом документів для вступу в Таємний український університет (Ковалюк, 2001, с. 214).

В Львівському університеті імені Яна Казимира, ректорат запланував прийом документів на 21 вересня – 4 жовтня 1921 р. («Wpisy na uniwersytet», 1921, s. 4).

Замах С. Федака (молодшого) на львівського воєводу К. Грабовського в присутності Начальника Польської республіки Ю. Пілсудського, що було здійснено у Львові 25 вересня 1921 р., призупинив на певний час студентський рух. Адже упродовж декількох тижнів польська поліція арештувала всіх ключових постатей цього руху і закрила головні організації.

Зокрема, 27 вересня було проведено обшук у товаристві «Академічна громада». Поліція шукала інформацію про КУМ. 28 вересня поліція провела обшук в «Академічні помочі», шукаючи інформацію про запис українців до Таємного університету («Поліція заряджена у Львові», 1921, с. 2). 1 жовтня в М. Матчака проведено черговий обшук, після чого заарештували («Ревізії і арештування», 1921a, с. 2). 2 жовтня обшук було проведено в Я. Чижа, а станом на цей час під арештом перебували 15 осіб («Ревізії і арештування», 1921b, с. 2).

Під час розслідування замаху на К. Грабовського слідство, крім КУМ, з'ясувало про існування підпільної військової організації «Воля», що згодом була реорганізована в Українську військову організацію.

Отже, український студентський рух за право навчатися у Польщі без національного приниження і боротьбу за відкриття українського університету у Львові організували та очолювали старшини Армії УНР. Події, пов'язані з цим рухом, стали головними ознаками відродження українського громадсько-політичного життя в окупованому поляками Львові з осені 1920 р. і до вересня 1921 р.

Джерела та література

- Белінська, Л. (2020). Степан Рудик у громадсько-політичному житті Галичини першої половини ХХ ст. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*, 32, 19–20.
- Боротьба з культурою. (1921, 24 вересня). *Український вісник*, с. 1–2.
- В університетській справі. (1921, 19 квітня). *Вперед*, с. 2.
- Довкола університетської справи. (1921, 25 квітня). *Український вісник*, с. 1.

- Другий міжпартійний з'їзд. (1921, 7 вересня). *Український вістник*, с. 2–3.
- 3 життя українського студентства. (1921, 16 березня). *Вперед*, с. 3.
- З'їзд українського студентства Галичини. (1921, 7 липня). *Український вістник*, с. 1.
- За український університет. (1921, 14 вересня). *Вперед*, с. 1.
- Загальні збори «Академічної помочі». (1921, 3 липня). *Український вістник*, с. 5.
- Закриття Українського студентського союзу. (1921, 1 травня). *Вперед*, с. 3.
- Замітки з нагоди пластового свята. (1921, 22 червня). *Український вістник*, с. 2.
- Квитанція про оплату внесків членами товариства, 15 липня 1914 – 16 липня 1921 р. (б.р.). *Державний архів Львівської області*, ф. 296, оп. 1, спр. 82, арк. 23–118.
- Ковалюк, Р.** (2001). *Український студентський рух на західних землях XIX–XX ст.* Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Коновалець, Є.** (2002). *Причинки до історії української революції.* Львів.
- Мартинець, В.** (1949). *Від УВО до ОУН: спогади та матеріали до перед-історії та історії українського організованого націоналізму.* Вінніпег.
- Міжпартійний з'їзд. (1921, 9 червня). *Український вістник*, с. 1.
- Мудрий, В.** (1999). *Змагання за український університет в Галичині.* Львів–Нью-Йорк.
- Навроцький, О.** (1963). Початки УВО у Львові. В 3. Книш (Упоряд.), *Срібна сурма. Статті й матеріали до діяння Української Військової Організації. Зб. II: Початки УВО в Галичині.* Торонто: Срібна Сурма. Взято з <https://knysh.national.org.ua/uvo-2/r02.html>.
- Нечуваний акт. (1921, 24 вересня). *Вперед*, с. 1.
- Поліція заряджена у Львові. (1921, 30 вересня). *Вперед*, с. 2.
- Про з'їзд українського студентства у Львові. (1921, 29 квітня). *Вперед*, с. 1–2.
- Ревізії і арештування. (1921a, 4 жовтня). *Вперед*, с. 2.
- Ревізії і арештування. (1921b, 5 жовтня). *Вперед*, с. 2.
- Студентський з'їзд. (1921, 13 вересня). *Український вістник*, с. 2.
- Хома, І.** (2019a). Діяльність Є. Коновальця навколо військово-політичних процесів у серпні-жовтні 1920 р. *Історико-культурні студії*, 1 (6), 80–84.
- Хома, І.** (2019b). Євген Коновалець і початки УВО (серпень – листопад 1920 р.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана*

Франка. Серія Історія, 2/44, 92–102. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.2/44.184669>.

- Хома, І., Мина, Ж., & Сова, А. (2012). *Історія української культури: навч. посіб.* Львів.
- Швагуляк, М. (2013). *Історичні студії: українці на роздоріжжях та крутих поворотах історії (др. пол. XIX – пер. пол. XX ст.)*. Львів.
- Wpisy na uniwersytet im. J. Kazimierza. (1921, 15 września). *Gazeta Lwowska*, s. 4.

References

- Belinska, L. (2020). Stepan Rudyk u hromadsko-politychnomu zhytti Halychyny pershoi polovyny XX st. [Stepan Rudyk in the socio-political life of Galicia in the first half of the twentieth century]. *Naukovi zapysky VDPU imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istoriiia – Scientific notes of the Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University. Series: History*, 32, 19–20 [in Ukrainian].
- Borotba z kulturoiu [Struggle against culture]. (1921, September 24). *Ukrainskyi vistnyk – Ukrainian Herald*, pp. 1–2 [in Ukrainian].
- V universytetskii spravi [In university affairs]. (1921, April 19). *Vpered – Forward*, p. 2 [in Ukrainian].
- Dovkola universytetskoi spravy [Around the university]. (1921, April 25). *Ukrainskyi vistnyk – Ukrainian Herald*, p. 1 [in Ukrainian].
- Druhyi mizhpartiiniy zizd [Second Inter-Party Congress]. (1921, September 7). *Ukrainskyi vistnyk – Ukrainian Herald*, pp. 2–3 [in Ukrainian].
- Z zhyttia ukrainskoho studentstva [From the life of Ukrainian students]. (1921, March 16). *Vpered – Forward*, p. 3 [in Ukrainian].
- Zizd ukrainskoho studentstva Halychyny [Congress of Ukrainian Students of Galicia]. (1921, July 7). *Ukrainskyi vistnyk – Ukrainian Herald*, p. 1 [in Ukrainian].
- Za ukrainskyi universytet [For the Ukrainian University]. (1921, September 14). *Vpered – Forward*, p. 1 [in Ukrainian].
- Zahalni zbory «Akademichnoi pomochi» [General meeting of "Academic Aid"]. (1921, July 3). *Ukrainskyi vistnyk – Ukrainian Herald*, p. 5 [in Ukrainian].
- Zakryttia Ukrainskoho studentskoho soiuzu [Closing of the Ukrainian Students' Union]. (1921, May 1). *Vpered – Forward*, p. 3 [in Ukrainian].
- Zamitky z nahody plastovoho sviata [Notes on the occasion of the reservoir holiday]. (1921, June 22). *Ukrainskyi vistnyk – Ukrainian Herald*, p. 2 [in Ukrainian].
- Kvytantsiia pro oplatu vneskiv chlenamy tovarystva, 15 lypnia 1914 – 16 lypnia 1921 r. [Receipt of payment of contributions by members of the society, 15 July 1914 – 16 July 1921].

- July 15, 1914 – July 16, 1921]. (n.d.). *Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti – State Archives of Lviv region*, f. 296, op. 1, spr. 82, ark. 23–118 [in Ukrainian].
- Kovaliuk, R.** (2001). *Ukrainskyi studentskyi rukh na zakhidnykh zemliakh XIX–XX st. [Ukrainian student movement in the western lands of the XIX–XX centuries]*. Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Konovalets, Ye.** (2002). *Prychynky do istorii ukrainskoi revoliutsii [Reasons for the history of the Ukrainian revolution]*. Lviv [in Ukrainian].
- Martynets, V.** (1949). *Vid UVO do OUN: spohady ta materiialy do peredistorii ta istorii ukrainskoho orhanizovanoho natsionalizmu [From UVO to OUN: memories and materials to the prehistory and history of Ukrainian organized nationalism]*. Winnipeg [in Ukrainian].
- Mizhpartiinyi zid [Inter-Party Congress]. (1921, June 9). *Ukrainskyi vistnyk – Ukrainian Herald*, p. 1 [in Ukrainian].
- Mudryi, V.** (1999). *Zmahannia za ukrainskyi universytet v Halychyni [Competition for the Ukrainian University in Galicia]*. Lviv–New York [in Ukrainian].
- Navrotskyi, O.** (1963). Pochatky UVO u Lvovi [The beginnings of UVO in Lviv]. In Z. Knysh (Comp.), *Sribna surma. Statti y materialy do diiannia Ukrainskoi Viiskovoi Orhanizatsii. Zbirnyk 2: Pochatky UBO u Halychyni – Silver Antimony. Articles and materials on the activities of the Ukrainian Military Organization. Vol. 2: The beginnings of UVO in Galicia*. Toronto: Silver Antimony [in Ukrainian].
- Nechuvanyi akt [Unheard of act]. (1921, September 24). *Vpered – Forward*, p. 1 [in Ukrainian].
- Politsiia zriadzhena u Lvovi [The police were charged in Lviv]. (1921, September 30). *Vpered – Forward*, p. 2 [in Ukrainian].
- Pro zid ukrainskoho studentstva u Lvovi [On the Congress of Ukrainian Students in Lviv]. (1921, April 29). *Vpered – Forward*, p. 3 [in Ukrainian].
- Revizii i areshtuvannia [Audits and arrests]. (1921a, October 4). *Vpered – Forward*, p. 2 [in Ukrainian].
- Revizii i areshtuvannia [Audits and arrests]. (1921b, October 5). *Vpered – Forward*, p. 2 [in Ukrainian].
- Studentskyi zid [Student Congress]. (1921, September 13). *Ukrainskyi vistnyk – Ukrainian Herald*, p. 2 [in Ukrainian].
- Khoma, I.** (2019a). Diialnist Ye. Konovaltsia navkolo viiskovo-politychnykh protsesiv u serpni-zhovtni 1920 r. [Activity of Ye. Konovaltsia around military-political processes in august-october 1920]. *Istoryko-kulturni studii – Historical and cultural studies*, 1 (6), 80–84 [in Ukrainian].

- Khoma, I.** (2019b). Yevhen Konovalets i pochatky UVO (serpen – lystopad 1920 r.) [Yevhen Konovalets and the beginnings of the Ukrainian Military Organization (August – November 1920)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 2/44, 9–15. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.2/44.184669> [in Ukrainian].
- Khoma, I., Myna, Z., & Sova, A.** (2012). *Istoriia ukrainskoi kultury [History of Ukrainian culture]*. Lviv [in Ukrainian].
- Shvahuliak, M.** (2013). *Istorychni studii: ukraintsi na rozdorizhzhikh ta kru-tykh povorotakh istorii (dr. pol. XIX – per. pol. XX st.) [Historical studies: Ukrainians at the crossroads and sharp turns of history (second half of the XIX – first half of the XX century)]*. Lviv [in Ukrainian].
- Wpisy na uniwersytet im. J. Kazimierza [Entries to the University of J. Kazimierz]. (1921, September 15). *Gazeta Lwowska – Lviv newspaper*, p. 4 [in Polish].

*Стаття надійшла до редакції 25.08.2021 р.
Стаття рекомендована до друку 06.10.2021 р.*

UDC 27-725(477)“1920/1930”
DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.240949

Наталія ШКОДА

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології, Мелітопольський державний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Україна, індекс 72312 (igor.schckoda@yandex.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9194-4303>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/V-4157-2017>

Scopus Author ID: 57211294065

Алла КРИЛОВА

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології, Мелітопольський державний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Україна, індекс 72312 (allakr2014@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9507-1818>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/V-3496-2017>

Scopus Author ID: 57211294259

Бібліографічний опис статті: Shkoda, N., & Krylova, A. (2021). The situation of Orthodox and Roman Catholic clergy in the Soviet Ukraine in the 1920s – 1930s: source review. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 8/50, 149–169. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.240949>.

**СТАНОВИЩЕ ПРАВОСЛАВНОГО
ТА РИМО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА
В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В 1920–30-ті рр.:
ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ**

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати джерельну базу означеної проблеми, здійснити класифікацію джерел з проблеми, з’ясувати їх інформативну цінність. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, системності, науковості, об’єктивності, а також на використання загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-

© Natalia Shkoda, Alla Krylova, 2021

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

типологічний, історико-системний) методів. **Наукова новизна** одержаних результатів визначається тим, що вперше здійснено узагальнювальний аналіз джерельної бази становища християнського духовенства (православного та римо-католицького) в Радянській Україні в 20–30-ті рр. ХХ ст. **Висновки.** Досліджено винятково писемні історичні джерела. Вони, зі свого боку, поділяються на опубліковані та неопубліковані (архівні) матеріали. Серед вивчених опублікованих джерел є офіційно-нормативні (актові) документи, справочинні, статистичні джерела, джерела особового походження, періодика. Чимало опублікованих документів уміщено у збірниках документів, наукових працях з різних проблем історії християнства та в інших археографічних виданнях. Репрезентативність джерельної бази з означеної проблеми забезпечує комплекс архівних документів двох центральних та кількох обласних державних архівів України. Цей комплекс матеріалів є різноманітним, строкатим, більшість з них становлять законодавчі, статистичні, справочинні матеріали та інші. Джерельна база даної проблеми є достатньо репрезентативною, всі групи джерел характеризуються високою фактографічною і науковою цінністю.

Ключові слова: православ'я; католицизм; церква; історичні джерела; репресії; духовенство; дискримінація.

Natalia SHKODA

PhD (History), Associate Professor, Department of History and Archeology, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, 20, Getmanska Str., Melitopol, Ukraine, postal code 72312 (igor.schckoda@yandex.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9194-4303>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/V-4157-2017>

Scopus Author ID: 57211294065

Alla KRYLOVA

PhD (History), Associate Professor, Department of History and Archeology, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, 20, Getmanska Str., Melitopol, Ukraine, postal code 72312 (allakr2014@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9507-1818>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/V-3496-2017>

Scopus Author ID: 57211294259

To cite this article: Shkoda, N., & Krylova, A. (2021). The situation of Orthodox and Roman Catholic clergy in the Soviet Ukraine in the 1920s – 1930s: source review. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 8/50, 149–169. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.240949>.

THE SITUATION OF ORTHODOX AND ROMAN CATHOLIC CLERGY IN THE SOVIET UKRAINE IN THE 1920s – 1930s: SOURCE REVIEW

Summary. *The purpose of the article is to analyze the source base of the problem, classify the sources of the problem, find out their informative value. The research methodology is based on the principles of historicism, systematization, scientificity, objectivity, as well as the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-typological, historical-systemic) methods. The scientific novelty the results obtained are determined by the fact that for the first time a generalized analysis of the source base of the situation of the Christian clergy (Orthodox and Roman Catholic) in the Soviet Ukraine in the 1920–30's. Conclusions.* Only written historical sources have been studied. They in turn are divided into published and unpublished (archival) materials. Among the studied published sources are official and normative (act) documents, reference, statistical sources, sources of personal origin, periodicals. Many published documents are contained in collections of documents, in scientific works on various problems of the history of Christianity and in other archeographic publications. Representativeness of the source base on this problem is provided by a set of archival documents of two central and several regional state archives of Ukraine. This set of materials is diverse, colorful with most of them being legislative, statistical, reference materials and others. The source base of this problem is quite representative, all groups of sources are characterized by high factual and scientific value.

Key words: *orthodoxy; catholicism; church; historical sources; repressions; clergy; discrimination.*

Problem statement. The development of modern Ukrainian society has largely actualized the problem of integration into the all-Ukrainian context of its ethnic-confessional identities. The study of the position of the Orthodox and Roman Catholic clergy as the most nu-

merous in the interwar period in Soviet Ukraine provides an opportunity to develop a more effective model of state-church relations. The topic chosen for research has a considerable scientific interest. Although the issue of socio-religious change in the 1920s and 1930s became the focus of many scholars, the level of elaboration of the topic remains insufficient. Many aspects of this problem remain poorly studied, including source studies. This publication is devoted to its analysis.

The analysis of sources and recent researches. There are many works devoted to the analysis of the situation of the Orthodox and Roman Catholic clergy on the territory of the Soviet Ukraine in the 1920s and 1930s. But there are no generalized studies that would comprehensively characterize the source base of the history of the Christian clergy in Ukraine in the Soviet era in the interwar period.

The purpose of the research. In connection with the above, the purpose of this publication is to study the source aspect of the situation of the Christian clergy, namely Orthodox and Roman Catholic, in the Soviet Ukraine in the 1920s and 1930s, to classify the studied set of historical sources on this issue. Thus, the subject of this article is a set of published and unpublished sources. Chronological boundaries of the study – 1920–30s. The territorial boundaries of the study extend to the territory of the Soviet Ukraine.

Statement of the basic material. All researched sources on this problem are exclusively written. They, in turn, are divided into two groups – published and unpublished (archival materials).

Taking into account the methodology of historical research, first of all, the principles of Ukrainian source studies, we first pay attention to published sources, which can be divided into the following groups – official and normative (act) documents, reference, statistical sources, sources of personal origin, periodicals.

Particular attention is drawn to the act documents, a fairly large group, which includes decrees, regulations, resolutions contained in the Collection of Laws and Orders of the Workers' and Peasants' Government of the USSR (1–7), in particular the Decree on the Separation of Church and State of January 22, 1919 (*Sobranie*, 1919), the Constitutions of the USSR of 1919, 1929 (*Zbirnyk zakoniv*, 1929; *Sobranie*, 1919), and the Constitution of the USSR of 1937 (*Zbirnyk zakoniv*, 1937), resolutions of the All-Ukrainian Central Executive Committee and the SNC on the suffrage of citizens and the procedure of elections of

September 10, 1924 (*Sobranie*, 1924) and November 18, 1925 (*Sobranie*, 1925), instructions on elections to councils and congresses of councils of the USSR of October 13, 1934 (*Zbirnyk zakoniv*, 1934), which contain information about the peculiarities of the legal status of the clergy, discrimination against the rights of the clergy during the period under study. For example, the Resolutions of the Central Executive Committee "On Consumer Cooperation" of April 13, 1921 (*Sobranie*, 1921) and the SNC "On the Procedure for Permitting Work to Religious Worship" of March 7, 1921 (*Sobranie*, 1921) allow us to determine the nature of clergy participation in state and public institutions.

Thus, the above group of documents characterizes the legal status of the Orthodox and Roman Catholic clergy, the procedure for depriving these priests of voting rights, the nature of their oppression by the Soviet authorities, reproduces the process of curtailment of their activities.

An important role in the study of this problem is played by collections of documents on Soviet-Vatican relations, published by the Ministry of Foreign Affairs of the USSR at various times. These documents reproduce the evolution of state-church relations, the repeated attempts of the Apostolic See to regain its jurisdiction over the territory of the USSR, including the territory of the Soviet Ukraine.

An employee of the Institute of Political and Ethnonational Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine N. Rubleva prepared for publication some articles on the situation of the Catholic clergy in the studied period, which were published in different years in the scientific documentary "From the archives of VUCHK-GPU-NKVD-KGB" (Rublova, 1998, 1999, 2000). The author researched a set of documentary materials that had not been published before. For example, for the first time some materials of the State Archives of the Security Service of Ukraine were included in the scientific circulation, which covers the policy of persecution, pressure from the Soviet authorities on the Catholic clergy, contains numerous facts about criminal cases and lawsuits against the Roman Catholic clergy.

One of the modern collections of documents "The First All-Ukrainian Orthodox Church Council of the UAOC in 1921" attracts attention (Mykhailichenko, Pyliavyts, & Prelovska, 1999).

The next group of published sources consists of reference materials from party and state bodies. Many such collections reveal this problem in the regional aspect. Among these published materials, the

collection published by researcher S. Zhyliuk "Red Terror against the Clergy and Believers in Eastern Volhynia (Zhytomyr oblast) in the 1920s and 1930s" is important (Zhyliuk, 2003). Information reports of DPU departments, reports of party committees of this collection were used. These documents are important for analyzing the attitude of the Christian clergy to the socio-political events of the interwar period, to determine the importance of the pastoral activity of the clergy, the attitude of the population, to identify the role of the clergy in public life.

The reference documents of the collection "Collectivization and Peasant Resistance in Ukraine (November 1929 – March 1930)", prepared by Vinnytsia researcher V. Vasiliev and Canadian scientist V. Viola (Vasiliev & Viola, 1997), has a high scientific value. Most documents directly cover the process of collectivization, the organized resistance of peasants against the government, but many documents testify to the mass demonstrations of peasants in defense of the Orthodox and Catholic clergy in Podolia. Among the documents of the summary of the authorized district committees of the CP(b)U, information letters of the secretaries of the district, district committees, and other materials that reveal the real role of the clergy in the public life of the population of the region.

It is worth focusing on the archeographic collection "Cherkasy Past", which was published by researcher Yu. Marynovsky (Marynovskiy, 2001). This collection also contains materials on the situation of the Christian clergy. For example, a circular dated August 27, 1921, of the People's Commissariat of Justice of the USSR to all provincial departments of justice and land departments on monastic and other labor cooperatives and collectives makes it possible to determine changes in the legal and material position of the black Orthodox clergy.

Of particular value among the reference are the documents published in the publication "Martyrology of Ukrainian Churches. Ukrainian Orthodox Church" (Charnetskyi, 1987). The documents contained in this collection reveal various aspects of the activities of the Orthodox clergy during this period. For example, the minutes of the meetings of the All-Ukrainian Orthodox Church Council (VOCR) placed in the collection characterize the relations between the clergy of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church and the faithful.

Valuable publication about the destruction of the Roman Catholic Church in the USSR, including the Soviet Ukraine, contain documents

from a collection compiled by B. Chaplytsky and I. Osipova "Book of Memory. Martyrologist of the Catholic Church in the USSR" (Chaplytsky & Osipova, 2000).

The source base of this problem is supplemented by published statistical sources – data from the census conducted on December 17, 1926, which contain important and fairly accurate information about the number of Orthodox and Catholic clergy and clergy in different regions of the Soviet Ukraine (*Vsesoyuznaya perepis naseleniya*, 1929; *Vsesoyuznaya perepis naseleniya*, 1930). This information allows to find out the confessional composition of the population; to trace changes in the socio-demographic composition of the population, the dynamics of the number of Orthodox and Roman Catholics in different regions; determine the ratio of rural and urban clergy, compare the average number of members of different parishes in different regions of Ukraine and many other aspects of life and work of Christian clergy in the study period.

An important component of the array of published sources is sources of personal origin, which are represented by autobiographies and questionnaires of priests, diaries, memoirs, personal correspondence of eyewitnesses of those events, including the Bishop of Tiraspol Diocese J. Kessler (Kessler, 1930).

The work of Metropolitan of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church Vasyl Lypkivsky "Renaissance of the Church in Ukraine 1917–1930" attracts attention (*Komunist*, 1921–1940). In it, the Metropolitan considers the pastoral activity of the UAOC clergy, aimed at reviving church life.

V. Potienko, the head of the Ukrainian Orthodox Church, left memoirs, in which he described the work of establishing the training of the UAOC clergy and many other issues of church life (Charnetskyi, 1987). For example, the wife of the Kharkiv priest V. Kohn left memoirs, which were published in the collection "Martyrology of Ukrainian Churches. Ukrainian Orthodox Church" (Charnetskyi, 1987). They highlight the true attitude of believers to the clergy, characterize the role of the clergy in public life.

The book "Priest Alexander Glagolev. Kupina neopalimaya" contains memoirs of the granddaughter of the priest of one of the Kyiv churches Oleksandr Glagolev (Glagolev, 2002). The woman emphasizes the legal disenfranchisement of the clergy, the material exile of its representatives.

It is worth noting that the vast majority of sources of personal origin, covering the life of the Roman Catholic clergy, in contrast to similar sources on the history of the Orthodox faith, are unprocessed and difficult to study. Among the published sources it is worth noting the work of the Bishop of Tiraspol J. Kessler "Geschichte der Dioezese Tiraspol" (Kessler, 1930).

Of particular importance are memoirs, which highlight the attitude of ordinary citizens to Christian churches and priests, events in church life, memories of the destruction of Orthodox churches, repression against the clergy and believers, the situation of churches and parishioners during the Holodomor of 1921–1922 and 1932–1933 (Boiko & Plokhii, 2005). Memoirs of peasants help to determine the degree of influence of the clergy on the general life of the village in the 1920s (Boiko & Plokhii, 2005). These documents are contained in the collections of documents.

A specific group of published sources is the periodicals of the time. During the interwar period, many anti-religious publications contained columns in many newspapers and magazines at various levels. As a rule, the secular Soviet press of the period under study first of all makes it possible to assess the enormous scale of atheistic propaganda by the Soviet authorities, ideological and psychological pressure on Christian priests, their families and believers, outright discrimination against the clergy, and discrediting the church itself.

Articles of anti-church content were systematically published in the newspapers of the Central Committee of the CP(B)U – "Soviet Thought" (Kyiv) (*Radianska Dumka*, 1927), "Communist" (Kyiv) (*Kommunist*, 1921–1940). Systematic anti-religious propaganda was carried out by the newspaper of the highest authority of the USSR – "Visti VUTSVK" (*Visti VUTsVK*, 1921–1939). Special atheistic publications were published – the magazine "Bezvirnyk", the newspaper "Bezbozhnyk" (*Bezbozhnyk*, 1937–1940; *Bezvirnyk*, 1925–1935). These publications had openly anti-religious articles, as well as publications by theorists of scientific atheism.

Many anti-clerical articles were published on the pages of regional party and Soviet periodicals – "Red Zaporizhzhia" (*Chervone Zaporizhzhia*, 1923–1929), "Red Nikolaev" (*Chervonyi Mykolaiv*, 1921–1929), and others.

Thus, the Soviet government carried out the process of separation of church and state, and the state press of the interwar period, respectively, in the church issue instead of peaceful coexistence with church institutions, the position of a neutral observer of the state course pursued a policy of confrontation.

A valuable source is the church periodicals of the 1920s, in particular the UAOC's printed organ, *The Church and Life* (*Tserkva y zhyttia*, 1928). The publications cover the events of the current church life, the work of the VPTSR meeting, which allows determining the degree of influence of the autocephalous clergy in parish life, the content of cultural activities of the clergy, the level of national consciousness of the cult.

The printed organ of the Synodal Church, the Ukrainian Orthodox Evangelist, attracts attention (*Ukrainskyi Pravoslavnyi Blahovisnyk*, 1925–1926). The publications of this publication provide an opportunity to analyze the educational level of the clergy, the cultural activities of the synodal clergy, and many other issues.

The representativeness of the source base on this problem is provided by a set of unpublished materials – archival documents of the central and regional state archives of Ukraine, in particular the Central State Archive of Supreme Authorities of Ukraine (TsDAVO Ukrainy), the Central State Archive of Public Associations of Ukraine (TsDAHO Ukrainy) and state regional archives of Ukraine. Documents of the following regional archives (mainly of the southern region) – the State archive of the Kherson oblast (DAKhO), the State archive of the Zaporizhzhia oblast (DAZO), the State archive of the Mykolaiv oblast (DAMO), the State archive of the Odesa oblast (DAOO) and the State archive of the Kharkiv oblast were processed. It should be noted that many documents on this issue are stored in other state regional archives of Ukraine.

The researched archival sources are mainly legislative and administrative documents of state and local authorities, religious associations, etc. Many such documents are stored in the funds of the Central Executive Committee of Ukraine: "All-Ukrainian Central Executive Committee" (TsDAVO Ukrainy, F. 1), "Council of People's Commissars of the USSR" (TsDAVO Ukrainy, F. 2), "People's Commissariat of Internal Affairs of the USSR" (TsDAVO Ukrainy, F. 5), "People's Commissariat of Justice" USSR" (TsDAVO Ukrainy, F. 8).

Materials of the fund "All-Ukrainian Central Executive Committee" (TsDAVO Ukrainy, F. 1) are minutes of meetings, resolutions;

analytical articles and reports on the socio-political situation in the regions of Ukraine after the establishment of Soviet power; correspondence to clarify legal issues related to the separation of church and state; reports on the activities of local Soviet authorities; appeals by representatives of religious communities with complaints and requests regarding discrimination of their rights (TsDAVO Ukrainy, F. 1).

An important source on the history of Roman Catholic communities in Ukraine is the correspondence of the All-Ukrainian Central Executive Committee with the administrative departments of district executive committees on registration, registration of religious communities, believers, closing of churches, and houses of worship, complaints of believers about local government actions. These documents reproduce the picture of state-church relations in the USSR, allow us to trace the process of interaction between central and local authorities in the implementation of anti-religious policy, to clarify the attitude of the Soviet government to the RCC and its believers compared to other denominations.

Materials of the fund "Council of People's Commissars of the USSR" (TsDAVO Ukrainy, F. 2) provide an opportunity to clarify the legal status of ministers of worship, manifestations of restrictions on political, civil, and social rights of this category of the population (TsDAVO Ukrainy, F. 2).

Some important facts are contained in the cases of the fund of the "People's Commissariat of Internal Affairs of the USSR" (TsDAVO Ukrainy, F. 5) for 1923–1930. The fund consists of act materials characterizing the course of anti-church policy of the authorities during the 1920s (TsDAVO Ukrainy, F. 5). The scientific value is represented by materials on the work of the liquidation department (since 1924 – the department of cults at the NKVD) and its vertical on the ground, reports on religious and anti-religious movements, the number and composition of the clergy and the faithful.

The documents of the fund of the People's Commissariat of Justice of the USSR (TsDAVO Ukrainy, F. 8), which contain materials on the organizational structure of Christian churches in the 1920s and 1930s, are of important informational value. and the reaction to these changes in government structures (TsDAVO Ukrainy, F. 8). The documents reveal the role of the state during the mass closure of churches, characterize the

foreign policy levers that influenced the anti-religious campaign in the period under study.

Sources of public origin are of great informational value, in particular the documents of the Communist Party, concentrated in the funds of the Central State Archive of Public Associations of Ukraine (TsDAHO Ukrainy) and state regional archives. These sources are crucial for understanding the scale, nature, and depth of the party's intervention in the church processes of Ukraine in the interwar period. For example, the documents of the fund of the "Central Committee of the CPU" (TsDAHO Ukrainy, F. 1) reveal the content, forms, and methods of the religious policy of the ruling party, confirm the existence of a consistent and dynamic anti-church line of higher authorities (TsDAHO Ukrainy, F. 1). At the same time, these documents highlight the internal contradictions of the government's religious policy, changes in its levers depending on the foreign policy situation in the period under study.

Materials of local authorities and administration, concentrated in the regional archives of Ukraine, are a significant addition to the group of state documentary sources. In particular, the following materials of the State Archives of Kherson oblast – "Kherson District Executive Committee of the Council of Workers', Peasants' and Red Army Deputies" (DAKhO, F. R-2), "Administrative Department of the District Executive Committee of the Council of Workers', Peasants' and Red Army Deputies of Kherson district" (DAKhO, F. R-455) and "Kherson department of the executive committee of county councils of workers', peasants' and Red Army deputies" (DAKhO, F. R-1887).

Factually valuable are the documents of the Odessa oblast, stored in the state archives of this region – "Odessa Provincial Executive Committee of the Council of Workers', Peasants' and Red Army Deputies" (DAOO, F. R-99), "Odessa District Department of the Executive Committee of the Workers' Council, peasant and Red Army deputies" (DAOO, F. R-3865).

Materials of the Mykolaiv oblast are noteworthy – "Administrative department of the Nikolaev district executive committee of Council of workers, peasant and Red Army deputies" (DAMO, F. R-118) and "Nikolaev district executive committee of Council of workers, peasants and Red Army deputies" (DAMO, F. R-161).

Documents of the regional archive of the Zaporizhzhia oblast were examined – "Administrative Department of the Zaporizhzhia Dis-

trict Executive Committee of the Council of Workers', Peasants' and Red Army Deputies" (DAZO, F. 316), "Luxembourg District Executive Committee of the Council of Workers', Peasants' and Red Army Deputies" (DAZO, F. 1212), "Melitopol District State Bureau under the District Executive Committee of the Council of Workers', Peasants' and Red Army Deputies" (DAZO, F. 3756), "Fund of Suspended Cases" (DAZO, F. 5747).

The documents of the Kharkiv oblast attract attention – "Kharkiv District Executive Committee of the Council of Workers', Peasants' and Red Army Deputies" (DAKhrO, F. R-845).

Among the researched archival materials there is a lot of reference documentation of local party organizations. Among them are reported on the progress of anti-religious activities in some districts of Ukraine, which reveal the strength of the physical pressure of the authorities on priests. The materials involved help to clarify the role of the clergy in shaping public opinion, the attitude of the clergy to the Soviet government, and socio-economic campaigns.

A separate group of important archival materials consists of church sources that determine the socio-political position of Christian churches, the institutional status of church structures, the legal status of religious communities. Constituent and statutory documents, minutes of meetings, reporting documentation of parishes, business correspondence of clergy are representative. A significant array of these documents as part of the records of state and local administrative structures and is reflected in the archives of the above VUTSVK, the Council of People's Commissars of the USSR, the People's Commissariat of Internal Affairs of the USSR, the People's Commissariat of Justice of the USSR and others.

These documents reproduce the structural organization of the church, the interaction between its central and local structural units, reveals the most important issues of development and life of Christian parishes, reflect the reaction of believers to the restriction of their religious rights; study the social activities of Christian churches.

The Soviet government closely monitored the activities of each religious community, so each community systematically reported on its activities. This group of documents (questionnaires of religious communities, reports and minutes of meetings, estimates, lists of parishioners, statements and complaints of communities to administrative depart-

ments, etc.) allows to study the socio-demographic composition of the clergy and worshippers, to clarify the role of priests in parish life to the Christian clergy.

The registration cards of clergymen trace the way of priests' life, their social and property status, level of education, etc. The materials of church origin include reports of parish priests, reports of bishops and spiritual boards, correspondence of clergy, which contain a lot of interesting and important information on this issue.

We draw your attention to the fact that in the conditions of the mass closure of churches and the cessation of religious institutions during the 1920s and 1930s, a huge number of church archives were lost; a lot of church materials were lost during the Second World War, during the nazi occupation regime.

Among the archival materials, there are many statistical sources on the researched issues, which are presented by information and tables compiled by the church and secular authorities, which contain information about the number of religious communities, church buildings, clergy, and believers of the RCC. These materials allow us to trace the dynamics of the number of religious communities in the study period, to analyze the property and social composition of their members.

The factual value is represented by the materials of the provincial and district statistical bureaus, which add an idea of the confessional situation in the districts (DAZO, F. 316, op. 3). Local commissions for national minorities also periodically researched the ethnic-confessional composition of their regions (DAZO, F. 316, op. 3). These documents are important primarily for clarifying the number of Christian communities in certain regions of the Soviet Ukraine.

Archival and investigative cases of repressed clergy and believers significantly supplement the source base of this problem. Search reports, arrest warrants, questionnaires, interrogation reports, convictions, and extracts cover the fate of many Roman Catholic and Orthodox priests and ordinary believers who suffered from persecution by the Soviets. These documents provide an opportunity to study the ethnic composition, social origin, professional affiliation, age, educational level of those arrested, which is important to determine the social composition of the Christian clergy in the study period.

Of great scientific value are the court cases of the 1930s against the Roman Catholic clergy and believers, fabricated for crimes against

the collective farm system, receiving foreign aid during the famine of 1932–1933, espionage in favour of foreign states, and anti-Soviet agitation, as their materials reveal the real the causes of repression against the clergy and the faithful. The value of these materials is that they help to understand the consequences of the anti-religious policy of the Soviet government, to understand the scale of human, material, and spiritual losses suffered by the Roman Catholic Church.

Noteworthy are theses, directives, reviews, reports of local party bodies on the situation of religious organizations and anti-church propaganda among ethnic groups, materials on the activities of the administrative bodies of the USSR to conduct religious policy on the ground.

Secret correspondence of district party committees allows reconstructing the directions of work of state and party bodies on anti-religious propaganda, the introduction of forms of ideological dictate in social, cultural-educational, the economic life of the population in the southern Ukraine and, especially, to reveal the whole arsenal of discriminatory methods, including economic terror and political clergy and believers.

The materials of the former party archives stored in the state regional archives significantly expand the idea of the implementation of anti-religious policy and methods of gradual ousting of Christian churches from the public life of the population of Ukraine. For example, the documents of the P-3 Fund "Odesa Provincial Committee of the CP(b)U" of the State Archives of the Odesa region (DAOO, F. P-3), the P-1 Fund "Mykolaiv District Committee of the CP(b)U" of the State Archives of the Mykolaiv oblast were studied (DAMO, F. P-1).

Conclusions. Thus, it should be noted that there are significant types of written (published and unpublished) sources of printed and handwritten nature, generally sufficient to determine the position of the Christian clergy in Soviet Ukraine during the 1920s and 1930s. These are normative (act) documents, references, statistical sources, sources of personal origin, periodicals. Many of these materials are contained in collections of documents, scientific papers or stored in the state archives of Ukraine. Documentary complexes of library institutions, archives of museum institutions require careful research.

Джерела та література

- Безбожник: орган Центральної Ради Спілки воєвничих безбожників України.* (1937–1940). Київ.
- Безвірник: антирелігійний місячник ЦК КП(б)У та Головоплітпросвіти УРСР.* (1925–1935). Харків.
- Бойко, А., & Плохій, С.** (Упоряд.). (2005). *Мемуари та щоденники. Ч. 1: Джерела з історії України* (Т. 5 (1), с. 245). Запоріжжя.
- Васильєв, В., & Віола, Л.** (1997). *Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.)*. Вінниця: ЛОГОС.
- Вісті ВУЦВК: орган Ради депутатів трудящих УРСР.* (1921–1939). Харків; Київ.
- Всесоюзная перепись населения 1926 г.* (1929). (Т. XIII). Москва: ЦСУ СССР.
- Всесоюзная перепись населения 1926 г. УССР. Степной подрайон. Днепронетровский подрайон. Горнопромышленный подрайон. Занятия.* (1930). (Т. XXX). Москва: Издательство ЦСУ Союза ССР.
- Глаголев, А., священник.** *Кутина неопалимая.* (2002). А. Тригуб (Ред.). Київ: Дух і літера.
- ДАЗО – Державний архів Запорізької області. Ф. 316. Адміністративний відділ Запорізького окружного виконавчого комітету Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів; Ф. 1212. Люксембурзький районний виконавчий комітет Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів; Ф. 3756. Мелітопольське Окрстатбюро при окружному виконавчому комітеті Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів; Ф. 5747. Фонд припинених справ.
- ДАМО – Державний архів Миколаївської області. Ф. Р-118. Адміністративний відділ Миколаївського окружного виконавчого комітету Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів; Ф. Р-161. Миколаївський окружний виконавчий комітет Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів; Ф. П-1. Миколаївський окружний комітет КП(б)У.
- ДАОО – Державний архів Одеської області. Ф. Р-99. Одеський губернський виконавчий комітет Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів»; Ф. Р-3865. Одеський окружний відділ виконавчого комітету Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів; Ф. П-3. Одеський губернський комітет КП(б)У.
- ДАХрО – Державний архів Харківської області. Ф. Р-845. Харківський окружний виконавчий комітет Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів.

- ДАХО – Державний архів Херсонської області. Ф. Р-2. Херсонський окружний виконавчий комітет Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів; Ф. Р-455. Адміністративний відділ окружного виконавчого комітету Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів Херсонського округу; Ф. Р-1887. Херсонський відділ виконавчого комітету повітових рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів.
- Жилюк, С.І.** (Упоряд.). (2003). *Червоний терор проти духовенства і віруючих на Східній Волині (Житомирщина) у 20–30-х роках ХХ ст.: архівні документи та матеріали*. Рівне: Волинські обереги.
- Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду УРСР*. (1937). (№ 30).
- Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду УСРР*. (1929). (№ 14).
- Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду УСРР*. (1934). (№ 30).
- Комуніст: орган ЦК КП(б)У*. (1921–1940). Харків, Київ.
- Липківський, В.** (1959). *Відродження церкви в Україні 1917–1930*. Торонто: Українське видавництво «Добра книжка».
- Маринівський, Ю.Ю.** (2001). *Черкаська минушина: документи і матеріали з історії Черкащини*. Черкаси: Відлуння-Плюс.
- Михайліченко, Г., Пилявиць, Л., Преловська, І.** (Упоряд.). (1999). *Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 14–30 жовтня 1921 року: документи і матеріали*. Київ–Львів: Жовква.
- Радянська Думка: орган Шевченківського окружного виконавчого комітету, окружного комітету КП(б)У*. (1927).
- Рубльова, Н.** (1998). Невідома ділянка «Антирелігійного фронту»: Боротьба владних структур УСРР проти Римсько-католицької церкви, 1920-ті роки. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, 1/2, 228–243.
- Рубльова, Н.** (1999). Антикостьольна кампанія в УСРР: причини, інструментарій, перебіг (кінець 20-х – 30-ті рр.). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, 1, 388–404.
- Рубльова, Н.** (2000). Ліквідація в Україні Римо-католицької церкви (кінець 1917–1937 рр.). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, 2/4, 311–330.
- Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. (1919). (№ 3).
- Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. (1921). (№ 6).
- Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. (1924). (№ 34).

- Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины.* (1925). (№ 97).
- Український Православний Благовісник.* (1925–1926).
- ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 1. Всеукраїнський Центральний Виконавчий комітет; Ф. 2. Рада народних комісарів УСРР; Ф. 5. Народний комісаріат внутрішніх справ УСРР; Ф. 8. Народний комісаріат юстиції УСРР.
- ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Центральний комітет КПУ.
- Церква й життя: орган УАПЦ.* (1928). (Ч. 1 (6); Ч. 2 (7)).
- Чаплицкий, Б., & Осипова, И.** (Ред.). (2000). *Книга Памяти. Мученики Католической церкви в СССР.* Москва: Серебряные нити.
- Чарнецький, С.** (Упоряд.). (1987). *Мартирологія Українських церков. Т. 1: Українська православна церква: документи, матеріали, християнський самвидав України.* Торонто; Балтимор: Українське Видавництво «Смолоскіп» ім. В. Симоненка.
- Червоне Запоріжжя: орган Запорізького окружного виконавчого комітету та окружного комітету КП(б)У.* (1923–1929). Запоріжжя.
- Червоний Миколаїв: орган окружного комітету КП(б)У, окружного виконавчого комітету та окружного профбюро.* (1921–1929). Миколаїв.
- Kessler, J.A.** (1930). *Geschichte der Diezese Tiraspol.* North Dakota.

References

- Bezbozhnyk: orhan Tsentralnoi Rady Spilky voiovnychkh bezbozhnykiv Ukrainy* [Body of the Central Council of the Union of Militant Atheists of Ukraine]. (1937–1940). Kyiv [in Ukrainian].
- Bezvirnyk: antyrelihiyni misiachnyk TsK KP(b)U ta Holovpolitprosvity URSS* [Anti-religious monthly of the Central Committee of the CP(b)U and the Main Political Education of the USSR]. (1925–1935). Kharkiv [in Ukrainian].
- Boiko, A., & Plokhii, S.** (Comps.). (2005). *Memuary ta shchodennyky. Ch. 1. Dzherela z istorii Ukrainy* [Memoirs and diaries. Part 1. Sources on the history of Ukraine]. (Vol. 5 (1), p. 245). Zaporizhzhia [in Ukrainian].
- Vasiliev, V., & Viola, L.** (1997). *Kolektyvizatsiia i selianskyi opir na Ukraini (lystopad 1929 – berezen 1930 rr.)* [Collectivization and peasant resistance in Ukraine (November 1929 – March 1930)]. Vinnytsia: LOHOS [in Ukrainian].

- Visti VUTsVK: orhan Rady deputativ trudiashchyykh URSR [Body of the Council of Workers' Deputies of the USSR].* (1921–1939). Kharkiv; Kyiv [in Ukrainian].
- Vsesoyuznaya perepis naseleniya 1926 g. [All-Union Census of 1926].* (1929). (Vol. XIII). Moscow: TsSU SSSR [in Russian].
- Vsesoyuznaya perepis naseleniya 1926 g. USSR. Stepnoy podrayon. Dnepropetrovskiy podrayon. Gornopromyshlennyy podrayon. Zanyatiya [All-Union Census of 1926. USSR. Steppe subdistrict. Dnepropetrovsk subdistrict. Mining subregion. Classes].* (1930). (Vol. XXX). Moscow: Izdatelstvo TSSU Soyuza SSR [in Russian].
- Glagolev, A., svyashchennik.** (2002). *Kupina neopalimaya [Burning bush].* A. Trigub (Ed.). Kyiv: Dukh i litera [in Russian].
- DAZO – Derzhavnyi arkhiv Zaporizkoi oblasti. F. 316. Administratyvnyi viddil Zaporizkoho okruzhnoho vykonavchoho komitetu Rady robitnychykh, selianskykh ta chervonoarmiiskyykh deputativ; F. 1212. Liuksemburzkyy raionnyi vykonavchyy komitet Rady robitnychykh, selianskykh ta chervonoarmiiskyykh deputativ; F. 3756. Melitopolske Okrstatbiuro pry okruzhnomu vykonavchomu komiteti Rady robitnychykh, selianskykh ta chervonoarmiiskyykh deputativ; F. 846. Fond pryypnyenykh sprav [State Archives of Zaporozhye region. F. 316. Administrative Department of the Zaporizhia District Executive Committee of the Council of Workers', Peasants' and Red Army Deputies; F. 1212. Luxembourg District Executive Committee of the Council of Workers', Peasants' and Red Army Deputies; F. 3756. Melitopol Regional Bureau under the District Executive Committee of the Council of Workers', Peasants' and Red Army Deputies; F. 846. Terminated Cases Fund] [in Ukrainian].
- DAMO – Derzhavnyi arkhiv Mykolaivskoi oblasti. F. R-118. Administratyvnyi viddil Mykolaivskoho okruzhnoho vykonavchoho komitetu Rady robitnychykh, selianskykh i chervonoarmiiskyykh deputativ; F. R-161. Mykolaivskyy okruzhnyi vykonavchyy komitet Rady robitnychykh, selianskykh ta chervonoarmiiskyykh deputativ; F. P-1. Nikolaivskyy okruzhnyi komitet KP(b)U [State archive of the Nikolaev region; F. R-118. Administrative department of the Nikolaev district executive committee of Council of Workers', Peasants' and Red Army deputies; F. R-161. Mykolayiv District Executive Committee of the Council of Workers', Peasants' and Red Army Deputies; F. P-1. The Nikolaev district committee of KP(b)U] [in Ukrainian].
- DAOO – Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti. F. R-99. Odeskyi hubernskyy vykonavchyy komitet Rady robitnychykh, selianskykh ta chervonoarmiiskyykh deputativ; F. R-3865. Odeskyi okruzhnyi viddil vykonavchoho komitetu Rady robitnychykh, selianskykh ta chervonoarmiiskyykh depu-

- tativ; F. P-3. Odeskyi hubernskiy komitet KP(b)U [State Archives of Odessa region. F. R-99. Odessa Provincial Executive Committee of the Council of Workers', Peasants' and Red Army Deputies; F. R-3865. Odessa District Department of the Executive Committee of the Council of Workers', Peasants' and Red Army Deputies; F. P-3. Odessa Provincial Committee of the CP(b)] [in Ukrainian].
- DAKhrO – Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti. F. R-845. Kharkivskiy okruzhnyi vykonavchyi komitet Rady robotnychykh, selianskykh ta chervonoarmiiskyykh deputativ [State Archives of Kharkiv region. F. R-845. Kharkiv District Executive Committee of the Council of Workers', Peasants' and Red Army Deputies] [in Ukrainian].
- DAKhO – Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti. F. R-2. Khersonskiy okruzhnyi vykonavchyi komitet Rady robotnychykh, selianskykh ta chervonoarmiiskyykh deputativ; F. R-455. Administratyvnyi viddil okruzhnoho vykonavchoho komitetu Rady robotnychykh, selianskykh ta chervonoarmiiskyykh deputativ Khersonskoho okruhu; F. R-1887. Khersonskiy viddil vykonavchoho komitetu povitovykh rad robotnychykh, selianskykh ta chervonoarmiiskyykh deputativ [State Archives of Kherson region. F. R-2. Kherson District Executive Committee of the Council of Workers', Peasants' and Red Army Deputies; F. R-455. Administrative Department of the District Executive Committee of the Council of Workers', Peasants' and Red Army Deputies of the Kherson District; F. R-1887. Kherson branch of the executive committee of county councils of Workers', Peasants' and Red Army deputies] [in Ukrainian].
- Zhyliuk, S.I.** (Comp.). (2003). *Chervonyi teror proty dukhovenstva i viruiuchykh na Skhidnii Volyni (Zhytomyrshchyna) u 20–30-kh rokakh XX st.: arkhivni dokumenty ta materialy [Red terror against the clergy and believers in Eastern Volhynia (Zhytomyr region) in the 1920s and 1930s: archival documents and materials]*. Rivne: Volynski oberehy [in Ukrainian].
- Zbirnyk zakoniv i rozporiadzhen robotnycho-selianskoho uriadu USRR [Collection of laws and orders of the workers' and peasants' government of the USSR]. (1937). (№ 30) [in Ukrainian].*
- Zbirnyk zakoniv i rozporiadzhen robotnycho-selianskoho uriadu USRR [Collection of laws and orders of the workers' and peasants' government of the USSR]. (1929). (№ 14) [in Ukrainian].*
- Zbirnyk zakoniv i rozporiadzhen robotnycho-selianskoho uriadu USRR [Collection of laws and orders of the workers' and peasants' government of the USSR]. (1934). (№ 30) [in Ukrainian].*
- Komunist: orhan TsK KP(b)U [Body of the Central Committee of the CP(b)U]. (1921–1940). Kharkiv, Kyiv [in Ukrainian].*

- Lypkivskiy, V.** (1959). *Vidrodzhennia tserkvy v Ukraini 1917–1930 [Revival of the church in Ukraine 1917–1930]*. Toronto: Ukrainske vydavnytstvo «Dobra knyzhka» [in Ukrainian].
- Marynovskiy, Yu.Yu.** (2001). *Cherkaska mynushyna: dokumenty i materialy z istorii Cherkashchyny [Cherkasy past. Documents and materials on the history of Cherkasy region]*. Cherkasy: Vidlunnia-Plus [in Ukrainian].
- Mykhailichenko, H., Pyliavys, L., & Prelovska, I.** (Comps.). (1999). *Pershyy Vseukrainskyi Pravoslavnyi Tserkovnyi Sobor UAPTs 14–30 zhovtnia 1921 roku: dokumenty i materialy [The First All-Ukrainian Orthodox Church Council of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church October 14–30, 1921: documents and materials]*. Kyiv–Lviv [in Ukrainian].
- Radianska Dumka: orhan Shevchenkivskoho okruzhnogo vykonavchoho komitetu, okruzhnogo komitetu KP(b)U [Body of the Shevchenkivsky District Executive Committee, District Committee of the CP(B)U]*. (1927). [in Ukrainian].
- Rublova, N.** (1998). Nevidoma dilianka «Antyrelihiinoho frontu»: Borotba vladnykh struktur USRR proty Rymsko-katolytskoi tserkvy, 1920-ti roky [Unknown section of the Anti-Religious Front: The Struggle of the USSR's Power Structures against the Roman Catholic Church, 1920s]. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB – From the archives of VUChK-HPU-NKVD-KHB*, 1/2, 228–243 [in Ukrainian].
- Rublova, N.** (1999). Antykostolna kampaniia v USRR: prychny, instrumentarii, perebih (kinets 20-kh – 30-ti rr.) [Anti-church campaign in the USSR: causes, tools, course (late 20's – 30's)]. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB – From the archives of VUChK-HPU-NKVD-KHB*, 1, 388–404 [in Ukrainian].
- Rublova, N.** (2000). Likvidatsiia v Ukraini Rymo-katolytskoi tserkvy (kinets 1917–1937 rr.) [Liquidation of the Roman Catholic Church in Ukraine (end of 1917–1937)]. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB – From the archives of VUChK-HPU-NKVD-KHB*, 2/4, 311–330 [in Ukrainian].
- Sobranie zakonenyi i rasporyazheniy roboche-krestyanskogo pravitelstva Ukrainy [Collection of legalizations and orders of the robo-peasant government of Ukraine]*. (1919). (№ 3) [in Russian].
- Sobranie zakonenyi i rasporyazheniy roboche-krestyanskogo pravitelstva Ukrainy [Collection of legalizations and orders of the robo-peasant government of Ukraine]*. (1921). (№ 6) [in Russian].
- Sobranie zakonenyi i rasporyazheniy roboche-krestyanskogo pravitelstva Ukrainy [Collection of legalizations and orders of the robo-peasant government of Ukraine]*. (1924). (№ 34) [in Russian].

- Sobranie uzakoneniy i rasporyazheniy roboche-krestyanskogo pravitelstva Ukrainy [Collection of legalizations and orders of the robo-peasant government of Ukraine].* (1925). (№ 97) [in Russian].
- Ukrainskyi Pravoslavnyi Blahovisnyk [Ukrainian Orthodox Evangelist].* (1925–1926). [in Ukrainian].
- TsDAVO Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy. F. 1. Vseukrainskyi Tsentralnyi Vykonavchyi komitet; F. 2. Rada narodnykh komisariv USRR; F. 5. Narodnyi komisariat vnutrishnikh sprav USRR; F. 8. Narodnyi komisariat yustytzii USRR [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine. F. 1. All-Ukrainian Central Executive Committee; F. 2. Council of People's Commissars of the USSR; F. 5. People's Commissariat of Internal Affairs of the USSR; F. 8. People's Commissariat of Justice of the USSR] [in Ukrainian].
- TsDAHO Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. F. 1. Tsentralnyi komitet KPU [Central State Archive of Public Associations of Ukraine. F. 1. Central Committee of the CPU] [in Ukrainian].
- Tserkva y zhyttia: orhan UAPTs [Church and life: UAOC branch].* (1928). (Issue 1 (6); Issue 2 (7)) [in Ukrainian].
- Chaplitskiy, B., & Osipova, I.** (Eds.). (2000). *Kniga Pamyati. Martirolog Katolicheskoy tserkvi v SSSR [Book of Memory. Martyrologist of the Catholic Church in the USSR].* Moscow: Serebryanye niti [in Russian].
- Charnetskyi, S.** (Comp.). (1987). *Martyrolohiia Ukrainskykh tserkov. T. 1: Ukrainska pravoslavna tserkva: dokumenty, materialy, khrystyianskyi samvydav Ukrainy [Martyrology of Ukrainian churches. Vol. 1: Ukrainian Orthodox Church: Documents, materials, Christian samizdat of Ukraine].* Toronto; Baltymor: Ukrainske Vydavnytstvo «Smoloskyp» im. V. Symonenka [in Ukrainian].
- Chervone Zaporizhzhia: orhan Zaporizkoho okruzhnoho vykonavchoho komitetu ta okruzhnoho komitetu KP(b)U [Body of the Zaporizhia District Executive Committee and the District Committee of the CP(B)U].* (1923–1929). Zaporizhzhia [in Ukrainian].
- Chervonyi Mykolaiv: orhan okruzhnoho komitetu KP(b)U, okruzhnoho vykonavchoho komitetu ta okruzhnoho profbiuro [Body of the district committee of the CP(b)U, the district executive committee and the district trade union bureau].* (1921–1929). Mykolaiv [in Ukrainian].
- Kessler, J.A.** (1930). *Geschichte der Diezese Tiraspol.* North Dakota.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2021 р.
Стаття рекомендована до друку 14.10.2021 р.

УДК 930.2:94(477):329.73

DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.240961

Світлана ЛІСІНА

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціальних комунікацій та інформаційної діяльності, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, Україна, індекс 79000 (svitiva@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2929-2652>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/Q-9517-2017>

Scopus-Author ID: 57200319232

Бібліографічний опис статті: Лісіна, С. (2021). Правові документи ОУН: офіційні джерела діяльності націоналістичної організації. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 8/50, 170–184. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.240961>.

ПРАВОВІ ДОКУМЕНТИ ОУН: ОФІЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Анотація. Мета дослідження – показати цінність правової документальної бази ОУН для створення національних збройних сил, за відновлення української державності. **Методологія дослідження** опирається на принцип історизму та порівняльний аналіз основних правових документів Організації Українських Націоналістів. **Наукова новизна** полягає у здійсненні однієї із перших спроб порівняльного аналізу конкретних правових документів ОУН (програма організації, заява, відозва, комунікат, меморандум, рішення, інструкції та інші). **Висновки.** На основі фондів: Державного архіву Львівської області (ДАЛО), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОУ), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (ЦДАІЛУ), націоналістичних газет та праць істориків О. Кентія, І. Гавриліва, Ю. Киричука, П. Мірчука, М. Посівнича щодо діяльності ОУН в 1929–1939 рр., вис-

© Світлана Лісіна, 2021

вітлено особливості і значення правових документів у формуванні Організації та її боротьбі. Програма ОУН як правовий документ висвітлює силове розв'язання українського питання в умовах окупації. Означення устрою Великого Збору ОУН твердять, що Український націоналізм є духовним і політичним рухом. Маніфестом можемо вважати звернення Конгресу Українських Націоналістів 1929 р. до українців про утворення ОУН. Через «Заяву УВО до всього культурного світу» організація охарактеризувала політику Польщі щодо українців. Інструкції у сфері організаційної діяльності ОУН стосувалися передовсім розвідки та служб ОУН і друкувалися в газеті «Сурма». Рішення Празької конференції мали забезпечити підготовку кадрів для майбутнього військового конфлікту. Як видно із правових офіційних документів, Організація створювалася як організація військовиків з метою боротьби за визволення свого народу. Жанри документів також підтверджують глобальність ОУН і її можливість роботи на державному рівні.

Ключові слова: правові документи; програма ОУН; статут; відозва; заява; нота; комунікат; маніфест; меморандум; інструкція; рішення.

Svitlana LISINA

PhD (History), Associate Professor, Department of Social Communication and Information Activities, Lviv Polytechnic National University, 12, Stepan Bandera Str., Lviv, Ukraine, postal code 79000 (svitliva@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2929-2652>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/Q-9517-2017>

Scopus-Author ID: 57200319232

To cite this article: Lisina, S. (2021). Pravovi dokumenty OUN: ofitsiini dzherela diialnosti natsionalistychnoi orhanizatsii [OUN legal documents: official sources of activity of the nationalist organization]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 8/50, 170–184. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.240961> [in Ukrainian].

OUN LEGAL DOCUMENTS: OFFICIAL SOURCES OF ACTIVITY OF THE NATIONALIST ORGANIZATION

Summary. The purpose of the study is to show the value of the OUN legal documentary base for the creation of national armed forces during the restoration of Ukrainian statehood. The research methodology is based on the principle of historicism and comparative analysis of the principal legal documents of the Organization of Ukrainian Nationalists. The scientific novelty lies in the implementation of one of the first attempts at a comparative analysis of specific legal documents of the OUN (a program of the organization, statement, appeal, note, memorandum, decisions, instructions, etc.). Conclusions. Based on the funds of the State Archives of Lviv Region (DALO), the Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine (TsDAVOU), the Central State Archive of Public Associations of Ukraine (TsDAHOU), the Central State Historical Archive of Ukraine, Lviv (TsDIALU), nationalist newspapers and works of historians O. Kentiy, I. Gavriliiv, Y. Kyrychuk, P. Mirchuk, M. Posivnych on the activities of the OUN in 1929–1939, the author highlights the features and importance of legal documents in the formation of the Organization and its exertion. The OUN program as a legal document presents the use of force to resolve the Ukrainian issue during the occupation. Definitions of the structure of the Great Assembly of the OUN claim that Ukrainian nationalism is a spiritual and political movement. The appeal of the Congress of Ukrainian Nationalists of 1929 to Ukrainians about the formation of the OUN can be considered a manifesto. Through the UVO Statement to the Whole Cultural World, the organization described Poland's policy toward Ukrainians. Instructions in the field of organizational activities of the OUN concerned primarily research and OUN services and were published in the newspaper "Surma". The decisions of the Prague Conference were to provide training for future military conflict. As can be seen from legal official documents, the Organization was created as a military organization to fight for the liberation of its people. The genres of documents also confirm the global nature of the OUN and its ability to work at the state level.

Key words: legal documents; OUN program; regulations; appeal; statement; note; manifesto; memorandum; instruction; decision.

Головна мета українських націоналістів полягала у підготовці українського громадянства до прогнозованої боротьби за

Самостійну Соборну Українську Державу. Ідеї віри у власні сили, пріоритет загальнонаціональних інтересів та свободи людини є актуальними і досі. Адже українські націоналісти справедливо вважали, що в умовах окупаційних режимів тільки збройна боротьба народу розв'яже проблему української державності. Вже тоді провід ОУН бачив місце і роль України як суб'єкта міжнародних відносин Центрально-Східної Європи. А характеристика правових документів ОУН дасть можливість стверджувати, що документний масив націоналістичної організації мав бути використаний у творенні програмних основ майбутньої Української національної держави.

Постановка проблеми. На сьогодні відсутнє комплексне документознавче дослідження, у якому були б розглянуті фактори, безпосередні причини та обставини організаційно-документального оформлення діяльності ОУН, що побудоване на докладному вивченні її правових документів. У наш час використання програмних правових засад розбудови Української Держави може враховуватися у сучасних процесах утвердження української державності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для висвітлення організаційної структури ОУН спираємося в основному на історичні джерела і документаційну базу її діяльності. Аспекти цієї проблеми частково розглядалися у працях О. Кентія, І. Гавриліва, П. Мірчука, М. Посівнича, Р. Висоцького та інших учених. Джерельну базу помітно збагатили націоналістичні газети та журнали як в еміграції, так і на окупованих українських землях – «Розбудова нації», «Сурма», «Український голос», «Наш клич», «Самостійна думка» та інші, на сторінках яких публікувалися правові та програмні документи ОУН.

Мета статті – показати цінність правової документальної бази ОУН щодо творення національних збройних сил, за українську державність. Водночас дослідження правових документів ОУН дасть можливість відслідкувати зміст та еволюцію української самостійницької думки, юридичні форми її вияву.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи правову документну базу ОУН, можна стверджувати, що вона створювалася у такий спосіб, що підготовка і ведення тогочасних документів

перекликаються із сучасними вимогами до складання і функціонування офіційних документів. Тому логічним буде вивчення і порівняння документів ОУН в процесі їх творення та використання. Щодо історії самої ОУН, то документну, достовірну оцінку подій 1929–1939 рр. можуть показати тільки правові офіційні документи, які мають цільове призначення повідомлення та обов'язкового виконання. Орієнтуючись на класифікаційні ознаки офіційних документів, можемо з'ясувати важливість того чи того оунівського документа, побачити його відповідність загальній типологічній структурі.

Сукупність творів друку – офіційна література, потребує визначення їх як типу літератури. Виділення великого масиву видань у самостійний тип здійснюється на основі типологічних ознак: цільове призначення, читацька адреса, характер інформації. Говорячи про читацьку адресу, маємо уточнити, що у цьому випадку вона забезпечує не задоволення запитів споживачів, а інтереси держави чи організації. Тобто перевага в розробці офіційного документа належить автору (державі, організації) і обєригається ним. Споживачі виступають виконавцями приписів. За якість характеру інформації приймається спосіб її викладу, місце видання, його назва, офіційний рівень органу, який підписав документ. Щодо політичної ідеології організації, то ми знаходимо її в програмах, деклараціях, офіційних виступах лідерів, які утворюють особливий вид літератури. Ці документи і називаємо «офіційна література». Для деталізації офіційних джерел виділимо жанри документів на основі ознак: структура документа, стиль викладу матеріалу, обсяг та інше. Отже, за особливостями внутрішньої форми, маємо такі жанри документів: програма (партії, руху, організації), статут, заява, відозва, резолюція, постанова, закон, наказ, постанова, рішення, правила та інші.

Програмні документи ОУН за своєю суттю спрямовані на обґрунтування як політичної, так і збройної боротьби за створення Української Держави. **Програма ОУН** – це правовий документ силового розв'язання українського питання, реакція на неможливість ведення національної боротьби демократичними засобами в умовах окупації. Як зазначало офіційне видання Проводу Українських Націоналістів «Розбудова нації»: «Без попереднього усунення займанців не може сформуватися суверенне дер-

жавне існування українського народу» (Мартинюк, 1998, с. 10). Власне, поняття «революційний шлях боротьби» характеризує зміст національної концепції розв'язання українського питання. Військова Комісія на Конгресі Українських Націоналістів ухвалила: «негайно приступити до вироблення статуту і регуляміну, приступити до видання військового органу» (*Конгрес Українських Націоналістів*, 2006, с. 158).

Статут як один із найдавніших офіційних документів (лат. *statutum*, від *statuo* – встановлюю, вирішую) є правовим актом, що визначає структуру, функції, взаємовідносини з іншими організаціями, а також окреслює їх правове становище, мету діяльності; це закон для виконання. Поняття «статут» означає: «офіційне видання зведених правил, які регулюють принципи організації та порядок діяльності» («ДСТУ 3017-95», 1995, с. 13). Таке ж значення має поняття «устрій – установлений суспільний порядок, система організації чого-небудь; лад» (*Великий тлумачний словник*, 2003, с. 1306). Загальні означення устрою Великого Збору ОУН починаються словами: «Український націоналізм є духовний і політичний рух, що зродився з внутрішньої природи Української Нації» («ОУН в світлі постанов», 1955, с. 3–16) і вони визначили основні аспекти діяльності Організації. У розділах «Зовнішня політика» та «Військова політика» є наступні твердження: «IV.2. Повне усунення всіх займанців із українських земель, ... забезпечить тільки система власних мілітарних зброєнь». В іншому розділі читаємо: «V.2. В обставинах ворожих займанщин підготовку українських мас до збройної боротьби, а зокрема підготовку організаторів і вишколених провідників, перебере окремий військовий осередок» («Постанови Великого Збору», 1955, с. 3–16). У цих статтях устрою виразно окреслена концепція військово-організаційної діяльності ОУН.

Правила як документи, які регламентують порядок дій, одночасно визначають права і обов'язки осіб, що здійснюють цю діяльність. Прикладом таких правил може бути «Програма виховання в ОУН» («Розбудова Нації», 1929, ч. 10–11, с. 349–352; ч. 12, с. 402–407), де подається розділ «Провідництво» із загальними характеристикою провідника, а також правила «Виховання членства» та «Цілі самовиховання» («Розбудова Нації», 1930, ч. 1–2, с. 38–40).

Прийнявши головні офіційні документи організації, ОУН мала оголосити їх широкому загалу. Таким засобом повідомлення стали маніфест, заява, відозва, комунікат. **Маніфест** (від лат. – явний) означає письмове звернення верховної влади до населення у зв'язку зі значними політичними подіями. За словником, це «урочисте звернення, декларація політичних партій, громадських організацій тощо з викладом своїх політичних поглядів, програми» (*Словник іношомовних слів*, 2000, с. 339). Отже, маніфестом можемо вважати звернення Конгресу Українських Націоналістів 1929 р., (3 лютого) (ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 290, арк. 13) до українського громадянства про утворення ОУН, який подає викладені тези Програми ОУН, із акцентом на оборону Української Держави «єдиною, регулярною армією й флотом» (*Конгрес Українських Націоналістів*, 2006, с. 297).

Через документ «заява» ОУН оголошувала свої політичні рішення. За сучасним тлумаченням – «заява – чиє-небудь повідомлення, звернення до кого-небудь із викладом якихось відомостей, положень, думок» (*Великий тлумачний словник*, 2003, с. 345). Роблячи офіційне повідомлення, УВО як складова частина ОУН в 1930 році визначила становище українського незалежницького табору через «Заяву УВО до всього культурного світу» та декларацію «До українського громадянства» («Сурма», 1930, ч. 10, с. 8; ч. 11–12, с. 1–3). Охарактеризувавши у «Заяві...» становище в світі та політики Польщі щодо українців, УВО заявила, що великі держави також несуть відповідальність за стан справ у Європі (Книш, 1951, с. 177–180). Моментом залучення українців до активної співпраці можемо назвати і «**комунікат** – повідомлення – документ, у якому про щось повідомляється, сповіщається» (*Великий тлумачний словник*, 2003, с. 811). «Комунікат ПУН з приводу посилення терору проти українського народу з боку московської і польської влади» наголошує на місії ОУН по організації народних мас та підготовці їх до загального збройного зриву у формі Всеукраїнської Національної Революції (*Документи і матеріали*, 2005, с. 365). У документі за листопад 1930 р. наголошувалося: «ОУН підкреслює, що велику проблему національного визволення можна розв'язати не політикою компромісів..., лише напруженим зусиллям цілого національного організму та аргу-

ментом збройної боротьби» (ЦДАГОУ, ф. 6, оп. 1, спр. 479, арк. 12–13).

До цієї ж групи документів із функцією звернення належить **віدوزва**, яка передає заклик уряду, організації або окремої особи до широких мас населення. Керівництво ОУН у відозві до всього культурного світу порушує питання правомірності володіння Польщею українськими землями («Сурма», 1931, № 2, с. 13). Акцентуючи увагу на діяльності московського та польського імперіалізму на українських землях, відозва ОУН закликала до консолідації цілої української нації та підготовки національної революції. Відозву підписано «Женева, листопад 1930 року – Провід Організації Українських Націоналістів» (Мірчук, 1968, с. 241).

До нормативних документів, які необхідно виконувати і які створювались керівними органами ОУН, належать і **постанови**. Власне постанову тлумачимо як правовий нормативний акт, який видають вищі й центральні органи управління, що діють на основі колегіальності, з метою розв'язання найважливіших організаційних і господарсько-політичних питань, встановлення стабільних норм, правил поведінки. Тексти постанов складаються переважно з констатаційної і розпорядчої частин. Оскільки керівними органами управління Організацією, що діяли на основі колегіальності, були конференції, то Празька Конференція УВО-ОУН в червні 1930 р. прийняла таку постанову: «1. Організація Українських Націоналістів (ОУН) є єдиною націоналістичною підпільно-революційною організацією, як організація ідеологічно-політична і водночас бойова» (Мірчук, 1968, с. 145). А в липні 1932 р. в Празі відбулася Конференція ПУН і КЕ ОУН в справі організаційних взаємовідносин УВО-ОУН, яка прийняла постанову: «3 метою створення якнайдогідніших умов для дальшого поширення революційної дії на ЗУЗ, УВО («Спілка») підпорядковується Крайовій Екзекутиві ОУН на ЗУЗ» (Мірчук, 1968, с. 296). Після рішень вказаних Конференцій прослідковується період діяльності єдиної монолітної націоналістичної організації із чітко вираженим військовим характером. У червні 1933 р. в Берліні чергова Конференція Проводу ОУН прийняла постанову про призначення на пост Крайовим провідником ОУН на ЗУЗ Степана Бандеру. Щоправда і надалі Провід українських націоналістів визначає особливий статус для реорганізованої військової

організації: «У військово-технічних справах вони (військова референтура) мають безпосередній контакт з військовим референтом і бойовим при ПУНі» (ЦДІАЛУ, ф. 205, оп. 1, спр. 3125, арк. 15).

Провід українських націоналістів зробив усе для того, щоб звернути увагу цивілізованого світу на важкі умови життя українців. Восени 1930 р. колишній міністр ЗУНР В. Панейко, що підтримував контакти з ОУН та її провідником Є. Коновальцем, подав Секретаріатові Ліги Націй петицію з оскарженням дій польської влади. А у травні 1931 р. Є. Коновалець вручив секретареві Ліги Націй **меморандум**, де закликав до енергійного втручання цієї міжнародної організації у ситуацію у Східній Галичині. Поняття меморандум розглядається як те, про що слід пам'ятати, тобто «меморандум у міжнародних відносинах – один із видів дипломатичного листування з викладом поглядів уряду з якогось питання; звичайно додається до ноти» (*Словник іношомовних слів*, 2000, с. 349). **Нота** вважається «дипломатичним документом, у якому викладено погляди уряду або урядів з якого-небудь питання» (*Новий тлумачний словник*, 1998, с. 604). Отже, ПУН надіслав текст меморандуму до 27 міністерств закордонних справ – Австрії, Бельгії, Великобританії, Болгарії, Греції, Франції, Голландії, Ватикану та інших, а також ноту щодо становища українців під Польщею і супровідного листа з матеріалами, що підтверджують факти польського терору («Розбудова нації», 1931, ч. 1–2, с. 28–29). У поданій ноті поставлено вимогу, щоб Ліга Націй перевірила факти порушення Варшавою зобов'язань, вимагала від неї відшкодування жертвам «пацифікації», відібрала у Польщі мандат на користування українськими землями. Важливим досягненням для української справи в світі стало подання меморандуму до Ліги Націй про визнання української еміграції самостійною одиницею. У червні 1930 р. влада ЧСР погодилася на внесення змін у паспортах: «rus» і «russe» мали бути замінені на «ukrajines» та «ukrainien». Тим самим українська еміграція була визнана самостійною одиницею (ЦДАВОУ, ф. 4025, оп. 1, спр. 3, арк. 45–50 зв.).

Інструкції у сфері організаційної діяльності ОУН стосувалися передовсім функціонування окремих її служб. Інструкція як правовий документ (від лат. *instructio* – настанова, упорядку-

вання) створюється органом державного управління. Текст інструкції повинен мати наказовий характер. Інструкції щодо діяльності розвідки та основних служб ОУН для більшої масовості розповсюдження друкувалися в журналі «Сурма»: «Роди розвідки» («Сурма», 1930, № 5, с. 5–6), «Роди розвідчиків» («Сурма», 1930, № 6–7, с. 5–6), «Військове самонавчання» («Сурма», 1931, ч. 7, с. 1–4). Вони зобов'язували окремі служби Організації виконувати конкретні вказівки керівників і діяти відповідно до норм і правил. У 1937 р. військовий референт ОУН північно-західних земель В. Сидор видав інструкцію про створення військових загонів. Напередодні війни керівники ексективи північно-західних земель І. Скопюк та А. Закоштуй організували на Берестейщині повстанський курінь під назвою «Поліське лозове козацтво». Він нараховував 500 осіб (Бедрій, 1983, с. 271). З огляду на вищезгадані інструкції, робота з військового навчання членів організації здійснювалася постійно, військово-бойові служби функціонували добре.

В аспекті звернення чи сповіщення ОУН використала і **декларацію**, як документ міжнародного права. У зв'язку із саботажною акцією та викликаною нею польською «пацифікацією» західноукраїнських земель, Провід ОУН видав таку декларацію у 1930 р. («Розбудова Нації», 1930, ч. 9–10, с. 246–247). Є. Коновалець про заплановані саботажі говорив: «... або мене за них благословлятимуть, або проклинатимуть» (Андрієвський, 1974, с. 655). Найголоснішим було вбивство польського посла сейму Т. Голуфка, міністра Польщі Б. Перацького і польського комісара поліції Е. Чеховського. Поліційні органи зафіксували 11 акцій протесту-підпалів майна польських власників (ДАЛЮ, ф. 121, оп. 3, спр. 600, арк. 53 зв., 54, 55). У відповідь польська влада застосувала проти українства військо та поліцію. У жовтні 1930 р. Команда УВО видала **наказ** припинити саботажну акцію. Як розпорядчий документ, наказ видають керівники організацій і це – «офіційний документ, в якому викладається розпорядження, постанова військового начальника, керівника установи, підприємства, організації і т. ін.» (*Великий тлумачний словник*, 2003, с. 564). Під заголовком «Частинний виступ УВО» («Сурма», 1930, ч. 9, с. 1–2) Організація визнала участь у саботажній акції її корисність в плані революційної дії. «Наша ціль досягнена:

викликано потрібне моральне враження між українським загалом і між ляхами й чужинцями... Тому акцію масових саботажів припиняємо» (Мірчук, 1968, с. 244).

Відповідно до правових постанов, ПУН на чолі з Є. Коновальцем скликав у Празі конференцію військових офіцерів, на якій були присутні ген. М. Капустянський, М. Омелянович-Павленко, В. Курманович, А. Кравс, полк. Р. Сушко, К. Плохій, М. Сціборський. Празька Конференція прийняла **рішення** про обов'язкове проведення військового вишколу Організацією та проходження його всіма членами ОУН без винятку. Таке рішення було важливою складовою воєнної доктрини українських націоналістів (Бедрій, 1983, с. 6).

Трибуною для публікації правових офіційних документів ОУН дуже часто виступали націоналістичні газети та журнали. Зокрема відозви і «звідомлення» на зразок: «Від генеральної Ради Легії Українських Націоналістів», «Від Конгресу Українських Націоналістів» публікувала «Розбудова Нації». Основні засади діяльності ОУН відобразилися в резолюціях – «Постанови Конгресу Українських Націоналістів» та «Витяг з устрою Організації Українських Націоналістів», опублікованих протягом лютого-травня 1929 р. у цьому ж виданні. Рішення та розпорядження Проводу ОУН тут подавалися під назвою «Офіційна частина». Так, зокрема під цією рубрикою була опублікована програма військового вишколу доросту націоналістичного руху ОУН. Отже, шлях організаційного оформлення та консолідації всіх ланок Організації прокладали правові офіційні документи як організуюча складова ОУН.

Висновки. Поданий перелік жанрів офіційних правових документів не можна вважати повним і остаточно визначеним. Традиційно офіційні документи набувають не тільки наукового значення, але й суто практичного. Тобто розглянувши документи із системи офіційних першоджерел ОУН, можемо стверджувати, що подальший процес вивчення діяльності самої організації стане більш чітким і точним. Характеризуючи правові документи українських націоналістів, можна сказати, що в більшості своїй це були відозви, маніфести, декларації, інструкції, аніж глобальні стратегічні програми. Процес документного «дозрівання» тривав аж до кінця 30-х рр. на фоні тоталітарних режимів. Як видно із

правових офіційних документів, сама організація створювалася як організація військовиків і головною її метою була боротьба за визволення свого народу. Підтвердженням цього є розроблення правил і декалогів, які стали обов'язковими для всього членства націоналістичної організації. Ці особливі документи мобілізували, підтримували дисципліну членів ОУН, виробляли ті моральні засади, які характерні для справжніх воїнів.

Перелік назв правових офіційних документів говорить про те, що організація намагалася бути доступною всім членам суспільства, але водночас документи були чітко сформульовані і передбачали обов'язковість виконання. Жанри самих документів також підтверджують глобальність організації і її можливість роботи на державному рівні.

Джерела та література

- Андрієвський, Д.** (1974). Обставини 30-х років і ПУН. *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен.
- Бедрій, А.** (1983). ОУН і УПА. *Визвольний шлях*, 1, 271–280.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови.* (2003). Київ; Ірпінь: Перун.
- Гаврилів, І.О.** (2017). *Військово-політична діяльність УВО-ОУН в боротьбі за Українську Державу (1920–1941 рр.)*. (Автореф. дис. ... д-ра іст. наук). Львів.
- Гаврилів, І.** (2014). До питання утворення Української повстанської армії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 24, 167–180. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uks_2014_24_15.
- Гаврилів, І.** (2019). *УВО-ОУН: в боротьбі за Українську Державу*. Львів: Левада.
- ДАЛО – Державний архів Львівської області.
- Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1: 1927–1930.* (2005). Київ: Вид-во ім. О. Теліги.
- ДСТУ 3017-95. Видання. Основні види. Терміни та визначення.* (1995). Київ: Держстандарт України.
- Кентій, А.** (2008). *Збройний чин Українських Націоналістів 1920–1956: історико-архівні нариси*. Київ.
- Книш, З.** (1951). *Дух що тіло ве до бою... Вінніпег. Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.* (2006). Львів.
- Мартинюк, М.** (1998). *Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1939)*. Львів.

- Мірчук, П.** (1968). *Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1: 1920–1939*. Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк: Українське видавництво.
- Новий тлумачний словник української мови.* (1998). Київ.
- ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр.* (1955). Б.м.
- Посівнич, М.** (2018). Зовнішня політика ОУН в 1929–1939 рр. *Місія України та національні інтереси в глобалізованому світі: візія націоналістів*: збірник мат. V Бандерівських читань (9.02.2018, м. Київ) (с. 87–122). Київ – Львів: Науково-дослідний інститут українознавства МОН України, недержавний аналітичний центр «Українські студії стратегічних досліджень».
- Постанови Великого Збору ОУН в ЗЧ ОУН.* (1955).
- Розбудова Нації: орган ПУН.* (1928–1934). Прага.
- Словник ініціативних слів.* (2000). Київ.
- Сурма: орган УВО.* (1927–1934). Каунас.
- ЦДАВОУ – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
- ЦДАГОУ – Центральний державний архів громадських об'єднань України.
- ЦДІАЛУ – Центральний державний історичний архів України, м. Львів.
- Wysocki, R.** (2003). *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939: Geneza, struktura, program, ideologia*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

References

- Andriievskiy, D.** (1974). *Obstavyny 30-kh rokov i PUN [Circumstances of the 30s and PUN]. Yevhen Konovalets ta yoho doba – Eugene Konovalets and his time*. Miunkhen [in Ukrainian].
- Bedriy, A.** (1983). *OUN i UPA [OUN and UPA]. Vyzvolnyi shliakh – The way of liberation*, 1, 271–280 [in Ukrainian].
- Velykyi tлумачnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. (2003). Kyiv; Irpin: Perun [in Ukrainian].
- Havryliv, I.O.** (2017). *Viiskovo-politychna diialnist UVO-OUN v borotbi za ukrainsku derzhavu (1920–1941 rr.) [Military-political activity of UVO-OUN in the struggle for the Ukrainian State (1920–1941)]*. (Extended abstract of Doctor's thesis). Lviv [in Ukrainian].
- Havryliv, I.** (2014). *Do pytannia utvorennia Ukrainiskoi povstanskoï armii [On the question of formation a Ukrainian insurgent army]. Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine:*

- cultural heritage, national consciousness, statehood*, 24, 167–180. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uks_2014_24_15 [in Ukrainian].
- Havryliv, I.** (2019). *UVO-OUN: v borotbi za Ukrainsku Derzhavu [UVO-OUN: in the struggle for the Ukrainian State]*. Lviv: Levada [in Ukrainian].
- DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archives of Lviv Region] [in Ukrainian].
- Dokumenty i materialy z istorii Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv. T. 1: 1927–1930 [Documents and materials on the history of the Organization of Ukrainian Nationalists. Vol. 1: 1927–1930]*. (2005). Kyiv: Vyd-vo im. O. Telihy [in Ukrainian].
- DSTU 3017-95. Vydannia. Osnovni vydy. Terminy ta vyznachennia [Edition. The main types. Terms and definitions]*. (1995). Kyiv: Derzhstandart Ukrainy [in Ukrainian].
- Kentii, A.** (2008). *Zbroinyi Chyn Ukrainskykh Natsionalistiv 1920–1956: istoriko-arkhivni narysy [Armed rank of Ukrainian Nationalists 1920–1956: Historical and archival essays]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Knysh, Z.** (1951). *Dukh shcho tilo rve do boiu... [The spirit that tears the body to battle...]*. Winnipeg [in Ukrainian].
- Konhres Ukrainskykh Natsionalistiv 1929 r. [Congress of Ukrainian Nationalists 1929]*. (2006). Lviv [in Ukrainian].
- Martyniuk, M.** (1998). *Ukrainski periodychni vydannia Zakhidnoi Ukrainy, krain Tsentralnoi ta Zakhidnoi Yevropy (1914–1939) [Ukrainian periodicals of Western Ukraine, Central and Western Europe (1914–1939)]*. Lviv [in Ukrainian].
- Mirchuk, P.** (1968). *Narys istorii Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv. T. 1: 1920–1939 [Essay on the history of UN organization. Vol. 1: 1920–1939]*. Munich; London; New York: Ukrainian Publishing House [in Ukrainian].
- Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [New explanatory dictionary of the Ukrainian language]*. (1998). Kyiv [in Ukrainian].
- OUN v svitli postanov Velykykh Zboriv, Konferentsii ta inshykh dokumentiv z borotby 1929–1955 rr. [The OUN in the light of the resolutions of the Great Assembly, Conferences and other documents on the struggle of 1929–1955]*. (1955). B.m. [in Ukrainian].
- Posivnych, M.** (2018). *Zovnishnia polityka OUN v 1929–1939 rr. [OUN foreign policy in 1929–1939]*. *Misiia Ukrainy ta natsionalni interesy v hlobalnomu sviti: vizii natsionalistiv: zbirnyk materialiv V Banderivskykh chytan (9.02.2018, m. Kyiv) – Mission of Ukraine and national interests in the globalized world: vision of nationalists: collection of materials of the V Bandera readings (February 9, 2018, Kyiv)* (pp. 87–22). Kyiv – Lviv: Research Institute of Ukrainian Studies

- of Ministry of Education and Science of Ukraine, Non-State Analytical Center "Ukrainian studios of Strategic Studies" [in Ukrainian].
- Postanovy Velykoho Zboru OUN v ZCh OUN [Resolutions of the Great OUN Assembly in the OUN Central Committee].* (1955). [in Ukrainian].
- Rozbudova Natsii: orhan PUN [Nation Building: PUN Administration].* (1928–1934). Praha [in Ukrainian].
- Slovník inštomovnykh sliv [Dictionary of foreign words].* (2000). Kyiv [in Ukrainian].
- Surma: orhan UVO [Trumpet: UVO Administration].* (1927–1934). Kaunas [in Ukrainian].
- TsDAVOU – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine] [in Ukrainian].
- TsDAHOU – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [The Central State Archive of Public Associations of Ukraine] [in Ukrainian].
- TsDIALU – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv [The Central State Historical Archive of Ukraine, Lviv] [in Ukrainian].
- Wysocki, R.** (2003). *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939: Geneza, struktura, program, ideologia [Organization of Ukrainian Nationalists in Poland during 1929–1939: Genesis, structure, program, ideology].* Lublin [in Polish].

*Стаття надійшла до редакції 17.08.2021 р.
Стаття рекомендована до друку 25.10.2021 р.*

УДК 94(477.83):334.738”19”
DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.242847

Оксана МЕДВІДЬ

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (oksana-medvid@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8777-9760>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-9444-2018>

Назар ЗАБОЛОЦЬКИЙ

здобувач інституту прокуратури та кримінальної юстиції, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 104Е, м. Харків, Україна, індекс 61023 (n.d.zabolotsky@nlu.edu.ua)

Бібліографічний опис статті: Медвідь, О., & Заблоцький, Н. (2021). Діяльність товариства «Сільський господар» на Дрогобиччині в 30-х рр. ХХ ст. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 8/50, 185–195. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.242847>.

**ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА «СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАР»
НА ДРОГОБИЧЧИНІ В 30-х рр. ХХ ст.**

Анотація. *Мета дослідження* – охарактеризувати діяльність українського кооперативного товариства «Сільський господар» на теренах Дрогобиччини в 30-х рр. ХХ ст., висвітлити його роль в економічному житті та господарській діяльності галицьких селян в умовах реалізації аграрної політики польської влади. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, системності, науковості, авторської об’єктивності, а також на використання загальнонаукових і спеціально-історичних методів. **Наукова новизна** полягає у дослідженні розвитку товариства «Сільський господар» на Дрогобиччині в 30-х рр. ХХ ст. **Висновки.** Агрономічне товариство «Сільський господар» активно діяло на Дрогобиччині в 30-х рр. ХХ ст. Товариство організувало курси передовиків, годівельно-ветеринарні курси, Хлібороб-

© Оксана Медвідь, Назар Заблоцький, 2021

ський вишкіл молоді, Секцію господинь та ін. Члени товариства займалися також дослідницькою роботою, а здобутки активно впроваджували на практиці. Праця «Сільського господаря» була спрямована на зміцнення українського села, професійне й агрономічне зростання галицьких селян, розвиток української кооперації у міжвоєнній Польщі.

Ключові слова: кооперативний рух; споживча кооперація; кредитна кооперація; «Сільський господар»; «Ревізійний Союз українських кооперативів»; В. Дидинський.

Oksana MEDVID

PhD (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (oksana-medvid@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8777-976>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-9444-2018>

Nazar ZABOLOTSKYI

External Doctoral Student of the Institute of Public Prosecution and Criminal Justice, Yaroslav Mudryi National Law University, 104E, Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine, postal code 61023 (n.d.zabolotskyy@nlu.edu.ua)

To cite this article: Medvid, O., & Zabolotskyy, N. (2021). Dіialnist tovarystva «Sil'skyi hospodar» na Drohobychchyni v 30-kh rr. XX st. [The activity of the Society "Sil'skyi Gospodar" ("A Farmer") in Drohobych in the 1930s]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 8/50, 185–195. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.242847> [in Ukrainian].

THE ACTIVITY OF THE SOCIETY "SILSKYI GOSPODAR" ("A FARMER") IN DROHOBYCH IN THE 1930s

Summary. *The purpose of the study is to characterize the activity of the Ukrainian cooperative society "Sil'skyi Gospodar" ("A Farmer") in Drohobych in the 1930s, to highlight its role in the economic life and activities of Galician peasants in the implementation of agricultural policy of the Polish government. The research methodology is based on the principles of historicism, systematicity, scientificity, authorial objec-*

tivity, as well as the use of general scientific and special historical methods. **The scientific novelty** lies in the study of the development of the society "Silskyi Gospodar" ("A Farmer") in Drohobych in the 1930s. **Conclusions.** Agronomic society "Silskyi Gospodar" ("A Farmer") was active in Drohobych in the second half of the twentieth century. The society organized courses of leaders, feeding and veterinary courses, Agricultural training of youth, a section of housewives, etc. The members of the society were also engaged in research work, and the achievements were actively implemented in practice. The work of "Silskyi Gospodar" ("A Farmer") was aimed at strengthening the Ukrainian countryside, professional and agronomic growth of Galician peasants, the development of Ukrainian cooperation in the interwar Poland.

Key words: cooperative movement; consumer cooperative; credit cooperative; "Silskyi Gospodar" ("A Farmer"); "Auditing Union of Ukrainian cooperatives"; V. Didynskyi.

Постановка проблеми. На сучасному етапі Україна намагається подолати економічну відсталість від провідних європейських держав. Для розуміння теперішніх економічних реалій цінний досвід кооперативних установ українців у міжвоєнній Польщі, адже однією зі складових політичної самостійності є економічна самодостатність. Активний учасник кооперативного руху Галичини 1920–1930-х рр. А. Жук у своїх виступах зазначав: «Кооперативний рух, виникаючи з причин економічних і соціальних, з природи річі має і мусить мати характер боротьби національної, боротьби за самостійне національне існування» (Жук, 1935).

У 20–30-х рр. ХХ ст. феноменом господарської активності українців у складі Польської держави була кооперація. Вона намагалася сприяти розв'язанню економічних та господарських питань українського населення Польщі. Чільне місце серед українських кооперативів Галичини займало товариство «Сільський господар», яке відновило діяльність наприкінці 1920 р. і мало на меті захищати економічні інтереси українців.

Аналіз останніх досліджень. У 1920–1930-х рр. з'явилися праці вітчизняних дослідників про економічне життя Східної Галичини. Значну цінність мають збірники статей «Крайове господарське товариство «Сільський господар» у Львові 1899–1944 рр.». Значний внесок у вивчення діяльності товариства «Сільський господар» здійснили члени цієї організації Є. Храпливий, Ю. Пав-

ликовський, В. Домницький та ін. Зокрема, Є. Храпливий охарактеризував 40-літній період діяльності товариства. Ю. Павликовський наголошував, що «Сільський господар» надавав фінансову та господарську допомогу українським селянам, культурним і громадським організаціям. Він стверджував, що кооперація «є однією з віток життя – змагань українського народу» (Павликовський, 1934). Директор українського Кооперативного ліцею Ревізійного союзу українських кооперативів у Львові, науковець І. Витанович у монографії «Історія українського кооперативного руху» проаналізував діяльність кооперативних установ Східної Галичини і зауважив, що кооперація «допомагала зміцнити здоровий патріотизм населення, збагатила його реальнішим змістом» (Витанович, 1964, с. 480–481). А. Жук у праці «Українська кооперація в Польщі» охарактеризував роль західноукраїнських кооперативних установ у справі економічного самозахисту українського населення (Жук, 1935). Значний матеріал про розвиток української кооперації на Дрогобиччині у міжвоєнний період і діяльність товариства «Сільський господар» міститься у збірнику «Дрогобиччина – земля Івана Франка».

З проголошенням незалежності України активізувалися дослідження українських істориків з проблем не лише політичної боротьби, а й економічної самоорганізації галичан у міжвоєнний період. У колективних монографіях «Історія кооперативного руху», «Історія споживчої кооперації України», «Українські кооператори», а також у працях дослідників С. Гелея (2016), В. Плюсюка (1998), З. Струка (2000), Р. Матейка (2001) та інших поруч з аналізом кооперативного руху на західноукраїнських землях побіжно характеризується діяльність товариства «Сільський господар» на Дрогобиччині.

Мета статті – охарактеризувати діяльність українського кооперативного товариства «Сільський господар» на теренах Дрогобиччини в 30-х рр. ХХ ст., висвітлити його роль в економічному житті та господарській діяльності галицьких селян в умовах реалізації аграрної політики польської влади.

Реалізація поставленої мети передбачає розв’язання таких **завдань**:

– проаналізувати діяльність товариства «Сільський господар» на Дрогобиччині у 30-х рр. ХХ ст.;

- розкрити значення товариства «Сільський господар» для західноукраїнської кооперації;
- дослідити основні напрями діяльності агрономічного товариства на Дрогобиччині;
- показати вплив сільськогосподарської кооперації на економічне становище галичан у міжвоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Після завершення Першої світової війни та визвольних змагань українців Східна Галичина ввійшла до складу Польщі. Постала потреба відбудови краю. Визначальним чинником розвитку сільського господарства було територіальне і господарське самоврядування. Наприкінці 1920 р. польська влада дозволила відновити діяльність товариства «Сільський господар» у Львові. Але фактичне відновлення діяльності товариства відбулося у 1927 р. з ініціативи Спілки українських агрономів (Гелей, 2016).

Товариство «Сільський господар» представляло інтереси українських селян на практичному та теоретичному рівні. У 30-х рр. ХХ ст. керівництво товариства «Сільський господар» намагалося використовувати всі можливості для піднесення господарсько-культурного рівня українського села, активізувало відносини з органами самоврядування і польськими товариствами сільського господарства. «Сільський господар» постійно домагався, щоб у бюджетах громад були спеціальні позиції щодо піднесення культури сільського господарства через гуртки товариства (Коберський, 1939).

У 1933 р. товариство «Сільський господар» мало 81 філію, з них 27 у Львівському воєводстві. У 30-х рр. активно діяла Дрогобицька філія товариства «Сільський господар», яка нараховувала майже 30 гуртків у всіх селах повіту (Витанович, 1964). Головою філії товариства в Дрогобичі був інженер Володимир Дидинський, заступником – о. Григорій Канда. Агрономом у 1934 р. був призначений Макар Каплистий.

Для популяризації роботи «Сільського господаря» по селах Дрогобиччини проводилася активна культурно-освітня, господарсько-кооперативна і політична співпраця з «Просвітою», «Рідною школою», Повітовим союзом кооперативним та іншими громадськими організаціями.

Керівництво «Сільського господаря» знаходило компроміс з польською адміністрацією. Це давало змогу організувати свою діяльність на рівні з іншими агрономічними організаціями. Зокрема, керівництво Дрогобицької філії постійно здійснювало поїздки по селах повіту і створювало свої гуртки навіть у тих населених пунктах, де вже були польські, такі як «Кулко Рольніче», «Пшиспособене Рольніче», «Коло Господинь Вейських» (Каплистий, 1993).

З ініціативи Є. Храпливого при товаристві «Сільський господар» було створено Хліборобський вишкіл молоді – організацію, яка мала компенсувати брак сільськогосподарських шкіл для українців Галичини. За допомогою агрономів опрацьовано програму, яка була видана підручником під назвою. «Як працювати у Хліборобському Вишколі Молоді». Для здійснення навчання молодь віком 12–18 років об'єднувалася у гуртки, які працювали під керівництвом інструкторів. Восени і взимку проводили теоретичні навчання на курсах, а навесні та влітку курсанти проходили практичне навчання у батьківських господарствах (Коберський, 1939).

Хліборобський вишкіл молоді на Дрогобиччині почав працювати у 1935 р. В. Дидинський активно сприяв розвитку освіти серед дрогобицької молоді і виділив 700 злотих на цю роботу. Організацію курсів та гуртків серед молоді займалися агроном Макар Каплистий та Мирослав Куйдич. На той час М. Куйдич був помічником організатора «Просвіти», добре знав села регіону, а також багатьох активних хлопців та дівчат.

Щоб дати можливість майбутнім змагунам (членам гуртків) і передовикам (інструкторам) підготуватися до весняних польових робіт, було проведено курс передовиків з ближніх сіл – Раневичі, Лішня, Модричі, Гаї. З кожного села мало прийти по два передовики, але з Гаїв прийшли чотири. Загалом у цих курсах, що тривали 10 днів, взяли участь 14 осіб. Після завершення навчання передовиків у селах Дрогобицького повіту проведено курси для змагунів та перші організаційні зібрання гуртків (Каплистий, 1993).

Упродовж 1936 р. Християнський вишкіл молоді провів на Дрогобиччині десятки курсів для змагунів і два курси для передовиків. Цього ж року філія «Сільського господаря» організувала для дрогобицьких міщан два курси городничо-садівничих.

У 1938 р. Дрогобицька філія товариства «Сільський господар» взяла участь комісії «Пшиспособена Рольнічого». Головою

цієї комісії був директор польської гімназії Каньовський, його заступником – Г. Когут. Передбачалися змагання між українськими та польськими передовиками. Такі акції відбулися у Найдорфі (Нове Село) – це мав бути найкращий польський осередок, у Трускавці та Гаях, де були кращі українські гуртки. Українська молодь показала кращу організацію та вміння роботи в полі. Тому Каньовський, який не приховував свого шовінізму, відмовився їхати на останні зустрічі передовиків. На закінчення змагань заключне слово проголошував Г. Когут. Це була єдина відправа українських і польських передовиків, де панувала українська мова (Каплистий, 1993).

Згодом було вирішено розширити працю Християнського вишколу молоді до 50 гуртків, організувати повітову виставку та видати свідоцтва-дипломи. Це не викликало жодних труднощів, оскільки у гуртках панувала зовнішня та внутрішня дисципліна, що подобалося і молоді, і батькам. Запровадження в роботі Християнського вишколу молоді дисципліни, а згодом і самодисципліни забезпечило успіх у цій справі.

Одночасно йшла підготовка до годівельно-ветеринарного курсу, який зголосився проводити ветеринарний лікар Дрогобича Чубатий. Програма цього курсу була підготовлена керівництвом товариства у Львові та розрахована на чотири тижні навчання. Але Чубатий наполягав, щоб теоретичне навчання завершилося протягом двох тижнів. Він стверджував, що «Селянинові не треба багато говорити, але треба все показувати, а при показі пояснювати» (Каплистий, 1993). Практичні заняття з ветеринарії проходили на найвищому рівні. Лікар Чубатий мав не лише все потрібне обладнання, але і бойню, де показував на живих тваринах різні експерименти, хвороби, практичні вправи. Цей курс відвідали 40 осіб з близьких до Дрогобича сіл.

При товаристві «Сільський господар» були створені також Секції годівлі та охорони сільськогосподарських тварин, які тоді називалися «допорогові фонди». У 20–30-х рр. такі «допомогові фонди» проводилися силами селян без належного контролю та фахової допомоги.

У 1936 р. було створено Дрогобицьку Секцію годівлі та охорони сільськогосподарських тварин, очолити яку запропонували лікарю Чубатому, та він відмовився, мотивуючи віком та

станом здоров'я. Головою Секції став ветеринар Дмитро Шевчук. Оскільки платня за цю роботу була невисока, то новому ветлікарю дозволено було мати ще й приватну практику.

Д. Шевчук активно приступив до організації Секції. За два роки роботи ця Секція налічувала до 2500 голів худоби, оцінна вартість яких становила до 300 тис. злотих. Також у 1938 р. селянам було виплачено до 6500 злотих компенсації за дорізану чи загиблу худобу (Каплистий, 1993). Секція годівлі та охорони сільськогосподарських тварин в Дрогобицькому повіті була однією з найкращих в Галичині (Храпливий, 1939).

Восени 1936 р. при Дрогобицькій філії «Сільського господаря» було організовано Секцію господинь. Її очолила дружина секретаря філії, вчителька Стефанія Когут. Значну увагу вона приділила створенню осередків Секції Господинь у Дрогобицькому повіті. Згодом було організовано близько двадцяти десятків секцій в різних селах при гуртках «Сільського господаря». Тоді ж виникла необхідність мати інструктора для контролю роботи секцій. На цю посаду було запрошено працівницю вчительської семінарії Лесю Гриник. Вона прослухала спеціальний курс інструкторок Секцій господинь у Львові. Доповнення педагогічної освіти фаховими знаннями допомогло Л. Гриник стати дійсно цінною працівницею серед сільського жіноцтва. Ідейність, молодечий запал, бажання більше навчитися і краще пізнати потреби селянки неабияк вплинули на роботу Секції господинь. Згодом на допомогу Л. Гриник було запрошено безробітну вчительку з Гаїв Анну Скоропад (Храпливий, 1939).

Слід зауважити, що філія Секції господинь у Дрогобичі працювала систематично і за планом. На курсах селянок навчали прибирати та прикрашати помешкання, варити, пекти, вирощувати городину, консервувати овочі та фрукти, шити, вишивати, плести потрібні у господарстві речі, доглядати птицю та домашніх тварин, вигідно збувати надлишки домашніх продуктів.

У 1938 р. головою Секції господинь була обрана Меланія Витвицька. Систематична практична і теоретична праця поширилась, зросла чисельність членів Секції. Тому філія «Сільського господаря» запросила на роботу на осінь-зиму 1938–1939 рр. ще й третю інструкторку для шиття, крою і ручних робіт. Всі три інструкторки проводили курси варення, печення, крою, шиття, руч-

них робіт по селах без перерви впродовж осені-зими. Особливо добре був проведений курс у Гаях. На закінчення курсів учасниці представляли мистецтво варення і печення на красиво прибраних столах під час багатой вечері, а шиття, крій та ручні ви­робы можна було оглянути в сусідній кімнаті.

У 1939 р. Секція господинь на Дрогобиччині мала 26 гуртків з 1076 членкинями. Організаційна, навчальна, виховна і господарсько-практична праця залишила глибокий слід серед жіноцтва.

Висновки. Агрономічне товариство «Сільський господар» активно діяло на Дрогобиччині в другій 30-х рр. ХХ ст. Товариство організувало курси передовиків, годівельно-ветеринарні курси, Хліборобський вишкіл молоді, Секцію господинь та ін. Члени товариства займалися також дослідницькою роботою, а здобутки активно впроваджували на практиці.

Праця «Сільського господаря» була спрямована на зміцнення українського села, професійне та агрономічне зростання галицьких селян, розвиток української кооперації у міжвоєнній Польщі.

Джерела та література

- Бабенко, С., Галюк, В., Гелей, С. та ін. (1995). *Історія кооперативного руху*. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Витанович, І. (1964). *Історія українського кооперативного руху*. Нью-Йорк: Товариство українських кооператорів.
- Гелей, С. (2011). *Від національної ідеї до державності: вибрані статті з історії України, політології, теорії та історії кооперації*. Львів: Вид-во Львівської комерційної академії.
- Гелей, С. (2016). *Про ідеї, героїв і політику: вибрані статті та повідомлення*. Львів: Вид-во Львівського торг.-економ. ун-ту.
- Гелей, С. (Ред.). (1999). *Українські кооператори* (Т. 1–2). Львів: Коопосвіта.
- Жук, А. (1935). *Українська кооперація в Польщі*. Львів: Накладом автора.
- Каплистий, М. (1993). Праця філії т-ва «Сільський господар» у Дрогобиччині 1934/39 роках. *Дрогобиччина – земля Івана Франка* (Т. 1, с. 515–535). Дрогобич: Бескид.
- Коберський, К. (1939). *Буквар кооперації: для вжитку самоосвітників, кооперативних курсів, вишколу хліборобської молоді*. Львів.
- Крайове господарське товариство «Сільський господар» у Львові 1899–1944 рр.* (1970). Нью-Йорк: [Б.в.].
- Левицький, К. (1934, 14 жовтня). Наша ошадність і господарність. *Господарсько-кооперативний часопис* (с. 4). Львів.

- Матейко, Р.** (2001). Віхи історії українського кооперативного молочарства. *Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти*, 2, 159–163. Львів.
- Павликовський, Ю.** (1934). На профілях етапів кооперативної думки і чину. *Кооперативна республіка* (Ч. 1).
- Плисюк, В.** (1998). Західноукраїнське молочарство у міжвоєнний період. *Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти*, 1, 72–85. Львів.
- Савчук, Б.** (1999). *Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX ст. – кінець 30-х років XX ст.)*. Івано-Франківськ: Плай.
- Струк, З.** (2000). *Діяльність українських кооперативів у Західній Україні (1921–1939 рр.)*. Львів: ВЦ Львів. ун-ту.
- Храпливий, Є.** (1939). *Сорок літ праці Краєвого господарського товариства «Сільський господар» у Львові*. Львів: Накладом товариства «Сільський господар» у Львові.

References

- Babenko, S., Haliuk, V., Helei, S., et al.** (1995). *Istoriia kooperatyvnoho rukhu [History of the cooperative movement]*. Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Vytanovych, I.** (1964). *Istoriia ukrainskoho kooperatyvnoho rukhu [History of the Ukrainian cooperative movement]*. Niu-York: Tovarystvo ukrain-skykh kooperativiv [in Ukrainian].
- Helei, S.** (2011). *Vid natsionalnoi idei do derzhavnosti: vybrani statii z istorii Ukrainy, politolohii, teorii ta istorii kooperatsii [From national idea to statehood: selected articles on the history of Ukraine, political science, theory and history of cooperation]*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi komertsiiinoi akademii [in Ukrainian].
- Helei, S.** (2016). *Pro idei, heroiv i polityku: vybrani statii ta povidomlennia [About ideas, heroes and politics: selected articles and messages]*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho un-tu [in Ukrainian].
- Helei, S.** (Ed.). (1999). *Ukrainski kooperatory [Ukrainian co-operators]*. (Vols. 1–2). Lviv: Kooposvita [in Ukrainian].
- Zhuk, A.** (1935). *Ukrainska kooperatsiia v Polshchi [Ukrainian Cooperation in Poland]*. Lviv: Nakladom avtora [in Ukrainian].
- Kaplysty, M.** (1993). Pratsia filii t-va «Sil'skyi hospodar» u Drohobychchyni 1934/39 rokakh [The work of the branch of T-a "Rural Master" in Drohobych region in 1934/39]. *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka – Drohobych region is the land of Ivan Franko* (Vol. 1, pp. 515–535). Drohobych: Beskyd [in Ukrainian].

- Koberskyi, K.** (1939). *Bukvar kooperatsii: dlia vzhytku samoosvitnykiv, kooperatyvnykh kursiv, vyshkolu khliborobskoi molodi* [Bukhar cooperation: for the use of self-educators, cooperative courses, training of farming youth]. Lviv [in Ukrainian].
- Kraiive hospodarske tovarystvo «Sil'skyi hospodar» u Lvovi 1899–1944 rr.* [Regional Economic Society "Rural Master" in Lviv 1899–1944 biennium]. (1970). Niu-York: [B.v.] [in Ukrainian].
- Levytskyi, K.** (1934, October 14). *Nasha oshchadnist i hospodarnist* [Our savings and farming]. *Hospodarsko-kooperatyvnyi chasopys – Economic and cooperative magazine* (p. 4). Lviv [in Ukrainian].
- Mateiko, R.** (2001). *Vikhy istorii ukrainskoho kooperatyvnoho molocharstva* [Milestones in the history of Ukrainian cooperative dairy farming]. *Ukrainska kooperatsiia: istorychni ta sotsialno-ekonomichni aspekty – Ukrainian cooperation: historical and socio-economic aspects*, 2, 159–163. Lviv [in Ukrainian].
- Pavlykovskiy, Yu.** (1934). *Na profiliakh etapiv kooperatyvnoi dumky i chynu* [On the profiles of the stages of cooperative thought and rank]. *Kooperatyvna respublika – Cooperative republic* (Vol. 1) [in Ukrainian].
- Plysiuk, V.** (1998). *Zakhidnoukrainske molocharstvo u mizhvoiennyi period* [Western Ukrainian dairy farming in the interwar period]. *Ukrainska kooperatsiia: istorychni ta sotsialno-ekonomichni aspekty – Ukrainian cooperation: historical and socio-economic aspects*, 1, 72–85. Lviv [in Ukrainian].
- Savchuk, B.** (1999). *Prosvitnytska ta sotsialno-ekonomichna diialnist ukrain-skykh hromadskykh tovarystv u Halychyni (ostannia tretyna XIX st. – kinets 30-kh rokiv XX st.)* [Educational and socio-economic activity of Ukrainian public societies in Galicia (the last third of the nineteenth century – late 30's of the twentieth century)]. Ivano-Frankivsk: Plai [in Ukrainian].
- Struk, Z.** (2000). *Diialnist ukrainskykh kooperatyviv u Zakhidnii Ukraini (1921–1939 rr.)* [Activities of Ukrainian cooperatives in Western Ukraine (1921–1939 biennium)]. Lviv: VTs Lviv. un-tu [in Ukrainian].
- Khraplyvyyi, Ye.** (1939). *Sorok lit pratsi Kraievoho hospodarskoho tovarystva «Sil'skyi hospodar» u Lvovi* [Forty years of work of the Krayiv Economic Society "Rural Master" in Lviv]. Lviv: Nakladom tovarystva «Sil'skyi hospodar» u Lvovi [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.09.2021 р.
Стаття рекомендована до друку 21.10.2021 р.

УДК 069(477.82)

DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.239205

Тарас ВЕРБА

аспірант кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності, Волинський національний університет імені Лесі Українки, пр. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, індекс 43025 (tarasverba@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3271-3131>

Бібліографічний опис статті: Верба, Т. (2021). Формування фондів Волинського музею (за матеріалами періодичного видання «Wołyń» 1933–1939 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 8/50, 196–214. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.239205>.

ФОРМУВАННЯ ФОНДІВ ВОЛИНСЬКОГО МУЗЕЮ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕРІОДИЧНОГО ВИДАННЯ «WOŁYŃ» 1933–1939 рр.)

Анотація. *Мета дослідження* – за матеріалами тижневика «Wołyń» (1933–1939) простежити процес розширення фондів колекцій Волинського музею; з'ясувати рівень зацікавленості громадськості музеєм та збереженням культурної спадщини у міжвоєнний період. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму та об'єктивності. Оскільки джерельну базу дослідження склали публікації періодичної преси, то застосовано методи критичного аналізу і типологізації. **Наукова новизна:** вперше проаналізовано матеріали тижневика «Wołyń» для вивчення процесів формування фондів Волинського музею у Луцьку міжвоєнного періоду. Це дало змогу значною мірою поглибити знання про період становлення установи, шляхи і способи поповнення музейного зібрання у 1933–1939 рр. **Висновки і перспективи подальших досліджень.** Аналіз матеріалів, опублікованих у тижневика «Wołyń» за 1933–1939 рр., показав, що Волинський музей за цей період значно розширив та урізноманітнив свою збірку. Багато у чому це стало можливим завдяки свідомій та

© Тарас Верба, 2021

активній громадянській позиції мешканців Польщі. За короткий період меценати, пересічні громадяни, державні і громадські діячі допомогли музею набутти значні колекції предметів археології, етнографії та пам'яток природи. Також у досліджуваний період до фондів музею надійшла низка цінних монетних скарбів, що зробило нумізматичну колекцію закладу однією з найбільших у Польщі. Зважаючи на те, що частина облікової документації та речового фонду музею були втрачені у ході Другої світової війни, поглиблений аналіз інформації з періодичної преси може стати основою для майбутніх досліджень щодо масштабів втрат предметного фонду музею. Це, зі свого боку, визначає перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: Волинський музей; музейні фонди; періодична преса; археологія; етнографія.

Taras VERBA

Postgraduate Student at the Department of Museology, Monumental Studies and Information and Analytical Activities, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13, Volia Ave., Lutsk, Ukraine, postal code 43025 (tarasverba@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3271-3131>

To cite this article: Verba, T. (2021). Formuvannia fondiv Volynskoho muzeiu (za materialamy periodychnoho vydannia «Wołyń» 1933–1939 rr.) [Formation of the Volyn museum collection (on the periodical newspaper's "Volyn" materials 1933–1939)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 8/50, 196–214. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.239205> [in Ukrainian].

FORMATION OF THE VOLYN MUSEUM COLLECTION (ON THE PERIODICAL NEWSPAPER'S "VOLYN" MATERIALS 1933–1939)

Summary. *The purpose of the research is to trace the process of the Volyn Museum collections expanding based on the weekly newspaper's "Volyn" materials (1933–1939); to find out the level of public interest in the museum and the preservation of cultural heritage during the interwar period. The research methodology is based on the prin-*

principles of historicism and objectivity. Since the source base of the research was the publications in periodical literature, the methods of critical analysis and typology were used. **Scientific novelty:** for the first time the materials of the weekly newspaper "Volyn" were analyzed to study the processes of the Volyn Museum's collection formation during the interwar period in Lutsk. It has allowed to deepen the knowledge about the period of institution formation, the ways and methods of the museum collection replenishment in 1933–1939. **Conclusions and aspects for the further researches.** An analysis of the materials published in the weekly newspaper "Volyn" from 1933 to 1939 showed that the Volyn Museum greatly expanded and diversified its collection during this period. It was largely due to the conscious and active civil position of Poland population. It can be argued that the interwar years were a period when a donations of various artifacts to the Volyn Museum increased. For a short period of time, patrons, statesmen, public figures and ordinary citizens have helped the museum to acquire significant collections of archeological, ethnographic, and natural monuments. Besides during the period under study, the museum received valuable coin treasures, which made the numismatic collection of this institution one of the largest in Poland. Considering that some accounting records and inventory were lost during World War II, an in-depth analysis of periodical literature's information could be a field for future research of the museum collection losses. It determines the aspects for further research.

Key words: Volyn museum; museum collection; periodical literature; archeology; ethnography.

Постановка проблеми. Волинський музей у міжвоєнний період був одним із головних центрів культурного життя регіону, відомим у наукових колах усієї Польщі. З часу заснування заклад набув значну кількісно та якісно вагому збірку музейних предметів, що сформувалася завдяки науковим експедиціям, закупкам та даруванням. За допомогою широкого кола писемних джерел (наукових розвідок співробітників, звітної та облікової документації установи), що введені до наукового обігу, можна простежити походження та спосіб набуття більшості музейних предметів. Однак частина інвентарних книг і речового фонду були втрачені у роки Другої світової війни. Для відновлення достовірної інформації про формування музейного зібрання та його якісний склад можна використати періодичну пресу міжвоєнних років, яка досі не знайшла широкого висвітлення серед

дослідників. Саме тому в публікації здійснено спробу проаналізувати матеріали авторитетного тижневика «Wołyń», який активно висвітлював культурне та суспільне життя краю, та на їх основі простежено процес формування фондів Волинського музею упродовж 1933–1939 рр.

Методологія дослідження базується на принципах історизму та об'єктивності. Оскільки джерельну базу дослідження склали публікації періодичної преси, то застосовано методи критичного аналізу і типологізації. Структуру дослідження розроблено за тематичним принципом. В окремих тематичних блоках розглянуто формування основних фондових груп, а також виділено згадки про меценатів та організації, які передавали музею різнопланові колекції і на яких акцентували особливу увагу автори видання.

Наукова новизна. Вперше проаналізовано матеріали тижневика «Wołyń» для вивчення процесів формування фондів Волинського музею у Луцьку міжвоєнних років. Це дало змогу значною мірою поглибити знання про період становлення установи та шляхи і способи поповнення музейного зібрання у 1933–1939 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія накопичення фондових матеріалів Волинського музею у 1920–1930-і рр. стала темою досліджень низки сучасних вітчизняних учених. Загальні питання формування фондів музею розглядали у своїх працях Є. Ковальчук (2014), А. Силюк (2006/2007), Л. Потапчук (2005). Заснування художньої збірки дослідив у дисертаційному дослідженні Д. Зінько (2016). Історію етнографічної збірки музею детально висвітлила Л. Мірошніченко-Гусак (2019). Окремі аспекти проблеми проаналізовані у публікаціях В. Надольської (2012), Н. Кінд-Войтюк (2008, 2009). Заслуга введення до наукового обігу внутрішньої документації та інвентарних книг музею 1930-х рр. належить Н. Пушкар (Пушкар & Несторук, 2014). Однак у роботах названих учених лише фрагментарно розглянуто матеріали періодичної преси міжвоєнного періоду, які дають широке поле для подальших досліджень та висновків.

Мета статті – за матеріалами тижневика «Wołyń» (1933–1939) простежити процес формування фондових колекцій Волинського музею; розкрити роль громадськості у збереженні культур-

ної спадщини в міжвоєнний період; висвітлити окремі аспекти діяльності Волинського музею, що розкриваються на сторінках видання.

Виклад основного матеріалу. В культурному та науковому житті міжвоєнного Луцька вагоме місце посідав Волинський музей, відкритий завдяки старанням Волинського товариства краєзнавців (далі – ВТК). Значна збиральницька, наукова й експозиційна діяльність закладу швидко привернула увагу громадськості та передовсім місцевої інтелектуальної еліти. Музейники постійно займалися популяризацією фондів матеріалів, публікуючи статті та повідомлення у періодичній пресі, що давало додатковий поштовх для розуміння суспільством важливості збереження матеріального спадку минулого. Активна робота Волинського музею сприяла тому, що в 1920–1930-х рр. у пресі з'являлися систематичні згадки про заклад та його діяльність. Одним із таких періодичних видань став регіональний польськомовний тижневик «Wołyń», який був заснований Волинським видавничим товариством та виходив протягом 1933–1939 рр. Центральний офіс видання розташовувався у Луцьку на вул. Пілсудського. Його представництва також були у Ковелі, Дубно, Кременці, Рівному та Сарнах. У тижневику висвітлювалося суспільне, політичне та господарське життя краю. Окрім статей на важливу та актуальну тематику, у розділі «Kronika» вміщувалися повідомлення про останні новини у галузі громадського та культурного життя. Саме у цій частині видання часто подавалася інформація про музей, його нові надбання, цікаві знахідки. Окрім того, у тижневику «Wołyń» у різний час було вміщено кілька повноцінних статей та інтерв'ю, що стосувалися теми дослідження.

Першою згадкою про Волинський музей стало повідомлення під назвою «Hołny dar», яке стосувалося нових фондів надходжень. Згідно з публікацією, уродженець містечка Демидівка Адам Волянський передав із власної колекції декілька стародруків XVIII ст., які він вивіз до Кракова у 1917 р. Книги були видрукувані Домініканським орденом у Луцьку і стосувалися церковно-освітньої тематики. Загалом колекція А. Волянського нараховувала понад 8 тисяч предметів старовини, більшість з яких були втрачені в ході польсько-радянської війни 1919–1920 рр. («Hołny dar», 1933, s. 4).

Значну увагу автори повідомлень тижневика приділяли артефактам, переданим політиками, суспільними діячами та відомими людьми. Особливо часто згадувалося ім'я волинського віцевоєводи Миколая Годлевського, який разом зі своєю дружиною виступали активними дарувальниками. Колекції, передані ними, нараховували десятки різнопланових предметів. Серед них були бронзові натільні іконки, срібні католицькі вотиви, церковні меблі XIX ст., шляхетський патент роду Порай-Рачковських, бронзова медаль з Єгипту, світлини із зображенням луцьких костелів, значна кількість предметів археології та кілька десятків традиційних гончарних виробів («Z Muzeum Wołyńskiego», 1933, Nr. 28, s. 7; 1933, Nr. 33, s. 7; 1933, Nr. 39, s. 7; 1933, Nr. 44, s. 7; 1933, Nr. 47, s. 7). Музею М. Годлевський також передав чимало монет, серед яких – денарій імператора Коммода та 5 злотих 1841 р. Для музейної бібліотеки віцевоєвода передав 6 примірників часопису «Ateneum polskie» («Z Muzeum Wołyńskiego», 1934, Nr. 10, s. 8). Дружина М. Годлевського була поціновувачкою традиційної народної культури і захоплювалася живописом. Вона подарувала музею серію зображень волинських селян з с. Моквин, а також народний одяг та посуд. («Z Muzeum Wołyńskiego», 1933, Nr. 37, s. 8; 1933, Nr. 38, s. 7; 1933, Nr. 33, s. 7). Особливо високо оцінили тогочасні журналісти картину із зображенням інтер'єру селянської хати авторства самої меценатки («Z Muzeum Wołyńskiego», 1934, Nr. 7, s. 11).

Подружжя Годлевських мало також власну збірку предметів старовини, частина якої тимчасово зберігалася у Волинському музеї. В одному з випусків тижневика згадується, що М. Годлевський передав до музею як депозит три медалі з Іспанії та Російської імперії («Z Muzeum Wołyńskiego», 1933, Nr. 31, s. 8). Дещо пізніше депозит був доповнений книгою «Historja Zaturzec» авторства Владислава Липинського 1927 р. видання («Z Muzeum Wołyńskiego», 1933, Nr. 44, s. 7). Варто відзначити, що депозит передбачав тимчасове розміщення приватних колекцій чи окремих предметів в експозиціях музеїв. Така форма співпраці між меценатами і музеями була популярною у міжвоєнні роки, оскільки давала змогу популяризувати та представляти громадськості приватні збірки.

Президент міста Луцьк Адольф Беднарський теж був відомим меценатом. Його вклад у розвиток музею важко переоцінити, адже він регулярно передавав до збірки установи рідкісну літературу й антикварні речі. У 1933 р. А. Беднарський подарував двотомник «*Comment reconnaitre les porcelaines et les faïences*», присвячений порцеляновим та фаянсовим виробам, а також книгу «*Medale Polskie*» авторства Мар'яна Гумовського («*Z Muzeum Wołyńskiego*», 1933, Nr. 38, s. 7). Ще одне з повідомлень тижневика містило інформацію про передання очільником Луцька до фондів музею порцелянної фігурки грузинки, виготовленої на заводі Гардвера, глиняної турецької люльки та серії викопних мушель. Тоді ж як депозит від А. Бернадського надійшло кілька десятків решток тварин тріасового періоду, («*Z Muzeum Wołyńskiego*», 1933, Nr. 44, s. 7). Наступного року вказаний депозит перейшов у власність музею («*Z Muzeum Wołyńskiego*», 1934, Nr. 25, s. 7). У 1934 р. А. Беднарський передав у фонди установи нумізматичну колекцію XVI–XVII ст. та дві античні бронзові монети, виявлені неподалік Луцька, а до музейної бібліотеки – примірник журналу «*Zapiski numizmatyczne*» 1928 р. («*Z Muzeum Wołyńskiego*», 1934, Nr. 30, s. 7). Фонди музею поповнила й цікава колекція солом'яних артефактів з Японії, яку А. Бернадський зібрав, намагаючись не відставати від тогочасної моди на все, пов'язане із Далеким Сходом («*Z Muzeum Wołyńskiego*», 1934, Nr. 36, s. 7).

Найвпливовіша людина тогочасної Волині – воєвода Г. Юзефський, теж не стояв осторонь культурного життя краю і, як мінімум, один раз став дарувальником для музею. У 1934 р. він збагатив фонди старою печаткою Волинського воєводства та олійним портретом учасника повстання 1794 р. полковника Йозефа Джевецького XIX ст. («*Z Muzeum Wołyńskiego*», 1934, Nr. 36, s. 7).

Кілька разів у виданні згадувалося ім'я Франка Саверія, посла Великої Британії у Речі Посполитій. Він поповнив фонди та музейну бібліотеку кількома цінними речами, зокрема книгою «*Mowa X. Kaspra Kolumna Cleciszewskiego biskupa Luckiego i Zytomierskiego miana przy konseracji Kosciola Beresteckiego XX Trynitarzow dnia 5 maja 1801 r.*» («*Z Muzeum Wołyńskiego*», 1934, Nr. 52, s. 8).

Ще одним помітним меценатом музею був засновник луцької броварні та майбутній член Волинського товариства приятелів

наук (ВТПН) Вацлав Земан. Його пивоварня розміщувалася поруч із багатощаровою пам'яткою археології. Під час господарських робіт працівники часто виявляли старожитності, зокрема численні крем'яні знаряддя праці періоду неоліту, а також побутові речі раннього нового часу, які пізніше надходили до музею («Z Muzeum Wołyńskiego», 1933, Nr. 52, s. 3). Також В. Земан передав у фонди шаблю наполеонівських військ, викопану біля с. Дермань перед Першою світовою війною («Z Muzeum Wołyńskiego», 1933, Nr. 55, s. 7).

Особливе місце у тижневику займали повідомлення про ВТК та учасників історико-краєзнавчого руху, які гуртувалися навколо нього. Члени товариства активно передавали різні предмети до фондів музею. В одному з номерів часопису зазначалося, що Костопільський осередок ВТК подарував музею кам'яну могильну плиту періоду середньовіччя, виявлену на території Губківського замку («Z Muzeum Wołyńskiego», 1934, Nr. 7, s. 11). А дещо пізніше ще й зразки каоліну, декілька великих шипів рослини Гледичії колючої, а також колекцію писанок («Z Muzeum Wołyńskiego», 1934, Nr. 18, s. 8). Крім того, костопільські краєзнавці передали зразки мінералів – мусковіт та метабазальт («Z Muzeum Wołyńskiego», 1934, Nr. 30, s. 7). Це уможливило значно збагатити музейні колекції, присвячені природі регіону.

Помітне місце на сторінках видання відводилося висвітленню діяльності одного з найвідоміших краєзнавців Волині – Йозефа Дуткевича. У період 1932–1935 рр. він обіймав посаду консерватора Волинського воєводства, був відповідальним за збереження історичної та архітектурної спадщини регіону. В одному із випусків тижневіка «Wołyń» зазначалося, що Й. Дуткевич, спільно з віцевоєводою М. Годлевським, передав музею рідкісну гаптовану тканину XVII ст. із зображенням св. Францішека та інші костельні драпірування XVIII ст. («Z Muzeum Wołyńskiego», 1933, Nr. 42, s. 7).

До поповнення фондів Волинського музею активно долучався археолог Зигмунт Леський. Його ім'я неодноразово згадувалося на сторінках тижневіка. Вчений обіймав посаду керівника відділу археології у музеї та періодично проводив польові дослідження пам'яток Волині. Зокрема, дослідив середньовічне городище в с. Коршів, з якого передав значну колекцію виявлених арте-

фактів («Z Muzeum Wołyńskiego», 1934, Nr. 42, s. 9). За повідомленням тижневика, у 1934 р. він також поповнив музейні фонди керамікою, виробами із заліза, міді та бронзи різних археологічних культур, що походили з особистої колекції («Z Muzeum Wołyńskiego», 1934, Nr. 52, s. 8).

«Wołyń» неодноразово інформувала читачів про роботу відомого палеонтолога Казімежа Пшемиського. Окрім своєї основної діяльності, вчений колекціонував давні артефакти, окремі з яких дарував музею. Протягом 1934 р. К. Пшемиський передав до фондів колекцію люльок раннього нового часу, зразки скла XVIII–XIX ст., античний золотий перстень, інкрустований рубіном, і кілька десятків монет періоду Речі Посполитої. Всі предмети були виявлені у ході меліоративних робіт в руслі р. Глушець («Z Muzeum Wołyńskiego», 1934, Nr. 52, s. 8). Також науковець подарував музею пам'ятний хрестик 1864 р. та колекцію медалей XIX ст. («Z Muzeum Wołyńskiego», 1934, Nr. 42, s. 9).

Розбудова державності Речі Посполитої супроводжувалася сплеском зацікавлення інтелектуальної еліти до відновлення історичної пам'яті. Особливо це виявлялося у галузі культури. Більшість речей, які могли свідчити про вікове прагнення поляків до незалежності, передавалися в музей, про що неодмінно повідомляла періодична преса. Так, наприклад, у 1933 р. до Волинського музею потрапила відзнака жандарма, що загинув під час Лютневого повстання 1863–1864 рр. Цього ж року фонди поповнилися медаллю, викарбуваною на честь бійців, полеглих у боях 1918–1920 рр. Пізніше музейні колекції збагатилися брошками, пов'язаними із повстаннями 1831 р. та 1863–1864 рр., а один із директорів луцьких шкіл подарував цінну листівку-прокламацію зі зверненням Т. Костюшка 1794 р. («Z Muzeum Wołyńskiego», 1934, Nr. 10, s. 8).

Помітне місце у тижневiku займали повідомлення про передані музею предмети нумізматики та боністики. Переважно це були мідні та срібні монети різного номіналу Речі Посполитої і Великого князівства Литовського, знайдені здебільшого випадково пересічними громадянами. Передавачами часто виступали вчителі та учні шкіл, які виявляли активне зацікавлення збереженням культурної спадщини. До прикладу, один із луцьких педагогів у 1933 р. передав 3 соліди Сигізмунда I Старого XVI ст.,

які були виявлені на території Луцького замку («Z Muzeum Wołyńskiego», 1933, Nr. 40, s. 11). Тоді ж музей набув кілька серій срібних монет Римської імперії та раннього нового часу («Z Muzeum Wołyńskiego», 1933, Nr. 38, s. 7; 1933, Nr. 43, s. 7).

Як свідчать повідомлення тижневика, інколи до музею потрапляли цілі скарби. У 1934 р. до фондів було передано скарб срібних монет першої половини XVI ст., виявлений у луцькому передмісті Гнидава («Z Muzeum Wołyńskiego», 1934, Nr. 18, s. 8). Цього ж року любомльський староста п. Сераковський подарував 327 монет XVII ст., випадково знайдених селянином у с. Воля-Островецька під час оранки («Z Muzeum Wołyńskiego», 1934, Nr. 42, s. 9). А у 1937 р. музей отримав сенсаційний скарб, який у с. Пустомити Рівненського повіту випадково знайшов місцевий житель. Він складався з більш як 2000 монет часів Яна II Казимира та ще 2000 монет викарбуваних за правління Сигізмунда III Вази («Ciekawe wykopaliska», 1937, s. 2).

Зацікавлення редакції тижневика викликала передача Волинському музею старих банкнот. Зокрема, у 1933 р. до фондів потрапили дві колекції тимчасових бон польського уряду, випущених у 1919 р. («Muzeum Wołyńskie», 1933, s. 7; «Z Muzeum Wołyńskiego», 1933, Nr. 31, s. 8). Тоді ж музей отримав і колекцію банкнот, серед яких були гроші періоду українських визвольних змагань («Z Muzeum Wołyńskiego», 1933, Nr. 31, s. 8).

Предмети археології як дарунки музею згадувалися на сторінках тижневика чи не найчастіше. Згідно із повідомленнями, фонд археологічного відділу наповнювався завдяки даруванням як окремих людей, так і органів місцевого самоврядування та навіть окремих повітових управлінь. У різних номерах видання систематично з'являлася інформація про передання Волинському музею крем'яних та кам'яних знарядь праці, глиняних пряслиць, фрагментів ліпного посуду періоду неоліту і епохи бронзи. Ці предмети музейного значення у більшості випадків знаходили випадково місцеві жителі під час сільськогосподарських робіт. Окрім того, вчителі зі своїми учнями проводили краєзнавчі прогулянки, у ході яких виявляли старожитності і передавали їх до музею. Так, у 1933 р. до фондів потрапили крем'яні знаряддя – розтирач та сокирка, що походили з історичної частини Луцька

та були виявлені учнями однієї з міських шкіл («Z Muzeum Wołyńskiego», 1933, Nr. 40, s. 11).

Особливий акцент автори повідомлень робили на предметах римського часу. До музею передавали тогочасні побутові, ритуальні та ювелірні вироби. Важливими вважалися і знахідки людських решток. У 1933 р. до музею надійшов людський череп часів Великого переселення народів («Z Muzeum Wołyńskiego», 1933, Nr. 33, s. 7).

Інколи до музейних фондів передавали цілі низки предметів з різних епох. Так, гмінне управління Дятковичів (зараз с. Дядьковичі) передало бронзовий різьблений хрест XIV ст. з с. Яскевичі, а також крем'яні знаряддя праці і навіть рештки тілопального поховання з кальцинованими кістками («Z Muzeum Wołyńskiego», 1933, Nr. 38, s. 7).

У випусках тижневика за 1936–1937 р. вже почали з'являтися повноцінні статті про археологічні дослідження працівників Волинського музею під егідою ВТПН. Цей факт був пов'язаний зі зміною керівництва музею, який очолив талановитий науковець Ян Фіцке. Новий директор активно налагоджував зв'язки з громадськістю та особливу роль відводив популяризації науки. Він особисто дописував до різних наукових та періодичних видань. В одній зі статей авторства Я. Фіцке, що вийшла у тижневику «Wołyń», йшлося про результати розкопок у селах Коршів та Городок. У ході робіт було досліджено одразу кілька археологічних об'єктів, зокрема середньовічне городище, поховання епохи бронзи і ранньозалізного часу. Під час робіт було виявлено, опрацьовано і передано у музейні фонди середньовічний посуд, прикрас та знаряддя праці (Fitzke, 1936a).

Не менш результативними стали дослідження пам'яток епохи бронзи у містечку Торчин та х. Валентинові, про що йшлося в іншій статті Я. Фіцке. За результатами робіт музей набув колекції різноманітної зброї та знарядь праці. Окремо зазначалося, що особливо цінними знахідками стали ліпні посудини, вкриті шнуровим орнаментом (Fitzke, 1936b).

Автори повідомлень тижневика звертали увагу на поповнення музейних фондів художніми творами та іконами. У декількох випусках було подано інформацію про дарування картин із зображеннями відомих постатей. Серед них варто згадати пор-

трети Анни Ягеллонки, Барбари Мнішек та Софії Дялинської (Мнішек) з Вишнівецького палацу («Z Muzeum Wołyńskiego», 1933, Nr. 34, s. 8). Ще одним цінним надбанням музею стала картина «Ясир» художника Ф. Сипньовського (1886), передана рівненським старостою Адамом Канським («Nowy cenny dar», 1936, s. 2).

У 1938 р. музей отримав ікону св. Каєтана (Ігнатія), що була виявлена в одному із монастирів м. Дубно воєводським консерватором. Окрім релігійного сюжету, на полотні присутня панорама замку та міської забудови, що і зараз є цінним історичним джерелом («Ciekawe odkrycie», 1938, s. 6).

Про різноплановість тогочасних фондів надходжень Волинського музею свідчать і низка повідомлень тижневика щодо дарувань установі документів і книг. Одним із директорів луцьких шкіл Антонієм Донау-Шпіндлером у 1933 р. передано стародрук «Continuatio edictorum A mandatorum universalium in regnis Galiciae et Lodomeriae Leopoli» 1790–1795 pp. («Z Muzeum Wołyńskiego», 1933, Nr. 33, s. 7). Цього ж року до музею надійшов документ 1729 р. з описом маєтків сіл Довгошиї та Метельне. Особливо цінним став подарований воєводським управлінням оригінал привілею Владислава IV, виданий для жителів містечка Миляновичі на проведення торгів та ярмарків, датований 1646 р. («Z Muzeum Wołyńskiego», 1933, Nr. 44, s. 7). У наступному 1934 р. Антоніна Ціхоцька подарувала музею 14 документів початку XIX ст., деякі з яких стосувалися життя Тадеуша Чацького. Також до музею були передані окремі виписи з гродських книг Луцька XVII ст. («Z Muzeum Wołyńskiego», 1934, Nr. 52, s. 8).

Жваве зацікавлення обивателів і журналістів викликали й природничі пам'ятки. У 1933 р. один із чиновників воєводства поповнив музейні фонди зразками мінералів з Костопільського повіту. Тоді ж керівник воєводської туристичної комісії передав з каменоломень рештки викопних ссавців, скам'янілу деревину та кристали піриту («Z Muzeum Wołyńskiego», 1933, Nr. 50, s. 7). Дещо пізніше від різних громадян до фондів надійшли випадково виявлені зуб викопної акули, кістки мамонта та скам'янілий морський їжак («Z Muzeum Wołyńskiego», 1933, Nr. 33, s. 7; 1933, Nr. 42, s. 7). Священники теж не стояли осторонь культурного життя. Так, настоятель храму у с. Гута Степанська передав до

фондів скриньку зі зразками мінералів («Z Muzeum Wołyńskiego», 1934, Nr. 7, s. 11).

Помітне місце на сторінках тижневика займали предмети матеріальної і духовної культури населення воєводства. У міжвоєнні роки серед інтелігенції й представників аристократії помітним було зацікавлення традиціями та звичаями українських селян, що вважалися архаїчними, однак дуже колоритними. Це засвідчують численні повідомлення про передачу до Волинського музею старих речей із волинських сіл. Одним із найактивніших меценатів був великий маневицький землевласник п. Бірар, який у 1934 р. подарував музею традиційний одяг поліщуків, зокрема, шапку-магерку, пояс та інші предмети вбрання («Z Muzeum Wołyńskiego», 1934, Nr. 18, s. 8). Ще одним його дарунком стала колекція, яка включала кресала та предмети традиційного одягу («Z Muzeum Wołyńskiego», 1934, Nr. 25, s. 7). У цьому ж році луцькі харцери збагатили фонди Волинського музею 12 гончарними виробами з Кременця («Z Muzeum Wołyńskiego», 1934, Nr. 52, s. 8). Жваве зацікавлення збереженням матеріальних культурних надбань виявляли й органи місцевого самоврядування. Так, гмінні управління Колок, Дедеркал, Рівного, Вишнівця, Хорова, Костополя, Шумська та Бран надіслали до фондів музею зразки писанок, виготовлених у 1933 р. («Z Muzeum Wołyńskiego», 1934, Nr. 18, s. 8).

З окремих повідомлень на сторінках часопису можна почерпнути інформацію про досить оригінальні і рідкісні історичні речі. Цікавою є згадка про передачу до музею Францішеком Потоцьким «календаря польського та руського» за 1746 р., у якому, окрім всього, вказувалися також дні сприятливі для лікування ран і застосування медичних кровопускань («Z Muzeum Wołyńskiego», 1933, Nr. 50, s. 7). Ще одним цінним надбанням музею стали дві дерев'яні статуї польських королів у повний зріст, які до входження Волині до складу Російської імперії були елементами костельного інтер'єру («Z Muzeum Wołyńskiego», 1933, Nr. 36, s. 8).

Резонансним стало виявлення під час меліоративних робіт у руслі р. Глушець меча XV ст. Знахідку відразу передали до фондів Волинського музею. Тижневик умістив детальний опис знахідки та оприлюднив припущення про те, що меч міг бути

пов'язаний з подіями 1429 р. («Z Muzeum Wołyńskiego», 1934, Nr. 7, s. 11). Ще один середньовічний дворучний меч потрапив до фондів у 1937 р. Згідно з описом, його клинок мав довжину 93 см, ширину 4,5 см з гардою «S»-подібної форми, оздобленою лінійним орнаментом («Cenny nabytek», 1937, s. 2).

Ще одне незвичне повідомлення було розміщене в одному із випусків видання за 1939 р. Відомий варшавський адвокат Антоній Півочський передав до Волинського музею 2 символічні ключі від м. Житомир. Музей отримав артефакти як депозит з умовою, що при зміні влади на демократичну, ключі будуть повернуті місту («Cenny dar», 1939, s. 2).

Завдяки матеріалам тижневика відомо, що між музеями існував активний взаємообмін музейними предметами. Найбільш активно передавалися пам'ятні і ювілейні медалі та військові нагороди. Так, наприклад, 1933 р. Волинський музей отримав від своїх колег з Тарнова медаль імені генерала Йозефа Бема («Z Muzeum Wołyńskiego», 1933, Nr. 38, s. 7).

Крім власне артефактів, музей отримував у дар кошти та інвентар для власних потреб. У 1933 р. керівництво бригади «Волинь» Корпусу охорони прикордоння передало Волинському музею 100 зл. із власного фонду. Щедрою пожертвою стала сума в 1500 зл. від А. Беднарського («Z Muzeum Wołyńskiego», 1934, Nr. 7, s. 11). Дубенське повітове управління подарувало музейникам дерев'яну шафу для фондів потреб («Z Muzeum Wołyńskiego», 1933, Nr. 40, s. 11). Одного разу музей отримав навіть освітлювальні прилади спеціально для засідань керівництва закладу («Z Muzeum Wołyńskiego», 1933, Nr. 37, s. 8).

Варто зазначити, що, крім звичних повідомлень, редакція видання розмішувала зображення та світлини особливо цінних артефактів з їх короткими описами. У випуску № 44 тижневика за 1933 р. було поміщено фото золотого медальйона часів римського імператора Клавдія Йовіана IV ст., виготовленого з монети із зображенням самого правителя. Медальйон входив до монетного скарбу, знайденого у с. Борисковичі на початку XX ст. під час прокладання залізничних колій. Загальна вага скарбу складала близько 60 кг. У ході Другої світової війни цінності були вивезені до Варшави («Ze zbiorów Muzeum», 1933, s. 5).

У випуску № 52 тижневика за 1933 р. було розміщене розгорнуте інтерв'ю з одним із працівників музею. У статті йшлося про становлення, розвиток та перспективи музею. Піднімалися питання організації музейної роботи, фінансування та комплектування фондів. Зазначалося також, що Волинський музей як закрите давньосховище старожитностей був створений у 1928 р., а вже як публічна установа відкрився у 1929 р. На той час заклад не мав чіткої структури. Лише у 1932 р. усі музейні предмети відповідно до їх характеристик були розподілені по відділах. Сам музей в цей час було перенесено з території Луцького замку до орендованого приміщення на вул. Королеви Ядвіги, яке складалося з 10 кімнат. Фонди залишилися в старому приміщенні, а господарська частина музею розміщувалася в одному із будинків на Кафедральній площі. Бюджет музею у 1932 р. становив 21876 зл., з яких 6000 було витрачено на закупівлю музейних предметів. Сам бюджет установи формувався завдяки субвенціям держави. («Z Muzeum Wołyńskiego», 1933, Nr. 52, s. 3).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз матеріалів, опублікованих у тижневiku «Wołyń» за 1933–1939 рр., показав, що Волинський музей за цей період значною мірою розширив та урізноманітнив свою збірку. Багато у чому це стало можливим завдяки свідомій та активній громадянській позиції мешканців Польщі. За короткий період меценати, державні і громадські діячі та пересічні громадяни допомогли музею набути значні колекції старожитностей та пам'яток природи («Z Muzeum Wołyńskiego», 1934, Nr. 10, s. 8). Також у досліджуваний період до фондів музею надійшла низка цінних монетних скарбів, що зробило нумізматичну колекцію закладу однією з найбільших у Польщі.

Варто відмітити, що на сторінках часопису практично не згадуються факти закупівлі предметів музейного значення. Фрагментарними та побіжними є згадки видання про наповнення музейних фондів шляхом проведення наукових експедицій. Попри це, повідомлення та статті часопису є цінним джерелом, позаяк містять детальну інформацію про шляхи та час набуття значної кількості музейних предметів. Зважаючи на те, що частина облікової документації та речового фонду музею були втрачені у ході Другої світової війни, поглиблений аналіз інформації з пе-

ріодичної преси може стати полем для майбутніх досліджень щодо масштабів втрат предметного фонду музею. Це, зі свого боку, визначає перспективи подальших досліджень.

Джерела та література

- Зінько, Д.** (2016). *Художній музей м. Луцька: становлення, діяльність, роль у культурно-мистецькому житті Волині*. (Дис. ... канд. іст. наук). Волинський національний університет ім. Лесі Українки. Луцьк.
- Кінд-Войтюк, Н.** (2009). Музейна політика Другої Речі Посполитої у Волинському воєводстві у 1920–1930-х роках. *Волинський музей: історія і сучасність*, 4, 17–21.
- Кінд-Войтюк, Н.** (2008). Наукові товариства Другої Речі Посполитої у дослідженні історії та пам'яток Волинського воєводства (1921–1939 рр.). *Краєзнавство*, 1–4, 22–27.
- Ковальчук, Є.** (2014). Польський період історії Волинського краєзнавчого музею (1929–1939 роки). *Праці Центру пам'яткознавства*, 25, 108–119.
- Мірошниченко-Гусак, Л.** (2019). *Відділ етнографії та народних промислів Волинського краєзнавчого музею: формування колекції, роль у збереженні національної культурної спадщини (1929–2018 рр.)*. (Дис. ... канд. іст. наук). Волинський національний університет ім. Лесі Українки. Луцьк.
- Надольська, В.** (2012). Комплектування збірки Волинського краєзнавчого музею: досягнення і проблеми. *Острозький краєзнавчий збірник*, 5, 185–191.
- Потапчук, Л.** (2005). Справи, поціновані сучасниками і нащадками (До 70-річчя заснування Волинського товариства приятелів наук). *Археологічна спадщина Яна Фітцке* (с. 17–19).
- Пушкар, Н., & Несторук, І.** (2014). П'ять етапів музейної історії: колекції, хранителі, будинки. *Волинський музей. Історія і сучасність*, 5, 168–185.
- Силюк, А.** (2006/2007). Волинський музей в Луцьку та його діяльність в сфері накопичення і охорони пам'яток. *Zamojsko-Wołyńskie zeszyty muzealne*, 4, 241–252.
- Cenny dar dla Muzeum Wołyńskiego w Łucku. (1939). *Wołyń*, 12, s. 2.
- Cenny nabytek do Muzeum Wołyńskiego w Łucku. (1937). *Wołyń*, 8, s. 2.
- Ciekawe odkrycie. (1938). *Wołyń*, 42, s. 6.
- Ciekawe wykopaliska. (1937). *Wołyń*, 30, s. 2.
- Fitzke, J.** (1936a). Badania archeologiczne na Wołyniu. *Wołyń*, 41, s. 13.

- Fitzke, J.** (1936b). Niezwykłe ciekawe i cenne znalezisko pod Torczynem pow. Łuck. *Wołyń*, 51–52, s. 12.
- Hojny dar. (1933). *Wołyń*, 1, s. 4.
- Muzeum Wołyńskie otrzymało następujące dary. (1933). *Wołyń*, 30, s. 7.
- Nowy cenny dar dla Wołyńskiego Muzeum T-wa przyjaciół Nauk w Łucku. (1936). *Wołyń*, 46, s. 2.
- Z Muzeum Wołyńskiego. (1933). *Wołyń*, 28, s. 7; 31, s. 8; 33, s. 7; 34, s. 8; 36, s. 8; 37, s. 8; 38, s. 7; 39, s. 7; 40, s. 11; 42, s. 7; 43, s. 7; 44, s. 7; 47, s. 7; 50, s. 7; 52, s. 3; 55, s. 7.
- Z Muzeum Wołyńskiego. (1934). *Wołyń*, 7, s. 11; 10, s. 8; 18, s. 8; 25, s. 7; 30, s. 7; 36, s. 7; 42, s. 9; 52, s. 8.
- Ze zbiorów Muzeum Wołyńskiego w Łucku. (1933). *Wołyń*, 44, s. 5.

References

- Zinko, D.** (2016). *Khudozhnii muzei m. Lutska: stanovlennia, diialnist, rol u kulturno-mystetskomu zhytti Volyni [Lutsk Art Museum: formation, activity, role in Volyn cultural and artistic life]*. (Candidate's thesis). Volynskiy natsionalnyi universytet im. Lesi Ukrainky. Lutsk [in Ukrainian].
- Kind-Voitiuk, N.** (2009). Muzeina polityka Druhoi Rechi Pospolytoi u Volynskomu voievodstvi u 1920–1930-kh rokakh [Museum policy during the Second Polish-Lithuanian Commonwealth in Volhynian Voivodeship in the 1920s and 1930s]. *Volynskiy muzei: istoriia i suchasnist – Volyn museum: history and contemporaneity*, 4, 17–21 [in Ukrainian].
- Kind-Voitiuk, N.** (2008). Naukovi tovarystva Druhoi Rechi Pospolytoi u doslidzhenni istorii ta pamiatok Volynskoho voievodstva (1921–1939 rr.) [Scientific Societies during the Second Polish–Lithuanian Commonwealth in Historical and Volhynian Voivodeship's Monuments Research (1921–1939)]. *Kraieznavstvo – Monument's Studies*, 1–4, 22–27 [in Ukrainian].
- Kovalchuk, Ye.** (2014). Polskyi period istorii Volynskoho kraieznavchoho muzeiu (1929–1939 roky) [Polish period in the history of the Volyn Local Lore Museum (1929–1939)]. *Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva – Center's of Monument's research Studies*, 25, 108–119 [in Ukrainian].
- Miroshnychenko-Husak, L.** (2019). *Viddil etnografii ta narodnykh promysliv Volynskoho kraieznavchoho muzeiu: formuvannia kolektsii, rol u zberezheni natsionalnoi kulturnoi spadshchyny (1929–2018 rr.) [Department of Ethnography and Folk Crafts of the Volyn Local Lore Museum: formation of the collection, role in preserving the*

- national cultural heritage (1929–2018)*]. (Candidate's thesis). Volynskyi natsionalnyi universytet im. Lesi Ukrainky. Lutsk [in Ukrainian].
- Nadolska, V.** (2012). Komplektuvannia zbirky Volynskoho kraieznavchoho muzeiu: dosiahnennia i problemy [Collection's Acquisition of the Volyn Local Lore Museum: achievements and problems]. *Ostrozkyi kraieznavchyi zbirnyk – Ostroh Regional Studies*, 5, 185–191 [in Ukrainian].
- Potapchuk, L.** (2005). Spravy, potsinovani suchasnykamy i nashchadkamy (Do 70-richchia zasnuvannia Volynskoho tovarystva priyateliv nauk) [Cases valued by contemporaries and descendants (To the 70th anniversary of Volyn Society of Friends of Science establishment)]. *Arkeoholichna spadshchyna Yana Fittske – Jan Fittzke's archaeological heritage* (pp. 17–19) [in Ukrainian].
- Pushkar, N., & Nestoruk, I.** (2014). Piat etapiv muzeinoi istorii: kolektsii, khranyteli, budynky [Five stages of museum history: collections, keepers, houses]. *Volynskyi muzei. Istoriia i suchasnist – Volyn museum: history and contemporaneity*, 5, 168–185 [in Ukrainian].
- Syliuk, A.** (2006/2007). Volynskyi muzei v Lutsku ta yoho diialnist v sferi nakopychennia i okhorony pamiatok [Volyn Museum in Lutsk and its activities in the area of accumulation and protection of monuments]. *Zamojsko-Wołyńskie zeszyty muzealne – Zamość-Volhynian museum notebooks*, 4, 241–252 [in Ukrainian].
- Cenny dar dla Muzeum Wołyńskiego w Łucku [A precious gift for the Volyn Museum in Lutsk Volyn]. (1939). *Wołyń – Volyn*, 12, p. 2 [in Polish].
- Cenny nabytek do Muzeum Wołyńskiego w Łucku [A valuable addition to the Volyn Museum in Lutsk]. (1937). *Wołyń – Volyn*, 8, p. 2 [in Polish].
- Ciekawe odkrycie [An interesting discovery]. (1938). *Wołyń – Volyn*, 42, p. 6 [in Polish].
- Ciekawe wykopaliska [Interesting excavations]. (1937). *Wołyń – Volyn*, 30, p. 2 [in Polish].
- Fitzke, J.** (1936a). Badania archeologiczne na Wołyniu [Archaeological research in Volyn]. *Wołyń – Volyn*, 41, p. 13 [in Polish].
- Fitzke, J.** (1936b). Niezwykle ciekawe i cenne znalezisko pod Torczynem pow. Łuck [Extremely interesting and valuable discovery near Torchyn, Lutsk powiat]. *Wołyń – Volyn*, 51–52, p. 12 [in Polish].
- Hojny dar [A generous gift]. (1933). *Wołyń – Volyn*, 1, p. 4 [in Polish].
- Muzeum Wołyńskie otrzymało następujące dary [The Volyn Museum has received such gifts]. (1933). *Wołyń – Volyn*, 30, p. 7 [in Polish].
- Nowy cenny dar dla Wołyńskiego Muzeum T-wa przyjaciół Nauk w Łucku [A new precious gift for the Volyn Museum of Friends of Science in Lutsk]. (1936). *Wołyń – Volyn*, 46, p. 2 [in Polish].

- Z Muzeum Wołyńskiego [From the Volyn Museum]. (1933). *Wołyń – Volyn*, 28, p. 7; 31, p. 8; 33, p. 7; 34, p. 8; 36, p. 8; 37, p. 8; 38, p. 7; 39, p. 7; 40, p. 11; 42, p. 7; 43, p. 7; 44, p. 7; 47, p. 7; 50, p. 7; 52, p. 3; 55, p. 7 [in Polish].
- Z Muzeum Wołyńskiego [From the Volyn Museum]. (1934). *Wołyń – Volyn*, 7, p. 11; 10, p. 8; 18, p. 8; 25, p. 7; 30, p. 7; 36, p. 7; 42, p. 9; 52, p. 8 [in Polish].
- Ze zbiorów Muzeum Wołyńskiego w Łucku [From the collection of the Volyn Museum in Lutsk]. (1933). *Wołyń – Volyn*, 44, p. 5 [in Polish].

*Стаття надійшла до редакції 20.08.2021 р.
Стаття рекомендована до друку 27.10.2021 р.*

УДК 930(477):323.28(477.8)”1939/1953”
DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.240967

Василь ФУТАЛА

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (vfutala@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/I-3152-2018>

Бібліографічний опис статті: Футала, В. (2021). Державний терор щодо західноукраїнської інтелігенції у 1939–1953 рр.: історіографія проблеми. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 8/50, 215–242. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.240967>.

ДЕРЖАВНИЙ ТЕРОР ЩОДО ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У 1939–1953 рр.: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Анотація. *Мета дослідження* – показати здобутки сучасної української історіографії у вивченні форм і методів терору сталінського режиму щодо західноукраїнської інтелігенції у 1939–1953 рр., персоніфікувати науковий доробок українських учених, передбачити перспективи подальших наукових пошуків. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, системності, об’єктивності, а також на методи історіографічного аналізу та синтезу. **Наукова новизна** полягає у тому, що на основі широкого кола історіографічних джерел, створених сучасними українськими дослідниками, простежено процес нагромадження історичних знань про перебіг і наслідки протиостояння західноукраїнської інтелігенції радянському авторитаризму протягом 1939–1953 рр. **Висновки.** Сучасні вітчизняні дослідники на багатому ілюстративному матеріалі показали хід, складові і масштаби сталінських репресій щодо західноукраїнської інтелігенції у 1939–1953 рр. Автори сходяться на думці, що саме проти національно свідомих українців, чий опір утвердженню тоталітарного режиму на західних землях України

© Василь Футала, 2021

набув у повоєнні роки масового і організованого характеру, спрямовувався головний удар з боку влади. Остання використовувала всі можливості для ідейного та інституційного тиску на творчу інтелігенцію, насадження нового історичного нарративу, дискредитації українського національно-визвольного руху, а кожний вияв невдоволення такою політикою неодмінно розцінювався як прояв «українського буржуазного націоналізму» з усіма наслідками, що випливали з цього. Водночас аналізована проблема має перспективу розвитку. Зокрема, додаткових знань потребують ідеологічні чистки вчених природничих наук, морально-психологічний стан інтелігенції у контексті повсякденної локальної історії, формування інтелігенцією стандартів самопрезентації в умовах політики державного терору. Ця наукова проблема має перспективу дослідження крізь призму біографістики.

Ключові слова: українська історіографія; історіографічні джерела; сталінський режим; державний терор; західноукраїнська інтелігенція; творче життя; радянізація; ідеологічний тиск.

VasyI FUTALA

PhD hab. (History), Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (vfutala@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/I-3152-2018>

To cite this article: Futala, V. (2021). Derzhavnyi teror shchodo zakhidnoukrainskoi intelihentsii u 1939–1953 rr.: istoriografiiya problemy [State terror against the Western Ukrainian intelligentsia in 1939–1953: historiography of the problem]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 8/50, 215–242. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.240967> [in Ukrainian].

STATE TERROR AGAINST THE WESTERN UKRAINIAN INTELLIGENTSIA IN 1939–1953: HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM

Summary. The purpose of the study is to show the achievements of modern Ukrainian historiography in the study of forms and methods of

*terror of the Stalinist regime against the Western Ukrainian intelligentsia in 1939–1953, to personify the scientific achievements of Ukrainian scientists, to predict prospects for further research. **Research methodology** is based on the principles of historicism, systemicity, and objectivity. In solving specific problems, methods of historiographical analysis and synthesis were applied. **The scientific novelty** is that on the basis of a wide range of historiographical sources created by modern Ukrainian researchers, the process of accumulation of historical knowledge about the course and consequences of the opposition of the Western Ukrainian intelligentsia to Soviet authoritarianism during 1939–1953 is traced. **Conclusions.** Modern domestic researchers on a rich illustrative material showed the course, components and scale of Stalin's repressions against the Western Ukrainian intelligentsia in 1939–1953. The authors agree that it was against the nationally conscious Ukrainians, whose resistance to the establishment of a totalitarian regime in the western lands of Ukraine acquired a massive and organized character in the post-war years, that the main blow was directed by the authorities. The latter used all opportunities for ideological and institutional pressure on the creative intelligentsia, planting a new historical narrative, discrediting the Ukrainian national liberation movement, and any dissatisfaction with such a policy was inevitably seen as a manifestation of "Ukrainian bourgeois nationalism" with all its consequences. However, the analyzed problem has prospects for development. In particular, the ideological purges of natural sciences, the moral and psychological state of the intelligentsia in the context of everyday local history, the formation of intellectuals' standards of self-presentation in the context of the policy of state terror require additional knowledge. This scientific problem has the prospect of research through the prism of biography.*

Key words: *Ukrainian historiography; historiographical sources; Stalinist regime; state terror; Western Ukrainian intelligentsia; creative life; Sovietization; ideological pressure.*

Постановка проблеми. Після окупації Радянським Союзом західноукраїнських земель у вересні 1939 р. сталінський режим заходився перевлаштовувати економічне, суспільно-політичне та духовне життя регіону за радянським зразком. Суворими адміністративно-командними методами проводилася уніфікація форм правління й державного устрою, відбувався процес насадження радянських взірців у галузі культури, освіти, науки. Партійно-радянська номенклатура намагалася поставити на службу офіційній ідеології місцевих творців високих цінностей – науковців,

літераторів, журналістів, митців, юристів, учителів, лікарів, тобто представників тих професій, що мали безпосередній контакт з людиною або вплив на неї. Важливість звернення дослідників до проблеми зіткнення західноукраїнської інтелігенції з радянським авторитаризмом зумовлена насамперед тою роллю, яку вона відіграла в боротьбі за відновлення незалежності України, а відтак, необхідністю вшанувати внесок багатьох українських науковців і митців, які сприяли збереженню національної самобутності українського народу та його культури.

Аналіз останніх досліджень. Створена за останні три десятки років фахова література, що присвячена проблемі політичного залякування радянською державою західноукраїнської інтелектуальної еліти часів розквіту сталінізму, вимагає її наукової оцінки, що, безумовно, сприятиме продовженню пошукової роботи. Окремі фрагменти історіографії наукової проблеми висвітлили у статтях Р. Попп (2008), І. Автушенко (2010), Т. Гуменюк (2004), Р. Крайнік (2011), О. Довбня (2017), а також автори кваліфікаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора чи кандидата історичних наук. Однак узагальнювального дослідження до недавнього часу написано не було.

Мета публікації – показати внесок сучасних українських дослідників у вивчення взаємин західноукраїнської інтелігенції з радянською владою протягом 1939–1953 рр., виділити основні напрями досліджень та накреслити шляхи подальших наукових пошуків.

Виклад основного матеріалу. Велике значення для формування об'єктивного бачення проблеми має наявність джерельної бази. Пошук, упорядкування й оприлюднення документальних матеріалів здійснюють науково-дослідні інституції та фахові історики. Так, у збірці «Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. 1939–1953» (Сливка, 1995) дослідник знайде поглиблену інформацію про репресії щодо інтелігенції, духовенства, інакомислячих, рух опору політиці русифікації. Укладачі подали переважно ті документи, які, з одного боку, суттєво доповнюють вже відомі факти, а з іншого, розкривають функціонування культури в умовах тоталітарного режиму, трагедію творців духовних цінностей українського народу. Значну увагу приділено політико-ідеологічній ситуації, що склалася в

західних областях у перші повоєнні роки, оскільки саме вона надовго визначила не лише напрями і суть культурної політики в регіоні, а й долю багатьох науковців, літераторів, митців. Автор передмови до цього видання О. Луцький слушно зауважив: «Пряме підпорядкування всього духовного життя суспільства політичним та ідеологічним цілям владних структур, насильне відкидання національних цінностей і релігії, адміністрування, абсолютно неприйнятні у творчій діяльності командні методи керівництва, слабка матеріально-технічна база, низький матеріальний і професійний рівень більшості кадрів інтелігенції, зневажливе ставлення до їх елементарних потреб тощо стали надовго характерними ознаками культурних перетворень» (Луцький, 1995, с. 49).

О. Ішук та Н. Ніколаєва представили унікальні документи Галузевого державного архіву Служби безпеки України – спеціальні повідомлення управління НКДБ-МДБ (УНКДБ-УМДБ) по Львівській області за 1946 р., у яких висвітлюються політичні настрої львівської інтелігенції у зв'язку із потужним ідеологічним тиском на історичну школу М. Грушевського у Львові (Ішук & Ніколаєва, 2007). Дослідники застерігають, що повністю довіряти цим документам не можна. Тим не менше, вони до певної міри відображають настрої галицької інтелігенції щодо ідейного та інституційного тиску влади на істориків, насадження офіційної концепції історичного розвитку України, гіпертрофованої ідеологізації гуманітарних наук. До того ж, як стверджують О. Ішук та Н. Ніколаєва, чимало зібраних чекістами реaguвань виглядають дійсно критичними і відвертими. Можливо, це пояснюється тим, що документи були призначені для внутрішнього використання в апараті органів держбезпеки, які добре усвідомлювали справжній стан справ. Саме тому чекістів просили записувати вислови представників української інтелігенції, не «пригладжуючи» їх. У повідомленнях зібрані висловлювання таких відомих представників львівської інтелігенції, як О. Степанів, М. Рудницький, Ф. Колесса, Я. Музика, О. Терлецький, Д. Бандрівський та ін. Крім того, через свої можливості органи МДБ дізналися і про реакцію на критику самих переслідуваних – І. Крип'якевича, М. Кордуби та М. Возняка. За спостереженнями дослідників, деякі висловлювання львівських учених вражають точністю в оцінці різних складових тогочасної ситуації, як-от:

русифікація в СРСР, наступ Москви на українську культуру, відсутність достатньої кількості спеціалістів та спеціалізованих наукових видань у Львові, погана підготовка радянських спеціалістів (Іщук & Ніколаєва, 2007, с. 4–5).

Частково аналізована проблема знайшла відображення у працях, присвячених політиці радянзації західноукраїнських земель та функціонуванню радянської карально-репресивної системи (Білас, 1994; Баран, 1996; Баран & Даниленко, 1999; Литвин, Луцький, & Науменко, 1999; Надольський, 2008; Баран & Токарський, 2014). Проте найбільше фактографічного матеріалу та оцінок-висновків містять спеціальні дослідження.

Передовсім історики показали мету політики радянської влади щодо інтелігенції. О. Луцький зауважив, що її суть зводилася до того, аби нейтралізувати та ізолювати певну частину людей розумової праці, насамперед явних і потенційних політичних противників, а решту перетворити на покірний засіб реалізації своїх планів щодо форсованої інтеграції Західної України до суспільно-політичної та економічної системи СРСР (Луцький, 2003, с. 99). У подібний спосіб висловила й Т. Марусик. На її думку, проблема радянзації інтелігенції розв'язувалася декількома шляхами: формуванням її кадрів з «класово близьких джерел» (створення робітничо-селянської інтелігенції), «перевихованням» місцевої інтелігенції, втягненням їх у різні форми радянської громадської діяльності, а також репресіями проти тих, хто не бажав іти на компроміс. Складність і суперечливість цього процесу полягала в гіперболізації класового підходу, заідеологізованості всіх сфер життя, схильності влади до насильства тощо (Марусик, 2003, с. 17).

Дослідники документально довели, що репресії не оминули представників жодної професійної групи людей розумової праці. Найбільших втрат зазнала інтелігенція краю під час проведення в західних областях УРСР чотирьох масових депортацій у 1940–1941 рр., які влада мотивувала необхідністю очистити регіон від «неблагонадійного елементу». Тисячі представників творчого прошарку суспільства, включаючи біженців із Закарпаття та Польщі, разом із сім'ями були примусово вивезені в глиб СРСР – у Сибір, Казахстан, північні регіони європейської частини Російської Федерації, де вони не забезпечувалися необхідними житлово-

побутовими умовами, продовольчим і промисловим постачанням, медичним обслуговуванням, роботою за спеціальністю. Люди, не підготовлені ні фізично, ні морально до життя в таких умовах, були приречені на голод, хвороби, непосильну працю в каменоломнях чи лісопозаводах і смерть (Луцький, 2009, с. 585).

Як з'ясував К. Кондратюк, було заарештовано й вивезено на схід політичних діячів – національних демократів К. і Д. Левицьких, соціалістів-радикалів І. Новодворського й А. Гривняка, соціал-демократа В. Старосольського та багатьох інших. Одночасно проводилися арешти повітових і сільських українських активістів. Тоді під репресії потрапили: редактори І. Квасниця та М. Голінатий, адвокат А. Говикович, професор А. Березовський, інженер Б. Цісик, суддя К. Білинський, священники В. Цебровський, Т. Ковалюк, З. Ковалик. Органи НКВС мали списки, заздалегідь виготовлені радянським консульством у Львові, а також ними було використано матеріали з архівів польської поліції у Львові і поліцейських відділів у всьому краї. Газета «Краківські вісті» у 1942 р. помістила на своїх сторінках понад 250 прізвищ заарештованих і вбитих органами НКВС або вивезених у Сибір у вересні-жовтні 1939 р. галицьких інтелігентів (Кондратюк, 2001, с. 153).

Про нищення надбань української творчої еліти свідчать безліч фактів, наведених у науковій літературі. Зокрема, із книгарень і бібліотек була вилучена майже вся надрукована після 1917 р. українська продукція: белетристика, публіцистика, мемуарна література, наукові публікації з історії України, преса. Частково ця література потрапила до спецфондів, а більшість її було знищено. В багатьох районах Львівщини працівники НКВС спалили всі видання «Просвіти». Реорганізація музеїв і бібліотек, що велась «стахановськими» темпами, завершилася закриттям переважної більшості з них, тоді як новостворені функціонували часто погано. У Львові було прикрито як націоналістичні «Музей українського війська», «Музей молоді громади», а їх фонди передано до Центрального архівного управління НКВС. З музею художнього промислу забрано військові цінності (срібло) і передано на зберігання Держбанку. Всього у Львівській області з 22 різних музеїв, що існували навесні 1940 р., залишилося вісім, із них лише два розпочали свою роботу (Киричук, 2002, с. 577).

Сталінський режим, прагнучи якомога швидше інтегрувати західноукраїнських науковців у систему підконтрольної йому академічної науки, домігся ліквідації Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ). На думку О. Рубльова та Ю. Черченка, це був відверто хибний крок, оскільки не було жодних підстав вважати НТШ нежиттєздатною науково-організаційною структурою. Вона б з успіхом виконувала функції львівської (чи західноукраїнської) філії АН УРСР, яку довелося таки створити у повоєнні роки (Рубльов & Черченко, 1994, с. 201). І хоча більшовицьку ідеологію, як слушно зауважив О. Луцький, насаджували всіма можливими засобами, ефект від радянізації духовної сфери був лише зовнішнім, оскільки вона тривала занадто коротко, щоб можна було реально досягти глибинних зрушень у суспільній свідомості. За два неповні роки (вересня 1939 – червня 1941 рр.) радянська система зуміла сповна виявити свою антигуманну сутність і дискредитувати себе в очах абсолютної більшості населення. Усе це викликало у найрадикальніше налаштованих людей потребу шукати форми і методи боротьби з новою владою (Луцький, 2006, с. 119).

З'ясовано, що початок німецько-радянської війни не припинив державний терор проти західноукраїнської інтелігенції. Відступ Червоної армії супроводжувався масовими розстрілами політв'язнів, значну частину яких становили представники творчої праці. Стрімке наближення німецької армії не давало часу на вивезення арештантів, тому, відповідно до чинної інструкції НКВС, усі засуджені на смерть або до тривалих термінів ув'язнення були розстріляні. Розстріли проводилися без жодних списків, іноді просто у камерах. Багаторічні дослідження різних джерел, як-то архівних документів, повідомлень у пресі того періоду, свідчень очевидців та родин загиблих, зібраних істориками, краєзнавцями та громадськими організаціями, дали можливість відомій українській громадській діячці та шанувальниці історії рідного краю І. Федущак встановити загальну кількість жертв в'язничного терору, розгорненого під час відступу більшовиків із Західної України, – майже 22 тис. осіб, із них приблизно 5 тис. – на Львівщині, понад 3 тис. – на Тернопільщині. Серед убитих у Львівській (разом з Дрогобицькою) області їй вдалося встановити імена лише понад 2500 осіб (Федущак, 2006, с. 137). Списки знищених в тюр-

мах і на етапах евакуації української інтелігенції та національно свідомого громадянства Галичини й Волині у червні-липні 1941 р. І. Федущак представила у праці, підготовленій спільно з головою НТШ О. Романівим (Романів & Федущак, 2002, с. 51–253).

Українські вчені показали передумови репресивної політики щодо інтелігенції у повоєнні роки. Так, В. Даниленко констатував, що переможне завершення війни з Німеччиною знаменувало собою зміну атмосфери суспільно-культурного життя в СРСР, ставлення до національно-культурних потреб народів. Спровокувавши у роки війни зростання національної самосвідомості народів СРСР, у тому числі й російського, прагматично використавши його в інтересах перемоги над ворогом і не в останню чергу – для збереження особистої влади, Й. Сталін зі страху перед можливою перспективою виходу цієї самосвідомості за межі дозволеного безжально її розтоптав. Наступ сталінізму розгорнувся з новою силою як у центрі, так і на місцях, у союзних республіках. Масштабна «зачистка» звільненої від гітлерівської пропаганди території розгорнулася в Україні. Із культурно-ідеологічної сфери почала зникати українська національна фразеологія. Її поступово змінювала радянська, загальносоюзна (Даниленко, 2002, с. 707–708).

Як зазначив згаданий автор, ідеологічна чистка в Україні розгорнулася у другій половині 1946 р., після серпневого пленуму ЦК КП(б)У, який визначив основні лінії викривальної діяльності. Вона була складовою частиною чергової сталінської атаки на Україну, зокрема на селянство, з метою викачати якомога більше хліба з українського села (Даниленко, 2002, с. 708). Ученими з'ясовано, що керівництво більшовицької партії та радянського уряду, зокрема й в Україні, ухвалило низку постанов, які давали поштовх для цькування, паплюження, морального та фізичного винищення найактивнішої у творчому і громадсько-політичному плані мистецької та наукової еліти. Всього за період 1946–1951 рр. було ухвалено 12 найбільш значних за своїм характером постанов ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У з ідеологічних питань, як-от: «Про журнал "Вітчизна"», «Про журнал сатири й гумору "Перець"», «Про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР і заходи щодо його поліпшення», «Про репертуар самодіяльності культурно-освітніх установ», «Про перекручення і помилки у висвітленні

історії української літератури», «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР» та ін. Ці постанови заклали ідеологічні підвалини для наступу на всі групи інтелігенції (Шевченко, 1992, с. 40; Баран, 1996, с. 56; Луцький, 1995, с. 32; Попп, 2000, с. 153; Марусик, 2003, с. 19).

Чи не найбільше уваги вчені присвятили питанню боротьби тоталітарної системи проти послідовників історичної школи М. Грушевського у Львові. Цей аспект проблеми цікавив О. Луцького (Луцький, 2009, с. 594–595), О. Іщука та Н. Ніколаєву (Ішук & Ніколаєва, 2007), С. Герегову і Т. Марусик (Герегова & Марусик, 1997, с. 105–106), І. Патера (Патер, 2015–2016, с. 40–48) та ін., однак найґрунтовніше його висвітлив у спеціальній праці Я. Дашкевич (Дашкевич, 1995). На його переконання, під кодовою назвою «боротьба з історичною школою М. Грушевського та його учнями» здійснювалося багато ідеологічних та позаідеологічних справ, з яких найменша частка мала щось спільне з науковою критикою поглядів та результатів дослідження великого історика і його учнів. Хоча цю боротьбу намагалися маскувати як боротьбу на «історичному фронті», саме з цим «фронтом» у неї було мало спільного. По суті, ствердив учений, велася боротьба зі: 1) справжньою, об'єктивною історією України, замість якої підсовували москвоцентричну... сфальсифіковану історію України, ліквідовуючи одночасно можливість справді по-фаховому і згідно з історичними фактами досліджувати історію України та українського народу; 2) українською національною ідеєю, суть якої полягає в необхідності побудови незалежної Української держави, чого досягти можна лише шляхом національно-визвольної боротьби проти основного і найстрашнішого поневолювача – Росії; поборюючи всіма методами історичне коріння й історичний досвід української нації як першооснови національної ідеї, передбачалося знецінити й очорнити ідейні підстави українського національно-визвольного руху, висовуючи замість цього як ідеал братню Велику Росію (під виглядом СРСР), з якою вдячний український народ об'єднаний навіки; 3) ідеологією українського націоналізму як теоретичним і практичним оформленням української національної ідеї...; 4) українським підпільним і відкритим повстанським рухом, очолюваним Організацією українських націоналістів («бандерівцями») та Українською Повстанською Ар-

мією, причому боротьба з «історичною школою М. Грушевського та його учнями» у 1945–1947 рр. мала частково компенсувати невдачі боротьби з підпільним рухом, яка затягувалася; для цього необхідно було за всяку ціну конструювати безпосередні зв'язки між школою М. Грушевського та національно-визвольною боротьбою (Дашкевич, 1995, с. 69).

Як показали О. Рубльов і Ю. Черченко, Т. Марусик, О. Луцький, І. Патер та ін., результатом кампанії боротьби з «українським буржуазним націоналізмом», націоналістичною школою М. Грушевського стали публічні лайки і образи відомих представників західноукраїнської еліти, які зазвичай закінчувалися арештами. Репресії не оминули письменників П. Карманського, М. Рудницького, А. Патрус-Карпатського, О. Дучимінську, літературознавця та фольклориста М. Возняка, композиторів В. Барвінського, М. Колессу, художницю Я. Музику, музеєзнавця В. Свенціцьку, акторів Й. Стадника, Х. Кудринського, І. Дудича, цілої низки представників західноукраїнського учительства (Рубльов & Черченко, 1994, с. 228–230; Марусик, 2003, с. 22; Луцький, 2009, с. 593; Патер, 2015–2016, с. 48–53). Р. Попп з'ясувала, що після систематичних чисток Львівської спілки письменників, з 87 осіб, які були у Спілці у 1945 р., в 1950 р. нараховувалося лише 49 (Попп, 2000, с. 158). Т. Галайчак та О. Луцький подали таку інформацію: із середини 1948 р. до середини 1950 р. з академічних наукових установ Львова було звільнено 50 співробітників, зокрема, 37 представників галицької інтелігенції (Галайчак & Луцький, 2000, с. 32–34).

Про «перетрушування» радянським режимом учительських кадрів писав С. Сворака. За його спостереженнями, у перші повоєнні роки, зважаючи на ті чи інші обставини, до політичного фільтрування вчителів вдавалися вибірково. Проте на рубежі 1940–50-х рр. ця практика набула масового характеру. Так, якщо у 1944 р. у школи Львівщини прийшло понад 2 тис. місцевих учителів, то у 1950 р., незважаючи на випуски педучилищ, інститутів та університету, їх залишилося лише 852. Підстави такого значного скорочення були здебільшого політичні (Сворака, 1997, с. 38). Автор показав, що репресивні акції проти непокірних учителів, їх кількаразова заміна більш лояльними до режиму, що збіглися в часі із завершенням суцільної колективізації та подо-

ланням організованого опору українського визвольного руху, зумовили давно очікувані партійно-радянським керівництвом суспільно-політичні зміни в краї. Значна частина вчителства почала переходити на шлях співробітництва з радянською владою, інша – відмовлялася від активних форм опору й намагалася уникати участі в суспільно-політичному житті (Сворак, 1997, с. 40).

У кандидатській дисертації Н. Сірук досліджено суспільно-політичну ситуацію та політику державно-партійного керівництва щодо України у другій половині 40 – на початку 50-х рр. ХХ ст., форми та методи здійснення політичного контролю, насамперед щодо діячів літератури, мистецтва і науки, та їх вплив на культурне життя в Україні. Авторка довела, що розгорнуті в цей період ідеологічні кампанії були спрямовані проти творчої і наукової інтелігенції як головного носія національної самобутності українського народу і проводилися під гаслом «боротьби проти українського буржуазного націоналізму» (Сірук, 2008). Н. Сірук присвятила чимало уваги питанню державного терору щодо письменників П. Карманського, М. Рудницького, А. Патрус-Карпатського, митців М. Колесси та А. Кос-Анатольського, істориків М. Кордуби, І. Крип'якевича, О. Терлецького та ін.

Ужгородський історик В. Міщанин, аналізуючи процес радянзації Закарпаття у 1944–1950 рр., висвітлив творче життя місцевої інтелігенції в умовах «ждановщини». Автор довів, що в області толерувався лише панівний в СРСР стиль соцреалізму. Тому письменника Ф. Потушняка звинуватили в «ігноруванні радянської дійсності», «низькопоклонстві перед західноєвропейською культурою», а його захисника П. Лінтура – у відстоюванні «самостійності закарпатської літератури, безбуржуазності закарпато-українського народу». Під критику потрапили низка художніх творів, зокрема російськомовного поета Л. Бездомного за викривлений образ тракториста – «нової позитивної фігури в перебудові закарпатського села». У стилі соцреалізму мали писати й засновники закарпатської школи живопису – митці європейської слави (Міщанин, 2019, с. 20).

Ю. Киричук висвітлив справжню роль Міністерства державної безпеки СРСР у вбивстві українського та польського письменника Я. Галана (Киричук, 2001). На думку історика, чекісти фізично ліквідували відомого громадського діяча, який міг у по-

дальшому вийти з-під партійної опіки. Ю. Киричук взяв на себе сміливість ствердити, що загибель Я. Галана 24 жовтня 1949 р. відіграла у Західній Україні таку роль, як загадкова смерть С. Кірова 1934 р. у Ленінграді, тобто, вона стала каталізатором нової хвилі репресій проти західноукраїнської інтелігенції та студентства (Киричук, 2001, с. 92).

Предметом дослідження О. Олексішина стала гуманітарна інтелігенція Прикарпаття у період сталінізму. Автор показав, що тоталітарний режим після вигнання німецьких окупантів із західноукраїнських земель почав здійснювати кроки з формування нової інтелігенції, чим переслідував завдання остаточного її одержавлення. Посилення впливу держави на інтелігенцію вело до своєрідної «колективізації» праці, внаслідок чого творчий процес набирал уніфікованих форм. Створення різного роду творчих спілок, товариств, об'єднань мало, з одного боку, гарантувати їхнім членам більш-менш сприятливі матеріальні умови існування а, з іншого – спрямовувати їхню діяльність у необхідне для держави русло (Олексішин, 2011, с. 329). Підсумовуючи, дослідник ствердив, що гуманітарна інтелігенція Прикарпаття в повоєнні роки опинилася у надзвичайно складному становищі. Про свободу професійної діяльності і творчості як основної умови її існування навіть не йшлося. Панівний тоталітарний режим дозволяв відносну свободу лише в контексті офіційно проголошеної комуністичної ідеології. Усе, що суперечило офіційній доктрині, визначалося в одних випадках як «помилки і перекручення», а в інших – як антирадянщина, прояви «українського буржуазного націоналізму» та «низькопоклонство перед Заходом» (Олексішин, 2011, с. 334).

У публікаціях Р. Маньковської висвітлюється ставлення сталінської влади до музеїв на Західній Україні, ідеологічний тиск на діяльність музейних працівників та вилучення цілого пласту культурної національної спадщини через знищення унікальних пам'яток музейної скарбниці українського народу (Маньковська, 2012, 2014). За спостереженням дослідниці, трагічні події в музейництві Львівщини впродовж 1939–1950-х рр., пов'язані з політичними репресіями, вандалізмом та ідеологічним тиском, масштаби яких тривалий час приховувалися від суспільства, були характерні для всієї музейної справи України. Тоталітарна влада

знищила традиційні основи музейництва, насильницькими методами порушила спадкоємність у музейній професії, знищивши чи відсторонивши від роботи фахівців старшого покоління, відкинула науково-дослідні можливості музеїв, перетворивши їх на пропагандистські осередки для комуністичного виховання населення. Політичний режим остерігався широкого висвітлення національного надбання України, усвідомлюючи його глибокий вплив на світогляд і свідомість суспільства. Діяльність музейних закладів була суворо регламентована партійними органами, які примусово нав'язували тематику і зміст колекцій та експозицій. Під гаслами боротьби з «буржуазним націоналізмом» з музейних фондів було вилучено глибокий пласт української самобутньої спадщини, знищено унікальні пам'ятки національної культури. Але наперекір тоталітарній, репресивній, командно-адміністративній системі працівники музеїв, нерідко ризикуючи життям, докладали чимало зусиль, щоб розвивати музейну галузь, зберегти історико-культурне надбання українського народу і передати його поколінням грядущим (Маньковська, 2014, с. 190).

Засоби впливу радянського режиму на творчу інтелігенцію показали також В. Бадяк (2003), М. Ільницький (1999, 2003), Д. Малезик (2014), М. Галів (2009) та ін. Головним обов'язком місцевої інтелігенції стало опанування особливого творчого методу – соціалістичного реалізму, який, як слушно зауважують дослідники, мав на меті перетворити митця на бездумного виконавця ідеологічних уподобань і потреб панівної системи, позбавивши його головного – свободи творчості. Названі автори одностайні й у тому, що «політичному загартуванню» митців мала сприяти розгалужена система більшовицької освіти, яка охоплювала гуртки, семінари, лекції, а також вечірній університет марксизму-ленінізму. Інтелігенція, яка за своїми переконаннями прагнула до загальнодемократичних цінностей, не могла примиритися з одноманітністю духовного життя. Шляхів урегулювання цих суперечностей було багато, однак обраний був лише один – встановлення повної монополії ВКП(б) у духовному житті, цілковите підпорядкування культурного життя офіційній ідеології, що супроводжувалося ліквідацією й розпорошенням тих груп інтелігенції, які були нездатні на компроміс і адаптацію до потреб системи.

Про наслідки державного терору щодо людей розумової праці на західних землях України фахово висловився О. Луцький. На його переконання, у середовищі інтелігенції швидкими темпами йшла втрата професіоналізму, громадянської активності. Порушилася спадкоємність між поколіннями. На зміну старій інтелігенції, носію національно-культурних традицій, приходила нова генерація людей як за духовним складом, так і рівнем культури. Навіть особисті якості багатьох з них, їхній ентузіазм та практичний досвід ніяк не могли замінити глибини знань і незалежності мислення – усього, що створювалося у духовній сфері кількома поколіннями. Значна частина нової, так званої «соціалістичної інтелігенції», хоч і усвідомлювала антинаціональний характер тоталітарної системи, все ж навіть всупереч своїм переконанням більшою чи меншою мірою ставала втілювачем комуністично-більшовицьких ідей. Інтелігенція поступово втрачала свій культурний і моральний пріоритет у суспільстві (Луцький, 2009, с. 595).

Аналізована проблема знайшла відображення і в персонологічних дослідженнях. Так, Я. Дашкевич, Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій та ін. показали форми і методи тиску радянських чиновників від науки на знаного дослідника історії запорозького козацтва, Української національної революції XVII ст., українського книгодрукування, бібліофіла та краєзнавця І. Крип'якевича (Дашкевич, 1990, с. 13–14; Ісаєвич, 2001; Стеблій, 2011). Як засвідчили вчені, керівництво Академії наук УРСР, представники центральних і львівських компартійних органів, цензори державних видавництв намагалися неодноразово «підкорегувати» його наукові студії з історії та культури України в русло «віковичної дружби українського і російського народів», популяризації історичного значення «воз'єднання України з Росією 1654 р.», «визвольних походів» Червоної армії на західноукраїнські землі 1920–1939 рр.; спонукали цитувати класиків марксизму-ленізму й забути окремі довоєнні публікації з історії українського державотворення та Українського війська, історичного краєзнавства, забороняли цитувати праці М. Грушевського та інших «українських буржуазних націоналістів».

Завдяки нововіднайденим джерельним матеріалам в архіві Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника

НАН України та Галузевого державного архіву Служби безпеки України (м. Львів) М. Литвину та В. Ільницькому вдалося поглибити цей аспект проблеми (Литвин & Ільницький, 2021, с. 141–143, 146). Зокрема, автори показали тривалі поневер'яння через репресивні дії радянської влади молодого книгознавця, сина генерал-хорунжого Армії УНР, діяча Української військової організації Р. Дашкевича і хорунжої Легіону Українських Січових Стрільців О. Степанівни Я. Дашкевича (Литвин & Ільницький, 2021, с. 142–143).

Уже згадана дослідниця Р. Маньковська одну зі своїх публікацій присвятила життєвому шляху та науковому внеску у мистецтвознавство і музейну справу України культурного діяча В. Свенціцької в контексті історії Національного музею ім. Андрея Шептицького у Львові та її батька музеолога І. Свенціцького (Маньковська, 2013). О. Кравчук, висвітливши громадсько-політичну, культурно-просвітницьку та фахову працю А. Річинського, навела численні факти переслідування видатного українського діяча радянським режимом (Кравчук, 2021). Високої оцінки заслуговує дослідження Л. Клебан наукової та громадсько-політичної діяльності М. Возняка (Клебан, 2008, 2016). Як показала авторка, учений, позитивно сприйнявши нову форму української державності, якою була радянська Україна перед війною у 1939–1941 рр., із осторогою ставився до її ідеологічної складової. Попри високі політично-державні посади (депутат Верховної Ради УРСР та Львівської міської ради, член ВКП(б)/КПРС) він фактично не цікавився політикою. Власне ці посади М. Возняк використовував лише для того, аби партійні чиновники дали йому можливість займатись наукою, що було головним сенсом у житті академіка. Водночас він залишався одним із небагатьох, хто не відмовився вивчати проблеми, які радянська історіографія «критично переосмислила». Саме через сповідування принципів історичної школи М. Грушевського, за «повільну переорієнтацію» на засади марксистсько-ленінської методології, відсутність критично-викривальних публікацій тощо, він зазнав переслідувань. З цих причин низка наукових задумів академіка залишилася нереалізована, а окремі фундаментальні праці були опубліковані лише після смерті науковця (Клебан, 2016, с. 339).

Висновки. Аналіз історіографічних джерел засвідчив, що сучасні вітчизняні дослідники на багатому ілюстративному матеріалі показали форми і методи терору сталінського режиму щодо західноукраїнської інтелігенції у 1939–1953 рр., як-от: фізичне знищення, прямі погрози та залякування, партійна критика «українських буржуазних націоналістів», ізоляція українських літераторів і художників від звичного для них національно-культурного середовища, виключення неугодних письменників і митців із творчих спілок, створення атмосфери страху. Автори сходяться на тому, що саме проти національно свідомих українців, чий опір утвердженню тоталітарного режиму на західних землях України набув у повоєнні роки масового і організованого характеру, спрямовувався головний удар з боку влади. Остання використовувала всі можливості для ідейного та інституційного тиску на творчу інтелігенцію, насадження нового історичного нарративу, дискредитації українського національно-визвольного руху, а кожний вияв невдоволення такою політикою неодмінно розцінювався як прояв «українського буржуазного націоналізму» з усіма наслідками, що випливали з цього.

Водночас аналізована проблема має перспективу розвитку. Зокрема, додаткових знань потребують ідеологічні чистки вчених природничих наук, морально-психологічний стан інтелігенції у контексті повсякденної локальної історії, формування інтелігенцією стандартів самопрезентації в умовах політики державного терору. Ця наукова проблема має перспективу дослідження крізь призму біографістики. Погоджуємося з думкою М. Литвина та В. Ільницького, висловлену у згаданій їхній публікації, що слід продовжити започатковану після відновлення незалежності України Інститутом українознавства ім. І. Крип'якевича археографічну роботу – видання або перевидання праць тогочасних науковців-гуманітаріїв, як-от: І. Крип'якевича, М. Кордуби, О. Терлецького, М. Возняка, В. Щурата та інших вихованців НТШ.

Джерела та література

Автушенко, І.Б. (2010). Українська інтелігенція у повоєнні роки (до проблеми історіографії). *Етнічна історія народів Європи*: збірник наукових праць, 32, 69–73. Київ.

- Бадяк, В.** (2003). *У лецатах сталініцини: нарис історії Львівської організації Спілки художників України 1939–1953 рр.* Львів: СКІМ.
- Баран, В.К., & Токарський, В.В.** (2014). *«Зачистка»: політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр.* Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ.
- Баран, В.** (1996). *Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи.* Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Баран, В., & Даниленко, В.** (1999). *Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.).* Київ: Альтернативи.
- Білас, І.** (1994). *Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз* (Кн. 1–2). Київ: Либідь; Військо України.
- Галайчак, Т., & Луцький, О.** (2000). Інститут суспільних наук: сторінки історії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 7, 16–56. Львів.
- Галів, М.** (2009). Політика радянської влади щодо педагогічних кадрів загальноосвітніх шкіл Західної України у 1939–1941 роках (на прикладі Дрогобицької області). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія «Історія»*, 24, 92–109. Дрогобич.
- Герегова, С.В., & Марусик, Т.В.** (1997). Розвиток вищої освіти в західних областях України (друга половина 40-х – перша половина 50-х рр. ХХ ст.). *Український історичний журнал*, 3, 101–108. Київ.
- Гуменюк, Т.І.** (2004). Доля української інтелігенції після приєднання Західної України до УРСР у 1939–1941 роках у сучасній історіографії. *Наукові записки. Серія: Історія: за матеріалами Всеукраїнської наукової конференції «Національна інтелігенція в історії та культурі України в ХХ–ХХІ століттях»*, 28–29 жовтня 2004 р. (с. 42–46). Вінниця.
- Даниленко, В.М.** (2002). Масовий терор у післявоєнний період. *Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. Історичні нариси* (с. 707–775). Київ: Наукова думка.
- Дашкевич, Я.** (1990). Іван Крип'якевич – історик України. В І. Крип'якевич, *Історія України* (с. 5–21). Львів: Світ.
- Дашкевич, Я.Р.** (1995). Боротьба з Грушевським та його школою у Львівському університеті за радянських часів. *Михайло Грушевський і львівська історична школа* (с. 32–94). Нью-Йорк, Львів.

- Довбня, О. (2017). Політичні репресії на Волині (1939–1953 рр.): історіографічний аспект. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, 4, 150–155. Луцьк.
- Ільницький, М.М. (1999). *Драма без катарсису: сторінки літературного життя Львова першої половини ХХ століття*. Львів: Місіонер.
- Ільницький, М.М. (2003). *Драма без катарсису: сторінки літературного життя Львова другої половини ХХ століття*. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Ісаєвич, Я. (2001). Іван Крип'якевич – історик і організатор наукового життя. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 8, 7–15. Львів.
- Іщук, О., & Ніколаєва, Н. (2007). *Реакція львівської інтелігенції на розгром історичної школи Михайла Грушевського у 1946 році*. Київ. Взято з https://chtyvo.org.ua/authors/Ischuk/Oleksandr/Reaktsiia_lvivskoi_intelihentsii_na_rozhrom_istorichnoi_shkoly_Mykhaila_Hrush-evskoho_u_1946_rotsi/
- Киричук, Ю.А. (2001). Вбивство Ярослава Галана: істинні вбивці та політичні наслідки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Держава та армія*, 431, 91–96.
- Киричук, Ю. (2002). Терор і тероризм у Західній Україні. *Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. Історичні нариси* (с. 548–595). Київ: Наукова думка.
- Клебан, Л. (2008). Громадсько-політична діяльність Михайла Возняка: переломний 1946 рік. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 17, 437–441. Львів.
- Клебан, Л. (2016). Михайло Возняк в останні роки життя (1945–1954): критика та переслідування академіка. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*, 17, 322–340. Львів.
- Кондратюк, К. (2001). Втрати населення Західної України у 1939–1941 рр. *Україна-Польща важкі питання. Т. 5: Українсько-польські відносини під час Другої світової війни: матеріали V міжнародного семінару істориків*, Луцьк, 27–29 квітня 1999 року (с. 150–163). Варшава.
- Кравчук, О.Р. (2021). *Громадсько-політична і культурно-просвітницька діяльність Арсена Річинського (1892–1956)*. (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). Тернопіль.
- Крайнік, Р. (2011). Сучасна вітчизняна історіографія радянської ідеологізації навчального процесу в закладах освіти України у перше повоєнне десятиліття. *Український історичний збірник*, 14, 238–243. Київ.

- Литвин, М.Р., Луцький, О.І., & Науменко, К.Є. (1999). *1939. Західні землі України*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Литвин, М., & Ільницький, В. (2021). Соціогуманітаристика західного регіону України в умовах сталінського тоталітаризму: про-сопографічний та комеморативний аспекти. *Політика пам'яті в Україні щодо радянських репресій у західних областях (1939–1953)*: колективна монографія (с. 139–153). Львів – Торунь: Liha-Pres.
- Луцький, О. (2003). Інтелігенція в планах утвердження радянського тоталітарного режиму на західноукраїнських землях (вересень 1939 – червень 1941). *Інтелігенція і влада. Серія: Історія*, 1, 98–105. Одеса.
- Луцький, О. (2006). Львів під радянською окупацією 1939–1941 рр. *Український визвольний рух: науковий збірник*, 7, 89–119. Львів.
- Луцький, О. (1995). Передмова. В Ю. Сливка (Відп. ред.), *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Т. 1: (1939–1953)* (с. 3–51). Київ: Наукова думка.
- Луцький, О. (2009). Приборкання інтелігенції (1939–1953 рр.). *Реабілітовані історією. У 27-ми томах. Львівська область. Книга перша* (с. 581–595). Львів: Астролябія.
- Малежик, Д.І. (2014). Творча інтелігенція Західної України в умовах другої радянзації регіону (1944–1953 рр.). *Військово-історичний меридіан: електронний науковий фаховий журнал*, 4 (6), 105–115. Київ.
- Маньковська, Р. (2013). Берегиня української культури (до 100-річчя від дня народження видатного науковця та музезнавця Віри Свенціцької). *Краєзнавство*, 4, 224–232. Київ.
- Маньковська, Р. (2012). Музейні колекції Західної України під ідеологічним тиском в післявоєнний період. *Волинський музейний вісник: Музеї у дослідженні та збереженні пам'яток культурної спадщини західноукраїнських етнічних земель*: науковий збірник, 4, 21–26. Луцьк.
- Маньковська, Р. (2014). Репресоване музейництво Львівщини (1939–1950-і рр.): знищення традицій. *Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Львівська область. Книга друга* (с. 174–194). Львів: Астролябія.
- Марусик, Т.В. (2003). *Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: динаміка складу, діяльність, стосунки з владою (друга половина 40-х – початок 60-х років ХХ ст.)*. (Автореф. дис. ... д-ра іст. наук). Чернівці.

- Мищанин, В.В.** (2019). *Радянізація Закарпаття 1944–1950 рр.* (Автореф. дис. ... д-ра іст. наук). Ужгород.
- Надольський, Й.Е.** (2008). *Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939–1953 рр.):* монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського національного університету ім. Лесі Українки.
- Олеksiшин, О.** (2011). Гуманітарна інтелігенція Прикарпаття в період сталінізму (1944–1953 рр.). *Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії*, 27, 328–334. Київ.
- Патер, І.** (2015–2016). Ідеологічно-пропагандистський наступ сталінського режиму на галичан (1944–1953). *Новітня доба*, 3–4, 35–58. Львів.
- Попп, Р.** (2008). Інтелігенція Львова у 1944–1953 роках (історіографія проблеми). *Проблеми гуманітарних наук: наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Історія»*, 22, 127–138. Дрогобич.
- Попп, Р.П.** (2000). Становище творчої інтелігенції Львова у повоєнні роки (1944–1953). *Проблеми гуманітарних наук: наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Історія»*, 5, 151–162. Дрогобич.
- Романів, О., & Федущак, І.** (2002). *Західноукраїнська трагедія 1941.* Львів – Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка; Фондація Українського Вільного Університету в США.
- Рубльов, О.С., & Черченко, Ю.А.** (1994). *Сталініщина й доля західноукраїнської інтелігенції, 20–50-ті роки ХХ ст.* Київ: Наукова думка.
- Сворақ, С.Д.** (1997). Освіта на західноукраїнських землях у повоєнний період. *Український історичний журнал*, 2, 28–42. Київ.
- Сірук, Н.М.** (2008). *Політичний контроль тоталітарної держави за культурно-науковою сферою України (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст.).* (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). Львів.
- Сливка, Ю.** (Відп. ред.). (1995). *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Т. 1: (1939–1953).* Київ: Наукова думка.
- Стеблій, Ф.** (2011). Іван Крип'якевич – оборонець академічного статусу Інституту суспільних наук. В Ф. Стеблій, *Галичина на перехрестях історії. Постаті* (с. 261–267). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Федушак, І. (2006). До 65-ї річниці комуністичного злочину (червень 1941 р.). *Український визвольний рух*: науковий збірник, 7, 120–154. Львів.

Шевченко, А. (1992). Культурно-ідеологічні процеси в Україні у 40–50-х рр. *Український історичний журнал*, 7, 39–48. Київ.

References

Avtushenko, I.B. (2010). *Ukrainska intelihentsiia u povoienni roky (do problemy istoriografii)* [Ukrainian intelligentsia in the postwar years (on the problem of historiography)]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy – Ethnic history of the peoples of Europe*, 32, 69–73. Kyiv [in Ukrainian].

Badiak, V. (2003). *U leshchatakh stalinshchyny: narys istorii Lvivskoi orhanizatsii Spilky khudozhnykiv Ukrainy 1939–1953 rr.* [In the grip of Stalinism: Essay on the history of the Lviv organization of the Union of Artists of Ukraine 1939–1953]. Lviv: SKIM [in Ukrainian].

Baran, V.K., & Tokarskyi, V.V. (2014). «Zachystka»: politychni represii v zachidnykh oblastiakh Ukrainy u 1939–1941 rr. ["Stripping": political repression in the western regions of Ukraine in 1939–1941]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NANU [in Ukrainian].

Baran, V. (1996). *Ukraina 1950–1960-ky rr.: evoliutsiia totalitarnoi systemy* [Ukraine in the 1950s and 1960s: the evolution of the totalitarian system]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NANU Ukrainy [in Ukrainian].

Baran, V., & Danylenko, V. (1999). *Ukraina v umovakh systemnoi kryzy (1946–1980-i rr.)* [Ukraine in conditions of systemic crisis (1946–1980-ies)]. Kyiv: Alternatyvy [in Ukrainian].

Bilas, I. (1994). *Represyivno-karalna systema v Ukraini (1917–1953): suspilno-politychnyi ta istoriko-pravovyi analiz* [Repressive and punitive system in Ukraine (1917–1953): socio-political and historical-legal analysis]. (Vols. 1–2). Kyiv: Lybid; Viisko Ukrainy [in Ukrainian].

Halaichak, T., & Lutskyi, O. (2000). Instytut suspilnykh nauk: storinky istorii [Institute of Social Sciences: Pages of History]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: cultural heritage, national identity, statehood*, 7, 16–56. Lviv [in Ukrainian].

Haliv, M. (2009). Polityka radianskoi vlady shchodo pedahohichnykh kadriv zahalnoosvitnykh shkil Zakhidnoi Ukrainy u 1939–1941 rr. (na prykladi Drohobyskoi oblasti) [The policy of the Soviet government regarding the pedagogical staff of secondary schools of Western Ukraine in 1939–1941 (on the example of Drohobych region)]. *Prob-*

lemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Istoriia» – Problems of the humanities: a collection of scientific works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History Series, 24, 92–109. Drohobych [in Ukrainian].

- Herehova, S.V., & Marusyk, T.V.** (1997). Rozvytok vyshchoi osvity v zakhidnykh oblastiakh Ukrainy (druha polovyna 40-kh – persha polovyna 50-kh rr. XX st.) [Development of higher education in the western regions of Ukraine (second half of the 40s – first half of the 50s of the XX century)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 3, 101–108. Kyiv [in Ukrainian].
- Humeniuk, T.I.** (2004). Dolia ukrainskoi intelihtentsii pislia pryednannia Zakhidnoi Ukrainy do URSR u 1939–1941 rokakh u suchasni i istoriohrafii [The fate of the Ukrainian intelligentsia after the accession of Western Ukraine to the USSR in 1939–1941 in modern historiography]. *Naukovi zapysky. Seriiia: Istoriia: za materialamy Vseukrainskoi naukovoi konferentsii «Natsionalna intelihtentsiia v istorii ta kulturi Ukrainy v XX–XXI stolittiakh»*, 28–29 zhovtnia 2004 r. – *Scientific notes. Series: History: based on the materials of the All-Ukrainian scientific conference "National intelligentsia in the history and culture of Ukraine in the XX–XXI centuries"*, October 28–29, 2004 (pp. 42–46). Vynnytsia [in Ukrainian].
- Danylenko, V.M.** (2002). Masovyi teror u pisliavoienni period [Mass terror in the postwar period]. *Politychnyi teror i teroryzm v Ukraini. XIX–XX st. Istorychni narysy – Political terror and terrorism in Ukraine. XIX–XX centuries. Historical essays* (pp. 707–775). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Dashkevych, Ya.** (1990). Ivan Krypiakevych – istoryk Ukrainy [Ivan Krypyakevych – historian Ukraine]. In I. Krypiakevych, *Istoriia Ukrainy – History of Ukraine* (pp. 5–21). Lviv: Svit [in Ukrainian].
- Dashkevych, Ya.R.** (1995). Borotba z Hrushevskym ta yoho shkoloiu u Lvivskomu universyteti za radianskykh chasiv [Struggle with Hrushevsky and his school at Lviv University in Soviet times]. *Mykhailo Hrushevskiy i lvivska istorychna shkola – Mykhailo Hrushevsky and Lviv Historical School* (pp. 32–94). Niu-York, Lviv [in Ukrainian].
- Dovbnia, O.** (2017). Politychni represii na Volyni (1939–1953 rr.): istoriohrafichnyi aspekt [Political repressions in Volyn (1939–1953): historiographical aspect]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky – Scientific Bulletin of the Lesia Ukrainka East European National University*, 4, 150–155. Lutsk [in Ukrainian].

- Ilnytskyi, M.M.** (1999). *Drama bez katarsysu: storinky literaturnoho zhyttia Lvova pershoi polovyny XX stolittia [Drama without catharsis: Pages of the literary life of Lviv in the first half of the twentieth century]*. Lviv: Misioner [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, M.M.** (2003). *Drama bez katarsysu: storinky literaturnoho zhyttia Lvova druhoi polovyny XX stolittia [Drama without catharsis: Pages of the literary life of Lviv in the second half of the twentieth century]*. Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Isaievych, Ya.** (2001). Ivan Krypiakevych – istoryk i orhanizator naukovooho zhyttia [Ivan Krypyakevych – historian and organizer of scientific life]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: cultural heritage, national identity, statehood*, 8, 7–15. Lviv [in Ukrainian].
- Ishchuk, O., & Nikolaieva, N.** (2007). *Reaktsiia lvivskoi inteligentsii na rozghrom istorychnoi shkoly Mykhaila Hrushevskoho u 1946 rotsi [The reaction of the Lviv intelligentsia to the defeat of the historical school of Mykhailo Hrushevsky in 1946]*. Kyiv. Retrieved from https://chtyvo.org.ua/authors/Ischuk_Oleksandr/Reaktsiia_lvivskoi_inteli_hentsii_na_rozhrom_istorychnoi_shkoly_Mykhaila_Hrushevskoho_u_1946_rotsi/ [in Ukrainian].
- Kyrychuk, Yu.A.** (2001). Vbyvstvo Yaroslava Halana: istynni vbyvtsi ta politychni naslidky [Murder Yaroslav Halan: the true killer and political consequences]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika»: Derzhava ta armiia – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic": State and Army*, 431, 91–96 [in Ukrainian].
- Kyrychuk, Yu.** (2002). Teror i teroryzm u Zakhidnii Ukraini [Terror and terrorism in Western Ukraine]. *Politychnyi teror i teroryzm v Ukraini. XIX–XX st. Istorychni narysy – Political terror and terrorism in Ukraine. XIX–XX centuries. Historical essays* (pp. 548–595). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Kleban, L.** (2008). Hromadsko-politychna diialnist Mykhaila Vozniaka: perelomnyi 1946 rik [Socio-political activity of Mykhailo Vozniak: the turning point of 1946]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: cultural heritage, national identity, statehood*, 17, 437–441. Lviv [in Ukrainian].
- Kleban, L.** (2016). Mykhailo Vozniak v ostanni roky zhyttia (1945–1954): krytyka ta peresliduvannia akademika [Mykhailo Vozniak in the last years of his life (1945–1954): criticism and persecution of an academician]. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho univer-*

- sytetu* – *Scientific notebooks of the historical faculty of Lviv University*, 17, 322–340. Lviv [in Ukrainian].
- Kondratiuk, K.** (2001). Vtraty naseleennia Zakhidnoi Ukrainy u 1939–1941 rr. [Losses of the population of Western Ukraine in 1939–1941]. *Ukraina-Polshcha vazhki pytannia. T. 5: Ukrainsko-polski vidnosyny pid chas Druhoi svitovoi viiny: materialy V mizhnarodnoho seminaru istorykiv*, Lutsk, 27–29 kvitnia 1999 roku – *Ukraine-Poland are difficult issues. Vol. 5: Ukrainian-Polish relations during the Second World War: materials of the V International Seminar of Historians*, Lutsk, April 27–29, 1999 (pp. 150–163). Varshava [in Ukrainian].
- Kravchuk, O.R.** (2021). *Hromadsko-politychna i kulturno-prosvitnytska diialnist Arsena Richynskoho (1892–1956) [Socio-political and cultural-educational activities of Arsen Richynsky (1892–1956)]*. (Extended abstract of Candidate's thesis). Ternopil [in Ukrainian].
- Krainik, R.** (2011). Suchasna vitchyzniana istoriohrafia radianskoï ideolohizatsii navchalnoho protsesu v zakladakh osvity Ukrainy u pershe povoienne desiatylittia [Modern domestic historiography of the Soviet ideologization of the educational process in educational institutions of Ukraine in the first postwar decade]. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk – Ukrainian historical collection*, 14, 238–243. Kyiv [in Ukrainian].
- Lytvyn, M.R., Lutskyy, O.I., & Naumenko, K.Ye.** (1999). *1939. Zakhidni zemli Ukrainy [1939. Western lands of Ukraine]*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Lytvyn, M., & Inytskyi, V.** (2021). Sotsiohumanitarystyka zakhidnoho rehionu Ukrainy v umovakh stalinskoho totalitaryzmu: prosopohrafichni ta komemoratyvnyi aspekty [Sociohumanitarianism of the western region of Ukraine in the conditions of Stalinist totalitarianism: prosopographic and commemorative aspects]. *Polityka pamiaty v Ukraini shchodo radianskykh represii u zakhidnykh oblastiakh (1939–1953) – Politics of Memory in Ukraine on Soviet repression in the western regions (1939–1953)* (pp. 139–153). Lviv – Torun: Liha-Pres [in Ukrainian].
- Lutskyy, O.** (2003). Intelihentsiia v planakh utverdzhennia radianskoho totalitarnoho rehymu na zakhidnoukrainskykh zemliakh (veresen 1939 – cherven 1941) [The intelligentsia in the plans to establish the Soviet totalitarian regime in Western Ukraine (September 1939 – June 1941)]. *Intelihentsiia i vlada. Serii: Istoriia – Intelligentsia and power. Series: History*, 1, 98–105. Odesa [in Ukrainian].
- Lutskyy, O.** (2006). Lviv pid radianskoïu okupatsiieiu 1939–1941 rr. [Lviv under Soviet occupation 1939–1941]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian liberation movement*, 7, 89–119. Lviv [in Ukrainian].

- Lutskiy, O.** (1995). Peredmova [Preface]. In Yu. Slyvka (Ed.), *Kulturne zhyttia v Ukraini. Zakhidni zemli. Dokumenty i materialy. T. 1: (1939–1953) – Cultural life in Ukraine. Western lands. Documents and materials. Vol. 1: (1939–1953)* (pp. 3–51). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Lutskiy, O.** (2009). Pryborkannia intelihentsii (1939–1953 rr.) [Taming of the intelligentsia (1939–1953)]. *Reabilitovani istoriiei. U 27-my tomakh. Lvivska oblast. Knyha persha – Rehabilitated by history. In 27 volumes. Lviv region. Book one* (pp. 581–595). Lviv: Astroliabiia [in Ukrainian].
- Malezhyk, D.I.** (2014). Tvorchia intelihentsiia Zakhidnoi Ukrainy v umovakh druhoi radianizatsii rehionu (1944–1953 rr.) [Creative intelligentsia of Western Ukraine in the conditions of the second Sovietization of the region (1944–1953)]. *Viiskovo-istorychnyi merydian: elektronnyi naukovyi fakhovyi zhurnal – Military-historical meridian: electronic scientific professional journal*, 4 (6), 105–115. Kyiv [in Ukrainian].
- Mankovska, R.** (2013). Berehynia ukrainskoi kultury (do 100-richchia vid dnia narodzhennia vydatnoho naukovtsia ta muzeieznavtsia Viry Svientsitskoi) [Guardian of Ukrainian culture (to the 100th anniversary of the birth of the outstanding scientist and museologist Vira Sventsitska)]. *Kraieznavstvo – Regional studies*, 4, 224–232. Kyiv [in Ukrainian].
- Mankovska, R.** (2012). Muzeini koleksii Zakhidnoi Ukrainy pid ideolohichnym tyskom v pisliavoienni period [Museum collections of Western Ukraine under ideological pressure in the postwar period]. *Volynskiy muzeinyi visnyk: Muzei u doslidzhenni ta zberezhenni pamiatok kulturnoi spadshchyny zakhidnoukrainskykh etnichnykh zemel – Volyn Museum Bulletin: Museums in the study and preservation of cultural heritage of Western Ukrainian ethnic lands: a scientific collection*, 4, 21–26. Lutsk [in Ukrainian].
- Mankovska, R.** (2014). Represovane muzeinytstvo Lvivshchyny (1939–1950-i rr.): znyshchennia tradytsii [Repressed museum work in Lviv region (1939–1950s): destruction of traditions]. *Reabilitovani istoriiei. U dvadtsiaty semy tomakh. Lvivska oblast. Knyha druha – Rehabilitated by history. In twenty-seven volumes. Lviv region. Book two.* (pp. 174–194). Lviv: Astroliabiia [in Ukrainian].
- Marusyk, T.V.** (2003). *Zakhidnoukrainska humanitarna intelihentsiia: dynamika skladu, diialnist, stosunky z vladoiu (druha polovyna 40-kh – pochatok 60-kh rokiv XX st.) [Western Ukrainian humanitarian intelligentsia: the dynamics of composition, activities, relations with the authorities (the second half of the 40's – early 60's of the twentieth century)]*. (Extended abstract of Doctor's thesis). Chernivtsi [in Ukrainian].

- Mishchanyn, V.V.** (2019). *Radianizatsiia Zakarpattia 1944–1950 rr. [Sovietization of Transcarpathia in 1944–1950]*. (Extended abstract of Doctor's thesis). Uzhhorod [in Ukrainian].
- Nadolskyi, Y.E.** (2008). *Deportatsiina polityka stalinskoho totalitarnoho rezhymu v zakhidnykh oblastiakh Ukrainy (1939–1953 rr.) [The policy of deportations of the Stalinist totalitarian regime in the western regions of Ukraine (1939–1953)]*. Lutsk: Vezha [in Ukrainian].
- Oleksyshyn, O.** (2011). Humanitarna intelihentsiia Prykarpattia v period stalinizmu (1944–1953 rr.) [Humanitarian intelligentsia of Prykarpattia region during the Stalinist period (1944–1953)]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho nauково-doslidnoho instytutu ukrainoznavstva ta vsesvitnoi istorii – Collection of scientific works of the National Research Institute of Ukrainian Studies and World History*, 27, 328–334. Kyiv [in Ukrainian].
- Pater, I.** (2015–2016). Ideolohichno-propahandystskyi nastup stalinskoho rezhymu na halychan (1944–1953) [Ideological and propagandistic attack of the Stalinist regime on Galicians (1944–1953)]. *Novitnia doba – Modern times*, 3–4, 35–58. Lviv [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2008). Intelihentsiia Lvova u 1944–1953 rokakh (istoriohrafiiia problemy) [The intelligentsia of Lviv in 1944–1953 (historiography of the problem)]. *Problemy humanitarnykh nauk: naukovy zapysky Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Istoriia» – Problems of the humanities: a collection of scientific works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History Series*, 22, 127–138. Drohobych [in Ukrainian].
- Popp, R.P.** (2000). Stanovyshche tvorchoi intelihentsii Lvova u povoienni roky (1944–1953) [The position of the creative intelligentsia of Lviv in the postwar years (1944–1953)]. *Problemy humanitarnykh nauk: naukovy zapysky Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Istoriia» – Problems of the humanities: a collection of scientific works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History Series*, 5, 151–162. Drohobych [in Ukrainian].
- Romaniv, O., & Fedushchak, I.** (2002). *Zakhidnoukrainska trahediia 1941 [Western Ukrainian tragedy of 1941]*. Lviv – Niu-York: Naukove tovarystvo im. Shevchenka; Fundatsiia Ukrainskoho Vilnoho Univer-sytetu v SShA [in Ukrainian].
- Rublov, O.S., & Cherchenko, Yu.A.** (1994). *Stalinshchyna y dolia zakhidnoukrainskoi intelihentsii, 20–50-ti roky XX st. [Stalinism and the fate of the Western Ukrainian intelligentsia, 20–50s of the XX century]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

- Svorak, S.D.** (1997). Osvita na zakhidnoukrainskykh zemliakh u povoiennyi period [Education in western Ukraine in the postwar period]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2, 28–42. Kyiv [in Ukrainian].
- Siruk, N.M.** (2008). *Politychnyi kontrol totalitarnoi derzhavy za kulturno-naukovoiu sferoiu Ukrainy (druha polovyna 40-kh – pochatok 50-kh rokiv XX st.)* [Political control of the totalitarian state over the cultural and scientific sphere of Ukraine (the second half of the 40's – early 50's of XX century)]. (Extended abstract of Candidate's thesis). Lviv [in Ukrainian].
- Slyvka, Yu.** (Ed.). (1995). *Kulturne zhyttia v Ukraini. Zakhidni zemli. Dokumenty i materialy. T. 1: (1939–1953)* [Cultural life in Ukraine. Western lands. Documents and materials. Vol. 1: (1939–1953)]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Steblii, F.** (2011). Ivan Krypiakevych – oboronets akademichnoho statusu Instytutu suspilnykh nauk [Ivan Krypyakevych – defender of the academic status of the Institute of Social Sciences]. In F. Steblii, *Halychyna na perekhrestyakh istorii. Postati – Galicia at the crossroads of history. Personalities* (pp. 261–267). Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Fedushchak, I.** (2006). Do 65-yi richnytsi komunistychnoho zlochynu (cherven 1941 r.) [To the 65th anniversary of the communist crime (June 1941)]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian liberation movement*, 7, 120–154. Lviv [in Ukrainian].
- Shevchenko, A.** (1992). Kulturno-ideolohichni protsesy v Ukraini u 40–50-kh rr. [Cultural and ideological processes in Ukraine in the 40–50's]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 7, 39–48. Kyiv [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 15.09.2021 р.
Стаття рекомендована до друку 19.10.2021 р.*

УДК 94:329.73(477.8):613.9”1940/1950”
DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.242267

Лілія ГРИНИК

аспірант кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (lilia_hrynyk@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4077-0128>

Бібліографічний опис статті: Гриник, Л. (2021). Заходи щодо організації здорового способу життя українських націоналістів на Прикарпатті 1940–1950-х рр. (за матеріалами ГДА СБУ): теорія та практика. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 8/50, 243–272. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.242267>.

**ЗАХОДИ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ
ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ
УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ НА ПРИКАРПАТТІ
1940–1950-х рр. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГДА СБУ):
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА**

Анотація. **Мета статті** полягає у комплексному висвітленні проблеми здорового способу життя українських підпільників на Прикарпатті під час національно-визвольних змагань (1940–1950-х рр.). **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, науковості, об’єктивності та логічності. Використовуються загальнонаукові методи: аналіз, порівняння, узагальнення та спеціально-історичні: періодизація, історико-порівняльний та ін., а також методи критики джерел: зовнішні та внутрішні). **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше здійснено спробу комплексного висвітлення основ здорового способу життя українських підпільників Прикарпаття на основі невідомих та маловідомих архівних матеріалів. **Висновки.** Здоровий спосіб життя в підпільних умовах розглядався одним зі шляхів досягнення поставленої мети – боротьби за УССД. Керівництво ОУН та УПА відповідально поставилось до обґрунтування його основ та належного поширення цих норм серед вояків. Інструктивні

© Лілія Гриник, 2021

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

та вишкольні матеріали цілісно висвітлювали основні принципи та чітко розподіляли обов'язки щодо їх реалізації і належного дотримання. Режим дня, харчування, фізична активність, боротьба зі шкідливими звичками – ключові моменти, яким приділялась велика увага. Порівнюючи їх із сучасними рекомендаціями, можна стверджувати про високий та належний рівень розроблених матеріалів, які відповідали і відповідають нормам охорони здоров'я вояків. Однак через умови підпільної боротьби, військові дії, які відбувались на Прикарпатті у 1940–1950 рр., підтримувати та забезпечувати тут належний рівень харчування чи гігієни було складно і не завжди вдавалось. Не менш важливим чинником було відсутність власної держави, а отже, існування та забезпечення армії – виклик не лише для вояків, а й для усього суспільства. У таких несприятливих умовах, досягнені результати є демонстрацією феноменальних зусиль.

Ключові слова: ОУН та УПА; побут; харчування; гігієна; здоров'я; спорт; шкідливі звички.

Lilia HRYNYK

Postgraduate Student at the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (lilia_hrynyk@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4077-0128>

To cite this article: Hrynyk, L. (2021). Zakhody shchodo orhanizatsii zdorovoho sposobu zhyttia ukrain skykh natsionalistiv na Prykarpatti 1940–1950-kh rr. (za materialamy HDA SBU): teoriia ta praktyka [Measures for the organization of a healthy lifestyle of Ukrainian nationalists in the Precarpathians 1940–1950s (based on the materials of the BSA of the SSU): theory and practice]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 8/50, 243–272. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.242267> [in Ukrainian].

**MEASURES FOR THE ORGANIZATION
OF A HEALTHY LIFESTYLE OF UKRAINIAN
NATIONALISTS IN THE PRECARPATHIANS 1940–1950s
(BASED ON THE MATERIALS OF THE BSA OF THE SSU):
THEORY AND PRACTICE**

***Summary.** The purpose of the article is to cover comprehensively the problem of a healthy lifestyle of Ukrainian underground in the Carpathians during the national liberation struggle (1940–1950's). **The research methodology** is based on the principles of historicism, scientificity, objectivity and logic. Such general scientific methods as analysis, comparison, generalization and special-historical: periodization, historical-comparative, etc., as well as methods of criticism of sources: external and internal have been used. **The scientific novelty:** an attempt to comprehensively cover the basics of a healthy lifestyle of the Ukrainian underground in Prykarpattia on the basis of unknown and little-known archival materials has been made for the first time. **Conclusions.** A healthy lifestyle in the underground was seen as one of the ways to achieve the main goal – the struggle for USSD (Ukrainian Independent Conciliar State). The OUN and UPA leadership took a responsible approach to substantiating its foundations and properly disseminating these norms among soldiers. The instructional and trained materials comprehensively covered the basic principles and clearly divided the responsibilities for their implementation and proper compliance. Daily routine, nutrition, physical activity, combating bad habits – the key points to which much attention was paid. Comparing them with modern recommendations, we can say about the high and appropriate level of developed materials that met and still meet the standards of health of soldiers. However, due to the conditions of the underground struggle, military actions that took place in Prykarpattia in 1940–1950 it was difficult and not always possible to maintain and ensure an adequate level of nutrition or hygiene. An equally important factor was the absence of their own state, and thus the existence and provision of the army was a challenge not only for the soldiers but also for society as a whole. In such adverse conditions, the achieved results are a demonstration of phenomenal efforts.*

***Key words:** OUN and UPA; life; food; hygiene; health; sports; bad habit.*

Постановка проблеми. Вітчизняні наукові дослідження не можуть стояти осторонь світових наукових тенденцій. Під їх

впливом, а також на вимогу часу масштабності набирає висвітлення як узагальнювальних, так і конкретних проблем соціальної історії. Окрім того, сучасні глобалізаційні умови розвитку суспільства змушують гостро піднімати тему здоров'я. Зниження тривалості життя, погіршення екологічної ситуації, масове поширення інфекцій хворіб вимагають від керівництва держави адекватних дій. Розв'язання означеної проблеми можливе лише двома шляхами: використання історичних знань людства щодо питань збереження та зміцнення здоров'я, а також залучення сучасних світових та вітчизняних здобутків учених-практиків.

Водночас актуальність дослідження посилюється пошуком відповідей на запитання щодо забезпечення належного рівня морального та фізичного стану вояків під час російсько-української війни. У такій ситуації історія формування здорового способу життя українських підпільників постає відмінним уроком досвіду.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Відомості з історії повсякдення ОУН та УПА на ЗУЗ знайшли висвітлення у працях В. Льницького (2009, 2012, 2015, 2016; Pnytskyi & Kantor, 2018), О. Пустомітенко (2014), Я. Антонюка (2016), М. Гавришко (2015), Г. Стародубець (2005, 2008), О. Пагірі (2012), Л. Онишко (2006) та В. Ковальчука (2016). Однак відсутнє комплексне дослідження, яке б висвітлювало стан здорового способу життя українських повстанців на території Прикарпатті.

Мета статті полягає у комплексному висвітленні проблеми здорового способу життя українських підпільників на Прикарпатті під час національно-визвольних змагань (1940–1950).

Висвітлення основного матеріалу. Ведення здорового способу життя має у своїй основі дотримання основних принципів режиму дня та відпочинку, харчування, гігієни, фізичної активності, відсутності шкідливих звичок. Як було з цим під час національно-визвольних змагань?

Загальновідомо, що існування будь-яких угруповань чи спільнот базується передовсім на її здорових учасниках. Оскільки лише за таких умов можна говорити про розвиток, успіх чи перемоги. Важливість означеної проблеми розуміло керівництво ОУН та командування УПА. Окрім того, що пріоритетом вважалися здорові члени підпілля, передбачалась загальна пропаганда щодо підтримання здорового способу життя серед усього населення

Прикарпаття: *«член нашої нації мусить дбати про фізичне й моральне здоров'я, дбати про вироблення сили волі й гарту духа, необхідних у боротьбі зі супротивними хвилями, перепонами й злом, що загрожує нації»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 1004).

Режим дня та дозвілля

Одним із завдань військової служби було дотримання режиму дня, який мав на меті виховати в українських повстанців військову дисципліну та підтримувати постійну бойову готовність. У підпіллі чітко регламентувались години сну та відпочину, харчування і навчання. Приблизний режим дня упівців був таким:

5:00 – рання зоря

5:10 – 5:25 – руханка

5:25 – 5:50 – миття та збирання, привітання

5:50 – молитва

6:00 – 6:30 – сніданок

6:45 – ранній звіт

7:00 – 11:30 – передполудневі заняття

12:00 – 13:45 – обідня перерва

13:00 – службовий звіт

14:00 – 18:50 – пополудневі заняття

19:00 – денний звіт

19:30 – вечєра

19:30 – 20:45 – час дозвілля

20:45 – вечєрня перевірка, час молитви

21:00 – вечєрня зоря (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 63, арк. 43).

Про ранню зорю сповіщав сурмач внутрішньої варті, що було сигналом пробудження зі сну. У зимовий період упівці вставали о 6 годині, у неділю та святкові дні – на годину пізніше (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 67, арк. 341–342). Після руханки та спільної молитви стрільці готували собі сніданок. Особливість була в тому, що це відбувалося на майже погаслих вогнищах, бо удень вогонь палити було заборонено, оскільки над лісом кружляли літаки та слідкували, чи не видно диму (Штендера, 1987, с. 130). Увесь день *«був поділений так, що кожна година була призначена на іншу працю. Заняття тривали цілий день. До полудня пророблювали практичний вишкіл, а пополудні теоретичний»* (Штендера, 1992, с. 184). У спогадах читаємо: *«коли не було боїв, ми займались вишколом, упорядковували зброю, приводили себе в*

порядок, мали політзаняття, вивчення літератури. Якогось такого «балаганства» не було жодного дня» (Мицик та ін., 2016, с. 62).

До вечірньої молитви усіх збирали звуковим сигналом (свистком). Усі залишали будь-яку роботу, знімали головні убори та ставали струнко. Лише тоді розпочинали співати молитву: *«Боже, вислухай благання – нищить незгода наш край. В єдності сила народу, Боже, нам єдність подай!...»* (Штендера, 1987, с. 244). Неділя вважалась вільним від роботи днем. Воякам наказували вислухати Службу Богу, а решту часу присвятити освітній та культурній діяльності або ж забавам (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 67, арк. 341–342).

Усі важливі завдання чи пересування територією відбувались в основному вночі з метою дотримання вимог конспірації. Тому одне із завдань вояків у вільний час полягало у тому, щоб вести щоденники спостереження. У них записували годину сходу та заходу сонця, аби знати тривалість дня і ночі (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 57143, арк. 187).

Окрім того, поширеним явищем серед підпільників було ведення особистих щоденників, у яких записували ту чи іншу цікаву інформацію. Правда, часу вести їх не завжди вистачало, а нотатки могли робити й інші члени підпілля. Вносили відомості щодо цікавих книг, графіку проведення програм на радіо тощо. Із записів дізнаємось, що у вільний час слухали передачі антирадянського змісту з Рима, Нью-Йорка, Лондона, а читали літературу історичного спрямування (Грушевського, Крип'якевича) та українських класиків – Франка, Шевченка, Лесю Українку (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 57143, арк. 199). Таке дозвілля позитивно оцінювалось керівним складом, а тим більше – заохочувалось та підтримувалось. Так, наприклад, на Прикарпатті відомо про здачу звіту щодо стану та необхідної кількості радіоприймачів (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 28, арк. 98).

Розуміючи усю політику радянської влади, її форми і методи боротьби з визвольним рухом на Прикарпатті, членів УПА закликали до збирання та збереження будь-яких історичних пам'яток, які у майбутньому мали б велику історичну вартість. Вояків закликали збирати та записувати пісні, оповідання, легенди, вірші, які описують героїку національно-визвольних змагань. Заборонялось робити будь-які зміни у тексті, навіть стилістичні.

Вносити корективи у назви місцевостей чи особисті дані героїв дозволялося лише при впевненості у їх правдивості. Слід було усе занотовувати так, як збереглось у народі. Висувались вимоги щодо написання, якщо це відбувалося вручну, то основне – чіткість (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 28, арк. 177). Не менш цінними матеріалами, які можна було отримати від місцевого населення, були: ікони, картини, книги, монети та банкноти, зброя, документи, фотографії та інше. Усі зібрані речі мали упорядковуватись та реєструватися (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 28, арк. 83).

Окрім того, повстанців спонукали то творчої самостійної роботи, яка передбачала написання споминів чи оповідань, які б мали на меті висвітлювати усі події УПА чи діяльність окремих історичних постатей (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 28, арк. 178). Спогади дозволялося записувати у довільній формі: у хронологічному порядку (упорядковано за часом усі події, що пережив автор) або ж епізодично (окремі події). Автор у кінці запису обов'язково мав залишити своє псевдо, рік народження та соціальне походження (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 28, арк. 46–47). На сьогоднішній день також збереглась чимала кількість збірників пісень, які власне укладали українські повстанці. Так, наприклад, на Прикарпатті, у 1947 р. у невеликій кількості вийшла друком збірка пісень, яка складалася із п'яти частин. Кожна з них вміщувала комплекс пісень, різних за тематикою (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 398, т. 15, арк. 238).

Творча робота передбачалась і серед референтури пропаганди. Так, наприклад, «Крилан» («Омелян», «Ераст», «Чорний») займав посаду художника та гравера в Самбірському надрайонному проводі ОУН, а згодом у Дрогобицькому окружному проводі ОУН. До його обов'язків входило художньо оформляти надруковану літературу. Він навіть за вдало виконану роботу отримав подяку, у якій йшлося: *«Вам як рисівникові (...) за вашу творчу працю, за Вашу акуратність у виконанні роботи, за карність і обов'язковість (...) складається признання»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 77, арк. 147–148).

З липня 1945 р. вступав у дію наказ, який передбачав особисту щомісячну звітність члена-підпільника. Таким чином, місяць вояка складався із роботи в терені, на яку виділялось близько трьох тижнів, а написання звітів, відпочинок, особисте навчання

у сумі займали близько семи днів. Слід було вказати територію, на якій проводив діяльність, виконану роботу та скільки часу на це витратив (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 28, арк. 57–58, 102).

Не менш важливим завданням для вояків залишалась фізична активність. У підпільних умовах вона розглядалась через призму спорту. Керівництво неодноразово наголошувало на його важливості. Зокрема, *«велике значення спорту головно в тому, що він вводить у свої вправи ті всі чинники, які стрічаємо в житті, вчить поборювати життєві переешкоди. Можна навести тисячі примірів на те, щоб засвідчити це важливе значення спортивних вправ для кожної людини в щоденному житті. Часто життєві невдачі людини є наслідком її не загартованості, слабкої віри в свої сили, браком відповідного спортивного виховання* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 998).

Чіткий та завантажений розпорядок дня українських повстанців передбачав щоденну руханку, яка тривала близько десяти хвилин. Окрім того, закликалося раз у тиждень організовувати недалеко прогулянку, маршрут якої складав від 3 до 5 км. Найбільш вдалим днем для цього вважалась неділя. У літню пору року рекомендувалось опанувати плавання, організовувати змагання з бігу, стрибків у довжину та висоту, а також кидання каменя. Травень вважався періодом марширування на дистанцію 10 км. (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 18, арк. 261).

Поширювались вказівки щодо проведення марширувань. Вони в основному були пов'язані з дотриманням вимог конспірації. Передовсім потрібно було обрати відповідне місце. Це не могли бути відкриті поля чи поляни, не підходили лісові дороги чи ліні, які було видно здалека. Особлива увага надавалася слідам, тому рекомендувалось ретельно підбирати взуття з гладкою підошвою. Заборонялись будь-які розмови, окрім наказів. Під час відпочинку не слід було збиратись групами та курити (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 71–72).

Фізичне виховання за допомогою руханок, різних видів спорту, спортивних ігор, мандрівок і таборування мало виробити в молоді незламний характер, сильну волю та товариськість. Справа спорту мала стати справою цілого українського народу (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 999).

«Їжа мусить бути якостево добра!»

Забезпечення продуктами. Проблема харчування у підпільних умовах стояла досить гостро. Підбір продуктів, заготівля, постачання – викликали неабиякі труднощі в реаліях війни. Цією ланкою роботи у підпіллі відала господарча референтура. Важливу роль відігравали інтенданти, які займались постачанням харчів до своїх відділів УПА. На практиці це виглядало так: інтендант подавав запит щодо необхідних продуктів чи речей надрайонним керівникам господарчої референтури ОУН, а ті, зі свого боку, шляхом збору необхідного серед населення, передавали в УПА (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 1, арк. 213). Окружний інтендант не мав ніякого власного апарату, а свою роботу узгоджував з господарчим обласного Проводу ОУН (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 3, арк. 203–204). Господарчий референт зобов'язувався співпрацювати із жіночою сіткою та разом з її членkinями *«дбати про здорові продукти, солідне і вмiле заготовлення та їх переховування»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 29, арк. 427). Однак зі зменшенням чисельності ОУН та УПА, нестачею кадрів, обов'язки господарчого референта почали виконувати самі підпільники, а вже після 1949 р. потреба в існуванні господарчої референтури відпала (Ільницький, 2009, с. 109).

У який спосiб можна було отримати харчі? Найчастiше їх збирали серед населення. В. Чижевський пригадує, що цивiльне населення зазвичай надавало в тому допомогу добровiльно. Поширеними способами також були: органiзацiя акцiй на магазини, державнi бази, радгоспи i т.д. («Демид зiзнання», б.р., арк. 10). Магда Мален («Бджiлка»), перебуваючи в пiдпiллі, увесь час присвячувала збору продуктiв харчування для воякiв серед мiсцевих мешканцiв. Зазначає, що отримати їх можна було у присутностi упiвцiв, оскiльки, населення ставилось до цього з насторогою. За перiод своєї практичної дiяльностi вона близько 15 разiв зверталась до мiсцевих про допомогу. Правда, кожного разу старалися брати продукти у рiзних людей, а вiдтак до збору було залучено усе село Довге Стрийського району. Основними продуктами були хлiб та молоко, а їх отримання, зазвичай, вiдбувалось в нiчний час. Загальна кiлькiсть отриманого нею молока становила близько 60–70 лiтрiв, а щодо хлiба, то населення його давало по-рiзному: хтось цiлу буханку, а хтось – маленьку скибку. За

збір продуктів відповідали усі членкині жіночої сітки (АУСБУ ЛО, спр. П-21197, арк. 14–15).

Марія Юзич («Наталка»), будучи районним провідником жіночої сітки (р-н Комарно) з квітня до серпня 1944 р., збирала продукти харчування: сало, масло, крупи (АУСБУ ЛО, спр. П-20391, арк. 20, 52), які зазвичай забирали господарчі референти. Тому учасниці жіночої сітки не знали для кого і куди вони будуть доставлені (АУСБУ ЛО, спр. П-20391, арк. 58). Виконуючи такі ж самі функції у Старо-Самбірському районі, Олена Ворик («Мирослава») дає аналогічні свідчення: підтримувала зв'язки з господарчим референтом Іваном Курчиком, який давав відомості щодо збору необхідних продуктів харчування. Усі харчі, які їй приносили станичні, вона збирала у себе вдома, а господарчий референт їх забирав та безпосередньо доставляв підпільникам (АУСБУ ЛО, спр. П-27482, арк. 21). Стефанія Терехух («Надія»), виконуючи функції станичної села Посада Долішня Старо-Самбірського району, збрала 30 кг борошна та два літри олії (АУСБУ ЛО, спр. П-27482, арк. 50). Анна Хіміна (Калина»), будучи станичною у селі Залокоть Підбузького району, підтримувала тісні стосунки з місцевими жителями, які на постійній основі допомагали продуктами харчування для вояків (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 440, т. 8, арк. 125).

Осипа Кульчицька («Річка»), поєднуючи обов'язки санітарки та господарчого референта районного (кушового) проводу ОУН, влітку 1945 р., виконуючи свої функції у Спринському лісі Самбірського району, робила заготовки продуктів: засушувала хліб на сухарі (2–3 мішки), із борошна виготовляла макарони (2 мішки), а також проводила сортування зібраних круп, щоб контролювати їх термін придатності (АУСБУ ЛО, спр. П-36667, арк. 20, 26, 30).

У 1946 р. Іван Левкович, маючи обов'язки обліку зібраних продуктів у населення в селі Лукавиця Нижня (Стрийський р-н), зазначає, що було отримано 2,5 т зерна, 220 шт. яєць, 20 кг масла та інших продуктів. Окрім того, знаючи про розташування зернового складу УПА (на подвір'ї Марії Карачик), видавав зерно за наявності записки. У серпні 1946 р., на вимогу підпілля, із складу зерна видав 4 т жита, а через тиждень – 4,5 т (АУСБУ ЛО, спр. П-28870, арк. 17–18, 27).

На основі опрацьованих джерел можемо твердити і про факти, коли підпільники самі забезпечували себе харчами, за допомогою місцевого населення. Про такі випадки відомо у с. Опака (Підбузького) Дрогобицького району. Група вояків, що переходувались у лісі, у нічний час виходили у село і збирали продукти. Окрім того, підтримували тісні зв'язки з місцевим населенням (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 443, т. 4, арк. 1). Про таку ж ситуацію можемо говорити у селі Урич (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 443, т. 4, арк. 11–12) та Гаї Нижні цього ж району (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 440, т. 8, арк. 130). Дещо простіше із заготівлею продуктів на зиму було референту СБ Коломийського проводу «Крукові». Продукти для нього доставляли батьки через сестру (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 20, арк. 149).

Не менш важливим методом отримання продуктів харчування була організація акцій на магазини, колгоспи, заводи, поїзди. Зазвичай такі дії проводились у нічний час. Із відомостей АКС, дізнаємось, що під час однієї такої акції у Наддвірянському районі, під час затримання поїзда, було здобуто близько 12 кг ковбаси та декілька кілограм макаронів. Здійснюючи акцію у селі Зелене (Станіславська обл.), влітку 1953 р., з молокопункту вдалось здобути 4 бідони масла (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 68263, т. 2, арк. 27, 52, 203). Про численні акції на магазини, що розташовані на території Наддвірянського та Яремчанського районів, протягом тривалого часу, з метою отримання харчів, згадує Ярослав Обрубанський (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 68263, т. 2, арк. 252).

Менш застосованим методом отримання харчів була закупівля, тому про неї говоримо в останню чергу та в незначних масштабах. Цілком очевидно, що ключове місце тут відіграла наявність грошей. Як їх можна було отримати у підпіллі? Микола Андрусів згадує, що ще у період німецької окупації з цим було простіше. Основні кошти отримували з податків, які сплачували бізнесмени, вчителі, лікарі та ін. – це було близько 1 % від доходу, а також з членських внесків симпатиків чи членів (близько 20–30 коп.) та шляхом організації збірки «на бойовий фонд» серед місцевого населення. Окрім того, ОУН мала власні торгові точки, дохід з яких ішов також у загальну казну Організації. Усі кошти, зібрані у станиці чи кущі направлялись до

районного проводу, а зібранні серед населення – в окружний провід ОУН. Кожна область, таким чином, отримувала щороку майже 2 млн руб.

Однак вже станом на 1949 р. ситуація була дещо гірша: чотири рази на рік підпілля проводило збірку грошей шляхом розповсюдження бофонів або оподатковувало окремі групи населення (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 2, арк. 9–11). Фінансовий референт Дрогобицького окружного проводу ОУН «Рубенок» під час допиту говорив, що грошове забезпечення у підпіллі відбувалось двома шляхами: 1. За допомогою членських внесків і 2. За допомогою збору коштів з населення (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 77, арк. 136). Так, наприклад, під керівництвом Миколи Данилківа («Шинкар») у 1949 р. планувалось серед населення Стрийського і Сколівського районів зібрати 1 млн руб. (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 77, арк. 144–145).

При підготовці до зими 1951–1952 рр. Ярослав Богдан згадує, що ще влітку та восени проводили заготівлю продуктів. Так, у селі Довге Підбузького району він залишив певну суму грошей місцевому жителю для закупівлі зерна та м'яса. Отримавши кошти, закупівлю продуктів мали зробити і жителі села Новий Кропивник (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 16, арк. 276).

Основи харчування. Однак незважаючи на це, були розроблені спеціальні рекомендації, у яких зазначалось, що їжа вояків *«мусить відповідати усім вимогам здорового та гігієнічного харчування. Їжа мусить бути якомусь добра, свіжа, смачна, зі здорових, свіжих, не зіпсутих продуктів. Страва повинна бути тепла та належно зварена»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 1027).

Харчування в основному базувалось на системі пайків. Було прораховано декілька видів «меню», які залежали від потреб військових:

- ✓ Нормальний харчовий пайок
- ✓ Збільшений харчовий пайок
- ✓ Дієтичний харчовий пайок
- ✓ Запасний харчовий пайок.

Нормальний харчовий пайок мав складатись із 170 гр. білку, 60 гр. товщу, 750 гр. вуглеводів (у сумі близько 3000 калорій). Зазвичай це були такі продукти: хліб (800 гр.), кадова консерва

(50 гр.), м'ясо (250 гр.), товщ (50 гр.), сіль (22 гр.), цибуля свіжа (15 гр.), масло (250 гр.), ярина (350 гр.), картопля (700 гр.).

Збільшений харчовий пайок передбачався для військових у разі збільшення фізичної активності. Так харчувалися на період рекрутських вишколів, у військових школах усіх ступенів і під час військових дій. Він мав містити близько 4000 калорій. Окрім збільшення кількості вищеперелічених продуктів, додавалися: цукор, молоко, чай, сало (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 1027). Більшовицький агент Роман Негільчак («Хитрий»), проходячи так званий старшинський вишкіл поблизу села Братишево Тлумацького району, говорить про те, що сніданок складався із хліба з кавою, на обід вояки отримували м'ясний суп, а на вечерю – молоко з хлібом (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 77, арк. 202).

Дієтичний харчовий пайок можна було отримати лише за рецептом військового лікаря. Кількість продуктів та їх калорійність залежала від хвороби, яка спровокувала таке обмеження.

Запасний харчовий пайок передбачався на період військових та інших дій, коли доставка пайків унеможлиблювалась. Він уже складався з меншої кількості продуктів, які мали довгий термін зберігання. Зазвичай це було: 300 гр. сухарів, 200 гр. м'ясної консерви, 25 гр. кавової консерви. Харчуватись ним можна було лише з дозволу командира. В іншому разі передбачалось покарання (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 1027).

Усі продукти слід було заготовляти належним чином. Так, наприклад, масло мало бути добре перетоплене, сир засолений у діжках, яйця консервовані у вапні, чай сушений, огірки та капуста квашені у бочках, грушки та яблука засушені (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 29, арк. 427). Керівництво ОУН закликала ретельно перевіряти усі харчі, оскільки одним із методів боротьби радянської системи з українським підпіллям була хімічно-бактеріальна війна. Заборонялось проводити заготівлю (борошно, цукор, мед та ін.) через підозрілих людей, якщо вже таке трапилось – рекомендували продати цей товар на базарі партійним працівникам чи іншим сталінським покірним, а за вилучені кошти – купити продукти у чесних громадян.

Окрім того, така система харчування передбачала взаємозаміну продуктів. Так, наприклад, м'ясо можна було замінити на

молоко та яйця, ярину – на будь-які інші крупи чи макарони, хліб – на сухарі та ін. (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 1027).

Особливим тогочасним продуктом уважався мед. Його заготівля проводилась винятково для роботи УЧХ. Його магазинування слід було проводити лише в районах. Чітко регламентувалась видача меду: тільки на вимогу лікаря (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 28, арк. 103).

Стан харчування. У надзвичайному звіті УПА-Захід «Олені» від 30.05.1945 р. ідеться про те, що через затримку доставки харчів зі Станіславської області, вояцтво Стрийської округи перебував у скрутному становищі. Зазначається, що такий стан критичний вже близько місяця, і денна порція вояка скоротилась до 420 гр. хліба, 170 гр. м'яса, 19,5 гр. кави, 230 гр. борошна та ін., масло і цукор були лише для хворих. Ситуація з кожним днем ставала гіршою (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 62, арк. 109).

З активізацією радянських силовиків на території Івано-Франківщини у 1946 р. значно погіршується ситуація. У скрутному становищі опинились відділи УПА у Чорному лісі, оскільки вийти у село за харчі було неможливо та ризиковано для життя (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 5, арк. 125). У звіті за перший квартал 1946 р. УПА-Захід «Говерля» зазначається: *«харчове постачання проходить майже виключно повстанським ладом – часто потрібно платити за нього життям повстанців»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 62, арк. 168). У листі господарчого референта Дрогобицького окружного проводу ОУН Миколи Данилківа («Шпіцер») до керівника Сколівського районного проводу ОУН Степана Диркавця («Шум») від 2 липня 1947 р. читаємо: *«Протягом чотирьох днів я не маю продуктів, харчуюсь хлібом і водою (...) 80 кг. білого борошна, 13 кг. мила повністю зіпсувались, а мед, масло, борошно та інші продукти до сих пір не доставлені»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 87, арк. 17). Степан «Хмель» у своїх спогадах за 1947 р. пише: *«Сидимо голодні, без харчів, бо в селі, поблизу Орова, 300 більшовиків... через три дні ми бродимо глибоким по пояс потоком до села по харчі, щоби не залишити на снігу слідів. Мої віддані вояки вискочили до сусіднього села і взяли свинку, щоби не голодувати, щоби мати що жарити на вогні»* («Зимою в бункері», б.р., ф. 9, т. 43, арк. 5). Переховуючись у криївках, харчувались в основному тими продуктовими запасами,

які вдалось здобути. Як згадує Михайло Фенін («Назар»), «у кривці було два великі бідони, у яких возять молоко. Один був повністю наповнений свинним салом, а інший – м'ясом. Окрім того були сухарі, картопля та мука» (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 57143, арк. 83, 258). Для приготування їжі у кривках користувались примусом. Так, наприклад, для забезпечення чотирьох вояків харчуванням витрачалось пів літри гасу для розпалювання. За підрахунками, на зимовий період слід було заготовити 150 літрів. Харчувались усі разом, без огляду на становище, тобто для керівників ніяких привілеїв не було. Були випадки, коли кухарі самовільно збільшували собі порції чи харчувались кращими продуктами. Після проведення слідства їм виносили смертний вирок (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 16, арк. 164–166).

«Найголовніша засада гігієни – чистота»

Одне з ключових правил підпільного життя – гігієна. Вона розглядалась як основний шлях боротьби з хворобами, які лікувати в таких умовах було практично неможливо.

Робота санітарного відділу. Виконання завдань цієї ланки покладалось на санітарний відділ. Він складався з головного лікаря та санітарок. Окрім того, існували санвідділи воєнних округів, які мали власний штаб та керівника. Головний лікар координував свою роботу з головним лікарем Крайового Проводу ОУН (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 3, арк. 202–203). Допомогу надавав і господарчий референт з жіночою сіткою, які відповідали за забезпечення необхідної кількості одягу (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 29, арк. 427). Про таку співпрацю жіночої сітки з санітарним відділом згадує і Юлія Галушак («Галичанка», «Марія») – референтка жіночої сітки (згодом УЧХ) Дрогобицького окружного Проводу ОУН. Вона особисто контактувала з референтом санітарного відділу обласного Проводу ОУН – «Баша» та виділяла санітарні кадри для лікарень УПА (АУСБУ ЛО, спр. П-36137, арк. 20–21, 73). Парис Софія («Іванка»), займаючи посаду підрайонної керівниці жіночої сітки ОУН, говорить про те, що на них покладались такі обов'язки: проводити збір одягу та продуктів харчування для вояків, проводити збори станичних, на яких підготовлювати їх до санітарної роботи (АУСБУ ЛО, спр. П-25265, арк. 13).

У зв'язку з величезними жіночими втратами в українському підпіллі, функції жіночої референтури з лютого 1945 р. бере на

себе Український Червоний Хрест, який був заснований на Прикарпатті ще у 1943 р. під керівництвом Катерини Зарицької. Очолюючи тут УЧХ, вона організувала нелегальні лікарні для вояків, забезпечувала їх медикаментами та медперсоналом. В її обов'язки також входило проведення курсів для санітарок (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 16, арк. 54–55). У цьому контексті слід відзначити вищезгадану Юлію Галушак. Окрім проведеної нею активної націоналістичної роботи, увагу заслуговує її діяльність щодо активізації роботи найнижчих структур УЧХ у цілій Дрогобицькій області. Практично усі члени були залучені до збору продуктів, заготівлі медикаментів, медичних препаратів, а також до проведення антирадянської розвідки чи поширення націоналістичних листівок і літератури (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 77, арк. 140).

Таким чином, діяльність УЧХ полягала у підготовці санітарок та медсестер, заготівлі медикаментів, догляду за пораненими, а також допомога сім'ям українських підпільників. УЧХ, окрім того, проводив активну пропагандистку роботу серед українського населення та надавав допомогу господарчій референтурі (заготівля продуктів, збір одягу) (АУСБУ ЛО, спр. П-36137, арк. 22–23, 43–44; ГДА СБУ, спр. 372, т. 1, арк. 227). Уся робота УЧХ фактично велася у трьох напрямках: Служба здоров'я (СЗ), фармацевтично-аптечний відділ, суспільна опіка (СО) (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 17, арк. 305).

Однак допомога і діяльність УЧХ на Прикарпатті тривала недовго. Із доручення від 22 липня 1945 р. бачимо про завдання ліквідувати на Прикарпатті УЧХ як окрему одиницю. Усі жіночі кадри, які виконували належно свої обов'язки, слід було приєднати до інших референтур і відповідно передати їм все матеріальне забезпечення (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 28, арк. 108а–109а). Це було пов'язано з тим, що більша частина учасників УЧХ, які володіли усією інформацією українського підпілля проживали у населених пунктах. Будучи арештованими, чи в силу своїх особливостей, жінки сприяли розконспірації роботи ОУН. Так, наприклад, із діяльності УЧХ надрайону «Кожан» (Войнилівський р-н, Станіславська обл.) бачимо, що у 1945 р. двічі проводилось скорочення кадрів і залишились лише ті, яким під силу було витримати вимоги підпільного життя (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 80, арк. 133). У звіті (травень 1946) Округного провідника ОУН

Коломийщини Григорія Легкого («Бориса») до Ярослава Мельника («Роберта») читаємо про те, що діяльність у терені проводили лише десять дівчат, які були заангажовані в роботі УЧХ. Вони були найбільш ідейні, перевірені та перебували під наглядом (Потічний, 2015, с. 68). Підтвердження цього бачимо із діяльності Анни Годик («Ліщина», «Зеня»), яка була референтом УЧХ у Самбірському районі, а вже з лютого 1946 р. таку посаду не займала і вийшла зі складу УПА, однак підтримувала зв'язок з підпіллям. Подальша її робота полягала у тому, щоб збирати продукти харчування у селах Чуква, Бісковичі, Кульчиці та ін. (АУСБУ ЛО, спр. П-23995, арк. 9).

Підготовка кадрів. Спеціалістів у цій справі готували на відповідних санітарних курсах. Щодо їх проведення висувались значні вимоги, зокрема: учасники курсів не повинні були знати про місце проведення навчання, тому потрапити туди вони мали із закритими очима; учасники не могли знайомитись між собою, тому лице у денний час завжди прикривалось маскою, яку можна було зняти в умовах повної темряви; заборонялись будь-які розмови між слухачами (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 17, арк. 15). Підтвердження вищезазначеного бачимо із навчання, що проводилось поблизу села Корчівка Журавненського району у лісовому масиві. До нього було залучено приблизно 18 дівчат, які не були знайомі між собою, а мали присвоєні лише членські номери. Після закінчення вони отримали вже псевдоніми. Керувала курсами, які тривали 7–8 днів (10–18 липня 1944 р.), – «Вихор». Окрім ідеологічної підготовки, слухачі отримали знання щодо надання першої медичної допомоги потерпілим, вивчали лікарські особливості різних трав, а також здобували необхідні базові медичні навички (АУСБУ ЛО, спр. П-27538, арк. 20). Десять днів тривали курси і в лісі поблизу села Недільна, які закінчили приблизно 10 дівчат (АУСБУ ЛО, спр. П-36667, арк. 24, 29).

Були випадки і навчання кадрів на зборах УЧХ. Наприклад, у 1944 р. таке навчання організувала Ольга Федішина («Степова», «Ліда», «Леся»). Дівчат (Софія Парис «Іванка», Людвіга Ганусик «Зірка», Людвіга Лазуркевич «Іскра», Анна Строцька, Ольга Страхова, «Чорний», «Бояриня») навчали правил надання першої медичної допомоги (АУСБУ ЛО, спр. П-25365, арк. 28, 38).

Основи гігієни. Обов'язковою у кожній станиці була наявність аптечки, яка містила: йод, спирт, аспірин, калій, йодоформ, ксероформ, вазилін, амоняк, марлю, бинт, вату, пластирі (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 3, арк. 145).

Розглядаючи тогочасні гігієнічні норми, варто зупинитись на ключових принципах гігієни харчування. У підпіллі існувала низка правил, зокрема заборонялось:

- їсти із загальної посудини, у разі харчування з чужого посуду слід було спершу добре його вимити гарячою водою
- вживати зіпсовані, брудні продукти; харчуватись у домівках, де є хворі
- пити воду із брудного джерела або перед сном
- переїдати (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 1010–1011).

З метою виявлення різного роду хворіб та контролю за чистотою тіла, обов'язки сотенних та чотових санітарів передбачали проведення що два тижні перевірок відділів (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 61, арк. 42). Зокрема Інструкції, окрім звичайних правил гігієни (миття рук перед їдою, вмивання щоранку обличчя та ін.), закріплювали наступне: мити голову з милом двічі на тиждень, а після миття добре сполоснути голову дощівкою, витерти чистим рушником та розчесати. У разі відсутності дощівки до води рекомендували додати соду або ж заварити «дугу» з попелу. Окрім того, волосся необхідно було тричі на день розчісувати гребінцем. Після кожної вечері слід було чистити зуби щіткою з порошком та полоскати ротову порожнину. Заборонялось користуватися чужими щітками та рушниками. Щотижня необхідно вмиватись повністю теплою водою (улітку – холодною) з милом. Підстригатись закликали раз на три тижні, а голитись – два рази на тиждень (при необхідності – більше) (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 1010, 1013). Стрільцям заборонялось мати волосся довше 7 см., оскільки у них не було змоги часто мити голову (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 61, арк. 42).

З профілактичними цілями поширення різних захворювань (вошей, сипного тифу) у відділах рекомендували часто виварювати білизну, прасувати одяг гарячою праскою, парити кожухи у печах або ж пропарювати одяг у банях (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 61, арк. 43). Відомі були і методи лікування різних захворювань

вань. Так, наприклад, від корости приписували вивар із сосонки, чемериці чи тютюну (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 80, арк. 75).

Не менш важливою складовою було забезпечення та догляд за одягом. Наголошувалось на тому, що на теренах, де розташовані сотні УПА, повинні створитись підручні магазини одягу, білизни та взуття. Отримати їх можна було лише шляхом заміни старого на нове. Використані речі підлягали пранню та ремонту (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 29, арк. 428). Керівництво закликала змінювати та прати білизну, носити одяг свого розміру, слідкувати за чистотою взуття (натирати його щотижня товщем), змінювати чатину, на якій спали, а постільну білизну витріпувати щодня. Кожен підпільник повинен був слідкувати за своїм зовнішнім виглядом, щоб він не мав викличного вигляду, а навпаки, був «милим і примірним» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 1013; т. 67, арк. 348).

Наголошувалось і на особливостях гігієни у різні пори року. Так, наприклад, у зимовий період закликали під час походу ретельно підготувати взуття, обмурування та спорядження, слідкувати за диханням, відпочинком і водним балансом, а також вживати заходів профілактики обмороження (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 68, арк. 65).

Отож, яким мав бути вояк-упівець за тогочасними нормами? Чистий, любити порядок коло себе і у своєму приміщенні, впорядковано тримати свої речі, одягатись скромно та охайно, нейтрально ставитись до багатства в одязі, не використовувати і не користуватись надмірною кількістю парфумами чи кремами, підтримувати тверезий спосіб життя (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 28, арк. 200).

Санітарна ситуація. Важливим елементом підпілля була організація медичних пунктів та шпиталів, яка швидкими темпами поширилася з 1944 р. Бракувало не лише медичних препаратів, а й кадрів. На заклик вояків відгукнулися одразу студенти та лікарі. За короткий час у містах і селах було створено розгалужену сітку шпиталів і перев'язочних пунктів, складались аптечки (Чижевський, б.р., арк. 45). Із інструктивних матеріалів бачимо, що кожен повіт станом на 1 січня 1944 р. мав бути забезпечений шпиталем на 20–30 ліжок та необхідним інвентарем, який має розташову-

ватись у безпечному місці, а також при нагляді сотні санітарок (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 28, арк. 31).

Існувала в підпіллі і розгалужена система лікарень. Відомо, що у Войнилівському терені (Станіславська обл.) на початку 1945 р. було 3 медпункти та 10 санпунктів, а на кінець – 1 медпункт та 4 санпункти (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 80, арк. 133). Про одну з медустанов згадує Анастасія Вишивата, яка після закінчення медичних курсів, була призначена начальницею однієї з таких медичних установ, що розташовувалась у лісі неподалік с. Поляна (АУСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 93). Марія Івановська («Орлиця»), яка у 1945–1946 рр. виконувала свої обов'язки, зазначає, що поблизу села Труханів (Сколівський р-н) існував санітарний пункт «Харко», на якому її завдання полягало у зборі харчових продуктів для поранених бійців УПА. Окрім того, вона відповідала за прання білизни. Згодом, займаючи посаду референта УЧХ Стрийського надрайонного проводу, лікувала хворих учасників ОУН та контролювала роботу районних і надрайонних санітарів (АУСБУ ЛО, спр. П-38686, арк. 24–25).

Від матеріального становища лікарень та загальної ситуації у терені залежало місце лікування вояків. Так, за сприятливих умов хворі лікувались у медпунктах та санпунктах, а з погіршенням ситуації доступ на таке лікування мали лише важкохворі. Усі інші лікувались у криївках або ж по станицях (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 80, арк. 133).

Про це читаємо «є випадки, що стрілець не хоче обмитись, не має рушника або мила, то лікар цього не бачить і не старається цього стану ліквідувати шляхом відправ з ройовими, шляхом особистих вказівок і розмов, а навіть покарань. Мило, рушники в терені одержати можна, хоч би навіть порядком заміни старого і брудного на нове і чисте» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 61, арк. 58).

Аналізуючи звіт району Калушчини за вересень 1945 р., дізнаємось, що були проведені перевірки сотні «Бистриця». У них санітарний стан був цілком задовільний. Проблема, яка виникла із браком мила та білизни, була одразу розв'язана. Траплялись випадки захворювання на коросту, запалення, туберкульоз. За звітний період було проведено 6 операцій і усі – успішно. Окрім того, здійснено закупівлю медикаментів на 4150 крб. Однак у цей час у значно гіршому становищі був Долинський район. Там

відчувався надто низький санітарний рівень. Керівництво різним способом намагалося вплинути на цю ситуацію, зокрема, організовувались сходи жіночтва з питань гігієни. Найбільш гостро тут стояла проблема венеричних недуг. Лише в Долині лікарська комісія виявила 400 захворювань (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 80, арк. 75). Станом на 1946 р. на території Стрийської округи (р-н Стрий) не було епідемій, однак поширеними були венеричні хвороби, зокрема у селах Дуліби, Стрільків, Слобідка та Лисятичі. Санітарна ситуація була поміркованою на території Славського Близько 30-ти стрільців було хворими (запалення, туберкульоз, короста, тиф, венеричні хвороби). Відчувався брак медикаментів («Звіт за місяць», б.р., ф. 9, т. 17). Ці дані підтверджуються і відомостями «Богуна». Він зазначає, що венеричні недуги, в цьому регіоні, поширені серед симпатиків, членів та стрільців. Наявність цих фактів розглядає через призму злочину, а таку поведінку упівців – нікчемною. З цього приводу видає наказ провести медичне обстеження членів підпілля, виявити усіх хворих та забронити їм зустрічі з іншими учасниками (порушення каралось смертю), у випадку легкої стадії захворювання провести лікування, а ті, що захворюють у подальшому, підлягали Револьюційному трибуналу та розстрілу (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 20, арк. 27–29).

Протягом зими 1945–1946 р. у госпіталях, що були розташовані у лісах поблизу села Східниця, перебували на лікуванні від тифу приблизно десять вояків під наглядом санітарки Євгенії Хімій («Уляна») (АУСБУ ЛО, спр. П-24766, арк. 10; ГДА СБУ, ф. 13, спр. 440, т. 8, арк. 120).

На території колишньої Дрогобицької області (сотня «Месники») узимку 1945–1946 рр. вояки масово захворіли на запалення легень, що призвело до тимчасового припинення діяльності. Усі вони лікувались у шпиталі, що функціонував у селі Каучий-Кут Стрийського району (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 67448, т. 1, арк. 41). У звіті Самбірського надрайону за червень 1946 р. читаємо про відмінну роботу УЧХ. Терен вдалося повністю забезпечити необхідною кількістю медикаментів для надання першої медичної допомоги, а також успішно проведено боротьбу з коростою (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 295).

Поганий стан санітарії у 1947 р. був на території Рудок і Комарно. Окрім того, поширилися воші та короста. Відомо і про нестачу засобів гігієни («Загальний звіт», б.р., ф. 9, т. 17).

Очевидними є й проблеми із забезпеченням одягом та взуттям: *«Санітарна справа в одних відділах налагоджена, а в інших лікаря стрілець побачить дуже рідко. Стрільцтво ходить у брудних сорочках, в черевиках з порозранюваними ногами, без онучок, а лікар на цю гігієнічну сторінку не звертає уваги»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 61, арк. 58). У надзвичайному звіті від 30.05.1945 р. читаємо про те, у Стрийській окрузі 88 стрільців були зовсім босими, а 126 потребували його нагальної заміни (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 62, арк. 110).

Досить гостро стояла проблема забезпечення на зимовий період. Так, із основних завдань на Прикарпатті в осінньо-зимовий час 1945 р. було забезпечення усіх підпільників одягом, взуттям, білизною, а також плащами та рукавицями. Кожен вояк мав отримати білий плащ для маскуванню у зимову пору (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 28, арк. 128). Майже забезпечений одягом та взуттям (станом на 31.07.1946 р.) був відділ «Наддністрянці» («Звіт підвідділу», б.р., ф. 31, т. 12).

У квітні 1946 р. відомо про важке становище вояків Станіславщини (Тактичний відтинок «Магура», що належав до Військової округи-4 «Говерла»). Тут виявлено випадки нестачі взуття, тому стрільці вимушені були босоніж ходити по снігу. Загалом здоровий стан вояків у тогочасних умовах, був задовільним. Знаємо також про факти ниркової хвороби, що була спровокована якістю води. Окрім того, траплялись випадки венеричних захворювань. Проблема виникала із забезпеченням санітарних кадрів, оскільки значну частину було втрачено. Відчувалася також нестача медикаментів (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 5, арк. 163).

Виникли потреби самому мити взуття та прати одяг. Не усі вояки вміли це робити. На допомогу приходили санітарки, які цьому вчили хлопців («Зимою в бункері», б.р., ф. 9, т. 43, арк. 33).

Зрозуміло, що матеріальне забезпечення і моральний стан вояків залежали від різних факторів. В один і той самий час відділи могли перебувати у кардинально різних побутових ситуаціях. Так, можна порівняти становище сотні «Опришки» та сотні «Журавлі», які у листопаді 1945 р. дислокувалися у Станіславській

області. Щодо перших можемо твердити про задовільний моральний стан вояків, відмінне технічне та господарське забезпечення: зброя, одяг, харчі, відсутність фактів дезертирства у відділі. Однак про таку ж ситуацію не можемо говорити щодо других. Погане матеріальне забезпечення відбивалося на моральному стані вояків, що призводило до дезертирства. Підпільники босі та обдерті по декілька тижнів переходили далеко в горах. Це пояснювалось більшою активністю більшовиків у цьому районі, що унеможливило належне забезпечення відділу (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 28, арк. 131).

«Алкоголь – це ворог народу!»

Проблема вживання алкоголю гостро стояла вже і у середині ХХ ст.: *«тим часом алкоголь опановує наші села й міста, н'ють не тільки молоді й старі чоловіки і жінки, не гордує чаркою навіть молодь і дівчата»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 1008). Українська нація, що мала на меті власне визволення, потребувала тільки таких людей, що гідно змогли б протистояти спокусам, вміли б постояти за справу, пожертвувати собою, а в хвилинках спокуси сказати коротко, але твердо: «Ні!» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 1004). Тому активно поширювались заклики до молоді такого змісту: *«Українська молоде! Не шукай розради та забуття в горіліці. Шукай їх в активній боротьбі проти російсько-більшовицьких поневолювачів. Хай живе здорова та патріотична українська молоде!»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 43, арк. 245–246).

Керівництво ОУН та УПА вважало, що існування підпільних структур неможливе і несумісне з вживанням алкоголю. Особи, які його вживали, одразу ж ставали ворогами організації, оскільки у стані сп'яніння унеможливлювалось виконання покладених на них обов'язків належним чином. Водночас така людина перестає контролювати свої дії, що розглядалось одним із легких шляхів ворога до отримання таємниць організації (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 3, арк. 152; спр. 376, т. 15, арк. 1006). Тобто, інакше кажучи, алкоголь – це ворог конспірації (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 159). Так, бачимо, що злочинцями почали вважатися Василь Бомбуляк («Буркута»), Василь Захарук («Сокільський», « Степа»), які пиячили та займались розпустою.

Про це було відомо більшовикам, тому керівництво заклиало розривати стосунки з такими людьми («Звернення», б.р., ф. 63, т. 2).

З метою боротьби з алкоголізмом на Прикарпатті у листопаді 1945 р. проводилось анкетування. Анкетні відомості передбачали відповіді на питання щодо характеристики випадків, які спричиняють вживання алкоголю, свідчення того, що пияцтво сприяє розконспірації Організації, підрахунок матеріальних витрат на купівлю самогону, свідчення деморалізаційної поведінки вояків у стані алкогольного сп'яніння та інше (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 28, арк. 125).

Дозвіл на одноразове вживання алкоголю можна було отримати лише від лікаря, який радився з командиром чи провідником (у медичних цілях). Усіх порушників наказувати буками, а тих, що не виправились, – карою смерті. Керівник мав право розстріляти свого підопічного без суду, якщо побачив його у стані алкогольного сп'яніння (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 3, арк. 189; т. 23, арк. 38).

Оунівці усвідомлювали, що пропагування пияцтва було одним із методів боротьби радянської системи, тому поширювали такі гасла: *«Алкоголь – це засіб окупанта вбити, пристати і вбити політичний змісл народу, відвернути його увагу від боротьби за самостійну Соборну Українську Державу»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 1008), *«Українська молоде! Коли ти запиваєшся, ворог тішитья з того, ворог добре знає, що горілкою доведе тебе до руїни. То ж всі, як один, перестаньте пити горілку!»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 43, арк. 245–246).

Негатив посилювався тим, що під впливом алкоголю зростала і чисельність злочинів, оскільки у такому стані член організації більше здатен на вбивства, крадіжки авантюри та інші аморальні злочини (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 1007). Так, наприклад, Тереновий Організаційний Суд у 1946 р. покарав карою смерті Мороза Карла («Слуха») за пияцтво, аморальні вчинки та дезертирство («Протокол засідання», 1949, ф. 8, т. 1).

Не менш важливою була боротьба із палінням тютюну. Однак щодо цієї звички керівництво не було настільки категоричним. Наголошувалось на впливі тютюну на організм і звикання до куріння цигарок. У поширених листівках читаємо: *«Обмежуйся з куривом, а коли можеш то зовсім відмовся. Бо курення*

шкодить загально на твоїй організм, а особливо легені» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 1011), *«Куріння нищить твоє здоров'я. Куріння змушує тебе принижуватися: жєбрати тютюну, красти його. Куріння робить тебе невільником тютюну. Тому не кури!»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 43, арк. 245–246).

Висновки. Здоровий спосіб життя у підпільних умовах розглядався як один зі шляхів досягнення поставленої мети – боротьби за УССД. Керівництво ОУН та УПА відповідально поставилось до обґрунтування його основ та належного поширення цих норм серед вояків. Інструктивні й вишколені матеріали цілісно висвітлювали основні принципи та чітко розподіляли обов'язки щодо їх реалізації і належного рівня дотримання.

Режим дня, харчування, фізична активність, боротьба зі шкідливими звичками – ключові моменти, яким приділялась велика увага. Порівнюючи їх із сучасними рекомендаціями, можна стверджувати про високий та належний рівень розроблених матеріалів, які відповідали і відповідають нормам охорони здоров'я вояків.

Однак через умови підпільної боротьби, військові дії, які відбувались на Прикарпатті у 1940–1950 рр., підтримувати та забезпечувати тут належний рівень харчування чи гігієни було складно та не завжди вдавалось. Не менш важливим чинником була відсутність власної держави, а отже, існування та забезпечення армії – виклик не лише для вояків, а й для усього суспільства. У таких несприятливих умовах, досягнені результати є демонстрацією феноменальних зусиль.

Джерела та література

- Антонюк, Я.** (2016). «Повстанські дантисти»: лікування зубів у підпіллі ОУН-УПА. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*, 2, 65–72.
- АУСБУ ЛО – Архів управління Служби безпеки України у Львівській області.
- АЦДВР – Архів центру досліджень визвольного руху.
- Гавришко, М.** (2015). Гендерні аспекти сексуальної моралі в ОУН і УПА у 1940–1950-х роках. *Український визвольний рух*, 20, 199–212.
- ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
- Демид зізнання. (б.р.). *Приватний архів В. Ільницького*.

- Загальний звіт за місяці листопад і грудень 1947 року по районах Комарно, Городок, Янів, Рудки. (б.р.). *АЦДВР*, ф. 9, т. 17.
- Звернення «До чесних і ідейних членів ОУН!». (б.р.). *АЦДВР*, ф. 63, т. 2.
- Звіт за місяць вересень 1946 р. по Стрийському району. (б.р.). *АЦДВР*, ф. 9, т. 17.
- Звіт підвідділу [«Наддністрянці»] 39, чота 134 [за липень 1946 р.]. (б.р.). *АЦДВР*, ф. 31, т. 12.
- Зимом в бункері. Справа про спогади командира УПА Степана Стебельського «Хріна». (б.р.). *АЦДВР*, ф. 9, т. 43, 117 арк.
- Льницький, В.** (2009). *Дрогобицька округа ОУН: структура і керівний склад (1945–1952 рр.)*. Дрогобич: Вимір.
- Льницький, В.** (2012). *Провід ОУН Карпатського краю*. Торонто – Львів: Літопис УПА.
- Льницький, В.** (2015). Особливості облаштування побуту в умовах підпілля Карпатського краю ОУН: 1945–1954 рр. (за матеріалами Галузевого державного архіву Служби безпеки України). *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, 3, 34–39.
- Льницький, В.** (2016). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954)*. Дрогобич: Посвіт.
- Ковальчук, В.** (2016). Василь Кук у повсякденному житті (кін. 1940-х – поч. 1950-х рр.). *Славістична збірка*, 2, 400–412.
- Кісь, О.** (2009). Жіночий досвід участі у національно-визвольних змаганнях 1940–50-х років на західноукраїнських землях. *Схід-Захід: історико-культурологічний збірник*, 13–14, 101–126.
- Мицик, Ю. та ін.** (Упоряд.). (2016). *УПА: спогади, документи*. Київ.
- Пагіря, О.** (2012). Повсякденне життя вояків УПА крізь призму усної історії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, 111, 41–43.
- Протокол засідання Теренового Організаційного Суду. – Постій, дня 28.01.1949 р. (1949). *АЦДВР*, ф. 8, т. 1, арк. 2.
- Онишко, Л.** (2006). *Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі (30-і – 40-і ХХ ст.)*. (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). Львів.
- Потічний, П.** (Ред.). (2015). *Коломийська округа ОУН: документи і матеріали 1945–1952*. Торонто – Київ: Літопис УПА. (Літопис Української Повстанської Армії; т. 25).
- Пустомітенко, О.** (2014). Жінки у підпіллі ОУН (б) у роки німецько-радянської війни та у повоєнний час. *Acta studiosa historica*, 4, 77–83.

- Стародубець, Г.** (2005). Організація медико-санітарної служби у повстанському заплілі: друга половина 1943–1944 рр. *Наукові записки з української історії*: зб. наук. ст., 17, 199–204.
- Стародубець, Г.** (2008). *Генеза українського повстанського заплілля*: монографія. Тернопіль: Підручники і посібники.
- Чижевський, В.** (б.р.). Організація військової праці ОУН. *Архів ЦДВР (у стадії опрацювання)*.
- Штендера, Є.** (Ред.). (1992). *Карпатська група УПА «Говерля»* (Кн. 2). Торонто – Львів: Літопис УПА. (Літопис Української Повстанської Армії; т. 19).
- Штендера, Є.** (Ред.). (1987). *Чорний ліс: видання команди Станіславського тактичного відтинка УПА, 1947–1950 роки* (Кн. 1). Торонто – Львів: Літопис УПА. (Літопис Української Повстанської Армії; т. 3).
- Pnytskyi, V., & Kantor, N.** (2018). Reprisals of the Soviet administration against families of insurgents in Karpatskyi krai of the OUN (1945–1954). *Східноєвропейський історичний вісник*, 7, 173–180.

References

- Antoniuk, Ya.** (2016). «Povstanski dantysty»: likuvannia zubiv u pidpilli OUN-UPA [“Insurgent dentists”: dental treatment in the OUN-UPA underground]. *Aktualni pytannia suspilnykh nauk ta istorii medytsyny – Current issues of social sciences and history of medicine*, 2, 65–72 [in Ukrainian].
- AUSBULO – Arkhiv upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy u Lvivskii oblasti [Archive of the Security Service of Ukraine in Lviv region] [in Ukrainian].
- ATsDVR – Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu [Archive of the Center for Initial Motion Research] [in Ukrainian].
- Havryshko, M.** (2015). Henderni aspekty seksualnoi morali v OUN i UPA u 1940–1950-kh rokakh [Gender aspects of sexual morality in the OUN and UPA in the 1940s and 1950s]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian liberation movement*, 20, 199–212 [in Ukrainian].
- HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine] [in Ukrainian].
- Demyd ziznannia [Demid confession]. (n.d.). *Pryvatnyi arkhiv V. Ilnytskoho – Private archive of V. Ilnytsky* [in Ukrainian].
- Zahalnyi zvit za misiatsi lystopad i hruden 1947 roku po raionakh Komarno, Horodok, Yaniv, Rudky [The general world for the months of November and December 1947 in the districts of Komarno, Gorodok, Yaniv, Rudky]. (n.d.). *Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu – Archive of the Center for Initial Motion Research*, f. 9, t. 17 [in Ukrainian].

- Zvernennia «Do chesnykh i ideinykh chleniv OUN!» [Address "To honest and ideological members of the OUN!"]. (n.d.). *Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu – Archive of the Center for Initial Motion Research*, f. 63, t. 2 [in Ukrainian].
- Zvit za misiats veresen 1946 r. po Stryiskomu raionu [Report for the month of September 1946 in the Stryi district]. (n.d.). *Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu – Archive of the Center for Initial Motion Research*, f. 9, t. 17 [in Ukrainian].
- Zvit pidviddil [“Naddnistriantsi”] 39, chota 134 [za lypen 1946 r.] [Report of the subdivision [“Transnistria”] 39, couple 134 [for July 1946]]. (n.d.). *Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu – Archive of the Center for Initial Motion Research*, f. 31, t. 12 [in Ukrainian].
- Zymoïu v bunkerï. Sprava pro spohady komandyra UPA Stepana Stebelskoho “Khrina” [In winter in the bunker. The case of the memories of the UPA commander Stepan Stebelsky “Khrin”]. (n.d.). *Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu – Archive of the Center for Initial Motion Research*, f. 9, t. 43, 117 ark. [in Ukrainian].
- Ilytskyi, V.** (2009). *Drohobyska okruha OUN: struktura i kerivnyi sklad (1945–1952 rr.) [Drohobych district of the OUN: structure and leadership (1945–1952)]*. Drohobych: Vymir [in Ukrainian].
- Ilytskyi, V.** (2012). *Provid OUN Karpatskoho kraiu [The leadership of the OUN of the Carpathian region]*. Toronto – Lviv: Litopys UPA [in Ukrainian].
- Ilytskyi, V.** (2015). Osoblyvosti oblashtuvannia pobutu v umovakh pidpillia Karpatskoho kraiu OUN: 1945–1954 rr. (za materialamy Haluzevoho derzhavnogo arkhivu Sluzhby bezpeky Ukrainy) [Peculiarities of living arrangements in the underground conditions of the Carpathian region of the OUN: 1945–1954 (according to the materials of the Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine)]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv – Bulletin of the National Academy of Management of Culture and Arts*, 3, 34–39 [in Ukrainian].
- Ilytskyi, V.** (2016). *Karpatskyi kraj OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954) [The OUN Carpathian region in Ukrainian liberation movement (1945–1954)]*. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Kovalchuk, V.** (2016). Vasyl Kuk u povsiakdennomu zhytti (kin. 1940-kh – poch. 1950-kh rr. [Vasyl Kuk in everyday life (late 1940s – early 1950s)]. *Slavistychna zbirka – Slavic collection*, 2, 400–412 [in Ukrainian].
- Kis, O.** (2009). Zhinochyï dosvid uchasti u natsionalno-vyzvolnykh zmahanniakh 1940–50-kh rokiv na zakhidnoukrainskykh zemliakh [Women’s experience of participating in the national liberation struggles of the 1940s and 1950s in Western Ukraine]. *Skhid-Zakhid: istoriko-kulturo-*

lohichniy zbirnyk – East–West journal: The Scholarly Journal for History and Culture, 13–14, 101–126 [in Ukrainian].

Mytsyk, Yu. et al. (Comps.). (2016). *UPA: spohady, dokumenty [UPA: memories, documents]*. Kyiv [in Ukrainian].

Pahiria, O. (2012). Povsiakdenne zhyttia voiakiv UPA kriz pryzmu usnoi istorii [Everyday life of UPA soldiers through the prism of oral history]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istorii – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. History*, 111, 41–43 [in Ukrainian].

Protokol zasidannia Terenovoho Orhanizatsiinoho Sudu. – Postii, dnia 28.01.1949 r. [Minutes of the meeting of the Field Organizing Court. – Postoy, on January 28, 1949]. (1949). *Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu – Archive of the Center for Initial Motion Research*, f. 8, t. 1, ark. 2 [in Ukrainian].

Onyshko, L. (2006). *Kateryna Zarytska v ukrainskomu natsionalno-vyzvolnomu rusi (30-i – 40-i XX st.) [Kateryna Zarytska in the Ukrainian national liberation movement (30s – 40s of the XX century)]*. (Extended abstract of candidate's thesis). Lviv [in Ukrainian].

Potichnyi, P. (Ed.). (2015). *Kolomyiska okruha OUN: dokumenty i materialy 1945–1952 [Kolomyia district of the OUN: documents and materials 1945–1952]*. Toronto – Kyiv: Litopys UPA. ("Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army"; vol. 25) [in Ukrainian].

Pustomitenko, O. (2014). Zhinky u pidpilli OUN (b) u roky nimetsko-radianskoi viiny ta u povoienni chas [Women underground in the OUN (b) during the German-Soviet war and in the postwar period]. *Acta studiosa historica*, 4, 77–83 [in Ukrainian].

Starodubets, H. (2005). Orhanizatsiia medyko-sanitarnoi sluzhby u povstanskomu zapilli (druha polovyna 1943–1944 rr.) [Organization of the medical and sanitary service in the insurgent garrison (second half of 1943–1944)]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii – Scientific notes on Ukrainian history*, 17, 199–204 [in Ukrainian].

Starodubets, H. (2008). *Heneza ukrainskoho povstanskoho zapillia [The genesis of the Ukrainian insurgent stronghold]*. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian].

Chyzhevskiy, V. (n.d.). Orhanizatsiia viiskovoi pratsi OUN [Organization of OUN military work]. *Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu (u stadii opratsiuvannia) – Archive of the Center for Initial Motion Research (under construction)* [in Ukrainian].

Shtendera, Ye. (Ed.). (1992). *Karpatska hrupa UPA «Hoverlia» [Carpathian group of the UPA "Hoverla"]*. (Vol. 2). Toronto – Lviv: Litopys UPA. ("Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army"; vol. 19) [in Ukrainian].

- Shtendera, Ye.** (Ed.). (1987). *Chornyi lis: vydannia komandy Stanislavskoho taktychnoho vidtynka UPA, 1947–1950 roky [Black Forest: published by the Stanislavsky Tactical Division of the Ukrainian Insurgent Army, 1947–1950]*. (Vol. 1). Toronto – Lviv: Litopys UPA. ("Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army"; vol. 3) [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V., & Kantor, N.** (2018). Reprisals of the Soviet administration against families of insurgents in Karpatskyi krai of the OUN (1945–1954). *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk – Eastern European Historical Bulletin*, 7, 173–180.

*Стаття надійшла до редакції 28.09.2021 р.
Стаття рекомендована до друку 08.10.2021 р.*

УДК 930(477)(092):930(100=161.2)
DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.242268

Михайло САБІНСЬКИЙ

аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (mikhailo.sabinskyi@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6059-4646>

Бібліографічний опис статті: Сабінський, М. (2021). Історична концепція Михайла Грушевського в осмисленні українських закордонних істориків повоєнного двадцятиліття. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 8/50, 273–288. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.242268>.

ІСТОРИЧНА КОНЦЕПЦІЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В ОСМИСЛЕННІ УКРАЇНСЬКИХ ЗАКОРДОННИХ ІСТОРИКІВ ПОВОЄННОГО ДВАДЦЯТИЛІТТЯ

Анотація. *Мета дослідження* полягає у реконструкції дискусій, котрі відбувалися в українській закордонній історіографії 1945–1965 рр. довкола історичної концепції М. Грушевського. **Методологія дослідження** передбачає використання принципів історизму й об'єктивності, а також загальнонаукових і спеціально-історичних методів історіографічного дослідження. **Наукова новизна статті** полягає у спробі всебічної реконструкції історіографічних дискусій довкола історичної схеми М. Грушевського в середовищі українських закордонних істориків повоєнного двадцятиліття. **Висновки.** У підсумку відзначено чималу зацікавленість українських закордонних істориків концептуальною спадщиною М. Грушевського. Цей інтерес мав як практичну потребу, так і суто історіографічний інтерес. Йшлося про необхідність протиставити войовничій радянській імперській риторичній про історичну зумовленість політичної єдності східних слов'ян україноцентричної схеми, котра мала б належне джерелознавче обґрунтування. З іншого боку, гострою була потреба переосмис-

© Михайло Сабінський, 2021

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

лення досвіду Визвольних змагань у контексті нового повоєнного укладу світу та з'ясування актуальних національних завдань. І тут концепція М. Грушевського стала вихідним пунктом для таких світоглядних рефлексій. Попри деякий скепсис чи навіть критику окремих положень схеми автора «Історії України-Руси», вона одностайно була визнана найбільш струнким обґрунтуванням історичного континуїтету нашого народу. Осмислюючи концептуальний спадок Великого Українця, діаспорні історики поступово позбувалися ідейних інвектив, тим самим давши поштовх інституціоналізації грушевськознавства у наступний період.

Ключові слова: М. Грушевський; історична схема; українська закордонна історіографія; рецепція; державницька ідеологія.

Mykhailo SABINSKYI

Postgraduate Student at the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (mikhailo.sabinskyi@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6059-4646>

To cite this article: Sabinskyi, M. (2021). Istorychna kontseptsiia Mykhaila Hrushevskoho v osmyslenni ukraïnskykh zakordonnykh istorykiv povoiennoho dvadtsiatylittia [Mykhailo Hrushevsky's historical concept in the understanding of Ukrainian foreign historians of the post-war twenty-year period]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 8/50, 273–288. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.242268> [in Ukrainian].

MYKHAILO HRUSHEVSKY'S HISTORICAL CONCEPT IN THE UNDERSTANDING OF UKRAINIAN FOREIGN HISTORIANS OF THE POST-WAR TWENTY-YEAR PERIOD

Summary. *The purpose of the study is to reconstruct the discussions in the Ukrainian foreign historiography of 1945–1965 surrounding the historical concept of M. Hrushevsky. The research methodology applies the principles of historicism and objectivity, as well as general scientific and special-historical methods of historiographical research.*

The scientific novelty of the article lies in the attempt to comprehensively reconstruct historiographical discussions around the historical concept of M. Hrushevsky among Ukrainian foreign historians of the postwar twentieth century. Conclusions. As a result, the article has revealed the considerable interest of Ukrainian foreign historians in the conceptual heritage of M. Hrushevsky. This attention had both a practical need and a purely historiographical interest. They turned to Hrushevsky to oppose the Soviet imperial rhetoric about the historical continuity of the political unity of the Eastern Slavs. On the other hand, there was an urgent need to rethink the experience of the War for Independence in the context of the new post-war world order and to clarify the current national goals. The concept of M. Hrushevsky became the starting point for such reflections. Despite some scepticism or even criticism of specific provisions of the author's scheme in "History of Ukraine-Rus", it was unanimously recognized as the most coherent justification for the historical legacy of our people. Reflecting on the conceptual legacy of the Great Ukrainian helped diasporic historians gradually get rid of ideological invectives, thus giving impetus to the institutionalization of Hrushevsky studies in the mentioned period.

Key words: *M. Hrushevsky; historical scheme; Ukrainian foreign historiography; reception; state ideology.*

Постановка проблеми. У сучасному грушевськознавстві утвердилося справедливе переконання, що традиції наукового вивчення життя та діяльності Великого Українця були закладені у повоєнний час зусиллями тих вітчизняних інтелектуалів, котрим пощастило опинитися по інший бік «залізної завіси». З огляду на це на сьогодні чимало написано про інституційні, кадрові та концептуальні складові діаспорного грушевськознавства. Натомість деякі сюжети закордонної грушевськіани й надалі з'ясовані доволі фрагментарно, адже в історіографічних працях виразно домінує біографічний дискурс на противагу проблемному. У нашій розвідці хочемо привернути увагу до одного з недооцінених, на наше переконання, сюжетів грушевськознавчих дискусій в українській закордонній історіографії – складного процесу переосмислення історичної концепції автора «Історії України-Руси». При цьому звернемося до малознаного періоду повоєнного двадцятиліття, адже зазвичай діаспорну грушевськіану досліджують від 1966 р., коли було проголошено постання нового міждисциплінарного українознавчого напрямку.

Метою статті є реконструкція дискусій, котрі відбувалися в українській закордонній історіографії 1945–1965-х рр. довкола історичної концепції М. Грушевського.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як уже йшлося, діаспорна грушевськіана на сьогодні має показну історіографію. Знайшлося у ній місце й з'ясуванню внеску українських закордонних істориків 1945–1965-х рр. у переосмислення історичної концепції автора «Історії України-Руси». Зокрема, стисло цю проблему окреслила у книзі, присвяченій Українському історичному товариству, Алла Атаманенко (Атаманенко, 2010, с. 503–527). Найбільш докладно на сьогодні діаспорний дискурс теоретичної грушевськіани у монографії та спеціальній статті дослідив Віталій Тельвак (Тельвак, 2000; Тельвак, 2002, с. 23–32). Втім, у цих працях автор, відповідно до свого дослідницького завдання, зосередився на методологічній складовій діаспорної грушевськіани. Натомість, проблематику концептуального плану він зачепив здебільшого принагідно. Також, як уже йшлося, ці та інші дослідники фокусувалися здебільшого на літературі 1966–1989 рр., фрагментарно звертаючись до більш ранніх публікацій. Цими обставинами і зумовлена актуальність теми нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. У перші повоєнні роки українські історики у вільному світі зіткнулися із ситуацією агресивного нав'язування радянськими суспільствознавцями імперської схеми східноєвропейського історичного процесу. У ній, як відомо, українське минуле цілковито розчинялося у загальноросійському наративі, легітимізуючи тим самим «природність» перебування українських земель у складі радянської держави. З огляду на такий інтелектуальний виклик, українські закордонні гуманітарії почали активно популяризувати історичну схему М. Грушевського як найбільш модерну модель нашого минулого, пропонуючи для її узадащення все нові аргументи з власного наукового доробку.

З метою широкого ознайомлення західних колег з концептуальними візіями автора «Історії України-Руси», у 1952 р. в «Анналах» УВАН у США вперше було надруковано англійський переклад знаної праці «Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» (Hrushevsky, 1952). Чималій популяризації концептуальних ідей М. Грушевського сприяло також репринтне перевидання «Історії України-Руси»

протягом 1954–1958 рр. Поява цих праць стала своєрідним поштовхом і для самих українських зарубіжних істориків до переосмислення історіософської спадщини Великого Українця з урахуванням нових суспільно-політичних обставин й інтелектуальних викликів повоєнних років. Утім, деякий час таке осмислення перебувало на маргінесі узагальнювальних праць про визначного історика, котрі з'являлися у другій половині 1940 – на початку 1950-х рр.

Уперше у досліджуваній період спеціально до проблеми концептуальної спадщини М. Грушевського звернувся у своїй передмові до першого тому перевиданої «Історії України-Руси» знаний представник державницького напрямку Борис Крупицький. Поява першого тому стала неабиякою подією в інтелектуальному житті української діаспори, і видавці приурочили її до двадцятої річниці смерті визначного історика. Вже на початку своєї розвідки автор звернувся до проблеми витоків теоретичних поглядів М. Грушевського, слушно вказавши на особливу значущість впливів Володимира Антоновича. Саме в його школі, твердить дослідник, молодий історик здобув «ґрунтовне методологічне вишколення» (Крупицький, 1954, с. I–II).

Переходячи до безпосереднього аналізу історичної концепції М. Грушевського, Б. Крупицький вже на початку назвав її «дорогоцінною», вказавши на новаторський характер і революційний вплив «Звичайної схеми...» на українську історіографію наступних десятиліть. Історіограф докладно демонструє читачеві оригінальність і проникливість історичного мислення визначного історика, що зробило його модель загальноновживаною серед українських дослідників минулого і з часом приєднувало їй все більше симпатиків у середовищі необтяжених імперським синдромом російських інтелектуалів. «Таким чином було доконано великого діла, – підсумовує Б. Крупицький. – М. Грушевський уґрунтував і впровадив в учене життя самобутню схему історії українського народу на цілій просторі його історичного життя на заселеній ним території, як один суцільний і нерозривний процес. Цю схему прийняли всі українські історики, старші і нові, народники і державники. [...] Завдяки схемі Грушевського визначилася основна національна лінія» (Крупицький, 1954, с. XXIII).

Далі Б. Крупницький розглядає функціонування моделі М. Грушевського в українському інтелектуальному просторі першої половини ХХ ст. Зокрема, звертаючи увагу на ту обставину, що львівські учні вченого розійшлися з ним в багатьох історіософських питаннях, він підкреслює цілковиту апробацію галицькими істориками історичної схеми вчителя. Уповні цю концепцію акцептували й історики-державники у міжвоєнний час, водночас намагаючись наповнити її новим змістом у душі консервативної ідеології. Ба більше, викладені в «Звичайній схемі» аргументи знайшли цілковите сприйняття і в молодій українській марксистській історіографії, представники якої лише намагалися національні акценти замінити класово-економічними (Крупницький, 1954, с. XIV). З огляду на це дослідник атестує модель української історії М. Грушевського «свого роду прапором національного усвідомлення», адже в ній була закладена затребувана свідомим українством тенденція до відокремлення, відділення, а не наближення до Москви. «Саме ця тенденція дуже захопила всі кола українських істориків і неісториків [...]», – підкреслює Б. Крупницький (Крупницький, 1954, с. XIV).

Водночас, зазначає дослідник, попри дійсну революційність і добру теоретико-джерельну обґрунтованість історичної моделі М. Грушевського, вона «проклала тільки перші шляхи». Історіограф наголошує, що схему автора «Історії України-Руси» необхідно наповнити «реальним змістом, сьогодні в державницькому душі». Своє твердження Б. Крупницький узаasadнює тим фактом, що українська державність існувала протягом тривалого часу: в київський період, за галицько-волинського князівства, як спільна традиція в литовсько-руській державі, як козацька держава і як модерна спроба української державності 1917–1921 рр. Безперечно, визнає часткову рацію М. Грушевському дослідник, тут немає подібної до історії народу тяглості, однак є достатня пов'язаність. Б. Крупницький наголошує: «Ми почуваємо себе пов'язаними з цими старими типами української державности. [...] Ми всі виходимо з національно-народної схеми М. Грушевського, але саме тепер висуваємо наперед моменти державного існування України» (Крупницький, 1954, с. XXIII–XXIV).

Далі Б. Крупницький намагається розв'язати важливу проблему ієрархії рушійних сил історії у концепції видатного вченого.

Услід за його учнем Василем Герасимуком, він відзначає, що в розумінні М. Грушевського українське історичне життя було наповнене численними соціальними напруженнями, господарськими конфліктами, культурною боротьбою, «правними тяготіннями» і змінами. Вченого історіограф атестує переконаним еволюціоністом, для якого історичний процес був наповнений силою й динамікою, як це, влучно додає він, зрештою «відповідало і його власній, повній енергії натурі».

Торкаючись складного питання провідних рушіїв історичного процесу, Б. Крупницький вповні виправдано вказує, що як прихильник позитивістської теорії факторів М. Грушевський не надавав жодному із чинників абсолютного пріоритету, Він уважав, що лише у комплексі вони визначали хід і зміст українського минулого. З огляду на це історіограф відкидає поширені в еміграційній літературі закиди М. Грушевському у нібито захопленні історичним матеріалізмом, твердячи, що той «не любив взагалі крайніх поглядів». Більше того, твердить Б. Крупницький, саме у текстах автора «Історії України-Руси» ми помічаємо тенденцію до зрівноваження різних історичних факторів. Зокрема, політичне і державне життя у розумінні М. Грушевського – це, самозрозуміло, дуже важливий фактор, проте поряд із політичним чинником стоять економічний і культурний, які набирають то більшого, то меншого значення, однак у всякому разі не знаходяться десь позаду політичного фактора. Принагідно відзначимо, що сучасні студії над історіософською моделлю М. Грушевського цілком підтверджують слушність цих висновків Б. Крупницького (Тельвак, 2002, с. 85–120).

Підсумовуючи свої спостереження над теоретичною спадщиною М. Грушевського, історіограф укотре твердить, що значення його основної думки про тяглість і неперервність українського історичного процесу було величезне і залишилося таким понині. Самого автора «Історії України-Руси» Б. Крупницький слушно атестує як історика об'єктивного, котрий ніколи свідчення джерел не фальшував на догоду будь-якій доктрині. Крім того, своєю історичною працею М. Грушевський найбільше серед його сучасників прислужився стрімкому зростанню самосвідомості в середовищі широких кіл українців, перетворення їх з етнографічної спільноти на модерну націю. «Його історичний суд і

осуд базувався на твердій національно українській ідеології, – наголошує історіограф. – Для нього, як українського патріота, Україна і її національно-народні інтереси були самозрозумілим вихідним пунктом» (Крупницький, 1954, с. XXVII). Узагальнюючи грушевськознавчі спостереження Б. Крупницького, звернемо увагу на відсутність у них поширеної в той час на еміграції політичної риторики, коли з історичних поглядів автора «Історії України-Руси» неодмінно висновували логіку поразки Визвольних змагань. Цим академізмом розвідка авторитетного симпатика ідеології гетьманського табору вигідно відрізнялася від текстів деяких його ідейних колег.

Подібним академізмом була позначена й студія видатної представниці державницької історіографії Наталії Полонської-Василенко, присвячена осмисленню концептуальних засад модерних російської та української історіографії (Полонська-Василенко, 1964). Нав'язуючи до спостережень Б. Крупницького, дослідниця також наголошує на особливій значущості концепції М. Грушевського для становлення української Кліо ХХ ст., називаючи статтю «Звичайна схема...» «переломовою в російській історіографії». При цьому, з'ясовуючи джерела концептуальних інспірацій видатного історика, вона слушно зауважує, що схема М. Грушевського могла постати «тільки завдяки дослідям попередників, синтезом яких вона є». Докладно аналізуючи історіографічну логіку схеми автора «Історії України-Руси», Н. Полонська-Василенко наголошує на її стрункості та всебічній джерельній обґрунтованості. Завдяки цьому, вона в короткому часі стала класичною моделлю для українських гуманітаріїв та здобула чимало симпатиків серед їхніх російських і західних колег, спонукаючи подекуди до переосмислення усталених у національних школах історіографічних концептів.

Дискусії стосовно причин поразки Визвольних змагань, що відбувалися у середовищі української діаспори у повоєнний час, не могли не вплинути на політизацію історіографічного, втім, і грушевськознавчого дискурсу. Промовистим прикладом тут може бути блискуче інтелектуальне есе Лева Біласа «Криза нашого образу історії». У ньому, атестуючи автора «Історії України-Руси» «творцем завершеної схеми історичного процесу», дослідник, крім того, фокусується на нібито «антидержавницькій» спрямо-

ваності його моделі. Л. Білас має на увазі підмічену М. Грушевським антиномію суспільного устрою в давньоруській державі, коли потреби громади нерідко суперечили інтересам князя та його оточення. Такий конфлікт інтересів видатний історик, як відомо, простежує й у подальші періоди українського минулого, наголошуючи на його руйнівному для нашого народу впливові. Експонування цього конфлікту, вважає автор есе, некорисно вплинуло на державотворчі наміри української інтелігенції доби Визвольних змагань. Наслідуючи інших adeptів консервативної ідеології, він наголошує: «Таке різке протиставлення «держави» і «суспільства» в образі історії сприйнятому нашою інтелігенцією мало великі і здебільшого негативні наслідки» (Білас, 2002, с. 31).

Досліджуючи інтелектуальну генезу історичної схеми М. Грушевського, Л. Білас змальовує його беззастережним послідовником українських народників, ідеї котрих він синтезував і найповніше виклав у знаній статті про схему східноєвропейської історії. Народницькі акценти у творчості видатного історика, як зрештою і його послідовників, історіограф виправдано пояснює негативним досвідом тривалого перебування українців у складі інонаціональних держав, еліти яких послідовно заперечували саме існування української ідентичності. Ця негація, відзначає Л. Білас, мала шкідливу проєкцію на власну державність.

Подібно до Б. Крупницького, Л. Білас виопуклює історичний оптимізм схеми автора «Історії України-Руси» як її провідну рису. Він наголошує, що віра у «вічний поступ» є віссю його світогляду, котра визначає вектор конструювання інших складових історіософської концепції. Серед них історіограф найбільше уваги приділяє проблемі ролі видатної особи в історії та взаєминам між «героєм» та суспільним загалом. Л. Білас пише: «[...] Найвищими вартостями в образі історії Грушевського і народників є народ, суспільство, людство, вічний поступ, динаміка руху вперед, майбутнє, в якому здійсниться загальна рівність і свобода, самоврядування, демократія [...]» (Білас, 2002, с. 39). У підсумку, мислитель доходить цікавого висновку, що «ключові поняття образу історії Грушевського постали як наслідок секуляризації християнської теології історії, створеної Євсевієм Кесарійським, св. Августином, Йоахимом з Фіоре та Боссюе» (Білас, 2002, с. 39).

Відзначимо, що це спостереження цілком було сприйняте подальшими дослідниками історіософії М. Грушевського.

Найбільш повно у досліджуване двадцятиліття теоретичні погляди М. Грушевського проаналізував у докторській дисертації ще один визначний представник державницької історіографії Ярослав Пеленський. В 1957 р. в Мюнхенському університеті він захистив докторат на тему «Українська національна думка у світлі творчості М. Грушевського та В. Липинського», що невдовзі вийшла у книжковому форматі. Підходячи до осмислення концептуальних новацій М. Грушевського, Я. Пеленський відзначив, що перед ним стояли два головні виклики історіографічного плану: 1) синтезувати схему українського минулого, спираючись на здобутки попередників, та 2) вписати українське минуле до східноєвропейського історичного процесу. Ці завдання, слушно твердить дослідник, вимагали першочерговості «відросійщення» українського історичного нарративу, подібно до того, як у другій половині XIX ст. В. Антонович здійснив «відпольщення» нашого минулого. «Щоби втілити необхідність універсальної історії України, – вважає Я. Пеленський, – він мусив запропонувати значну наукову ідею» (Пеленський, 2019, с. 33). Це й було зроблено у той час львівським професором у відомій статті «Звичайна схема «руської» історії...». Аналізу цього знакового для української історіографії тексту автор дисертації відводить чимало уваги, солідаризуючись із видатним істориком.

Текст М. Грушевського, слушно відзначає його дослідник, зазнав значних впливів позитивістської раціоналістичної методології. А тому з ним важко було полемізувати прихильникам старої російської історіографічної концепції, в котрій припущення домінували над джерельними свідченнями. Сам же український історик поклав запропоновану ним схему в основу власної наукової творчості, довівши тим самим її практичну придатність. Осердям цієї схеми є запропонована М. Грушевським періодизація української історії, що на думку Я. Пеленського, є «чинною по нинішній день». Відзначимо, що цілком коректно аналізуючи концептуальні погляди М. Грушевського, дослідник його творчості не уникнув помітної політизації свого історіографічного дискурсу. Зокрема, вповні слушно пояснюючи логіку автора «Історії України-Руси» у визначенні ним головним об'єктом українського істо-

ричного процесу народу та його соціально-культурної еволюції, Я. Пеленський екстраполює цю ситуацію на політичну практику вченого. Цілком у дусі тогочасної гетьманської критики діяльності голови Центральної Ради, він твердить: «Тут, між іншим, корениться й антидержавницька тенденція у політичному мисленні самого Михайла Грушевського» (Пеленський, 2019, с. 37).

Незважаючи на таку відверто ненаукову інвективу, Я. Пеленський надзвичайно високо оцінив національно-культурну значущість «Звичайної схеми «руської» історії...». На його переконання, епохальне значення М. Грушевського як історика для формування українського національного мислення полягає у тому, що саме він, по-перше, історію Київської Русі і її державності розглянув і поєднав винятково з українською історією. По-друге, що він неперервність української історії від часів Русі через Галицько-Волинську державу, епоху козаччини аж до XIX ст. зробив основною темою своїх наукових досліджень. І врешті, по-третє, що він також для часів бездержавності навів докази історичної присутності українського народу і його інституцій. Тим самим М. Грушевський вивів національне мислення зі сфери безісторичності.

Також у своїй студії Я. Пеленський докладно звернувся до важливої, однак у той час практично незнаної проблеми рецепції історичної схеми М. Грушевського в історіографії його доби. Дослідник укотре вказав, що позитивістська академічна культура автора «Історії України-Руси» приєднала чимало симпатиків його історичній схемі, адже вона була практично позбавлена модного тоді націоналістичного забарвлення. Історіограф наводить приклади, що навіть представники німецької історіографії, котрі традиційно були симпатиками російської історіософії, в особах Отто Геча та Ганса Коха визнали слушність концептуальних аргументів М. Грушевського. У випадку ж українських істориків, запропонована схема взагалі була сприйнята одноставно як найбільш повний синтез теоретичних пошуків класиків українознавства XIX – початку XX ст. Найбільш послідовно слушність історичної схеми М. Грушевського узasadнювали його львівські учні (М. Кордуба, І. Крип'якевич, В. Герасимчук та ін.), котрі утвердили її «провідною ниткою українських наукових студій» (Korduba, 1932, s. 383; Тельвак & Педич, 2016, с. 166–194). «З'являлися

нові інтерпретації та нова інформація, – пише Я. Пеленський, – проте схема і надалі залишалася об'єднавчим фактором для всієї української історіографії новішого часу» (Пеленський, 2019, с. 41). Свідченням цього є те, що й прихильники державницької історіософії В'ячеслава Липинського та ідеології гетьманського табору (наприклад, Д. Дорошенко та Б. Крупницький) цілком сприйняли схему свого політичного опонента. Щоправда, при цьому вони почасти наповнювали її іншим ідейним змістом.

Далі Я. Пеленський докладно висвітлює змістове наповнення М. Грушевським своєї схеми від ранньоісторичних часів і до доби національного відродження XIX – початку XX ст. Стосовно кожного розглядуваного періоду дослідник окреслює головних історичних акторів, а також провідні тенденції суспільної та культурної еволюції. І в цій частині праці історіограф намагається показати пов'язаність історичного дискурсу автора «Історії України-Руси» з його громадсько-політичною практикою. Для прикладу наведемо коментар Я. Пеленського стосовно відомої оцінки М. Грушевським подій Хмельниччини як імпульсу до початку нового українського життя: «Цей великий оптимізм поступу і віра у силу українських народних мас, які він висловлює наприкінці своєї останньої великої історичної праці, були також провідними мотивами політичного життя і діяльності Михайла Грушевського» (Пеленський, 2019, с. 77).

Найбільше уваги Я. Пеленський відводить логіці прописування М. Грушевським у власній схемі доби національного відродження XIX ст. Історіограф цілком погоджується з розумінням автором «Історії України-Руси» визначальності цього окресу для національного самоусвідомлення та громадського дозрівання нашого народу. Водночас Я. Пеленський вважає, що залюбленість історика в ідеології громадівського руху завважила на його власній діяльності як практичного політика в добу Української революції. Укотре наслідуючи риторіку ідейних опонентів голови Центральної Ради, історіограф відзначає: «Утопічними були його уявлення про можливість заступити державу іншими формами суспільного життя. Про проблеми влади і реальної політики Михайло Грушевський взагалі не мав уявлення. Влада держави, зрештою, була в його очах чимось принципово злим» (Пеленський, 2019, с. 104). Звісно, такі емоційні твердження нічого не додавали

до кращого розуміння концептуальних ідей визначного історика. Ба більше, вони надавали самій праці Я. Пеленського присмаку політичного памфлету, відволікаючи читача від його влучних історіографічних спостережень.

Наприкінці досліджуваного двадцятиліття почали з'являтися праці, автори яких намагалися уникати риторики доби ідейного протистояння, слушно наголошуючи на потребі деідеологізації грушевськознавчого дискурсу та вивчення спадщини Великого Українця з академічної перспективи в широкому інтелектуальному контексті того часу. Ці дослідники в 1963 р. започаткували видання журналу «Український історик», котрий невдовзі перетворився на провідну грушевськознавчу трибуну. Вже в перших публікаціях засновників часопису Олександра Оглоблина та Любомира Винара було закладено традицію такої деідеологізації творчої спадщини М. Грушевського, втім, і його концептуальних візій.

Для прикладу згадаємо знану студію О. Оглоблина «Михайло Грушевський і українське національне відродження». У ній молодший колега автора «Історії України-Руси» задав риторичне запитання: «Але чи сповнили ми, сучасники й спадкоємці Грушевського, свій обов'язок визнання, пошани і вдячності перед пам'яттю великого українського історика й великого українського громадянина?» (Оглоблин, 1964, с. 1). Відповідь О. Оглоблина негативна. Для того, щоб виправити цю ситуацію і стати гідним національного подвигу Великого Українця, твердить історіограф, необхідне вивчення його історичної творчості у тогочасному інтелектуальному контексті, як і уникання однобічності в оцінках.

Торкаючись історичної схеми М. Грушевського, О. Оглоблин визнає її одним із найбільших здобутків не тільки самого історика, а й всього українознавства його доби. Вчений демонструє новаторство концепції визначного історика, котре полягало в умілому поєднанні ідей народу, території, котру він колонізував, та створених політичних інститутів. У підсумку постало струнке обґрунтування історичної та політичної суб'єктності українців. Оцінюючи національну значущість цього інтелектуального чину, О. Оглоблин наголосив: «[...] Грушевський залишив велику й страшну для ворогів українства спадщину. Її не можна ні знищити, ні здолати, ні оголосити «нашою». Це «Історія України-Руси» Грушевського, камінь краєугольний української історіографії [...].

Це його схема українського історичного процесу. Це його історична ідея України – синтеза нашої історії й перспектива нашого майбутнього» (Оглоблин, 1964, с. 5).

Висновки. У підсумку відзначимо чималу зацікавленість українських закордонних істориків концептуальною спадщиною М. Грушевського. Цей інтерес мав як практичну потребу, так і суто історіографічний інтерес. Йшлося про необхідність протиставити войовничій радянській імперській риториці про історичну зумовленість політичної єдності східних слов'ян україноцентричної схеми, котра мала б традицію широкої історіографічної рецепції та належне джерелознавче обґрунтування. І тут схема М. Грушевського цілком довела свою інструментальну придатність боротьби з імперіалістами всіх національних гатунків, подібно до того, як це робив сам учений на початку ХХ ст. З іншого боку, гострою була потреба переосмислення досвіду Визвольних змагань у контексті нового повоєнного укладу світу та з'ясування актуальних національних завдань. І тут концепція М. Грушевського стала вихідним пунктом для таких рефлексій, оцінний вектор яких визначала сповідувана інтелектуалами ідеологія. Попри деякий скепсис чи навіть критику окремих положень схеми автора «Історії України-Руси», вона одностайно була визнана найбільш струнким обґрунтуванням історичного континуїтету нашого народу. Осмислюючи концептуальний спадок Великого Українця, діаспорні історики поступово позбувалися ідейних інвектив, тим самим давши поштовх інституціалізації грушевськознавства у наступний період.

Перспективним напрямом подальшого дослідження проблеми може бути з'ясування особливостей теоретичного грушевськознавчого дискурсу української закордонної історіографії другої половини 1960–1980-х рр.

Джерела та література

- Атаманенко, А. (2010). *Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність*. Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія».
- Білас, Л. (2002). *Криза нашого образу історії*. Львів.

- Крупницький, Б.** (1954). Михайло Грушевський і його історична праця. В М. Грушевський, *Історія України-Руси* (Т. 1, с. I–XXX). Нью-Йорк: Книгоспілка.
- Оглоблин, О.** (1964). Михайло Грушевський і українське національне відродження. *Український історик*, 2–3, 1–6.
- Пеленський, Я.** (2019). *Українська національна ідея у світлі творів Михайла Грушевського та Вячеслава Липинського*. Київ: Наш формат.
- Полонська-Василенко, Н.** (1964). *Дві концепції історії України і Росії*. Мюнхен: Український Вільний Університет.
- Тельвак, В.** (2000). Вивчення історико-теоретичної спадщини Михайла Грушевського в історіографії української діаспори (1939–1990 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*, 35–36, 354–366.
- Тельвак, В.** (2002). *Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець XIX – початок XX століття)*. Дрогобич: «Вимір».
- Тельвак, В., & Педич, В.** (2016). *Львівська історична школа Михайла Грушевського*. Львів: Світ.
- Hrushevsky, M.** (1952). The Traditional Scheme of "Russian" History and the Problem of a Rational Organization of the History of the Eastern Slavs. *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States*, II, 2 (4), 355–364.
- Korduba, M.** (1932). Der Ukraine Niedergang und Aufschwung. *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte*, 6 (3), 358–385.

References

- Atamanenko, A.** (2010). *Ukrainske istorychne tovarystvo: idei, postati, diialnist [Ukrainian Historical Association: ideas, individuals, activities]*. Ostroh: Vyd-vo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» [in Ukrainian].
- Bilas, L.** (2002). *Kryza nashoho obrazu istorii [The crisis of our image of history]*. Lviv [in Ukrainian].
- Krupnytskyi, B.** (1954). Mykhailo Hrushevskyyi i yoho istorychna pratsia [Mykhailo Hrushevsky and his historical work]. In M. Hrushevskyyi, *Istoriia Ukrainy-Rusy – History of Ukraine-Rus* (Vol. 1, pp. I–XXX). Niu-York: Knyhospilka [in Ukrainian].
- Ohloblyn, O.** (1964). Mykhailo Hrushevskyyi i ukrainske natsionalne vidrodzhennia [Mykhailo Hrushevsky and the Ukrainian national revival]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian Historian*, 2–3, 1–6 [in Ukrainian].
- Pelenskyi, Ya.** (2019). *Ukrainska natsionalna ideia u svitli tvoriv Mykhaila Hrushevskoho ta Viacheslava Lypynskoho [Ukrainian national idea*

in the light of works by Mykhailo Hrushevsky and Vyacheslav Lypynsky]. Kyiv: Nash format [in Ukrainian].

Polonska-Vasylenko, N. (1964). *Dvi kontseptsii istorii Ukrainy i Rosii [Two concepts of the history of Ukraine and Russia].* Miunkhen: Ukrainskiy Vilnyi Universytet [in Ukrainian].

Telvak, V. (2000). Vychennia istoryko-teoretychnoi spadshchyny Mykhaila Hrushevskoho v istoriohrafii ukrainskoi diaspory (1939–1990 rr.) [Study of the historical and theoretical heritage of Mykhailo Hrushevsky in the historiography of the Ukrainian diaspora (1939–1990)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya istorychna – Visnyk of the Lviv University. Historical Series*, 35–36, 354–366 [in Ukrainian].

Telvak, V. (2002). *Teoretyko-metodolohichni pidstavy istorychnykh pohliadiv Mykhaila Hrushevskoho (kinets XIX – pochatok XX stolittia) [Theoretical and methodological bases of historical views of Mykhailo Hrushevsky (end of the XIX – beginning of the XX century)].* Drohobych: «Vymir» [in Ukrainian].

Telvak, V., & Pedych, V. (2016). *Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho [Lviv historical school of Mykhailo Hrushevsky].* Lviv: Svit [in Ukrainian].

Hrushevsky, M. (1952). The Traditional Scheme of "Russian" History and the Problem of a Rational Organization of the History of the Eastern Slavs. *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States*, II, 2 (4), 355–364.

Korduba, M. (1932). Der Ukraine Niedergang und Aufschwung [Ukraine's decline and boom]. *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte – Journal of Eastern European History*, 6 (3), 358–385 [in German].

*Стаття надійшла до редакції 18.08.2021 р.
Стаття рекомендована до друку 15.10.2021 р.*

УДК 930(477)(092):94(477)
DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.242272

Вікторія ТЕЛЬВАК

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (viktoriatelvak75@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4671-743X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3026747/viktoria-telvak/>

Сергій КОРНОВЕНКО

доктор історичних наук, професор кафедри інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, Україна, індекс 18031 (s-kornovenko@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6268-2321>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/U-4291-2018>

Бібліографічний опис статті: Тельвак, В., & Корновенко, С. (2021). «Мусимо сказати щиро і твердо: Україна – се селянська країна»: аграристський дискурс еміграційної публіцистики М. Грушевського. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 8/50, 289–306. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.242272>.

**«МУСИМО СКАЗАТИ ЩИРО І ТВЕРДО:
УКРАЇНА – СЕ СЕЛЯНСЬКА КРАЇНА»:
АГРАРИСТСЬКИЙ ДИСКУРС ЕМІГРАЦІЙНОЇ
ПУБЛІЦИСТИКИ М. ГРУШЕВСЬКОГО¹**

Анотація. Мета дослідження полягає у всебічному осмисленні аграристського дискурсу еміграційної публіцистики

© Вікторія Тельвак, Сергій Корновенко, 2021

¹ Стаття містить результати досліджень, проведених за грантом Національного фонду досліджень України «Аграризм: селяноцентричний феномен Української революції 1917–1921 рр.» (реєстраційний номер 2020.02/0120).

М. Грушевського. **Методологічне підґрунтя** становить міждисциплінарний підхід. Особливий акцент зроблено на структурно-функціональному системному аналізі історіографічних фактів та методі критичного аналізу документального матеріалу. **Наукова новизна** статті полягає у спробі комплексного аналізу селянознавчих сюжетів публіцистики М. Грушевського 1919–1923 рр. **Висновки.** Підсумовуючи селянознавчі сюжети еміграційної публіцистики М. Грушевського, насамперед вкажемо на ті головні завдання, що стояли перед автором. По-перше, йшлося про потребу зміщення акцентів у тогочасній революційній риторичі з пролетаріату на селянство, як домінуючий соціальний прошарок не лише в Україні, але й у низці інших аграрних держав Центрально-Східної Європи. Таке переакцентування мало на меті якщо не зупинити, то принаймні скоригувати той соціальний експеримент, що його заповідали більшовики. По-друге, необхідною була нова дорожня карта для української інтелігенції, котра в умовах пореволюційної зневіри втратила ідейні орієнтири, зосередившись на небезпечному для нації взаємопоборюванні. По-третє, відчутним виявився брак соціального оптимізму, що його історик намагався повернути, створюючи ідеалізований образ нового українського села. На жаль, радянофільська риторика селянознавчих роздумів М. Грушевського відштовхнула від них більшість представників української інтелігенції у вільному світі. Більшовики ж, попри сподівання вченого, проігнорували його застереження, зробивши з них ефективний інструмент для розколу революційного українства. Незважаючи на це, аграристська публіцистика М. Грушевського як важлива пам'ятка доби Визвольних змагань дала поштовх багатьом соціально-філософським дискусіям в українській діаспорі повоєнного часу.

Ключові слова: М. Грушевський; суспільно-політична публіцистика; аграристський дискурс; українське селянство; реценція.

Viktoria TELVAK

PhD (History), Associate Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (viktoriatelvak75@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4671-743X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3026747/viktoria-telvak/>

Serhii KORNOVENKO

PhD hab. (History), Professor, Department of Intellectual Property and Civil Law Disciplines, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, 81, T. Shevchenko Boulevard, Cherkasy, Ukraine, postal code 18031 (s-kornovenko@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6268-2321>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/U-4291-2018>

To cite this article: Telvak, V., & Kornovenko, S. (2021). «Musymo skazaty shchyro i tvrdo: Ukraina – se selianska kraina»: ahrarystskyi dyskurs emihratsiinoi publitsystyky M. Hrushevskoho ["We must say honestly and confidently: Ukraine belongs to peasants": agricultural discourse of emigration journalism of M. Hrushevsky]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 8/50, 289–306.* doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.242272> [in Ukrainian].

**"WE MUST SAY HONESTLY AND CONFIDENTLY:
UKRAINE BELONGS TO PEASANTS": AGRICULTURAL
DISCOURSE OF EMIGRATION JOURNALISM
OF M. HRUSHEVSKY**

Summary. *The purpose of the research is to give a comprehensive analysis of the agrarian discourse of M. Hrushevsky's emigration journalism. The methodological basis is an interdisciplinary approach with particular emphasis on the structural-functional systematic analysis of historiographical facts and the method of critical analysis of documentary material. The scientific novelty of the article lies in the attempt to comprehensively analyze the peasant studies of M. Hrushevsky's journalism in 1919–1923. Conclusions.* *Summarizing the peasant studies aspect of M. Hrushevsky's emigrant journalism, we will first point out the main tasks the author tackled. The first task was to shift the revolutionary rhetoric from the proletariat to the peasantry as the dominant social stratum in Ukraine and other agrarian states in Central and Eastern Europe. According to Hrushevsky, that change in emphasis could stop or correct the social experiment bequeathed by the Bolsheviks. The second task was to elaborate a new road map for the Ukrainian*

intelligentsia to help it regain its ideological orientation and stop focusing on the mutual rivalry, dangerous for the nation. The third task was to revive social optimism by creating an idealized image of the new Ukrainian village. Unfortunately, the Soviet-ophile rhetoric of M. Hrushevsky's peasant reflections did not gain the support of most representatives of the Ukrainian intelligentsia in the free world. The Bolsheviks, despite the scientist's hopes, ignored his warnings, making them an effective tool for splitting revolutionary Ukrainians. Despite this, the agrarian journalism of M. Hrushevsky, as an important monument of the War for Independence, gave impetus to many socio-philosophical discussions in the Ukrainian diaspora in the postwar period.

Key words: *M. Hrushevsky; socio-political journalism; agrarian discourse; Ukrainian peasantry; perception.*

Постановка проблеми. Еміграційна доба життя та діяльності Михайла Грушевського вповні виправдано вважається особливою у його творчій біографії. Йдеться про те, що саме протягом 1919–1923 рр. колишній голова Центральної Ради багаторазово у публіцистиці та наукових текстах надзвичайно рефлексивно звертався до досвіду Української революції. У цих працях він, як і належало історика його масштабу, намагався з багатьох перспектив осмислити не тільки героїчні, але й трагічні уроки Визвольних змагань. З огляду на це на сьогодні чимало написано стосовно проблематики еміграційної публіцистики М. Грушевського. Та попри такий дослідницький інтерес, багато сюжетно-тематичних блоків надалі чекають на глибше опрацювання, що ускладнює цілісне підсумування цієї вагомий складової не тільки інтелектуального доробку автора «Історії України-Руси», але й загалом ідейної полеміки перших пореволюційних років. Чи не найбільш прикро це виглядає стосовно селянознавчого дискурсу М. Грушевського, котрий, як ми це показали в наших студіях (Тельвак & Корновенко, 2020, 2021), був одним із домінуючих, поряд із соборністю та територіалізмом, у його публіцистиці. Враховуючи вищесказане, з'ясування особливостей звернення визначного історика до селянської проблематики протягом 1919–1923 рр. є актуальним завданням сучасної історіографії.

Аналіз джерел і останніх досліджень. Джерело для нашого дослідження становить створений М. Грушевським на еміграції

різноплановий публіцистичний доробок, в якому з різних аспектів було осмислено селянську проблематику. Всі ці тексти вченого на сьогодні перевидано та прокоментовано у другій частині четвертого тому академічного зібрання його творів. Серед найбільш вартісних спеціальних історіографічних опрацювань згадаємо вдалу спробу з'ясування С. Паньковою (Панькова, 2013b) концептуальних засад і тематичного спектру публіцистики М. Грушевського еміграційних років, як і дослідження В. Тельваком рецепції різнопланової творчості історика того часу (Тельвак, 2008). Втім, у студиях цих та інших авторів селянознавча складова громадських виступів ученого відтворена здебільшого принагідно. Це й зумовило актуальність нашої розвідки.

Метою статті є осмислення селянознавчого дискурсу революційної публіцистики М. Грушевського.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, М. Грушевський із сім'єю прибув до Праги 18 квітня 1920 р., не знаючи, що попереду на нього чекає нелегке еміграційне п'ятиріччя (Піріг & Тельвак, 2021, с. 375–376). Протягом короткого часу він зрозумів марність своїх сподівань на те, щоб зацікавити українським питанням західних діячів та консолідувати різношерстий емігрантський політикум. Тож зневірившись у ефективності власної політичної акції, М. Грушевський дедалі рефлексивніше переосмислює важкі уроки Української революції, намагаючись окреслити перспективні шляхи національного поступу для зневірених поразкою земляків. У цьому осмисленні подибуємо чимало селянознавчих сюжетів. Це, зрештою, не повинно дивувати як з огляду на народницьку ідейну генезу світогляду самого вченого, так і на його переконання про селянський характер українства.

Уже в перших еміграційних публікаціях М. Грушевський виопуклює селянськість як ключовий маркер нашої історії та культури. Так, у статті «Століття нового українського театру» вчений наголошує, що українське відродження почалося саме з переосмислення нашими інтелектуалами вагомості селянського елемента в українській культурі. Це мало наслідком повсюдне введення образу селянина до прози, поезії та наукових студій. Не винятком став і новонароджений національний театр. М. Грушевський стверджує, що в першій половині XIX ст. драматурги з

різних мотивів досліджували й розробляли сюжети, що походили з українського села. «З одного боку, варто зазначити, що село в новій Україні було замкнутим середовищем, у якому були зібрані воедино всі характерні елементи національного життя; лише в селі всі суспільні класи зберегли свою національну самобутність, – пояснює дослідник. – Саме в селі збереглася традиційна Україна, на якій не позначився іноземний вплив» (Грушевський, 2013с, с. 49). З огляду на це тема життя в селі переважає в українській драматургії XIX ст., відроджуючи традицію блискуче написаної Іваном Котляревським «Наталки Полтавки». Саме завдяки цьому твору, твердить історик, потужний вплив селянської тематики відчувається навіть наприкінці XIX ст., коли завдяки творчості М. Кропивницького та І. Карпенка-Карого український театр сягає піку розквіту й популярності.

Спеціально ж до селянської проблематики у контексті нещодавно здобутого революційного досвіду М. Грушевський уперше звернувся у своїй знаній концептуальній статті «Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання. Замітки з приводу дебат на конференціях закордонних членів партії», котра стала першою його політико-історіософською роботою доби еміграції. В ситуації краху збройної боротьби за українську незалежність, як відзначає С. Панькова, у цій статті М. Грушевський мусив зробити поправку на тогочасну політичну ситуацію. Тож на відміну від свого політичного заповіту, яким стала праця «На порозі Нової України», націоналістичний дискурс початку 1918 р. поступається місцем класовому, соціальному (Панькова, 2013а, с. 404–405). Серед іншого, праця стала спробою обґрунтувати ідеологію основних принципів соціальної і політичної програми українських есерів. У ній М. Грушевський всебічно обґрунтував революційну місію своєї партії – повернути селянство на бік соціалістичної справи й перетворити Україну на плацдарм світової революції.

Згадану мету історик сконструював не уможливно, а виходячи з тих численних свідчень, котрі він отримував з України. Виявилось, що під російським комуністичним режимом соціалістична революція в Україні пішла навіть назад, у порівнянні з часами, коли українські есери могли вільно розвивати агітаційну й організаційну діяльність в народі, як це було за часів Центральної

Ради. М. Грушевський згадує: «Годі небагато-небагато, але все-таки дещо з соціалістичного мислення вона [УПСР – авт.] свідомості селянина прищепила й увела його в течію, коли не соціалістичної, то соціальної революції. Тепер же, як кажуть наші відомості (що походять від комуністів), українське село зовсім відійшло від революції й замкнулося в собі, виставивши кулемети на всі боки. Панування комуністичної революції кінчиться за 5–10 верст від міст, де стоять залоги червоної армії; без збройної сили російські комуністи не можуть показатись на село, хоч би тільки для агітації, і не знати, чи матимуть туди приступ і ті українські групи, які виллюються до большевиків» (Грушевський, 2013d, с. 58).

Тож М. Грушевський пропонує новим господарям ситуації розділити політичну відповідальність і допустити УПСР до керівництва молодю республікою на тій підставі, що саме есери мають налагоджену комунікацію з основним прошарком українського народу – селянством. Учений наголошує, що настійлива пропозиція більшовиків есерам ліквідувати власну партію є хибною, адже тоді селяни «залишаться без проводу», а можливість впливів на них буде практично втрачено. З огляду на сказане українське есерівство як селянська партія далеко не втратила рації існування. М. Грушевський переконує колишніх опонентів: «З становища самої комуністичної революції далеко кориснішою буде кооперація російських і українських радянських партій, ніж вливання сих останніх в ряди російського большевизму, коли се вливання загрожує відірванням від народних мас або хоч би тільки ослабленням зв'язку з ними і впливу на них» (Грушевський, 2013d, с. 58–59).

Передбачаючи більшовицький скепсис стосовно революційного потенціалу УПСР, М. Грушевський доволі переконливо доводить, що українські есери – це «наша мужицька партія», що є місцевим чи національним варіантом світового соціалістично-революційного руху. Рекламуючи революційні здобутки своїх однопартійців, історик наводить численні свідчення того, що УПСР виявила неабиякий інтуїтивний хист у справі політичного виховання селянства. «Уставивши тісний зв'язок з селянськими масами на величезнім просторі української території, здобувши їх глибоке й щире довір'я, так що для них не було секретів в пог-

лядах і настроях селянства, українські соціалісти-революціонери часто дуже влучно виносили чергові гасла, ставили програму дня», – пише вчений (Грушевський, 2013d, с. 62). Саме українські есери, з пізнішої перспективи твердить М. Грушевський, спромоглися дати соціалістично-революційну програму для селянства. Тим самим вони ввели українське селянство, принаймні в його більш свідомій частині, в течію світової соціалістичної революції.

Водночас, крім просвіти свого селянства, есери зробили чималу послугу й українській інтелігенції, ставши своєрідним містком між нею та народними масами. Цим своїм ділом, вважає М. Грушевський, вони врятували від повної компрометації в очах народу українську національну ідею і національно свідому українську інтелігенцію. Селянство переконалось, що українська національна ідея не тільки може бути погоджена з його соціально-економічними домаганнями, а навіть дає їм цінне обґрунтування, цінні форми й гарантії, і що серед української інтелігенції таки є елементи, з котрими воно може, з користю для себе, йти разом дорогою соціального звільнення. Враховуючи сказане, резюмує він, УПСР є органічно необхідною партійною структурою для «класичної країни трудового селянства»: «[...] Україна мусить мати соціалістичну партію, котра в основу своєї програми положить охорону інтересів сільського трудового люду й соціалізування сільського господарства» (Грушевський, 2013d, с. 72).

Доводячи слушність своїх тез, М. Грушевський для підсилення їхнього ефекту наводить ситуацію з російським селянством. Більшовики, роблячи ставку винятково на пролетаріат, цілком маргіналізували в своїй програмі селянське питання, тож не змогли приєднати для справи комунізму села. Наводячи свідчення своїх інформаторів з комуністичних партійних сфер, учений підкреслює, що нова влада змогла лише «знеїтралізувати» селянство. Це проявилось у тому, що комуністи почасти поставили селянство в залежність від радянського уряду перспективами ліквідації поміщицьких земель, почасти поробили різні уступки заможному селянству і взагалі стараються менше зачіпати село.

В Україні ж, твердить М. Грушевський, більшовики готові йти ще на дальші поступки, з огляду на те, що це більш хліборобська країна, а селянство тут ще сильніше, ще більш індиві-

дуалістичне і заможніше від селянства російського. На переконання автора статті, така тактика соціального «іншування» дуже небезпечна. Адже замість того, щоб втягати селянство в соціалістичну течію, вона відсуває його від соціалістичного будівництва, ізолює й «нейтралізує», як чуже, стороннє тіло, що попало в соціалістичний організм. Це в результаті могло б зробити Україну дійсною загрозою соціалістичній революції в більшовицькій концепції. М. Грушевський застерігає: «Країна, де таке ізольоване від соціалістичної революції селянство являється хазяїном єдиним і неподільним, де міський пролетаріат сидить в блокаді по містах під загрозою селянського повстання і голодної смерті і не має ніякого доступу, ніякої зв'язі з селом, бо відділений від нього і національністю, і історичними традиціями, дійсно не може бути ніяк «благополучною по комуністичній революції»» (Грушевський, 2013d, с. 75). З огляду на це, пропонує вчений, саме УПСР може стати у нагоді більшовикам у справі соціалізації селянства, його наверненню до соціалістичного руху. Але для цього більшовики мусять визнати українських есерів рівноправним партнером і дозволити легально провадити свою роботу. «[...] Се лежить в інтересах загальної революції, – підсумовує М. Грушевський, – щоб український нарід, зокрема його селянство, стояло під впливами й директивами соціалістичної партії, до котрої мало би повне довір'я, а не загрожувало б соціалістичному тиллові» (Грушевський, 2013d, с. 76).

Визначивши у такий спосіб місце своєї партії у захопленій більшовиками Україні, М. Грушевський також запропонував модифіковану партійну програму відповідно до нових політичних реалій. На його переконання, в центрі платформи Української партії соціалістів-революціонерів стояла і далі повинна затримати це своє місце реалізація одвічних гасел українського трудового народу: права на землю і права на повний продукт праці. З огляду на це вчений визначає провідну лінію своєї партії: «Спираючись передовсім на безземельне і бідне селянство, а також і на середняка, можливо шадячи інтереси трудових хазяїств і зберігаючи, в управі громадській або колективній, вищі форми сільськогосподарської культури, на сій базі передусім, з огляду на хліборобський характер країни, оперти соціальну й політичну

будову Української Соціалістичної Радянської Республіки трудового народу» (Грушевський, 2013d, с. 79).

У цій тезі для автора особливого пояснення вимагає поняття «середняка» як селянського прошарку, довкола якого ідеологи різних лівих партій вели дискусії щодо можливості чи безперспективності його приєднання до революції. М. Грушевський, виходячи з українських аграрних реалій, обстоює необхідність робити саме ставку на «середняка», як найбільш впливову та економічно потужну складову селянства. Навіть більше: він пропонує власну дефініцію: «Термін «середняка» вживається в різних значіннях. Я пропоную вживати його на означення селянства, яке займає посереднє місце між селянством бідним і селянством заможним – трудовим (за котрим уже йде селянство багате, нетрудове, яке вживає в хазяйстві найману працю). По обчисленням сільськогосподарської статистики весь запас землі сільськогосподарського значіння в середнім для цілої України дає на господарство коло 6 десятин доброї землі. Селянське господарство, яке наближається до сеї середньої, ідеальної пайки, на котру має право селянське господарство в земельнім запасі України, я от і пропоную називати «середняком»» (Грушевський, 2013d, с. 79).

Тож якою має бути земельна політика УПСР у нових суспільно-політичних умовах? І на це питання М. Грушевський дає доволі зважену відповідь, виходячи саме з позиції інтересів середняцького господарства. Ієрархія цих завдань, на його переконання, має виглядати так: ввести бідне селянство, якомога скорше, в ряди середняка; піднести інтенсивність і продуктивність середняцького хазяйства з рівня прожиткового на рівень трудовий, заможний. А «в сім процесі віджити й розвинути в селянстві признання і свідомість певних соціалістичних принципів землеволодіння, колись йому властивих (в більш елементарних формах)» (Грушевський, 2013d, с. 79). До згаданих принципів М. Грушевський відносить: виключення всієї сільськогосподарської землі з товарообміну, тобто скасування купівлі-продажу землі, і заміна права власності правом уживання, довічного і спадкового, але умовного і обмеженого. Обмеженого, пояснює вчений, певним максимумом площі, трудовим принципом хазяйства і підпорядкуванням регулятивним розпорядженням публічних органів сільськогосподарського контролю. Таке підпорядкування селянського

господарства публічному контролю, як деталізація ідеї умовності землеволодіння, має дати можливість переводити інтенсифікацію селянського господарства та підвищувати продуктивність сільського господарства.

Підсумовуючи аграристські сюжети цієї важливої концептуальної праці М. Грушевського, відзначимо, що попри виразний місцями ідеалізм його історіософського конструювання, саме вчений актуалізував селянську проблематику в тогочасному публіцистичному дискурсі – не лише українському, але й східноєвропейському загалом. Це змушувало тогочасних господарів українських земель, попри радикальну революційну риторику, більш уважно поставитися до соціальної специфіки місцевого населення.

Своєрідним продовженням щойно проаналізованої статті стала інша концептуальна праця М. Грушевського «На село! (Чергові завдання української трудової інтелігенції)». Цей начерк діяльності УПСР вкотре засвідчив чималу значущість для вченого селянського питання в часи його еміграційних поневірянь. Як дослідила С. Панькова, стаття була написана після завершення роботи Закордонної делегації УПСР над проектом нової програми партії (Панькова, 2013а, с. 419). У ній М. Грушевський формулює актуальні завдання трудової інтелігенції в організації економічного, соціального і культурного життя на селі як «забезпечення нашої будучности». Потребу в артикуляції цих завдань автор пояснює фактом швидкої деіндустріалізації українських теренів, коли відбувався масовий перетік людності з виснаженого тривалою війною голодного міста до забезпеченого підставовими продуктами села.

Реагуючи на ці серйозні виклики революційної доби, у тогочасних обставинах М. Грушевський підносить потребу зробити ставку на село та селянство. Такий вибір пояснюється істориком тим очевидним фактом, що революційний процес виявив життєздатність, відпорність і енергію відродження саме найширших верств українства. М. Грушевський твердить, що основна тканина його життя – сільські громади – не розпались, не ослабли, а навпаки виявили підвищену енергію своєї інтеграції й організованості. «В сих клітинах лежить запорука нового розвитку і зміц-

нення всього крайового і національного організму, – наголошує вчений. – Тому все, що хоче пройти ціло крізь огонь революції, крізь всі можливі пертурбації переходової доби, мусить з сими громадами зв'язати своє існування і свою будучність. Все, що бажається будувати певно, міцно і огнетривало, без небезпеки від знищення сими пертурбаціями, – треба будувати на сих атомах трудового життя. Тільки те буде певне, що зможемо оперти безпосередньо на них» (Грушевський, 2013b, с. 154).

У соціальній філософії М. Грушевського автономна сільська громада, позаяк вона постала у вогні революції, це є своєрідна мала республіка, яка в своїх територіальних межах «законодавствує, судить і править» всіма справами через свої виборні органи. Така громада для вченого – «се та основна, тверда, огнетривка клітина соціальної й економічної організації, котру дала нам українська революція і на котрій треба оснувати все інше будівництво» (Грушевський, 2013b, с. 155). З притаманним йому соціальним оптимізмом М. Грушевський докладно обґрунтовує програму відродження сільського господарства та кустарної промисловості, які здатні забезпечити українське населення товарами власного виробництва, а на перехідному етапі можуть бути «одиноким спасением». Крім того, він розкриває чималий культурний потенціал пореволюційного українського села, котре на довший час стало прихистком для технічної та гуманітарної інтелігенції. Тож саме завдяки відродженому селу та новому селянству, підсумовує вчений, здійсниться старе народницьке гасло – *Ucraina farà da se!* (Україна своє осягне!).

Відзначимо, що М. Грушевський надавав неабиякого значення щойно проаналізованому публіцистичному виступу саме з огляду на його селянознавчу спрямованість. Про це свідчить тогочасний епістолярій вченого. Так, у листі від 10 грудня 1921 р. до американського пастора Василя Кузіва М. Грушевський зазначав: «Раджу Вам прочитати мою статтю «На село» в № 4 «Борітеся», є то програма акції, котру ми переводити хочемо, вернувшись на Україну» (Панькова, 2013а, с. 419). У кореспонденції до іншого американського приятеля – видавця Тимофія Починка від 5 липня 1923 р. вчений характеризував її як «програму-тахітум, на дальші часи» (Антонович, 1969, с. 95). Відзначимо, що перегукується із

тезами цієї статті також липневий 1920 р. лист М. Грушевського до секретаря ЦК КП(б)У Станіслава Косіора, в якому містилася пропозиція допомоги УПСР у справі залучення селянства до соціалістичного будівництва (Демиденко, 1992, с. 270).

На жаль, відверті реверанси М. Грушевського на адресу більшовицьких господарів українських земель, що ними рясніли згадані статті, затулили для сучасників чимало влучних пропозицій ученого. Тож рецепція селянознавчої публіцистики М. Грушевського була здебільшого неприхильною для автора. Зокрема, колишній давній приятель, а в часи революції відвертий опонент голови Центральної Ради Євген Чикаленко атестував статтю «На село!» як «сміхотворно-наївну» (Миронець, 2010, с. 314). Ще більш гостро сприйняв змальовану М. Грушевським ідилію соціалізованого села інший послідовний опонент голови Центральної Ради В'ячеслав Липинський. На сторінках знаного історико-філософського трактату «Листи до братів-хліборобів» він зазначав: «Найбільше сумним, однак, а разом найбільше характерним являється те, що ці милі есерівські фантазії про ідилію соціалізованого села не перешкодили проф. Грушевському в літі 1921 р. пропонувати свої послуги большевикам, які реально і на ділі винищують те саме українське село, за долю якого так ніби турбувався есерствующий інтелігент М. Грушевський» (Липинський, 1995, с. 166). Подібною гостротою була позначена критика радянської філософії в тону згаданих публіцистичних текстів М. Грушевського Дмитром Дорошенком, Степаном Томашівським, Микитою Шаповалом, Дмитром Донцовим та іншими західноукраїнськими й еміграційними діячами (Тельвак, 2008).

Ми в своїх оцінках селянознавчих рефлексій автора «Історії України-Руси» цілком поділяємо спостереження київського грушевськознавця Ігоря Гирича. Він вповні слушно зауважив, що «висловлюючи готовність повернутися в Україну, М. Грушевський аж ніяк не збирався допомагати більшовикам руйнувати село, а якраз навпаки силами легалізованої партії есерів хотів зупинити таке руйнування. Він шукав компромісу з більшовиками саме для того, щоб врятувати життєві сили українського села і мати передишку для перегрупування українських політичних сил в нових умовах совєтської України. [...] З огляду на врахування

реалій часу важко заперечити М. Грушевському в логічності його візій сучасного українського життя» (Гирич, 1999, с. 60–61). Слід також додати, що радянофільство М. Грушевського було в розумінні автора чи не єдиним шансом на потрапляння його публіцистики на читацький ринок окупованих більшовиками українських земель.

Интерес М. Грушевського до селянознавчої проблематики в роки його еміграційних мандрів мав не тільки змальований вище теоретичний характер, але й цілком практичну складову. Ідеться про те, що вчений на запрошення відродженого галицького часопису «Письмо з «Просвіти»» долучився до гурту співробітників цього популярного видання для народу. Відновлюючи свій журнал, галицькі українці розраховували використати солідний досвід визначного історика у справі видання селянської періодики. М. Грушевський очікувано відповів, що радо приймає пропозицію співпраці, оскільки завжди вважав першочерговим завданням для української інтелігенції просвіту власного народу. У своєму першому дописі до львівського часопису він так пояснив своє просвітянське credo: «У нас вагу має особливо освіта селянства, з котрого головню складається наш трудящий народ, котрим взагалі стоїть і живе наша народність українська і від котрого залежить краща будучність, добробут і воля нашого краю [...]. Мусимо передусім дбати про ту дійсну, живу силу, яку маємо зараз у селянстві, і дбати про його усвідомлення, освіту і культуру» (Грушевський, 2013а, с. 310).

Висновки. Підсумовуючи селянознавчі сюжети еміграційної публіцистики М. Грушевського, насамперед вкажемо на ті головні завдання, що стояли перед автором. По-перше, йшлося про потребу зміщення акцентів у тогочасній революційній риторичі з пролетаріату на селянство, як домінуючий соціальний прошарок не лише в Україні, але й у низці інших аграрних держав Центрально-Східної Європи. Таке переакцентування мало на меті якщо не зупинити, то принаймні скорегувати той соціальний експеримент, що його заповідали більшовики. По-друге, необхідною була нова дорожня карта для української інтелігенції, котра в умовах пореволюційної зневіри втратила ідейні орієнтири, зосередившись на небезпечному для нації взаємопоборюванні. По-

третє, відчутним виявився брак соціального оптимізму, що його історик намагався повернути, створюючи ідеалізований образ нового українського села. На жаль, радянофільська риторика селянознавчих роздумів М. Грушевського відштовхнула від них більшість представників української інтелігенції у вільному світі. Більшовики ж, попри сподівання вченого, проігнорували його застереження, зробивши з них ефективний інструмент для розколу революційного українства. Незважаючи на це, аграристська публіцистика М. Грушевського як важлива пам'ятка доби Визвольних змагань дала поштовх багатьом соціально-філософським дискусіям в українській діаспорі повоєнного часу.

Джерела та література

- Антонович, М.** (Упоряд.). (1969). Листи М. Грушевського до Т. Починка (З фонду Н. Григорієва). *Український історик*, 4, 78–98.
- Демиденко, А.** (Упоряд.). (1992). *Великий Українець. Матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського*. Київ.
- Гирич, І.** (1999). Державницький напрям і народницька школа в українській історіографії (на тлі стосунків Михайла Грушевського і В'ячеслава Липинського). *Михайло Грушевський і українська історична наука* (с. 60–61). Львів.
- Грушевський, М.** (2013а). На Новий рік. В М.С. Грушевський, *Твори* (Т. 1–50; Т. 4 (2), с. 310–312). Львів: Видавництво «Світ».
- Грушевський, М.** (2013b). На село! (Чергові завдання української трудової інтелігенції). В М.С. Грушевський, *Твори* (Т. 1–50; Т. 4 (2), с. 150–169). Львів: Видавництво «Світ».
- Грушевський, М.** (2013с). Століття нового українського театру. В М.С. Грушевський, *Твори* (Т. 1–50; Т. 4 (2), с. 48–50). Львів: Видавництво «Світ».
- Грушевський, М.** (2013d). Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання. Замітки з приводу дебат на конференціях закордонних членів партії. В М.С. Грушевський, *Твори* (Т. 1–50; Т. 4 (2), с. 57–95). Львів: Видавництво «Світ».
- Липинський, В.** (1995). Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. В В. Липинський, *Повне зібрання творів, архів, студії. Твори* (Т. 6 (1)). Київ; Філадельфія.
- Миронець, Н.** (Упоряд.). (2010). *Євген Чикаленко, Володимир Винниченко. Листування. 1902–1929 роки*. Київ.
- Панькова, С.** (2013а). Коментарі. В М.С. Грушевський, *Твори* (Т. 1–50; Т. 4 (2), с. 375–541).

- Панькова, С.** (2013b). «...Ні хвилі не вважав себе емігрантом, тільки закордонним робітником на нашій національній ниві» (Публіцистика Михайла Грушевського доби еміграції: квітень 1919 р. – лютий 1924 р.). В М.С. Грушевський, *Твори* (Т. 1–50; Т. 4 (2), с. V–XVIII). Львів: Видавництво «Світ».
- Пиріг, Р., & Тельвак, В.** (2021). *Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби*. Херсон: Видавництво ОЛДІ-ПЛЮС.
- Тельвак, В.** (2008). Діяльність Михайла Грушевського еміграційної доби в дискусіях першої половини 20-х років. *Історіографічні дослідження в Україні*, 18, 187–201.
- Тельвак, В.П., & Корновенко, С.В.** (2020). «У нас уся надія, вся сила тільки в селянському, мужицькому народі»: аграристський дискурс дореволюційної публіцистики М. Грушевського. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 180–198.
- Тельвак, В.П., & Корновенко, С.В.** (2021). «Тільки в селянстві лежить будучина українського відродження»: аграристський дискурс революційної публіцистики Михайла Грушевського. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*, 37, 74–83.

References

- Antonovych, M.** (Comp.). (1969). Lysty M. Hrushevskoho do T. Pochynka (Z fondu N. Hryhoriieva) [Letters of M. Hrushevsky to T. Pochynok (From the fund of N. Hrigoriev)]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian historian*, 4, 78–98 [in Ukrainian].
- Demydenko, A.** (Comp.). (1992). *Velykyi Ukrainets. Materialy z zhyttia ta diialnosti M.S. Hrushevskoho* [Great Ukrainian. Materials on the life and work of M.S. Hrushevsky]. Kyiv [in Ukrainian].
- Нурч, І.** (1999). Derzhavnytskyi napriam i narodnytska shkola v ukrainskii istoriohrafii (na tli stosunkiv Mykhaila Hrushevskoho i Viacheslava Lypynskoho) [State ideology and populist school in Ukrainian historiography (at the background of the relationship between Mykhailo Hrushevsky and Vyacheslav Lypynsky)]. *Mykhailo Hrushevsky i ukrainska istorychna nauka – Mykhailo Hrushevsky and Ukrainian historical science* (pp. 60–61). Lviv [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (2013a). Na Novyi rik [For the new Year]. In M.S. Hrushevskiy, *Tvory – Works* (Vols. 1–50; Vol. 4 (2), pp. 310–312). Lviv: Vydavnytstvo «Svit» [in Ukrainian].

- Hrushevskiy, M.** (2013b). Na selo! (Cherhovi zavdannia ukrainskoi trudovoi intelihentsii) [To the village! (Next tasks of the Ukrainian labour intelligentsia)]. In M.S. Hrushevskiy, *Tvory – Works* (Vols. 1–50; Vol. 4 (2), pp. 150–169). Lviv: Vydavnytstvo «Svit» [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (2013c). Stolittia novoho ukrainskoho teatru [Century of the new Ukrainian theater]. In M.S. Hrushevskiy, *Tvory – Works* (Vols. 1–50; Vol. 4 (2), pp. 48–50). Lviv: Vydavnytstvo «Svit» [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (2013d). Ukrainska partiia sotsialistiv-revoliutsioneriv ta yii zavdannia. Zamitky z pryvodu debat na konferentsiiakh zakordonnykh chleniv partii [Ukrainian Party of Socialists-Revolutionaries and its tasks. Notes on the debate at conferences of foreign party members]. In M.S. Hrushevskiy, *Tvory – Works* (Vols. 1–50; Vol. 4 (2), pp. 57–95). Lviv: Vydavnytstvo «Svit» [in Ukrainian].
- Lypynskiy, V.** (1995). Lysty do brativ-khliborobiv. Pro ideiu i orhanizatsiiu ukrainskoho monarkhizmu [Letters to the brothers-farmers. On the idea and organization of Ukrainian monarchism]. In V. Lypynskiy, *Povne zibrannia tvoriv, arkhiv, studii. Tvory – Complete collection of works, archive, studio. Works* (Vol. 6 (1)). Kyiv; Filadelfia [in Ukrainian].
- Myronets, N.** (Comp.). (2010). *Yevhen Chykalenko, Volodymyr Vynnychenko. Lystuvannia. 1902–1929 roky [Yevhen Chykalenko, Volodymyr Vynnychenko. Correspondence. 1902–1929]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Pankova, S.** (2013a). Komentari [Comments]. In M.S. Hrushevskiy, *Tvory – Works* (Vols. 1–50; Vol. 4 (2), pp. 375–541). Lviv: Vydavnytstvo «Svit» [in Ukrainian].
- Pankova, S.** (2013b). «...Ni khvyli ne vvazhav sebe emihrantom, tilky zakordonnym robitnykom na nashii natsionalnii nyvi» (Publitsystyka Mykhaila Hrushevskoho doby emihratsii: kviten 1919 r. – liutyi 1924 r.) [“...At no time did he consider himself an emigrant, only a foreign worker in our national field” (Journalism of Mykhailo Hrushevsky of the time of emigration: April 1919 – February 1924)]. In M.S. Hrushevskiy, *Tvory – Works* (Vols. 1–50; Vol. 4 (2), pp. V–XVIII). Lviv: Vydavnytstvo «Svit» [in Ukrainian].
- Pyrih, R., & Telvak, V.** (2021). *Mykhailo Hrushevskiy: zhyttiepys na tli doby [Mykhailo Hrushevsky: biography at the background of the period]*. Kherson: Vydavnytstvo OLDI-PLIuS [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2008). Diialnist Mykhaila Hrushevskoho emihratsiinoi doby v dyskusiikh pershoi polovyny 20-kh rokiv [Mykhailo Hrushevsky’s activity of the emigration period in the discussions of the first half of the 1920s]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini – Historiographical research in Ukraine*, 18, 187–201 [in Ukrainian].

- Telvak, V.P., & Kornovenko, S.V.** (2020). «U nas usia nadiia, vsia syla tilky v selianskomu, muzhytskomu narodi»: ahrarystskyi dyskurs dorevoliutsiinoi publitsystyky M. Hrushevskoho ["Peasantry is our hope and strength": the agrarian discourse of pre-revolutionary journalism of M. Hrushevsky]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 5/47*, 180–198 [in Ukrainian].
- Telvak, V.P., & Kornovenko, S.V.** (2021). «Tilky v selianstvi lezhyt budushchyna ukrainskoho vidrozhennia»: ahrarystskyi dyskurs revoliutsiinoi publitsystyky Mykhaila Hrushevskoho ["Only in the peasantry lies the future of the Ukrainian revival": the agrarian discourse of revolutionary journalism by Mykhailo Hrushevsky]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istoriiia – Scientific Papers of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: History, 37*, 74–83 [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 16.09.2021 р.
Стаття рекомендована до друку 05.10.2021 р.*

UDC 930(100=161.2):94(477)
DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.240943

Володимир НАКОНЕЧНИЙ

кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин,
Київський національний університет культури і мистецтв, вул. Є. Коно-
вальця, 36, м. Київ, Україна, індекс 01601 (nakonechniy.ua@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0386-2162>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AAK-4417-2021>

Бібліографічний опис статті: Nakonechniy, V. (2021). Lemkological studies in foreign Ukrainian historiography (1950s – 1980s). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 8/50, 307–318. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.240943>.

ЛЕМКОЗНАВЧІ СТУДІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ЗАРУБІЖНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ (1950–1980-ті рр.)

Анотація. *Мета статті* полягає у дослідженні становлення лемкознавства в закордонній українській історичній науці 1950–1980-х рр. як інтегральної складової української історичної регіоналістики. **Методологічною основою** статті є принципи системності, історизму та компаративності із застосуванням культурно-історичного та порівняльно-типологічного методів. **Наукова новизна** статті полягає у спробі цілісної реконструкції становлення та розвитку академічного лемкознавства в діаспорних українознавчих центрах протягом 1950–1980-х рр. **Висновки.** Проведене дослідження дає підставу переконливо ствердити, що протягом 1950–1980-х рр. у країнах Північної Америки зусиллями вихідців з регіону українських Бескидів було розпочато системне дослідження Лемківщини як унікального історико-культурного феномену. Цей процес мав два головні виміри – інституційний (організація громадських і дослідницьких інституцій, періодичних видань, музею) та концептуальний (всебічне обґрунтування історико-культурної єдності лемків з українством) виміри. Найбільш вагомим підсумком цієї довготривалої і наполегливої роботи є

© Volodymyr Nakonechniy, 2021

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

ливої праці лемківських інтелектуалів, що представляли американські та західноєвропейські діаспорні осередки, була підготовка і видання фундаментальної енциклопедії лемківської історії та культури. Власне двотомна студія «Лемківщина: земля-люди-історія-культура» остаточно утвердила в свідомості не лише пересічного читача-українця, але й представників західного експертного середовища розуміння Лемківщини як самобутнього українського історичного феномену.

Ключові слова: українська закордонна історіографія; лемкознавство; «Лемківське слово»; «Лемківщина»; Федерація дослідження Лемківщини; міжнародні відносини.

Volodymyr NAKONECHNYI

PhD (History), Associate Professor, Department of International Relationships, Kyiv National University of Culture and Arts, 36, Konovaltsia Str., Kyiv, Ukraine, postal code 01601 (nakonechniy.ua@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0386-2162>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AAK-4417-2021>

To cite this article: Nakonechnyi, V. (2021). Lemkological studies in foreign Ukrainian historiography (1950s – 1980s). *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 8/50, 307–318. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.240943>.

LEMKOLOGICAL STUDIES IN FOREIGN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY (1950s – 1980s)

Summary. *The purpose of this article is to study the formation of lemology in foreign Ukrainian historical science as an integral component of Ukrainian historical regionalism, encompassing the period from the 1950s to the 1980s. The methodological basis of the article is the principles of systematization, historicism and comparability with the use of cultural-historical and comparative-typological methods. The scientific novelty of this article lies in the attempt to comprehensively reconstruct the formation and development of academic lemology in diasporic Ukrainian study centers during the 1950s and 1980s. Con-*

clusions. This study convincingly proves that during the period, encompassing the 1950s to the 1980s, a systematic research of Lemkivshchyna as a unique historical and cultural phenomenon was initiated in North America by the people originating from the Ukrainian Beskid Mountains. This process consisted of two principal dimensions – institutional (organization of public and research institutions, periodicals, museums) and conceptual (comprehensive justification of the historical and cultural unity of the Lemkos with Ukrainians). The most significant result of this long and persistent work of Lemko intellectuals representing American and Western European diasporas was the preparation and publication of an essential encyclopedia of Lemko history and culture. In fact, the two-volume "Lemkivshchyna: Land-People-History-Culture" study has been finally established in the minds of not only the average Ukrainian reader, but also representatives of the Western expert community the understanding of Lemkivshchyna as an original Ukrainian historical phenomenon.

Key words: *Ukrainian foreign historiography; Lemkology; "Lemkivske slovo" periodical; "Lemkivshchyna"; Lemkivshchyna Research Federation; international relations.*

Formulation of the problem. The onset of lemology as an interdisciplinary field of study focused on comprehensive research of the history and culture of the Ukrainian population of the Carpathian region dates back to the turn of the 19th – 20th centuries, when representatives of the Lviv Mykhailo Hrushevskyy historical school began a districtwide historical retrospective study of the western Ukrainian lands (Telvak & Pedych, 2016, pp. 345–375). Already the first results of such persistent work awoke lively interest within the broad circles of Ukrainian society (Telvak, 2008, pp. 41–74), convincing of the fruitfulness of the regional view of Ukraine's past. This work continued in the interwar period on the pages of the Lemko periodicals, while encountering further difficulties caused the Polish administration of the region (Nakonechnyy, 2016). Therefore, lemology as a component of historical regionalism received a new impetus only in the postwar period, when the selfless efforts of Ruthenian emigrants on the American continent instituted the necessary material and organizational conditions.

Analysis of recent research and publications. The problem of lemology establishing itself as a separate study within the dias-

poric period of development of Ukrainian historiography has not yet become the subject of an independent comprehensive scientific understanding. At the same time, some aspects of this problem were touched upon in the articles by O. Turchak (Turchak, 1995) and V. Nakonechnyi (Nakonechnyi, 2016). The urgent task of modern Ukrainian historiography is to reproduce the development of lemology as an integral direction of historical regionalism in the diaspora during the late 20th century.

The purpose of the article – to study the establishment of lemology in foreign Ukrainian historical science in the 1940s to the 1980s as an integral component of Ukrainian historical regionalism. At the same time, in agreement with Yaroslava Vermenych, we understand historical regionalism as an interdisciplinary scientific field of study that explores the societal processes of communities and communicative relations in the territorial spectrum, within the historically formed regions; analyzes the interaction of geographical, economic, demographic, environmental, socio-cultural and other processes in the regional dimension (Vermenych, 2003, pp. 15–42).

The presentation of the main material. The precondition for the formation and development of diasporic lemology was the institutionalization of the Lemko movement on the American continent. The origins of these processes date back to the interwar period. Thus, back in 1922, the Lemko Aid Committee (founded by Viktor Hladyk) with its "Lemkivshchyna" newspaper published during 1922–1926. The "Lemko Union" was established in 1931 at the first Lemko congress in Cleveland alongside its own "Lemko" periodical. This institution began to set specific academic goals for research of the material and spiritual culture of the Lemkos as well as their past. Shortly afterwards, in 1934, the Lemkivshchyna Relief Committee (founders Mykhailo Dudra, Vasyl Karbovnyk and Vasyl Levchyk) was established in New York, which changed its name to the Lemkivshchyna Defense Organization (OOL) two years later. OOL had its own periodical, the "Lemko Bell" (1936–1940). This institution soon became pan-American, extending its influence to other countries with significant Lemko presence, most notably Canada. With the outbreak of World War II, this Lemko organization was forced to suspend its existence for several years.

The development of lemology in the post-war period is connected with the activities of the OOL, when the organization was re-

established in Yonkers, USA. An important feature of the ideology of the founders and activists of this institution was the expressive Ukrainian worldview, according to which the Lemkos were treated as the most western ethnographic group of the Ukrainian people. Such a clear position was extremely important, as anti-Ukrainian forces in the United States and Canada established Ruthenian institutions that preached so-called Lemko separatism or spread propaganda slogans of the Polish and Soviet regimes about the "all-Russian" ethnic roots of Ukrainian Carpathians.

The popularization by the ideologists of the OOL of the image of the Lemko region as a specific Ukrainian ethnic territory gave impetus to the formation of lemkoology in line with the methodological practices of historical regionalism. An important event in this vein was the founding of the "Lemkivshchyna" periodical in 1979. This periodical became respected in both Lemko and Western academic circles, due to such prominent figures of the Ruthenian movement on the American continent as Orest Pytliar, Ivan Hvozda, Kateryna Mytso, Melaniia Chaikivska-Kudelia, Mykhailo Cheresnovskyi and Mykola Dupliak. The lemkoological ambitions of the new magazine have already been reflected in the editorial preface to the first issue: "Dear reader, the yet little known ways of the Lemko region and its struggle for unity with Ukraine will unfold before you in this magazine as if from the cream of the Lemko Beskid itself. You will get acquainted with the outstanding people of Lemkivshchyna – those who paved the way for us to education and national consciousness. You will also meet those who, through the sacrifice of their life and youth, wanted to gain our freedom. You will learn about the villages where the forest now grows, about the church of which there is no trace, you will find a poem, a song or a fairy tale, which may never have been known or heard, or have been long forgotten" ("Dorogi zemlyaky", 1979, p. 2).

It was on the pages of "Lemkivshchyna", in the "Culture and Art", "Folk Traditions" and "Memories" sections that an important process of accumulating diverse empirical material and understanding of the Lemko phenomenon in its historical, spiritual and material aspects started to take place (Nakonechnyi, 2016). Thanks to an enthusiastic team of authors, this historical region of Ukraine has finally established itself in the eyes of the general public, tracing its legacy from the ancient times. "Lemkivshchyna" contributors managed to fully reconstruct many

important aspects of the original culture of the Ukrainian hillmen, thus giving impetus to the academicization of lemology. Another important feature of the magazine's editorial policy was the constant emphasis on a comprehensive understanding of international relations, specifically Polish-Ukrainian ones, from the standpoint of equal and tolerant interethnic dialogue. As a result, this led to the normalization of Polish-Ukrainian relations with the fall of communist regimes in Eastern Europe.

Another important printed forum for lemology on the American continent, which performed national-consolidating functions similar to "Lemkivshchyna", was the "Lemkivske Slovo" magazine. It was established in 1957 as a thematic offshoot of "Our Word". A researcher of "Lemkivske Slovo" Oleksandr Turchak convincingly showed that the periodical raised important issues for the existence of diasporic Ruthenians in the political, cultural, and educational life of the Lemkos (Turchak, 1995).

However, much more important for the establishment of lemology as a direction of historical regionalism, were the materials published on the pages of "Lemkivske Slovo" focusing on the past and ethnography of the Ukrainian hillmen. Such authors of the publication as S. Herasym (Herasym, 1958), M. Yurchenko (Yurchenko, 1961) and O. Toronskyi (Toronskyi, 1985) consistently pursued the idea of the continuity of the historical fate of the Lemkos with the rest of the Ukrainian people from the times of the Kyivan Rus to the turbulent events of the 20th century. Such a vision soon prevailed both among the Lemko community and Western researchers of this ethnographic group of the Ukrainian people.

But the numerous works of the well-known researcher of the Ruthenian subethnic group Ivan Krasovskyi were of special significance for the formation of academic lemology. A large series of his articles, "On Lemko History and Culture", was published in the pages of the "Lemkivske Slovo", beginning with issue № 17 in 1977. The articles of this series contained interesting and scientifically balanced information about the material and spiritual culture of the ethnic group, covered their difficult history, comprehended the complex international, mostly Polish-Ukrainian relations. I. Krasovskyi reconstructed biographies of significant figures of Lemko life listed alphabetically, and eventually formed the first biographical encyclopedia of the Ruthenian world, were also of great value. The respectability of I. Krasovskyi's public service to his

small homeland is evidenced by the fact that the thousandth article from the mentioned cycle was published in 1985.

In addition to historical essays, the pages of the "Lemkivske Slovo" often published linguistic materials, which displayed an important fixation and a serious discussion of the specifics of the Lemko dialect. For example, we will mention such works as "Atlas of Lemko dialects" (1960, № 19), "On the pronunciation of the letter «l» in Lemko dialects" (1965, № 42), "On some features of the Lemko dialect" (1986, № 32), "The dialect of the northern Lemko ethnographic island" (1987, № 28) and others. The publication of toponyms, homonyms and ethnonyms in the columns of the "Lemkivske Slovo", which were used by the Ruthenian population, was also of great academic importance. V. Makarskyi's "On the local names of the ancient Sanok Land" (Makarskyi, 1986) was of particular value. All these and other publications, cherishing the goal of reminding the Ruthenians that they evicted from their native homes of their mother tongue, also performed an important research task, recording and initially systematizing the linguistic diversity of the population of the Ukrainian Carpathian Mountains.

Numerous cultural projects carried out by representatives of the diaspora were also called upon to promote the understanding of Lemkivshchyna as a unique phenomenon of Ukrainian historical regionalism. For example, let us mention perhaps the most vocal literary action – publication of works by Bohdan-Ihor Antonych, dubbed "The Minstrel of Lemkivshchyna", edited by Sviatoslav Hordynskyi and Bohdan Rubchak. This technically complex and financially costly project was a testament to the cultural maturity of the Lemko diaspora, its ability to set itself a purely academic task, as it was a professional arrangement and commentary on the poetic texts of the Lemko literary genius. Also the implementation of the project of publishing B.-I. Antonych's works demonstrated the high quality of cooperation between representatives of many Lemko branches from different countries, as it was attended by a dozen OOL departments in the United States and Canada. The esteemed academic level of this literary project is indicated by the fact that even by today's standards it's one of the best collections of works by B.-I. Antonych, in terms of the quality of literary elaboration.

An important step towards the institutionalization of any phenomenon of historical regionalism is the creation of such cultural, educational and research institutions as museums. As you well know, museums

are shrines of remembrance, designed to involve citizens who are not indifferent to their inner self and national identity with the rich cultural heritage of their ancestors. Representatives of the Lemko diaspora on the American continent were no exception, although their journey towards the establishment of their own museum turned out to be quite arduous.

The leaders of the Ruthenian movement first spoke about the need for a Lemko museum in the interwar period, but the important work of developing the concept of this national institution was suspended by the events of World War II. Therefore, they returned to the idea of the Lemko Museum in the postwar years, starting to raise funds for its implementation. The idea of the Ruthenian movement was that the unique culture – not only material but also spiritual, that of their sub-ethnic group, which was subject to continuous destruction within their homeland, could be completely reconstructed and preserved for future generations. Therefore, the American Lemkos called for donations to this noble cause. The necessary funds were accumulated in the late 1960s, and in the fall of 1969 the project of the Lemko Museum was first discussed during the 12th Congress of the OOL in New York. During one of the sessions of the congress, the newly elected chairman of the OOL, Prof. Ivan Hvozda addressed the audience with a proposal to implement the cultural needs of the Lemkos around the world in their own museum. Hvozda's idea evoked a keen response from the delegates of the Lemko communities of the American continent present at the congress, who sent an appeal to the Ruthenian community around the world: "A separate branch is the museum-archival activity of the OOL in order to preserve the cultural and artistic heritage of the Lemkos for the cultural treasury of Ukraine and the world. We are talking about all kinds of material, as well as spiritual possessions (songs, music, customs, etc.). Not only must we act here in the New World, but we must keep everything that is still possible there, behind the Iron Curtain. We ask you to not keep anything that could have museum value at home. Send it immediately to the Main Directorate for professional preservation. A special Archives and Museum Board of Directors will soon be appointed to deal with these matters professionally, including finding a suitable premises" (Dupliak, 1987, p. 22).

Mykola Dupliak, one of the most respected figures of the Ruthenian movement on the American continent, was appointed responsible for the realization of the Lemko Museum idea. Understanding the

concept of the future museum, M. Dupliak identified the following thematic priorities: "1) to collect exhibits of material and spiritual culture of the Lemkos and preserve them so that they become the basis for the design of the Lemko Museum; 2) collect and organize all kinds of materials related to the work of the OOL, so that they become the basis of the organizational archive; 3) to collect all multilingual literature related to the Lemko region and the UPA, so that it would later become a library of Lemko studies and the UPA" (Dupliak, 1987, p. 22). Special attention should be paid to the last of the thematic priorities, which was related to cultivating the memory of the national liberation struggle on Lemko territory during World War II. Its purpose was to counter the Polish and Soviet propaganda, which, by falsifying the history of the conflict, tried in every way to discredit the heroic acts of the UPA.

The problem of finding a suitable room for exposition purposes became an obstacle to the realization of the Lemko museum idea. After lengthy discussions, the initiators of the museum decided to gratefully accept the generous offer of the Bishop of the Greek Catholic Church in Stamford, who gave part of his own diocesan premises to the noble cause of preserving Lemko collections. So, after many years of fundraising, searching for the most valuable exhibits and developing the concept of exhibition space, in 1981 the Ukrainian Lemko Museum was finally inaugurated, and it still bolsters one of the most complete collections, which allows anyone to understand the Lemko ethnic phenomenon in all the diversity of its spiritual and material manifestations. The most distinguishing feature of the museum is its unique library collection, which contains rare editions that shed light on the heroic struggle of the UPA against the different oppressors in the Lemko lands. A separate part of the library funds is dedicated to a rich literary collection depicting the relations of the Lemkos with other nations, primarily the Poles.

Eventually, the preparation and publication of an encyclopedia of the cultural world of Ukrainian mountaineers – the two-volume "Lemkivshchyna: Land-People-History-Culture" – became somewhat of a summation of diasporic lemology, which became a convincing evidence of its transformation into an academic branch of historical regionalism. The implementation of this project, which was conceived in the first postwar decades, was undertaken by the Lemkivshchyna Research Foundation (LRF). It was founded in 1976 as a public organization with ambitious scientific and educational goals focused on studying the

multifaceted Lemko phenomenon and disseminating information about it to a wide range of interested parties. Venerable Lemko activists and researchers such as Ivan Hvozda, Petro Haraida, Vasyl Maikovykh, Mykhailo Shashkevych, Dmytro Barna, Yuliiian Kotliar, Mykola Hrytskovich, Ivan Polianskyi, Mykhailo Farbanets, and Ivan Blykha became active members of the LRF. The LRF was headed by Myron Mytso, Volodymyr Kikta and Stefan Hovanskyi.

It is clear that this complex academic interdisciplinary project had been prepared for a long period of time with the involvement of lemology scholars not only from the American continent, but also from many Western European countries. Such outstanding Lemkivshchyna connoisseurs as Volodymyr Kubiiovych, Yaroslav Padokh, Bohdan Kravtsiv, Mykola Shlemkevych, Pavlo Mahochii, Bohdan Struminskyi and Bohdan Zahaikevych were also involved in the project. Other participants included interdisciplinary scholars (Ivan Hvat, Ivan Krasovskyi, Mykola Dupliak, Mykola Mushynka, etc.), who worked on certain areas of lemology. The organizational leadership of the whole project was taken over by the leading Ukrainian studies institution of the Western world – the Harvard University Ukrainian Research Institute (Padokh, 1988, pp. 6–7).

Finally, in 1988, after many years of persistent hard work of lemology scholars of the free world, the first and second volumes of the fundamental "Lemkivshchyna: Land-People-History-Culture" study (*Lemkivshchyna*, 1988a, 1988b) were published. This encyclopedic study summarized all of Lemkivshchyna's diversity. In its pages we see thorough investigations into the material and spiritual culture of Ukrainian hillmen, their largely tragic but at the same time heroic history, features of physical geography and cultural anthropology, etc. The main theoretical tenet of the whole work was the consistent tracing of the age-old unity of the Lemkos with other Ukrainian ethnographic groups, which finally tarnished the attempts of Polish and Soviet chauvinists to separate the Ruthenians from their native Ukraine. The astuteness of the theoretical concept of the two-volume book and the detail of the scientific argumentation presented in it were greatly appreciated by the representatives of the Western academic world, turning the publication into one of the most authoritative and cited lemological studies.

Conclusions. This study convincingly establishes that during the period, encompassing the 1950s to the 1980s, a systematic study of the

Lemko region as a unique historical and cultural phenomenon was initiated in North America by the efforts of people from the Ukrainian Beskid Mountains. This process consisted of two primary dimensions – institutional (organization of public and research institutions, periodicals, museums) and conceptual (comprehensive justification of the historical and cultural unity of the Lemkos with Ukrainians) dimensions. The most significant result of this long and persistent work of lemkoology scholars representing American and Western European diasporas was the preparation and publication of a fundamental encyclopedia of Lemko history and culture. In fact, the two-volume study "Lemkivshchyna: Land-People-History-Culture" has finally established in the minds of not only the average Ukrainian reader, but also representatives of the Western scientific community an understanding of Lemkivshchyna as an original Ukrainian historical phenomenon. We consider clarification of the peculiarities of the Lemko ethnic phenomenon, through correct construction of this thesis in modern historical and regional discourse as a promising area of research.

References

- Dorogi zemlyaky, shyroka ukrayinska gromado! [Dear fellow countrymen, a wide Ukrainian community!]. (1979). *Lemkivshchyna*, 1, 1–2 [in Ukrainian].
- Dupliak, M.** (1987). Deshcho pro Ukrainskyi Lemkivskyi muzei u Stenfordi [Certain notes about Ukrainian Lemkos museum in Stanford]. *Lemkivshchyna*, 4, 22–23 [in Ukrainian].
- Herasyim, S.** (1958). Lemkivshchyna [Lemkivshchyna]. *Lemkivske slovo – Lemkos word*, 31–34 [in Ukrainian].
- Lemkivshchyna: zemlia-liudy-istoriia-kultura [Lemkivshchyna: area-people-history-culture]*. (1988a). (Vol. 1). New York – Paris – Sidney – Toronto [in Ukrainian].
- Lemkivshchyna: zemlia-liudy-istoriia-kultura [Lemkivshchyna: area-people-history-culture]*. (1988b). (Vol. 2). New York – Paris – Sidney – Toronto [in Ukrainian].
- Makarskyi, V.** (1986). Pro mistsevi nazvy davnoi Sianitskoi zemli [About the local names of the ancient Sianic land]. *Lemkivske slovo – Lemko's word*, 20 [in Ukrainian].
- Nakonechnyi, V.M.** (2016). Zhurnal "Lemkivshchyna": ideini zasady, rubrykatsiia, problematyka [Journal "Lemkivshchyna": ideological foundations, rubrics, issues]. *Pereiaslavskyi litopys – Pereiaslav Chronicle*, 10, 61–69 [in Ukrainian].

- Padokh, Ya.** (1988). Vstup [Introduction]. *Lemkivshchyna: zemlia-liudy-istoriia-kultura [Lemkivshchyna: area-people-history-culture]*. (Vol. 1, pp. 3–7). New York – Paris – Sidney – Toronto [in Ukrainian].
- Telvak, V., & Pedych, V.** (2016). *Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho [Lviv historical school of Mykhailo Hrushevsky]*. Lviv [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2008). *Tvorcha spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykiv (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia) [Creative heritage of Mykhailo Hrushevsky in the estimations of his contemporaries (the end of the 19th and the 30th years of the 20th century)]*. Kyiv – Drohobych [in Ukrainian].
- Toronskyi, O.** (1985). Rusyny-lemky [Rusini Lemki]. *Lemkivske slovo – Lemko's word*, 33 [in Ukrainian].
- Turchak, O.** (1995). Pytannia istorii ta narodnoi kultury lemkev na storinkakh "Lemkivskoho slova" (1957–1992) [Questions of the history and folk culture of Lemkos on the pages of the "Lemkiv word" (1957–1992)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorychna: Doslidzhennia z istorii Ukrainy – Visnyk of the Lviv University. Historical Series*, 30, 107–112 [in Ukrainian].
- Vermenyh, Ya.V.** (2003). *Teoretyko-metodolohichni problemy istorychnoi rehionalistyky v Ukraini [Theoretical and methodological problems of historical regionalism in Ukraine]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy [in Ukrainian].
- Yurchenko, M.** (1961). Lemkivshchyna [Lemkivshchyna]. *Lemkivske slovo – Lemko's word*, 28 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.09.2021 р.
Стаття рекомендована до друку 22.10.2021 р.

UDC 323.39(477)

DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.240945

Лариса ПОЛЯКОВА

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Б. Хмельницького, вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Україна, індекс 72312 (klioist@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8579-4377>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/V-5204-2017>

Scopus Author ID: 57211289146

Бібліографічний опис статті: Polyakova, L. (2021). Main historical aspects of the development of the political elite in independent Ukraine. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 8/50*, 319–333. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.240945>.

ОСНОВНІ ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Анотація. Мета дослідження. З моменту проголошення незалежності в Україні відбуваються складні політичні, соціально-економічні процеси. На різних етапах становлення незалежної держави український народ великі надії покладає на політичну еліту, пов'язує з нею всі прагнення до створення дійсно європейської державності, заснованої на принципах демократії, справедливості, європейських цінностей. **Методологією дослідження** є висвітлення основних історичних аспектів розвитку політичної еліти незалежної України. **Науковою новизною дослідження** є характеристика причин формування еліти, з точки зору організації дієвого управління державою, участі різних верств населення у керівних органах. Робиться акцент на різних шляхах формування політичної еліти у країнах пострадянського простору, таких як рекрутування – перехід (залучення) колишньої радянської, партійної та комсомольської номенклатури в еліту «демократичну», тобто більшість радянської еліти перейшли в еліту нової Української держави. Висунення на керівні посади колишніх

© Larysa Polyakova, 2021

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

від КППС партійних керівників середньої та нижчої ланки при їхньому доляльному ставленні до колишніх перших осіб області, міста, району. Зростання чисельності і поповнення еліти та номенклатури здебільшого за рахунок господарських керівників. Збільшення чисельності та впливу у складі номенклатури вихідній із сільської місцевості. За даними центру А. Розумкова, 87 % української політичної еліти – це вихідці з сільської місцевості.

Висновки. Аналізуючи дослідження відомих політологів, виділено етапи формування власної політичної еліти на початку становлення незалежності України: 1990–1991 рр. (номенклатура є формальною елітою); 1992 р. (поява вербальних політиків або політиків-ідеологів); 1993–1994 рр. (цехові політики або перша еліта); 1995 р. (інтегральні політики або власне еліта). Теорія еліт постає альтернативною ліберальній ідеї (автори навіть використовують термін «ліберальна новомова»). У дослідженні розглядаються основні акценти при формуванні еліт при президентствах Л. Кравчука, Л. Кучми, В. Ющенко.

Ключові слова: політична еліта; держава; рекрутування; номенклатура.

Larysa POLYAKOVA

PhD (History), Associate Professor, Department of History and Archeology, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, 20, Getmanska Str., Melitopol, Ukraine, postal code 72312 (klioist@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8579-4377>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/V-5204-2017>

Scopus Author ID: 57211289146

To cite this article: Polyakova, L. (2021). Main historical aspects of the development of the political elite in independent Ukraine. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 8/50, 319–333. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.240945>.

MAIN HISTORICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE POLITICAL ELITE IN INDEPENDENT UKRAINE

Summary. *The purpose of the study.* Since the proclamation of Ukraine's independence complex political, socio-economic processes have been taking place in this country. At various stages of the formation of an independent state, the Ukrainian people place great hopes on the political elite, associating with it all the aspirations to create a truly European statehood based on the principles of democracy, justice and European values. **The research aims** to investigate the main historical aspects of the development of the political elite of independent Ukraine. **The research methodology** is based on the principles of historicism, system-formation, scientific character, verification, the author's objectivity, moderated narrative constructivism, and the use of general scientific and specially-historical methods. **The scientific novelty** of the article is in considering the reasons for the formation of the elite, in terms of the organization of effective governance, the participation of various segments of the population in governing bodies. Emphasis is placed on various ways of forming the political elite in the post-Soviet countries, such as recruitment – the transition (involvement) of the former Soviet, party and Komsomol nomenklatura to the "democratic" elite, i.e. most of the Soviet elite moved to the elite of the new Ukrainian state: nomination of former middle and lower party leaders from the Communist party of the Soviet Union (CPSU) to leading positions with their loyal attitude to the former leaders of the region, city, and district; the growth of the population and the replenishment of the elite and the nomenclature is largely due to economic leaders; increase in the number and influence of the nomenclature originating from rural areas. According to the A. Rozumkov Center, 87% of the Ukrainian political elite are from rural areas. **Conclusions.** Analyzing the research of well-known political scientists, the stages of formation of own political elite at the beginning of Ukraine's independence were singled out: 1990–1991 (the nomenclature is a formal elite); 1992 (emergence of verbal politicians or politicians-ideologists); 1993–1994 (guild politicians or the first elite); 1995 (integrated politicians or the elite itself). Elite theory appears as an alternative to the liberal idea (the authors even use the term "liberal new language"). The study considers the main accents in the formation of elites during the presidencies of L. Kravchuk, L. Kuchma and V. Yushchenko.

Key words: political elite; state; recruitment; nomenclature.

Problem statement. Ukraine has been going through difficult economic and political times since independence. At different stages of the state development, it had different reasons, today it is largely caused by the conflict in eastern Ukraine and the inability of the ruling elite to fulfill their election promises to resolve it.

The purpose of the research is to investigate the main historical aspects of the development of the political elite of independent Ukraine.

Elite (translated from French – "better", "chosen"): represent group interests in politics; create optimal conditions for their implementation and coordination; form the purpose and prospects of development of society; make strategically important decisions and use the resources of state power to implement them.

An important historical aspect is the reasons for the formation of the elite. We will try to analyze them more carefully in this study.

Any society, like all complexly organized systems, requires professional management action, which necessitates the division of labor into leaders and managers.

Society needs people with special knowledge, skills, experience, able to perform managerial functions.

Political inequality in society is explained by the inequality of mental, social, and other conditions, creates different opportunities to engage in politics for different social groups and individuals.

Management work is highly valued and stimulated in society, and proximity to power opens wide opportunities for the realization of individual needs. Therefore, many people seek to get into the institutions of power.

The passive attitude of the general population who are mostly busy dealing with their day-to-day problems and usually prefer to stay away from politics (Yarosh, 2005).

The analysis of sources and recent researches.

Various aspects of the phenomenon of the political elite, conceptual understanding, and content of this concept in domestic science are presented in the works of V. Andrushchenko, V. Babkin, O. Babkina, O. Balatska, V. Bebik, V. Bekh, I. Varzar, O. Volyanyuk, K. Vashchenko, M. Golovaty, E. Golovakha, V. Gorbatenko, V. Goshovska, M. Dmytrenko, V. Dobizha, O. Kartunov, M. Kozlovets, A. Kolodiy, L. Kochubey, V. Kornienko, O. Kryukova, and many others. After gaining independence, the study of elite concepts became popular in Ukraine.

Different aspects of the problem of the elite (historical-philosophical and socio-philosophical content) are presented in the works of such Ukrainian scholars as V. Andrushchenko, Z. Atamanyuk, K. Barantseva, A. Bychko, N. Boyko, V. Gorsky, O. Dashchakivska, V. Zhuravsky, O. Zabuzhko, Y. Konotoptseva, O. Kryukov, O. Kucherenko, B. Kukhta, O. Lazorenko, L. Mandziy, M. Mikhalchenko, K. Mykhailova, O. Potekhin, O. Parokhonska, M. Pien.

Many researchers and political scientists and historians believe that the ruling elite is a small and rather atypical part of the population characterized by certain political and cultural values, norms, stereotypes, standards, and traditions in power. And such an opinion is inherent not only in the study of the elite of the Soviet period but also the elite of independent Ukraine.

The question of studying the formation of the political management elite is often dealt with by political scientists, but it is also quite interesting from the point of view of history.

Statement of the basic material.

The process of formation of the Ukrainian political elite and the elite in most countries of the post-Soviet space followed a different path from the West and the former countries of people's democracy. These are the special characteristics of such a transition.

First, the transition of the former Soviet, party and Komsomol nomenklatura to the "democratic" elite, i.e. the majority of the Soviet elite became the elite of the new Ukrainian state.

Secondly, the nomination of former middle and lower-level communist party leaders to leading positions with their loyal attitude to the former leaders of the region, city, and district.

Third, the expulsion from the governing bodies representatives of the humanitarian intelligentsia, employees of higher education, and their replacement by mostly agricultural specialists and engineers.

Fourth, the growth and replenishment of the elite and the nomenklatura is largely due to business leaders.

Fifth, the increase in the number and influence of the nomenclature originated from rural areas. According to the A. Rozumkov Center, 87% of the Ukrainian political elite are from rural areas ("Ukraina v XXI veke", 2003).

D. Tabachnyk and D. Vydrin emphasized in their research that Ukraine did not have its own political elite. The authors distinguish the

following stages of transformation of the nomenclature into the elite: 1990–1991 (the nomenclature is a formal elite); 1992 (emergence of verbal politicians or politicians of ideologies); 1993–1994 (guild politicians or redistribution); 1995 (integrated politicians or the elite itself). The theory of elites appears as an alternative to the liberal idea (the authors even use the term "liberal new language") (Vydrin & Tabachnyk, 1995).

V.A. Rykhlyk identifies the following stages of development of the political elite in Ukraine:

1990–1994. This is the beginning of the formation of Ukraine's political elite. The researcher believes that the new composition of the Verkhovna Rada, elected in 1990, is becoming a political "redistribution".

1994–1998. At this stage, the transformation of the political elite begins when the economic and bureaucratic elite begins to engage in political functions. At this stage, the trend of regionalization of the political elite was evident. On the one hand, regional political and economic clans began to form, primarily in the Dnipropetrovsk and Donetsk oblast. In 1994–1995, the Dnipropetrovsk landing party in Kyiv showed that regional elites did not mind taking a dominant position among the national elite. On the other hand, the regional factor significantly affected the factional structure of the Verkhovna Rada. At the same time, the political elite is rejuvenated.

1998–2003. The main trend of this stage is the oligarchization of the political elite, the merging of business and government. Big business came into politics. According to various sources, two-thirds of parliamentarians were legal millionaires. In the Verkhovna Rada, the number of entrepreneurs in the executive branch increased sharply. Rich businessmen are increasingly featuring among the heads of central and regional executive bodies. Even more often, senior administrators became, if not leaders, then the authorized representatives of individual business groups. Business groups began to form their political parties. The arrival of big business in politics had quite contradictory consequences. On the one hand, increased attention to economic issues evoked new management approaches, more appropriate to market conditions. But at the same time, the authorities increasingly began to use to lobby certain business interests. Semi-legal political corruption became widespread. The Verkhovna Rada was increasingly becoming an elite business and

political club. Legislative activity is often on the periphery of the interests of businessmen-parliamentarians (Rykhlyk, 2008, p. 721).

Even back in the Middle Ages, the merger of economic and political power led to the decentralization of the state, reducing the role of the central government. At the present historical stage, a certain merger leads to lobbying the interests of the oligarchic elites in public authorities.

Researchers have divided the elite since the early 1990s into "old" and "new". There are two scientific approaches in explaining the transition from the "old" to the "new elite". The first approach used the relationship in the newly formed elites between political (party) and economic (managerial) components that were not formally related to the previous political system.

The second involves either a "revolutionary" complete change of the elite, or self-preservation and replacement of the "scenery" around the elite. The counter-elite comes to power. Another basis for systematizing the concepts that describe the social transition may be the ratio of the role of the political (party) and the managerial (economic) component of the Soviet elite (nomenclature) in its further transformation into political elite (Sydorenko, 2006, p. 161).

Both the political and historical sciences use the term recruitment of elites. This study should analyze this process in independent Ukraine.

Recruitment in political science, as in history, means the process of selection and promotion of people to active political life. An essential place among the various levels of the recruitment process is occupied by the recruitment of the elite. The formation of the elite in each country at each stage of its development has significant originality. There are, however, general patterns in the process of people joining the ruling group. Universal for all countries is the channels of recruitment of the elite – those social institutions, membership in which allows people to achieve power.

The recruitment system is a mechanism for the formation and reproduction of the elite, which includes the criteria, procedure, and range of persons who carry out the selection. In the most general form, the idea of recruitment systems in the form of democratic and aristocratic tendencies was formulated by G. Mosca. Modern science interprets them as an entrepreneurial system and a system of guilds, respectively.

R.V. Balaban identifies the following models of recruiting the political elite in independent Ukraine:

1. Theoretical approach, when the first ranks of political parties included well-known personalities, but, in general, they had nothing to do with political activity.

2. The clan approach, initiated during the presidency of Leonid Kuchma and existing to this day.

3. Financial approach. Used in all lists. Invitations to participate in the work of parties, parliamentary elections of wealthy people, as an opportunity for financial independence (Balaban, 2008).

In stable political systems, the recruitment of the elite has a consistent nature, its clear mechanism, renewal procedures ensures significant stability of the political system. It is different in different periods of development of the independent Ukrainian state, the replacement of the political elite. It usually has negative consequences: little-known people come to power with insufficient moral and business qualities. Significant material resources are needed to prepare new elite. There must be continuity of power, training, and career growth (Shchedrov, 2008).

With each presidential election, the Ukrainian people have high hopes for new political elite. And precisely because it had to be formed mainly as a carrier of national and cultural ideas and values. For the coming to power of young, energetic politicians who can change the situation in the country for the better. But, unfortunately, the government is changing, economic, political, cultural priorities are changing and an important indicator of administrative activity at the current political stage is that the working population is leaving Ukraine.

The topic of the new elite encounters, first of all, the question of the fate of the old elite. According to research by Ukrainian and foreign scholars, the vast majority of the new elite who came to power in the 1990s were people who held high positions in the hierarchy of the old government, i.e. they belonged to the party – Soviet nomenklatura (Fesenko, 1995).

For members of the old elite, the mechanisms of managerial influence that are remnants of the totalitarian Soviet regime remain important, and such as law and order not only lose their value, but also any social objectivity and certainty. They are replaced by political and economic pragmatism, which does not take into account the rights of citizens, national interests, etc. As a result, the culture of power of the

Ukrainian elite is historically aimed at the constant and predominant use of administrative levers of power, regardless of the degree of their legitimacy and mediation by law.

Thus, the law as a managerial value has been and remains outside the functions of elite political culture (Kozakov, 2002).

The brightest figures of the old nomenclature became adherents of independent Ukrainian statehood – L. Kravchuk, I. Plyushch, L. Kuchma, E. Marchuk, V. Demin, V. Durdynets, V. Cherep, A. Matvienko, and others. According to researchers, representatives of the former republican nomenklatura tried to obtain and in some cases received the status of first persons, due to a simple "division operation": they were "second" persons in the state when the "first" sat in Moscow separated from Moscow, they automatically became the first" (Potiekhin et al., 1998).

During L. Kravchuk's presidency, directors of enterprises were a particularly important social and, consequently, political force. Gradually, economic, economic leaders, entrepreneurs, owners, and bankers (economic and financial clans) came to key positions, including the presidency after L. Kravchuk's re-election.

Ukraine still has two problems with forming its own political elite. The first is the formation of the national elite itself, ensuring its ability not only to self-realize, but also to be as useful as possible to its people, state, and only then to itself. Such a desire has not been demonstrated by the Ukrainian elite since the proclamation of independence; corporate, ownership interests in its actions have been dominant. The second problem is related to the inconsistency of actions of the national and regional elites, which significantly strengthens federalist sentiments and tendencies, and thus threatens the national unity of the unitary Ukrainian state. In recent years, this trend is even more evident.

Conclusions. In Ukraine, the old elite has not been totally eliminated and replaced by a new one. The reason for this is the impossibility of a complete replacement of professional old staff in public positions.

The conflict or split of the elites was traced along the lines of relations between the republican elite led by L. Kravchuk and the all-Soviet elite led by Mikhail Gorbachev. The second scenario of the beginning of political transit – the pact of elites – was realized in the relations between the Ukrainian "national communists" and the representatives of the national democratic camp led by V. Chornovil. The political result of such a pact was the formation of a symbiotic power

entity (at least for the period from 1991 to 1994), in which the National Communists were responsible for the staff, and the National Democrats for legitimizing the very fact of its existence (Polokhalo, 1995, p. 159).

The beginning of Kuchma's presidency and in the subsequent period is characterized by the formation of clannishness in the management of state structures, very often unprofessionalism, because managers were unfamiliar with public administration, the mechanism of "temporary" stay in power. With the re-election of the president, the ruling elite also changes (Naumkina & Kozlovska, 1999).

Sociologists note a decline in confidence in all politicians and government institutions. For example, in 2010 Yushchenko's electoral support decreased 10 times in five years (from more than 50% at the end of 2004 to 5.45% in the 2010 presidential election). During the same period, Tymoshenko's support decreased 5 times (from almost 50% in early 2005 to 10–13% in September 2009), but due to voter mobilization during the presidential campaign, it increased to 25% in the first round and to almost 45.5% in the second. Opposition leader Viktor Yanukovich lost the least. Back in July 2009, 26.8% of voters were ready to support him in the presidential election. But on the election day, he was supported by 35.32% of voters in the first round and 48.95% in the second. Almost one in five Ukrainians voted against all of them, which is 10 times more than in 2004, and one in two did not support the activities of the main state institutions – parliament, the Cabinet of Ministers, police, courts ("Rezultaty vyboriv 2010", 2010).

A large percentage of trust in the central government depends on the activities of local authorities, but as practice shows, with the election of a new president, the power vertical also changes.

An interesting view of this problem was given by a well-known Ukrainian political scientist, Doctor of Political Sciences M. Holovaty. He believes that an important guarantee of the progressive democratic development of modern Ukraine is not only the formation of its own new, nationally oriented elite, but also the coordination of actions of the national and local (regional) elite. Not only the result of state formation but also the unity and integrity of Ukraine as a unitary state significantly depends on such coherence" (Holovaty, 2006, p. 42).

In any case, there should be cooperation between all branches of government to carry out progressive reforms in various fields, to improve the political and socio-economic situation in our country.

Results. Today, according to a poll conducted by the Ukrainian Institute for the Future with the assistance of New Image Marketing Group, in the period from January 27, 2021, to February 5, 2021, we can see the following statistics: The highest level of trust among respondents to the proposed institutions recorded in the Armed Forces of Ukraine (as in the polls in February and June 2020) – 53% of respondents fully trust or rather trust than distrust the Armed Forces of Ukraine.

Also, a relatively high level of trust, compared to other institutions, was recorded in the Ukrainian media and the Patrol Police: the sum of responses "Completely" and "Rather trust" is 34% and 31%, respectively.

Among state institutions, the highest level of trust is in the Office of the President (21%).

The lowest level of trust was recorded in the Anti-Corruption Court (8%), the Anti-Corruption Bureau of Ukraine (National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, Specialized anti-corruption prosecutor's office) – 11%, the Verkhovna Rada (12%), and the courts as a whole (12%).

Among some statesmen and politicians, the greatest trust is in President V. Zelensky – 12% of respondents fully trust the President, another 17% – rather than trust (in June 2020, these figures were 22% and 25%, respectively, ie the level of trust in President V. Zelensky significantly decreased). As the age of respondents increases, the number of those who fully or rather trust the President decreases, so among respondents aged 18–24, 44%, aged 25–34 – 37%, aged 35–44 – 29%, aged 45 and older – 23%. Respondents from Kyiv less often than others stated that they fully or rather trust V. Zelensky. Thus, V. Zelensky is increasingly losing influence over the situation in the capital.

23% of respondents completely or partially trust Yu. Boyko, 25% – D. Razumkov.

The lowest levels of trust were recorded for A. Shariy, A. Yermak, and D. Shmygal – the sum of the answers "I rather trust" and "I completely trust" is 10%, 10%, and 13%, respectively.

The highest anti-ratings on the level of trust were recorded in Yulia Tymoshenko and P. Poroshenko – the sum of the answers "I rather do not trust" is 80% and 79%, respectively.

At the same time, 39% answered the question "What can increase the efficiency of government?" that this should be a complete reset of

power, which implies the emergence of new faces who were not previously in politics but are professionals in various fields. 35% want to see the arrival of a strong leader.

More than half of the respondents (54%) note that extraordinary elections to the Verkhovna Rada need to be held in 2021. As the age of respondents increases, the number of those who consider it necessary to hold early elections to the Verkhovna Rada increases. Thus, among respondents aged 18–24 such 45%, aged 25–34 – 48%, aged 35–44 – 49%, aged 45–54 – 57%, aged 55 and older – 60%.

46% of respondents said that the presidential election of the president is needed in 2021. As the age of respondents increases, the number of those who consider it necessary to hold early presidential elections increases significantly, so among respondents aged 18–24, such 29%, aged 25–34 – 38%, aged 35–44 – 45%, aged 45–54 years – 48%, aged 55 years and older – 53%.

Respondents from the East more often than others noted the need to hold early elections to both the Verkhovna Rada and the President; respondents from Kyiv provided similar answers less often than others ("Sotsiologichne doslidzhennia", 2021).

Thus, the article considered the main historical aspects of the reasons for the formation of the elite, ways of forming the Ukrainian political elite, analyzed the concept of recruiting elites, as well as analyzed the governing state structures at different stages of development.

Research shows that with each year of Ukraine's independence, despite the rather complex processes of forming political elite, we cannot say that this process is complete.

Джерела та література

- Балабан, Р.В.** (2008). Політичні партії України на шляху до політичного класу. *Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України]*, 38, 77–93. Взято з https://iipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/balaban_politychni.pdf.
- Видрін, Д., & Табачник, Д.** (1995). *Україна на порозі XXI століття: політичний аспект*. Київ: Либідь.
- Головатий, М.** (2006). Політична еліта сучасної України: регіональний і національний контекст. *Політичний менеджмент*, Спеціальний випуск, 42.
- Козаков, В.М.** (2002). Політична еліта: особливості суб'єкт-об'єктної взаємодії механізмів формування системи цінностей державного

- управління в Україні. *Розвиток культурного потенціалу державних службовців в Україні*. Київ; Житомир: Полісся.
- Крыштановская, О.** (1995). Трансформация старой номенклатуры в новую российскую элиту. *Общественные науки и современность, 1*.
- Мацієвський, Ю.** (2010). Еліти в Україні до і після «Помаранчевої революції». *Політичний менеджмент, 2*, 38–55.
- Наумкіна, С., & Козловська, Л.** (1999). Аналіз розвитку української політичної еліти у 1994–1999 роках. *Нова політика, 6*, 33–37.
- Полохало, В.** (Ред.). (1995). *Політологія посткомунізму: політологічний аналіз посткомуністичних суспільств*: монографія. Київ: Політична думка.
- Потехін, О., Шульга, М., Бойко, Н., Парохонська, О., & Шульга, Т.** (1998). Правляча еліта сучасної України: аналітична доповідь № 10. *Вісник НАН України*.
- Результати виборів 2010. Другий тур.* (2010). Взято з <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/02/7/4730368/>
- Рихлик, В.А.** (2008). Трансформація політичної еліти України: проблеми та перспективи розвитку. *Держава і право, 11*, 718–723.
- Сидоренко, М.** (2006). Роль політичних еліт України і Росії в модернізаційних процесах початку 1990-х років. *Політичний менеджмент*, Спеціальний випуск, 162–172.
- Соціологічне дослідження щодо політичної ситуації в Україні: 2021 рік.* (2021). Взято з <https://uifuture.org/publications/zvit-socziologichnogo-doslidzhennya-shhodo-politychnoyi-sytuacziyi-v-ukrayini-2021-rku/>
- Украина в XXI веке: вызовы для политической элиты. (2003). *Зеркало недели, 44*.
- Щедров, С.В.** (2008). Політична еліта сучасної України: регіональний аспект. *Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України]*, 38, 230–235.
- Фесенко, В.В.** (1995). Политическая элита Украины: противоречия формирования и развития. *Полис, 6*.
- Ярош, Б.О.** (2005). *Загальна теорія політики: навчальний посібник для студентів спеціальності «Політологія»*. Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки.

References

- Balaban, R.V.** (2008). Politychni partii Ukrainy na shliakhu do politychnoho klasu [Political parties of Ukraine on the way to political class]. *Naukovi zapysky [Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy] – Scientific notes [Kuras Institute of*

- Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*], 38, 77–93. Retrieved from https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/balaban_politychni.pdf [in Ukrainian].
- Vydrin, D., & Tabachnyk, D.** (1995). *Ukraina na porozhi XXI stolittia: politychnyi aspekt* [Ukraine on the threshold of the XXI century: Political aspect]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Holovaty, M.** (2006). Politychna elita suchasnoi Ukrainy: rehionalnyi i natsionalnyi kontekst [The political elite of modern Ukraine: regional and national context]. *Politychnyi menedzhment – Political Management*, Special Issue, 42 [in Ukrainian].
- Kozakov, V.M.** (2002). Politychna elita: osoblyvosti subiekt-obiektnoi vzaemodii mekhanizmiv formuvannia systemy tsinnosti derzhavnoho upravlinnia v Ukraini [Political elite: features of subject-object interaction of mechanisms of formation of system of values of public administration in Ukraine]. *Rozvytok kulturnoho potentsialu derzhavnykh sluzhbovtsiv v Ukraini – Development of cultural potential of civil servants in Ukraine*. Kyiv; Zhytomyr: Polissia [in Ukrainian].
- Kryshchanovskaya, O.** (1995). Transformatsiya staroy nomenklatury v novuyu rossiyskuyu elitu [Transformation of the old nomenclature into the new Russian elite]. *Obshchestvennye nauki i sovremennost – Social sciences and modernity, 1* [in Russian].
- Matsiievskiy, Yu.** (2010). Elity v Ukraini do i pislia «Pomaranchevoi revoliutsii» [Elites in Ukraine before and after the "Orange Revolution"]. *Politychnyi menedzhment – Political Management*, 2, 38–55 [in Ukrainian].
- Naumkina, S., & Kozlovska, L.** (1999). Analiz rozvytku ukrainskoi politychnoi elity u 1994–1999 rokakh [Analysis of the development of the Ukrainian political elite in 1994–1999]. *Nova polityka – New Politics*, 6, 33–37 [in Ukrainian].
- Polokhalo, V.** (Ed.). (1995). *Politolohiia postkomunizmu: politolohichni analiz postkomunistychnykh suspilstv: monohrafiia* [Political science of post-communism: Political analysis of post-communist societies: a monograph]. Kyiv: Politychna dumka [in Ukrainian].
- Potiekhin, O., Shulha, M., Boiko, N., Parokhonska, O., & Shulha, T.** (1998). Praviacha elita suchasnoi Ukrainy: analitychna dopovid № 10 [The ruling elite of modern Ukraine: Analytical report № 10]. *Visnyk NAN Ukrainy – Bulletin of the NAS of Ukraine* [in Ukrainian].
- Rezultaty vyboriv 2010. Druhyy tur* [Election results 2010. Second round]. (2010). Retrieved from <http://www.prawda.com.ua/articles/2010/02/7/4730368/> [in Ukrainian].
- Rykhlyk, V.A.** (2008). Transformatsiia politychnoi elity Ukrainy: problemy ta perspektyvy rozvytku [Transformation of the political elite of Ukraine: ta perspektyvy rozvytku] [Transformation of the political elite of Ukraine: ta perspektyvy rozvytku]

- problems and prospects of development]. *Derzhava i pravo – State and Law*, 11, 718–723 [in Ukrainian].
- Sydorenko, M.** (2006). Rol politychnykh elit Ukrainy i Rosii v modernizatsiinykh protsesakh pochatku 1990-kh rokiv [The role of political elites of Ukraine and Russia in the modernization processes of the early 1990s]. *Politychnyi menedzhment – Political Management*, Special Issue, 162–172 [in Ukrainian].
- Sotsiologichne doslidzhennia shhodo politychnoi sytuatsii v Ukraini: 2021 rik* [Sociological research on the political situation in Ukraine: 2021]. (2021). Retrieved from <https://uifuture.org/publications/zvit-socziologichnogo-doslidzhennya-shhodo-politychnoyi-sytuacziyi-v-ukrayini-2021-ru/> [in Ukrainian].
- Ukraina v XXI veke: vyzovy dlya politicheskoy elity [Ukraine in the XXI century: challenges for the political elite]. (2003). *Zerkalo nedeli – Mirror of the week*, 44 [in Russian].
- Shchedrov, S.V.** (2008). Politychna elita suchasnoi Ukrainy: rehionalnyi aspekt [The political elite of modern Ukraine: the regional aspect]. *Naukovi zapysky [Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy] – Scientific notes [Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine]*, 38, 230–235 [in Ukrainian].
- Fesenko, V.V.** (1995). Politicheskaya elita Ukrainy: protivorechiya formirovaniya i razvitiya [The political elite of Ukraine: contradictions in the formation and development]. *Polis*, 6 [in Russian].
- Yarosh, B.O.** (2005). *Zahalna teoriia polityky: navchalnyi posibnyk dlia studentiv spetsialnosti «Politolohiia»* [General Theory of Politics: A Textbook for Students majoring in Political Science]. Lutsk: RVV «Vezha» Volynskoho derzhavnoho universytetu im. Lesi Ukrainky [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.08.2021 р.
Стаття рекомендована до друку 10.10.2021 р.

УДК 94:323.28(477.83-21)
DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.240955

Микола ГАЛІВ

доктор педагогічних наук, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7068-3124>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-3855-2018>

Роман МИХАЦЬ

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри народних музичних інструментів та вокалу, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (romanmuhats@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5111-4188>

Антоніна БОЙЧУК

науковий співробітник Науково-дослідного сектору, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (acomobile@dspu.edu.ua)

Бібліографічний опис статті: Галів, М., Михаць, Р., & Бойчук, А. (2021). Політика пам'яті щодо радянських репресій у Дрогобичі (1991–2020 рр.): за матеріалами періодичних видань. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 8/50, 334–363. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.240955>.

ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ ЩОДО РАДЯНСЬКИХ РЕПРЕСІЙ У ДРОГОБИЧІ (1991–2020 рр.): ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ

Анотація. У статті аналізуються комеморативні заходи, які склали змістову основу політики пам'яті щодо радянських репресій у Дрогобичі, яка проводилася впродовж 1991–2020 рр. **Мета статті** – проаналізувати політику пам'яті щодо радян-

© Микола Галів, Роман Михаць, Антоніна Бойчук, 2021

Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія. Випуск 8/50 (2021)

ських репресій у Дрогобичі, яка формувалася у 1991–2020 рр. **Методологія дослідження** спирається на принципи науковості, історизму, системності, авторської об'єктивності, а також на використання загальнонаукових методів (індукції та дедукції, аналізу і синтезу) та спеціально-історичних методів (історико-системний, історико-генетичний, історико-типологічний). **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше здійснено аналіз і виокремлено ідеологічно-аксіологічний дискурс політики пам'яті щодо радянських репресій у Дрогобичі. **Висновки.** Отже, політику пам'яті місцевих органів влади Дрогобича (1991–2020) щодо сталінського терору у червні 1941 р. на західноукраїнських землях можна поділити на два періоди, які розділяє факт створення меморіального комплексу «Тюрма на Стрийській» у 2012–2013 рр. За три десятиріччя традиційними стали заходи, присвячені вшануванню пам'яті жертв репресій: віче (мітинг-реквієм) на місці розкопок (згодом на теренах меморіального комплексу «Тюрма на Стрийській»), площі Ринок та панахида на Полі Скорботи. Місцеві органи влади, політичні сили, громадські організації, по суті, сформували ідейно-аксіологічний дискурс зазначених заходів. Окрім вшанування пам'яті жертв репресій, він включав категоричний осуд радянського режиму, комуністичної ідеології, комуністичної партії, згодом – тих сил, які пов'язувалися з радянським минулим, але діяли в незалежній Українській державі, а зараз – осуд російської військової агресії у Криму та на сході України, викриття і засудження ідей «русского мира» тощо.

Ключові слова: Дрогобич; радянські репресії; політика пам'яті; комеморативні практики.

Mykola HALIV

PhD hab. (Education), Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7068-3124>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-3855-2018>

Roman MYKHATS

PhD (Education), Associate Professor, Department of Folk Musical Instruments and Vocal, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (romanmuhats@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5111-4188>

Antonina BOYCHUK

Researcher of the Research Sector, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (accomobile@dspu.edu.ua)

To cite this article: Haliy, M., Mykhats, R., & Boychuk, A. (2021). Polityka pamiaty shchodo radianskykh represii u Drohobychi (1991–2020 rr.): za materialamy periodychnykh vydan [The memory policy on Soviet repression in Drohobych (1991–2020): based on periodicals]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 8/50, 334–363. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.240955> [in Ukrainian].

THE MEMORY POLICY ON SOVIET REPRESSION IN DROHOBYCH (1991–2020): BASED ON PERIODICALS

Summary. *The commemorative events that formed the content of the memory policy on Soviet repression in Drohobych, which was conducted during 1991–2020, analyzed in this article. The purpose of the article is to analyze the memory policy on Soviet repression in Drohobych, which was formed in 1991–2020. The research methodology is based on the principles of scientificity, historicism, systematics, authorial objectivity, as well as the use of general scientific methods (induction and deduction, analysis and synthesis) and special-historical methods (historical-systemic, historical-genetic, historical-typological). The scientific novelty lies in the fact that for the first time an analysis and identification of the ideological and axiological discourse of the policy of memory regarding the Soviet repressions in Drohobych was carried out. Conclusions.* Thus, the policy of memory of local authorities of Drohobych (1991–2020) regarding Stalinist terror in June 1941 in the western Ukrainian lands can be divided into two periods, which are divided by the fact of creation of the memorial complex "Prison on Stryjska Street" in 2012–2013. For three decades, events dedicated to the memory of the victims of repressions have become traditional: a chamber (requiem rally) at the excavation site (later on the site of the Prison on Stryjska Street memorial complex), Rynok Square and a memorial service at the Field of Sorrow. Local authorities, political forces, public organizations, in fact, formed the ideological and axiological discourse of these measures. In addition to commemorating the victims of rep-

ression, it included a strong condemnation of the Soviet regime, communist ideology, the Communist Party, and later those forces associated with the Soviet past but operating in an independent Ukrainian state and now condemning Russian military aggression in Crimea and eastern Ukraine, exposing and condemning the ideas of the "Russian world", etc.

Key words: *Drohobych; Soviet repressions; politics of memory; commemorative practices.*

Постановка проблеми. Упродовж минулих тридцяти років поступово вибудовувалися різні рівні політики пам'яті щодо радянських репресій в Україні середини ХХ ст.: загальнодержавна, регіональна, локальна. Змістові характеристики дискурсу політики пам'яті зазначених рівнів часто збігалися, хоча й мали певні відмінності, оскільки на локальному рівні політика пам'яті вирізнялася більшою зосередженістю власне на місцевих подіях та особистостях, які постраждали від радянських репресій. Прикладом є політика пам'яті, що проводилася місцевим самоврядуванням та громадсько-політичними силами у Дрогобичі в добу незалежності України, і яка потребує окремого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політика пам'яті щодо жертв радянських репресій у Дрогобичі окресленого періоду наразі не була об'єктом дослідницької уваги. Зрештою, і у всеукраїнському масштабі майже немає студій, присвячених формуванню політики пам'яті локального рівня. Винятком є праця О. Гриценка, присвячена практикам у цій сфері в двох містах Центральної України – Звенигородці і Ватутіному. Автор проаналізував основні риси зміни міського простору відповідно до нового змістового наповнення «культури пам'яті», локальних історичних наративів та місцевих ідентичностей (Гриценко, 2014). Безумовно, досвід реалізації комеморативної політики у Дрогобичі щодо радянських репресій потребує належної наукової рефлексії.

Мета статті – проаналізувати політику пам'яті щодо радянських репресій у Дрогобичі, яка формувалася у 1991–2020 рр.

Виклад основ матеріалу. Наприкінці 1980-х рр. в умовах демократизації суспільного життя неформальні громадські організації історико-культурницького спрямування, періодичні видання й науковці-історики усе частіше привертати увагу суспільства до злочинів радянського тоталітаризму, особливо в епоху сталін-

щини. Особливої гостроти ця тематика набувала в західноукраїнському регіоні, де історична пам'ять народу містила спогади про репресії НКВС-МВС, НКДБ-МДБ-КДБ під час Другої світової війни та перші післявоєнні роки.

Однією з таких історичних тем, яка зринала у періодичній пресі на зламі 80–90-х рр. ХХ ст., був терор радянських карально-репресивних органів щодо населення західних областей України на початковому етапі Другої світової війни. На шпальтах газет і журналів того часу можна було натрапити на повідомлення про масове знищення в'язнів наприкінці червня 1941 р. у тюрмах Львова, Стрия, Дрогобича, Луцька, Самбора тощо. Серед них особливу увагу привертало повідомлення з Дрогобича, де впродовж серпня-вересня 1990 р. тривали розкопки на подвір'ї колишньої в'язниці НКВС.

Мешканці Дрогобиччини, які пережили радянський терор 1939–1941 і 1944–1953 рр., знали, що біля колишнього приміщення НКВС-НКДБ у Дрогобичі (вул. Стрийська, 3) є поховання жертв каральних органів. Серед дрогобичан були й ті, які пам'ятали, що у перші дні липня 1941 р. з приходом німців на подвір'ї в'язниці вдалося відкопати тіла 74 осіб, знищених радянськими спецорганами в останні дні червня того ж року. Їх 4 липня 1941 р. зі згоди німецьких окупаційних властей було перепоховано на цвинтарі позаду церкви Св. Спаса (вул. Раневицька, зараз – М. Грушевського) (*Нариси з історії Дрогобича*, 2009, с. 192; Грицик, 2012, с. 1). Свідчення про сталінський терор у Дрогобичі 1941 р. збирав місцевий журналіст Роман Пастух. 25 квітня 1989 р. у газеті «Радянське слово» вийшло інтерв'ю журналіста з дрогобичанином Володимиром Катриняком – очевидцем подій 1940-х рр. Назва була промовистою: «Правду – і до кінця». Потім з'явилися низка спогадів, які Р. Пастух літературно обробив, сформувавши цілу газетну сторінку дописів під рубрикою «Продовжуємо тему» і 23 травня 1989 р. опублікував у «Радянському слові». Щоправда, через тиск з боку комісії Львівського обкому компартії газета «Радянське слово» після цього майже рік не друкувала подібних матеріалів (Пастух, 2013, с. 3).

Однак у 1990 р. процес руйнації радянської системи став очевидно незворотним. Під час численних мітингів і віче, які відбувалися у той час на Дрогобиччині, лунали заклики вшану-

вати пам'ять жертв радянських репресій. Так, у неділю 24 червня 1990 р. у Дрогобичі відбулася поминальна панахида на відзначення трагічних подій 1941 р. На площі, де планували споруджувати пам'ятник Тарасові Шевченку, виступали промовці Й. Калат, Я. Ольховий, М. Стеців, Д. Осташко, Ю. Шухевич, засуджуючи репресії («Народ пам'ятає», 1990, с. 1). Через тиждень, у неділю 1 липня 1990 р., у Дрогобичі біля приміщення колишнього Управління НКВС-НКДБ Дрогобицької області відбувся мітинг скорботи. На будівлі з ініціативи товариства «Меморіал» було встановлено пам'ятну таблицю з написом: «Перехожий! Зупинись на мить і схили голову. Тут у 1941 році містилася катівня НКВС. Кров'ю невинних замордованих синів і дочок Дрогобищини просякнуті мури цього будинку. Вона волає справедливості!» («Минулому не буде вороття», 1990, с. 1).

На той час серед представників дрогобицької громадськості визріла ідея провести розкопки на прилеглий до будівлі фізико-математичного факультету Дрогобицького державного педагогічного інституту імені І.Я. Франка території. Саме в цьому приміщенні, яке 1959 р. передали інституту, й резидувало Управління НКВС-НКДБ Дрогобицької області у часи Другої світової війни та перші повоєнні роки. Ідею підтримала демократично обрана Дрогобицька міська рада на чолі з М. Глубішем, а зреалізувало історико-просвітницьке товариство «Меморіал», яке очолював кандидат медичних наук Мирон Бучацький – на той час депутат Львівської обласної ради.

Від 24 серпня до 30 вересня 1990 р. члени «Меморіалу», Народного руху України, десятки небайдужих добровольців під керівництвом М. Бучацького, голови Товариства репресованих Трускавця Я. Гладкого, судмедексперта В. Ільницького викопали кісткові останки 486 людей. За фактом масового знищення людей прокуратура Львівської області 11 вересня 1990 р. порушила кримінальну справу, а урядова комісія Ради Міністрів УРСР дійшла висновку, що «...загиблі громадяни, останки яких виявлені у результаті розкопок..., є жертвами репресій переважно 1939–1941 років, що їх чинили НКВС-НКДБ у період сталінщини» (Грицик, 2012, с. 1). У місцевих газетах «Радянське слово» та «Франкова криниця» публікувалися результати розкопок, описувалися віднайдені кісткові останки, містилися спогади очевидців і репресо-

ваних. Зокрема, відзначимо статті журналістки А. Онишак «Де зараз ви, кати мого народу?», «Люди світу, на хвилину встаньте!», «Згадаймо усіх поіменно», «Нехай говорять свідки» (Онишак, 1990а, 1990б, 1990с, 1990d).

Формування політики пам'яті щодо жертв сталінських репресій у Дрогобичі розпочалося у 1991 р. Першою масштабною акцією з метою вшанування загиблих стало перепоховання 14 липня 1991 р. останків 486 осіб. На центральному майдані Дрогобича відбувся багатотисячний мітинг-реквієм, учасники якого несли десятки портретів закатованих, безліч траурних хоругв і 486 домовин. Міська влада виділила частину землі біля цвинтаря на вул. 22 січня для поховання останків. Ця ділянка отримала промовисту назву – Поле Скорботи (Грицик, 2012, с. 1). На облаштування Поля Скорботи кошти (але не в повному обсязі) виділила Рада Міністрів УРСР. Водночас як данина пам'яті 486 замордованим було видрукувано буклет із фотографіями жертв, матеріалами розкопок, свідченнями очевидців (Головкевич, 2006, с. 1–2).

На Полі Скорботи поминальну панахиду відправили майже 30 священників на чолі з єпископом Ю. Вороновським (УГКЦ). Потім виступили голова Дрогобицької міської ради М. Глубіш, заступники голови Львівської обласної ради С. Давимука та І. Гель, голова Львівської міської ради В. Шпіцер, письменник, співголова Українського товариства «Меморіал» імені Василя Стуса В. Маняк, письменник, народний депутат України Р. Іванчук, голова організації «Державна самостійність України» І. Кандиба, голова спілки політв'язнів Дрогобича Ф. Хоркавців, голова Львівського обласного товариства «Меморіал» Є. Гринів, голова Дрогобицької районної ради Т. Метик, голова Трускавецької міської ради В. Бурлаков, колишній політв'язень, редактор стрийського часопису «Гомін волі» М. Мелень та ін. Вони говорили про вічну пам'ять по невинно знищених українських патріотах; потребу продовжувати пошуки останків жертв більшовизму у Дрогобичі, інших містах України, віддачу до суду злочинців з НКВС і їхнього натхненника КПРС, потребу згуртування усього народу навколо ідеї побудови вільної, демократичної і самостійної Української держави, боротьбу проти нового «союзного ярма». Були висунуті вимоги продовжити кримінальну справу за факта-

ми дрогобицької трагедії, опублікувати списки сексотів, матеріали кримінальних справ страчених та списки «більшовицьких душогубів». На завершення заходу лунав національний гімн «Ще не вмерла Україна» (Пастух, 2011, с. 3). У наступні роки 14 липня у Дрогобичі місцева влада проголосила Днем Скорботи (Редакція, 1994, с. 1).

Загалом історію формування політики пам'яті щодо сталінських репресій кінця червня 1941 р. у Дрогобичі можна поділити на два періоди, кожен з яких пов'язаний із побутуванням певних, подекуди нових форм політики пам'яті.

Перший період охоплює 1991–2011 рр. й характеризується щорічним вшануванням пам'яті жертв радянських репресій за програмою 1991 р.: віче (мітинг-реквієм) на місці розкопок, площі Ринок та панахида на Полі Скорботи. Оскільки перепоховання відбулося 14 липня, то міська влада разом з громадськими та церковно-релігійними організаціями проводила відповідні заходи цього ж дня у наступні роки («Пам'яті земляків», 1993; Онищак, 1994; Садовий, 1995; «Єднаймося!», 1997; «Аби пам'ять», 1999; «Пам'ятаємо!», 2001; Онищак, 2002; Швед, 2003; Микитяк, 2005; Гайдук, 2007; Грицик, 2010; Камінська, 2012). Крім того, певні заходи проводилися і в останні дні червня («Пам'яті закатованих», 1994; Царан, 1995; Грицик, 2011а, 2013; «Болюча сторінка», 2015). Ініціатором цих акцій виступали органи місцевого самоврядування, політичні партії (об'єднанні в Координаційну раду Блоку демократичних сил Дрогобиччини), громадські організації, церкви (передовсім Самбірсько-Дрогобицька єпархія Української греко-католицької церкви). Для прикладу, у 1994 р. саме виконавчий комітет Дрогобицької міської ради розмістив оголошення у пресі про відзначення Дня Скорботи (Редакція, 1994, с. 1). У 1995 р. цим зайнялася Координаційна рада Блоку демократичних сил Дрогобиччини (Царан, 1995, с. 1).

У перші роки незалежності України політика пам'яті концентрувалася й на виявленні якомога більшої кількості імен людей, репресованих і знищених сталінським режимом у 1939–1941 і 1944–1953 рр., збиранні свідчень очевидців, викритті злочинів і злочинців з лав радянських спецорганів. Особливо активно мусувалася ідея притягнення до кримінальної відповідальності осіб-винуватців та виконавців репресій. Для прикладу, у неділю 20

червня 1993 р. дрогобичани зібралися на майдані Тараса Шевченка, щоб спільною молитвою вшанувати пам'ять тисяч жертв комуністичного терору. Священники греко-католицької церкви відслужили панахиду. Відтак розпочався мітинг-реквієм, який вступним словом відкрив голова Координаційної ради демблоку Дрогобиччини Т. Бордуляк, голова дрогобицького осередку товариства «Меморіал» М. Бучацький, представник Президента України у Дрогобичькому районі Б. Петрушак, голова Дрогобичької міської ради М. Глубіш, його заступник В. Млічко, голова осередку Демократично партії України А. Царан, голова осередку Української республіканської партії Л. Клепак, голова Товариства ветеранів праці Я. Кирилів. Вони засудили злочини НКВС і комуністичної партії проти українського та інших народів. Опісля було прийнято ухвалу, в якій учасники мітингу-реквієм вимагали «розпуску Верховної Ради України, притягнення до кримінальної відповідальності усіх, хто скеровує свою діяльність проти незалежності і цілісності нашої держави». Від Президента України вимагали провести суд над КПРС-КПУ за скоєні злочини, а від місцевої влади – громадський суд над КПРС-КПУ за злочини вчинені на теренах Галичини, зокрема Дрогобиччини («Пам'яті жертв», 1993, с. 1).

Дослухаючись до громадської думки, представники влади і громадсько-політичних сил у Дрогобичі справді намагалися організувати громадський суд над комуністичною партією як винуватицею репресій. Власне на 14 липня 1993 р. був запланований громадський суд над КПРС-КПУ. Проте на засіданні Координаційної ради Блоку демократичних сил Дрогобиччини було вирішено перенести суд на пізніший час і звернутися до громадян з проханням приходити до міськради й давати свідчення про злочини комуністичної системи («Потрібні свідчення», 1993, с. 1). Тема суду над комуністичними злочинцями лунала і під час панахиди, яка відбулася в середині липня 1993 р. на вул. Стрийській, 3. Панахиду відслужив ігумен відновленого василіанського монастиря о. Любомир. Із спогадами про часи більшовицького свавілля виступали учасники українського визвольного руху 1940-х рр. Л. Гудз, Я. Кирилів. Заступник голови міської ради В. Млічко закликав провести громадський суд над КПРС-КПУ, а свідчення подавати у Дрогобичьку міську раду народних депу-

татів («Пам'яті земляків», 1993, с. 1). Через декілька днів В. Млічко через пресу звернувся до мешканців Дрогобиччини, закликаючи давати свідчення проти комуністичної системи. Він таврував злочини КПРС й навів довгу оповідь Д. Паращака із с. Ролів, який став жертвою більшовицьких репресій. У ній йшлося про катування, суд, побиття, визволення у перші дні приходу німців до Дрогобича (30 червня – 1 липня 1941 р.). На завершення наводилися слова Д. Паращака: «Вимагаю суду над злочинцями і дуже хотів би бути присутнім на ньому» (Млічко, 1993, с. 2).

У 1992–1993 рр. актуальною була й тема продовження розкопок біля колишньої внутрішньої в'язниці НКВС у Дрогобичі. 14 липня 1993 р. відбулося організаційне засідання товариства «Меморіал» з участю представників державних і громадських організацій з приводу продовження розкопок жертв більшовицького терору на вул. Стрийській, 3 і спорудження Музею-Меморіалу («Про дальшу долю», 1993, с. 2). Однак питання з огляду на низку організаційних і фінансових обставин розв'язати не вдалося.

У наступні роки тема суду над КПРС-КПУ майже не піднімалася. Журналістка А. Онищак писала навіть про певну байдужість (Онищак, 1994, с. 1). Продовжували звучати заклики до викриття злочинців, які тортували в'язнів. Проте в умовах економічної кризи й певного організаційно-управлінського хаосу в державі акценти під час віча переміщувалися на теми моральних цінностей, духовності і свободи. Так, 21 червня 1994 р. після пахаїди за жертвами НКВС, яка відбулася біля пам'ятного знаку на вул. Стрийській, 3, о. С. Яциків (УГКЦ) нагадав, яку велику ціну заплатив український народ за свободу. «Свобода – це найбільше добро, як Бог нам дав, – зазначив священник. – І ми не маємо його змарнувати» («Пам'яті закатованих», 1994, с. 1). У липні 2003 р. під час вшанування пам'яті закатованих священник храму Св. Трійці (УГКЦ) о. М. Соболта говорив про глибинне значення слів «вічна пам'ять»: коли пам'ять обірветься, продовження нації не буде (Швед, 2003, с. 1–2).

Водночас, окрім встановлення згаданого пам'ятного знаку, відбувалося й освячення меморіальних таблиць, присвячених жертвам репресій. Так, наприкінці серпня 1995 р. на будинку, який колись належав родині Кобринів, було встановлено меморі-

альну дошку з написом: «У цьому будинку проживала родина, замордована комуно-фашистськими катами у червні 1941 р.: Кобрин Володимир (1879) – адвокат, депутат (посол) парламенту Австро-Угорщини, перекладач творів І. Франка польською мовою; Кобрин Ольга (1885) – дружина; Кобрин Мирослав – син, інженер; Кобрин Ганна – невістка, вчителька французької мови». Дошку, за словами журналіста В. Турмиса, встановили «свідомі дрогобичани» (Турмис, 1995, с. 2).

Усе частіше до вшанування пам'яті жертв радянських репресій долучалася місцева інтелігенція. У 1994 р. у газеті «Галицька Зоря» лікар М. Богаченко опублікував вірш «Пам'яті замордованих» (Богаченко, 1994, с. 1). Наступного року промову на пошану загиблих виголосив професор Дрогобицького державного педагогічного інституту імені Івана Франка, керівник місцевого осередку Товариства «Просвіта» М. Шалата (Садовий, 1995, с. 1). У 1997 р. серед учасників віча до Дня Скорботи виступав народний депутат України Л. Танюк («Єднаймося!», 1997, с. 1–2).

У 1999 р. за ініціативи місцевої влади та громадськості Дрогобича відбулося вшанування пам'яті перепохованих у 1941 р. 74-х осіб – жертв НКВС. Третього липня оргкомітет цього заходу розмістив у газеті «Галицька Зоря» оголошення, закликаючи дрогобичан зібратися на віче на цвинтарі (вул. М. Грушевського). «Цього року минає 58 літ, як було перезахоронено синів і дочок Дрогобиччини, котрі впали жертвою від рук більшовицьких катів – працівників НКВС. Десять років тому дрогобичани відновили і впорядкували могили своїх земляків... Приходіть, принесіть сюди свій біль, свою пам'ять, свій розум і свої гарячі серця... Пам'ятаймо, що найбільше нам вадить безпам'ятство...», – наголошувалося у зверненні (Оргкомітет, 1999, с. 1). Зауважимо, що на цей рік припадали президентські вибори в Україні, тож учасники віча, яке відбулося 4 липня 1999 р. біля могили 74-х жертв радянських репресій, зосереджували увагу присутніх на злободенних політичних питаннях. Поминальну відправу за душі загиблих провели священники з храмів Св. Трійці та Св. Петра і Павла. Віче розпочав Я. Кирилів, голова Дрогобицької міської організації ветеранів України. Слово узяв й ініціатор відновлення могили – голова Товариства української мови в Дрогобичі Я. Ольховий. Виступали заступник голови Дрогобицького міськ-

районного об'єднання Всеукраїнського товариства «Прогрес» ім. Т. Шевченка М. Богаченко, голова Дрогобицької міськрайонної організації Конгресу українських націоналістів Т. Гентош, начальник відділу внутрішньої політики та інформації Дрогобицького міського виконкому В. Грабельський. Останній, власне, більше говорив на тему президентських виборів. Водночас серед промовців була і свідок перепоховання М. Мацюрак, сестра якої також була закатована у тюрмі Дрогобицького обласного Управління НКВС (Онищак, 1999, с. 1).

Десята річниця (2001) перепоховання останків 486 людей відзначалася за тим же сценарієм: панахида на місці розкопок, віче на площі Ринок, піша хода на Поле Скорботи. Щоправда, кількість учасників була порівняно невеликою. Єпископ Самбірсько-Дрогобицької єпархії УГКЦ о. Ю. Вороновський навіть відзначив, що десять років тому на центральному майдані міста «було більше домовин з кістками невинно убієнних, аніж нині людей» («Пам'ятаємо!», 2001, с. 1–2). У 2002 р. з'явилася стаття А. Онищак, сповнена спогадів про перепоховання 1991 р. Вона намагалася передати емоції понад десятилітньої давності. «Ми давали собі клятву, говорили, що поки б'ється у грудях бодай одне чесне серце, поки відлунюють зойки невинно убієнних, поки земля пам'ятає ці страхітливі злочини людства, ми повинні пам'ятати про них, тих, хто віддав своє життя за Україну. Нація над цими могилами повернула собі історичну пам'ять» (Онищак, 2002, с. 1). Помітним у цьому дописі постає ще один дискурс, спрямований на формування національно-державницького сенсу жертвовної загибелі людей у дрогобицьких застінках НКВС наприкінці червня 1941 р. – вони віддали своє життя за Україну.

Важливою тенденцією політики пам'яті щодо пошанування жертв радянських репресій на Дрогобиччині у першому десятилітті XXI ст. стали ідеї подальшого увіковічення пам'яті загиблих шляхом зведення споруд (пам'ятників, пантеонів), заснування музеїв тощо. Вже у липні 2003 р. міський голова Дрогобича М. Лужецький озвучив намір увіковічнити пам'ять жертв НКВС Пантеоном Слави, причому зауважив, що роботи уже розпочалися. Заступник голови Дрогобицької районної ради Я. Болонний запропонував відкрити у місті музей національно-визвольних змагань (Швед, 2003, с. 1–2). 25–25 листопада 2006 р., коли у

Дрогобичі відбулося віче-реквієм пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр., міський голова М. Гук запропонував звести у Дрогобичі Курган Пам'яті жертв політичних репресій. Він наголосив, що українцям треба і Верховній Раді, і всьому світові сказати: «Ми пам'ятаємо і ви не забувайте». Мер висловив думку, що колись буде написана не лише книга жертв, але й книга вбивць (Л. Грицик & Я. Грицик, 2006, с. 1). 14 липня 2007 р. під час віча на центральній площі Дрогобича міський голова М. Гук запевнив присутніх у тому, що докладаються зусилля, аби на місці трагедії 1941 р. було встановлено статую Ісуса Христа (макет самої статуї на той час, начебто, був готовий), а на мурах розвішано фотографії закатованих (Гайдук, 2007, с. 1). Вочевидь, ці ідеї не знаходили належної підтримки та фінансових ресурсів для реалізації, або ж відійшли на задній план з огляду на конфлікт між депутатським корпусом Дрогобицької міської ради та мером М. Гуком.

На той час політика пам'яті у межах України визначалася створенням у 2006 р. Українським інститутом національної пам'яті. У країні активізувався процес інституалізації політики пам'яті, зокрема через створення музеїв. 28 червня 2009 р. у Львові було відкрито Меморіальний музей жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького». Побувавши на відкритті, співробітник музею «Дрогобиччина» М. Головкевич виступила у пресі з ідеєю спорудження у Дрогобичі Монументу Пам'яті замордованим кривим, назвавши його, наприклад, «Дзвони Національної Пам'яті», і запропонувала на стелах викарбувати мартиролог (Головкевич, 2009, с. 7).

Ідея окремого музею, присвяченого жертвам радянських репресій у Дрогобичі, визрівала у наступні роки. 22 червня 2011 р. у Дрогобичі вшановували пам'ять загиблих у Другій світовій війні. Напередодні депутати Дрогобицької міської ради М. Походжай, В. Кулина та старший науковий співробітник музею «Дрогобиччина» В. Пограничний повідомили про намір започаткувати встановлення на стіні будинку на вул. Стрийській, 3 невеликих меморіальних таблиць з іменами загиблих. У майбутньому такі таблиці мали б додаватися у процесі виявлення нових імен жертв НКВС. Увечері 22 червня 2011 р. на вул. Стрийській, 3 біля Хреста пам'яті відбулася поминальна панахида за вбитими у колиш-

ній катівні НКВС людьми, яку відправили єпископ Самбірсько-Дрогобицької єпархії УГКЦ Я. Приріз, ігумен монастиря ЧСВВ о. Ігор, священники церкви Св. Петра і Павла. Перед присутніми виступили владика Ярослав, В. Пограничний, журналіст О. Пограничний, видавець С. Сурма, представники молодіжних організацій Дрогобича. Відтак відбулося відкриття двох пам'ятних таблиць з іменами о. С. Бараника та колишнього посла австрійського парламенту В. Кобрини, яких було закатовано у червні 1941 р. У пресі повідомлялося про те, що незабаром з'явиться ще 8 таблиць. Керамічні таблиці виконувала львівська майстриня М. Мотика (Грицик, 2011а, с. 1).

Другий період формування політики пам'яті щодо жертв радянських репресій у Дрогобичі пов'язаний з відкриттям і діяльністю меморіалу «Тюрма на Стрийській» (2012–2013). Його відкриття складалося з двох етапів. Початково ініціативна група щодо створення меморіалу (М. Маринович, О. Пограничний, В. Пограничний, В. Кулина, М. Походжай, М. Головкивч та ін.) відстоювала ідею облаштувати музей пам'яті усіх тоталітарних режимів. Відтак греко-католицькі священники о. Т. Гарасимчук та о. І. Паньків, а також інші члени ініціативної групи звернулися до керівництва Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка та міської влади з проханням підтримати ідею організаційно та матеріально. Міський голова О. Радзівський підтримав ініціативу громадськості і видав розпорядження «Про втілення меморіалу «Тюрма на Стрийській» (Грицик, 2012, с. 1). Свою згоду надало і керівництво Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка в особі ректора Н. Скотної.

Проект першого етапу розробляли архітектор М. Чирка за участю членів оргкомітету. На мармурових плитах мартиролога, які прикріпили до стіни колишньої в'язниці, викарбували імена частини закатованих. Розробники проекту передбачили можливість встановлення нових мармурових плит із іменами осіб, закатованих працівниками радянських спецорганів. В архітектурно-планувальну ідею меморіалу закладено стилізоване приміщення катівні. Головний вхід на територію через ворота у вигляді тюремних ґрат виконаних із комбінації хрестів. Між плитами встановлено стовпи з ліхтарями, що створюють атмосферу внутрішнього

подвір'я в'язниці. Під час відкриття першого етапу меморіалу (12 липня 2012 р.) виступали М. Бучацький, голова міста Олексій Радзівєвський, єпископи Я. Приріз (УГКЦ), М. Бондарчук (УПЦ КП), протопресвітер М. Бачинський (УАПЦ). Після молитви і освячення меморіалу, відбулися покладання квітів, військовий салют, виступи співочих колективів (Грицик, 2012, с. 1).

Другий етап меморіалу «Тюрма на Стрийській» було відкрито 25 червня 2013 р. На той час музейну експозицію розгорнули у двох залах – камерах колишньої катівні. В одному з них є криниця-могила, куди скидали закатованих в'язнів. Експозиція відтворювала певні аспекти сталінського терору на західноукраїнських землях: окупацію та встановлення радянської влади на Дрогобиччині, історію тюрми та репресій НКВС-НКДБ на теренах Дрогобицького краю, фотомартиролог жертв репресивних органів. Експонувалися особисті речі закатованих, зняряддя вбивств і катувань. Документи та фотографії розповідали про розкопки тлінних останків 486 жертв у 1990 р. та захоронення їх на Полі Скорботи у Дрогобичі 14 липня 1991 р. (Грицик, 2013, с. 2).

Панахиду за загиблими та освячення музею здійснили Апостольський Нунцій в Україні Т.Е. Галліксон, секретар Синоду єпископів УГКЦ владика Б. Дзюрах, владика Самбірсько-Дрогобицької єпархії УГКЦ Я. Приріз у співслужінні з іншими священниками (Грицик, 2013, с. 2). Структурно меморіал було включено до складу відділу історії музею «Дрогобиччина» як історико-меморіальний комплекс жертв комуністичного терору («Музей «Дрогобиччина», 2021).

Відзначимо, що меморіал «Тюрма на Стрийській» поступово набув реальних обрисів місця пам'яті для вшанування не лише жертв радянського терору 1939–1941 рр. у Західній Україні, а й загалом жертв комуністичних репресій, зокрема й Голодомору 1932–1933 рр. Для прикладу, 28 листопада 2015 р. саме на території меморіалу «Тюрма на Стрийській» відбулася панахида та скорботне віче з нагоди 82-х роковин Голодомору в Україні (Грицик, 2015b, с. 1). 23 листопада 2019 р. знову на теренах меморіалу вшановували пам'ять жертв Голодомору-геноциду («Голод-33», 2019, с. 1). Меморіал у 2015 р. відвідали і європейські дипломати («Дрогобицький меморіал», 2015).

Завдяки владним органам, громадськості, представникам духовенства Дрогобича щодо Меморіалу «Тюрма на Стрийській» усталився певний сакралізуювальний дискурс, покликаний конституювати його важливість не лише як музейно-меморіального осередку, але і як «святого місця» в духовно-моральному та національному вимірах. Формуванню топосу «святого місця» сприяли, звісно, панахиди, які проводилися священниками і владиками українських церков – спочатку УГКЦ, а потім ще й УПЦ КП та УАПЦ («Пом'янули закатованих», 2014, с. 2; «Фабрики смерті», 2014, с. 1; Грицик, 2012, с. 1–2). Саме представники духовенства, починаючи з початку 1990-х рр., зробили значний внесок у формування «сакрального значення» території меморіалу. Характерно, що єпископ Самбірської-Дрогобицької єпархії УГКЦ Я. Приріз 14 липня 2015 р. назвав меморіал на Стрийській «неопалимою купиною» Дрогобича (Ясюра, 2015, с. 1). Через два роки (14.07.2017 р.) єпископ Г. Комар (УГКЦ) після панахиди на території «Тюрми на Стрийській» сказав: «Віддати життя за батьківщину – це святість. Як написано Йоаном Богословом у «Книзі Одкровення»: «Мученики це ті, які лежать під Божим престолом»» (Паньків, 2017, с. 1). 14 липня 2018 р. території Меморіалу «Тюрма на Стрийській» відбулися скорботні заходи з вшанування жертв більшовицького терору 1939–1950-х рр. Священник о. А. Бунь знову ж говорив про святість цього місця, де «радянська безбожна влада» залишила свій слід, який став найбільш болісною пам'яттю. «Мабуть, це найсвятіше місце у нашому місті», – зазначив він (Прес-служба міської ради, 2018, с. 1).

Топос «святості» перейняли та продукували представники місцевого самоврядування. У 2015 р. в.о. міського голови Т. Метик порівняв меморіал з Голгофою, історія якої бере початок з 17 вересня 1939 р. (Грицик, 2015с, с. 1). У жовтні 2019 р. міський голова Т. Кучма з приводу меморіального комплексу «Тюрма на Стрийській» сказав: «Це намолене місце. Це наша Стіна Плачу і має бути місцем святості. Сюди мають приходити люди і перейматися цією трагедією» (Прес-служба ДМР, 2019, с. 1). Представники громадськості також часто вели мову про святість землі, «кожна грудочка якої залита кров'ю жертв» (Ясюра, 2015, с. 1).

Під час відзначення сумних роковин владні органи Дрогобича, представники громадськості і духовенства дуже часто

акцентували увагу на сучасній російсько-українській війні. Так, 22 червня 2019 р. влади́ка Я. Прирі́з у своїй промові наголосив на паралелях між подіями 1941 р., коли радянська окупаційна влада знищувала українську інтелігенцію, та сьогоднішнім, коли промосковські сили знову прагнуть реваншу, зокрема розвороту до Росії, перегляду історії, скасування закону про українську мову, скуповують телеканали для маніпулювання свідомістю громадян. Єпископ закликав присутніх не бути байдужими до того, що відбувається в державі, бо «байдужість також є злочином» (Грицик, 2019с, с. 2). Учасники меморіальних заходів наголошували на необхідності протистояти російській пропаганді. Зокрема, у газеті «Франковий край» 24 червня 2016 р. було поміщено фотографії з розкопок 1990 р. і похорону 14 липня 1991 р. Автор допису наголосив: «Радимо пильно вдивитись у ці фото. Комусь – аби освіжити пам'ять, комусь – аби хоч трохи уявити жорстокість окупантів із півночі, а тим, хто потрапив в облуду російської пропаганди – аби прозріти...» (Вороняк, 2016, с. 2).

Безумовно, не припинилася традиція вшанування пам'яті жертв політичних репресій і на Полі Скорботи (Камінська, 2012; Паньків, 2017; Прес-служба міської ради, 2018; Грицик, 2019d). На цьому меморіальному кладовищі відбувалися і перепоховання вояків УПА. Зокрема, 24 липня 2012 р. працівниками Комунального підприємства Львівської обласної ради «Доля» поблизу Старого Села були знайдені останки 9 бійців УПА. У 2013 р. повстанців за християнським звичаєм перепоховали саме на Полі Скорботи. А через два роки за сприяння депутата Львівської обласної ради Михайла Задорожного на могилах незнаних героїв встановили пам'ятні хрести. 28 червня 2015 р. їх освятив о. І. Цмоканич (УГКЦ). З цієї нагоди виступив в.о. голови Дрогобича Т. Метик, який сказав, що на Полі Скорботи ховають і вояків УПА, і героїв АТО (Грицик, 2015а, с. 1; «Героїчний зв'язок», 2015, с. 2). Справді, вже у липні 2014 р. на Полі Скорботи було поховано військовослужбовця Збройних Сил України дрогобичанина Ігоря Бориса, який загинув у зоні АТО («На Львівщині», 2014). Відтак, Поле Скорботи як меморіальне місце, набуло додаткових сенсів, оскільки на ньому упокоїлися не лише жертви сталінських репресій, закатовані працівниками НКВС-МВС, НКДБ-МДБ, але й вояки, які зі зброєю в руках чинили опір загарбникам.

У 2019 р. відбулися дві події, які додали нового змісту у справу реалізації політики пам'яті щодо жертв радянських репресій у Дрогобичі. Перша стосувалася нової форми увічнення пам'яті – створення документально-художньої кінострічки «Дрогобицька Голгофа». Остання ж бере свої витоки від однойменної театральної п'єси, яку вперше поставили на сцені Львівського академічного обласного музично-драматичного театру ім. Юрія Дрогобича 5 лютого 2017 р. Ідейним натхненником написання п'єси виступив о. І. Паньків – настоятель храму дрогобицьких священномучеників Северіяна, Віталія і Якима. П'єсу написав журналіст та громадсько-політичний діяч Т. Метик, а інсценізував колектив театру під керівництвом М. Гнатенка (головний режисер – О. Король, художник-постановник – Я. Данилів). Уперше в Україні на театральній сцені розповідалася історія про репресії щодо мешканців Галичини з боку радянських каральних органів. У п'єсі змальовувалася доля священників Якима Сеньківського, Северіяна Бараника, Віталія Байрака, яких катували і знищили у застінках тюрми на Стрийській (Грицик, 2017, с. 1).

Наступного року у колективу муздрамтеатру Дрогобича, зокрема режисера О. Ковалю, з'явився задум екранізувати п'єсу «Дрогобицька Голгофа». За його словами, акторський склад, «перейде зі сцени на кінематографічний майданчик», яким мають стати сцени для знімання фільму: меморіальний комплекс «Тюрма на Стрийській», «Бригітки» – в'язниця на вул. Трускавецькій, храми Пресвятої Трійці, Петра і Павла, Святого Юра, інші споруди і вулиці Дрогобича, що зберегли автентичність першої половини минулого століття. У січні 2018 р. в управлінні Самбірсько-Дрогобицької єпархії відбулася зустріч владики Я. Пририза, священників Т. Гарасимчука, І. Паньківа, М. Леніва з автором п'єси Т. Метиком, директором театру М. Гнатенком, його заступником В. Калитою, режисером О. Королем і керівником відділу культури і мистецтва Дрогобицької міської ради О. Яводчаком. Присутні обговорили питання знімання фільму. На думку духовенства і митців, екранізація історії ліквідації УГКЦ, винищення священства в роки російсько-радянської окупації дасть можливість «ширше запізнати і популяризувати жертвне життя вірних слуг Христової церкви блаженних священномучеників Северіяна, Якима і Віталія, розкрити імперську сутність нашого північного

сусіда, який четвертий рік не припиняє своїх загарбницьких дій на сході України» (Русин, 2018, с. 2).

До реалізації ідеї дійшло у 2019 р. Так, 9 липня цього року у музейній кімнаті Меморіального комплексу «Тюрма на Стрийській» відбулася прес-конференція ініціативно-творчої групи, яка готувалася до зйомок. З журналістами регіону спілкувалися автор театральної п'єси Т. Метик, директор театру М. Гнатенко, головний режисер театру і майбутнього фільму О. Король, ігмен о. Йосиф із храму св. Апостолів Петра і Павла, керівник ГО «Дрогобич – добрий дім» та автор написання проєкту Н. Копичин. Наголошувалося, що метою проєкту є: «відтворення історичної дійсності окупації Галичини у період 1939–1941 рр., пізнання історії цього періоду та її осмислення в контексті сучасних подій, збереження пам'яті про невинно убієнних, пропагування християнської моралі, загальнолюдських цінностей, національно-патріотичне виховання, розвінчування міфу, який пропонує «руській мір» та є спорідненим з ідеологією СРСР, пізнання міжнародною спільнотою історії України та подій періоду окупації московсько-комуністичною імперією» (Грицик, 2019а, с. 1).

Бюджет картини становив понад 300 тис. грн., з яких 70 тис. грн. надала Львівська обласна державна адміністрація. Водночас долучилися й меценати. 14 серпня 2019 р. у Дрогобицькій ратуші відбулася нарада творців кінострічки, керівництва міста, начальників структурних підрозділів Дрогобицької міської ради, представників поліції і Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка щодо організаційних і фінансових аспектів екранізації. Головний режисер О. Король зазначив, що зйомки потрібно завершити до 7 вересня («До 7 вересня», 2019, с. 1). 6 вересня 2019 р. у ратуші відбулася прес-конференція щодо зйомок фільму «Дрогобицька Голгофа». Зйомки було завершено («Дрогобицька Голгофа», 2019, с. 1). Прем'єра стрічки «Дрогобицька Голгофа. Реквієм» відбулася 3 листопада 2019 р. у залі Львівського академічного музично-драматичного театру ім. Юрія Дрогобича (Жеплінський, 2019).

Другою подією стало відновлення розкопок на території біля меморіального комплексу «Тюрма на Стрийській». Відзначимо, що до продовження розкопок закликали представники громадськості ще 1991 р. Щороку під час заходів до Дня Скор-

боти у Дрогобичі (14 липня) М. Бучацький вів мову про криницю завглибшки 32 м. на підвір'ї будівлі навчального корпусу університету на вул. Стрийська, 3, в якій можуть знаходитися тіла не менше тисячі осіб, а тому потрібно почати розкопки (Грицик, 2011b, с. 1–2; Грицик, 2012, с. 1–2; Прес-служба міської ради, 2018, с. 1; «У відкритому музеї», 2019). Про продовження розкопок говорили і представники влади, і наукові працівники музею «Дрогобиччина». Так, начальник відділу історії музею «Дрогобиччина» М. Головкевич періодично виступала у пресі з відповідними пропозиціями (Головкевич, 2006, 2009, 2011). Підтримала цю ідею й Дрогобицька міська рада на чолі з Т. Кучмою. Зрештою восени 2019 р. усі дозволи було погоджено і за справу взялося комунальне підприємство Львівської обласної ради «Меморіально-пошуковий центр «Доля»» на чолі із С. Шереметою. Розкопки почалися у жовтні і вже на третій день було проведено брифінг для журналістів, під час якого С. Шеремета повідомив про виявлення 13 захоронень, з яких 6 було розкопано і знайдено останки щонайменше 16 осіб. Ще 7 захоронень локалізовано і підготовлено до розкопок. Наголошувалося, що захоронення зроблені хаотично – у різних напрямках, по кілька осіб в одній ямі, траплялися накладення одних ям на інші (Грицик, 2019b, с. 1; Терешук, 2019).

23 жовтня 2019 р. у Дрогобицькій ратуші відбулася зустріч міського голови Т. Кучми з керівником Меморіально-пошукового центру «Доля» С. Шереметою. Останній повідомив, що станом на 23 жовтня виявлено 40 останків, з яких 33 обстежили фахівці. Він наголосив, що знайдені артефакти та попередні результати досліджень вказують на те, що останки можуть належати воїнам УПА, членам підпілля ОУН, цивільним мешканцям Дрогобича та околиць, які стали жертвами тоталітарного комуністичного режиму. У саду біля навчальної будівлі університету виявлено ями, де захоронено по 2–3, 5 і більше осіб. Усі вони були чоловіками віком 20–50 і більше років. Очевидно, що захоронення відбувалися уночі в декілька етапів, про що свідчить їхня хаотичність. Є версія, що тіла посипали каустичною содою. Голова міста Т. Кучма запропонував зробити масштабну презентацію на теренах України результатів розкопок, створити на місці розкопок меморіальний комплекс за новітніми технологіями, а також

перепоховати віднайдені останки людей за християнським обрядом (Прес-служба ДМР, 2019, с. 1).

Пізніше в процесі розкопок було знайдено і кісткові останки жінок. Загалом, у результаті пошуково-ексгумаційних робіт центру «Доля» з 24 ям, відкопаних у саду біля колишньої в'язниці, вдалося ексгумувати останки 78 закатованих людей. Перепоховання віднайдених останків відбулося 14 липня 2021 р.

Висновки. Отже, політику пам'яті місцевих органів влади Дрогобича (1991–2020) щодо сталінського терору у червні 1941 р. на західноукраїнських землях можна поділити на два періоди, які розділяє факт створення меморіального комплексу «Тюрма на Стрийській» у 2012–2013 рр. За три десятиріччя традиційними стали заходи, присвячені вшанування пам'яті жертв репресій: віче (мітинг-реквієм) на місці розкопок (згодом на теренах меморіального комплексу «Тюрма на Стрийській»), площі Ринок та панахида на Полі Скорботи. Місцеві органи влади, політичні сили, громадські організації, по суті, сформували ідейно-аксіологічний дискурс зазначених заходів. Окрім вшанування пам'яті жертв репресій, він включав категоричний осуд радянського режиму, комуністичної ідеології, комуністичної партії, згодом – тих сил, які пов'язувалися з радянським минулим, але діяли в незалежній Українській державі, а зараз – осуд російської військової агресії у Криму та на сході України, викриття і засудження ідей «русского мира» тощо.

Джерела та література

- Аби пам'ять про них жила... (1999, 17 липня). *Галицька Зоря*, 78, с. 1.
- Богаченко, М.** (1994, 14 липня). Пам'яті замордованих (вірш). *Галицька Зоря*, 80, с. 1.
- Болюча сторінка історії. (2015, 26 червня). *Галицька Зоря*, 42, с. 1.
- Вороняк, О.** (2016, 24 червня). Щоб вільно жити, пам'ятаймо невинно убитих. *Франковий край*, 25, с. 2.
- Гайдук, О.** (2007, 16 липня). Скорботне віче. Світлій пам'яті жертв більшовицького терору. *Галицька Зоря*, 75, с. 1.
- Героїчний зв'язок поколінь. (2015, 10 жовтня). *Галицька Зоря*, 66, с. 2.
- Головкевич, М.** (2006, 12 липня). Сліди кривавого терору, або Чому історія не є для нас учителькою життя. *Галицька Зоря*, 88, с. 1–2.
- Головкевич, М.** (2009, 10 червня). 486 – на Полі Скорботи, а тисячі – під асфальтом?.. *Галицька Зоря*, 72–73, с. 7.

- Головкевич, М. (2011, 8 липня). Сліди кривавого терору, або Чому історія не є для нас учителькою життя? *Галицька Зоря*, 72–73, с. 1–2.
- «Голод-33». Пам'ятаємо. (2019, 28 листопада). *Галицька Зоря*, 52, с. 1.
- Гриценко, О. (2014). *Пам'ять місцевого виробництва. Трансформація символічного простору та культури пам'яті в малих містах України*. Київ: «КІС».
- Грицик, Л., & Грицик, Я. (2006, 27 листопада). Страшна сторінка історії, яку не маємо права забути. *Галицька Зоря*, 146, с. 1.
- Грицик, Я. (2010, 16 липня). Забути трагедію не маємо права. *Галицька Зоря*, 76–77, с. 1.
- Грицик, Я. (2011a, 24 червня). 22 червня у Дрогобичі молилися за загиблих. *Галицька Зоря*, 66–67, с. 1.
- Грицик, Я. (2011b, 12 липня). День скорботи і пам'яті. *Галицька Зоря*, 74, с. 1–2.
- Грицик, Я. (2012, 17 липня). Данина пам'яті. На території колишньої катівні відкрито Меморіал. *Галицька Зоря*, 79, с. 1–2.
- Грицик, Я. (2013, 27 червня). Трагічні уроки історії. *Галицька Зоря*, 71–72, с. 2.
- Грицик, Я. (2015a, 3 липня). Героїчний зв'язок поколінь. *Галицька Зоря*, 43, с. 1.
- Грицик, Я. (2015b, 4 грудня). Голодомор. Пам'ятаємо... *Галицька Зоря*, 81, с. 1.
- Грицик, Я. (2015c, 17 липня). Дрогобицька Голгофа. *Галицька Зоря*, 45, с. 1.
- Грицик, Я. (2017, 10 березня). На сцені – «Дрогобицька Голгофа». *Галицька Зоря*, 16, с. 1.
- Грицик, Я. (2019a, 11 липня). «Дрогобицька Голгофа» стане фільмом... *Галицька Зоря*, 30, с. 1.
- Грицик, Я. (2019b, 24 жовтня). Віднайдено нові жертви червоного терору. *Галицька Зоря*, 47, с. 1.
- Грицик, Я. (2019c, 27 червня). І небо заплакало дощем... *Галицька Зоря*, 28, с. 2.
- Грицик, Я. (2019d, 18 липня). Невже стирається історична пам'ять? *Галицька Зоря*, 32, с. 1.
- До 7 вересня завершать зйомки кінострічки. (2019, 22 серпня). *Галицька Зоря*, 38, с. 1.
- «Дрогобицька Голгофа» – реквієм за невинно убієнними. (2019, 12 вересня). *Галицька Зоря*, 41, с. 1.

- Дрогобицький меморіал «Тюрма на Стрийській» європейських дипломатів вразив до сліз.* (2015). Взято з <https://d-nk.com.ua/drogobickij-memorial-tyurma-na-strijskij-yevropejskix-diplomativ-vraziv-do-sliz/>
- Єднаймося! (1997, 16 липня). *Галицька Зоря*, 80, с. 1–2.
- Жеплінський, Т.** (2019). *У Дрогобичі відбувся прем'єрний показ фільму «Дрогобицька Голгофа. Реквієм».* Взято з <http://sde.org.ua/home/archive/item/4324-u-drogobychi-vidbuvsya-prem%20%80%99jernyj-pokaz-filmu-drogobycka-golgota-rekvijem.html>.
- Камінська, Н.** (2012, 20 липня). Пам'яті жертв НКВС – КДБ. *Галицька Зоря*, 80–81, с. 5.
- Микитяк, Н.** (2005, 18 липня). Пам'ять стукає у наші серця. *Галицька Зоря*, 74, с. 1.
- Минулому не буде вороття. (1990, 4 липня). *Радянське слово*, 106, с. 1.
- Млічко, В.** (1993, 24 липня). Не будьмо байдужими до злочинів ВКП(б) КПСС. *Галицька Зоря*, 83, с. 2.
- Музей «Дрогобиччина».* (2021). Взято з <https://drohobych-rada.gov.ua>.
- На Львівщині у Дрогобичі оголошено два Дні жалоби за загиблєм під час АТО військовим.* (2014). Взято з <http://zunnr.info/news/2014/07/18/63105-na-l-vivshchyni-u-drogobychi-ogolosheno-dva-dni-zhaloby-za-gyblym-pid-chas-ato-viyskovym.html>.
- Нариси з історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку ХХІ ст.): навчальний посібник.* (2009). Дрогобич: Коло.
- Народ пам'ятає. (1990, 26 червня). *Радянське слово*, 101, с. 1.
- Онищак, А.** (1990а, 31 серпня). Де зараз ви, кати мого народу?! *Радянське слово*, 139, с. 1–3.
- Онищак, А.** (1990б, 8 вересня). Згадаймо усіх поіменно. *Радянське слово*, 144, с. 3.
- Онищак, А.** (1990с, 5 вересня). Люди світу, на хвилину встаньте! *Радянське слово*, 142, с. 1.
- Онищак, А.** (1990д, 13 вересня). Нехай говорять свідки. *Радянське слово*, 148, с. 1.
- Онищак, А.** (1994, 14 липня). Минуло три літа... *Галицька Зоря*, 80, с. 1.
- Онищак, А.** (1999, 6 липня). На межі вічності. *Галицька Зоря*, 73, с. 1.
- Онищак, А.** (2002, 12 липня). Ніхто не перекреслить мій народ. *Галицька Зоря*, 73, с. 1.
- Оргкомітет.** (1999, 3 липня). Ніхто не забутий, ніщо не забуто. *Галицька Зоря*, 72, с. 1.
- Пам'ятаємо! (2001, 17 липня). *Галицька Зоря*, 54, с. 1–2.
- Пам'яті жертв більшовицьких катів. (1993, 24 червня). *Галицька Зоря*, 72, с. 1.

- Пам'яті закатованих комуно-імперськими посіпаками. (1994, 23 червня). *Галицька Зоря*, 71, с. 1.
- Пам'яті земляків. (1993, 24 липня). *Галицька Зоря*, 82, с. 1.
- Паньків, І.** (2017, 20 липня). Зо святыми упокой, Христе... *Галицька Зоря*, 49, с. 1.
- Пастух, Р.** (2011, 12 липня). Хто має пам'ять – має і майбутнє. 20 років тому у Дрогобичі за християнським звичаєм здійснено перепоховання жертв НКВД. *Галицька Зоря*, 74, с. 3.
- Пастух, Р.** (2013, 14 червня). Світло на трагедію пролилося так. *Галицька Зоря*, 66–67, с. 3.
- Пом'янули закатованих у тюрмі на Стрийській. (2014, 18 липня). *Франковий край*, 27, с. 2.
- Потрібні свідчення про злочини більшовицької системи. (1993, 10 липня). *Галицька Зоря*, 79, с. 1.
- Прес-служба ДМР.** (2019, 31 жовтня). Віднайдені останки можуть належати воїнам УПА. *Галицька Зоря*, 48, с. 1.
- Прес-служба міської ради.** (2018, 19 липня). Пам'яті жертв московсько-більшовицького терору. *Галицька Зоря*, 29, с. 1.
- Про дальшу долю розкопок жертв більшовизму. (1993, 20 липня). *Галицька Зоря*, 83, с. 2.
- Редакція.** (1994, 12 липня). 14 липня – День Скорботи м. Дрогобича. *Галицька Зоря*, 79, с. 1.
- Русин, Т.** (2018, 1 лютого). «Дрогобицьку Голгофу» екранізують. *Галицька Зоря*, 05, с. 2.
- Садовий, Й.** (1995, 18–19 липня). Таке забути не можна. *Галицька Зоря*, 78, с. 1.
- Терещук, Г.** (2019). У саду колишньої тюрми Дрогобича виявили останки жертв НКВС. Взято з <https://www.radiosvoboda.org/a/30221813.html>.
- Турмис, В.** (1995, 31 серпня – 01 вересня). Ніхто не буде забутий. *Галицька Зоря*, 96, с. 2.
- У відкритому музеї необхідно завершити розкопки у криниці 32-метрової глибини. (2019). Взято з <https://d-nk.com.ua/memorial-tyurma-na-strijskij-krapku-staviti-zarano/>
- «Фабрики смерті». Дрогобичани помолилися за душі невинно убієнних у катівні НКВД. (2014, 18 липня). *Галицька Зоря*, 47, с. 1.
- Царан, А.** (1995, 5–16 червня). Вшанувати пам'ять жертв НКВД. *Галицька Зоря*, 64, с. 1.
- Швед, І.** (2003, 18 липня). Коли пам'ять обірветься, продовження нації не буде. *Галицька Зоря*, 55, с. 1–2.

Яюра, Л. (2015, 17 липня). У Дрогобичі вшанували пам'ять жертв більшовицького терору. *Франковий край*, 27, с. 1.

References

- Aby pamiat pro nykh zhyla... [To live the memory of them]. (1999, July 17). *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 78, p. 1 [in Ukrainian].
- Bohachenko, M.** (1994, July 14). Pamiati zamordovanykh (virsh) [In memory of the murdered (poem)]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 80, p. 1 [in Ukrainian].
- Boliucha storinka istorii [Painful page of history]. (2015, June 26). *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 42, p. 1 [in Ukrainian].
- Voroniak, O.** (2016, June 24). Shchob vilno zhyty, pamiataimo nevinno ubytykh [To live freely, let us remember the innocent killed]. *Frankovyi kraj – Franko's land*, 25, p. 2 [in Ukrainian].
- Haiduk, O.** (2007, July 16). Skorbotne viche. Svitlii pamiaty zhertv bilshovyskoho teroru [Mourning chamber. Bright memory of the victims of Bolshevik terror]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 75, p. 1 [in Ukrainian].
- Heroichnyi zviazok pokolin [The heroic connection of generations]. (2015, October 10). *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 66, p. 2 [in Ukrainian].
- Holovkevych, M.** (2006, July 12). Slidy kryvavoho teroru, abo Chomu istoriia ne ye dlia nas uchytelkoiu zhyttia [Traces of bloody terror, or Why history is not a teacher of life for us]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 88, pp. 1–2 [in Ukrainian].
- Holovkevych, M.** (2009, June 10). 486 – na Poli Skorboty, a tysiachi – pid asfaltom?.. [486 – on the Field of Sorrows, and thousands – under the asphalt?..]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 72–73, p. 7 [in Ukrainian].
- Holovkevych, M.** (2011, July 8). Slidy kryvavoho teroru, abo Chomu istoriia ne ye dlia nas uchytelkoiu zhyttia? [Traces of bloody terror, or Why history is not a teacher of life for us?]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 72–73, pp. 1–2 [in Ukrainian].
- «Holod-33». Pamiataiemo ["Hunger-33". We remember]. (2019, November 28). *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 52, p. 1 [in Ukrainian].
- Hrytsenko, O.** (2014). *Pamiat mistsevoho vyrobnytstva. Transformatsiia symbolichnoho prostoru ta kultury pamiaty v malykh mistakh Ukrainy* [Local memory. Transformation of symbolic space and culture of memory in small towns of Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].
- Hrytsyk, L., & Hrytsyk, Ya.** (2006, November 27). Strashna storinka istorii, yaku ne maiemo prava zabuty [A terrible page of history that

- we have no right to forget]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 146, p. 1 [in Ukrainian].
- Hrytskyk, Ya.** (2010, July 16). Zabuty trahediui ne maiemo prava [We have no right to forget the tragedy]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 76–77, p. 1 [in Ukrainian].
- Hrytskyk, Ya.** (2011a, June 24). 22 chervnia u Drohobychi molylysia za zahyblykh [On June 22, people in Drohobych prayed for the murdered]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 66–67, p. 1 [in Ukrainian].
- Hrytskyk, Ya.** (2011b, July 12). Den skorboty i pamiaty [A day of sorrow and remembrance]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 74, pp. 1–2 [in Ukrainian].
- Hrytskyk, Ya.** (2012, July 17). Danyna pamiaty. Na terytorii kolyshnoi kativni vidkryto Memorial [A tribute to memory. A memorial has been opened on the territory of the former torture chamber]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 79, p. 1 [in Ukrainian].
- Hrytskyk, Ya.** (2013, June 27). Trahichni uroky istorii [Tragic lessons of history]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 71–72, p. 2 [in Ukrainian].
- Hrytskyk, Ya.** (2015a, July 3). Heroichniy zviazok pokolin [The heroic connection of generations]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 43, p. 1 [in Ukrainian].
- Hrytskyk, Ya.** (2015b, December 4). Holodomor. Pamiataiemo... [The Holodomor. Remember...]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 81, p. 1 [in Ukrainian].
- Hrytskyk, Ya.** (2015c, July 17). Drohobytska Holhofa [Drohobych Golgotha]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 45, p. 1 [in Ukrainian].
- Hrytskyk, Ya.** (2017, March 10). Na stseni – «Drohobytska Holhofa» [On the stage – "Drohobych Golgotha"]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 16, p. 1 [in Ukrainian].
- Hrytskyk, Ya.** (2019a, July 11). «Drohobytska Holhofa» stane filmom... ["Drohobych Golgotha" will be a film...]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 30, p. 1 [in Ukrainian].
- Hrytskyk, Ya.** (2019b, October 24). Vidnaideno novi zhertvy chervonoho teroru [New victims of the Red Terror were found]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 47, p. 1 [in Ukrainian].
- Hrytskyk, Ya.** (2019c, June 27). I nebo zaplakalo doshchem... [And the sky cried with rain...]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 28, p. 2 [in Ukrainian].
- Hrytskyk, Ya.** (2019d, July 18). Nevzhe styraietsia istorychna pamiat? [Is historical memory being erased?]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 32, p. 1 [in Ukrainian].

- Do 7 veresnia zavershat ziomky kinostrichky [Filming will be completed by September 7]. (2019, August 22). *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 38, p. 1 [in Ukrainian].
- «Drohobyt'ska Holhofa» – rekviem za nevinno ubiiennymy [“Drohobych Golgotha” – a requiem for the innocent victims]. (2019, September 12). *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 41, p. 1 [in Ukrainian].
- Drohobyt'skyi memorial «Tsurma na Stryiskii» yevropeiskyykh dyplomatyv vrazyv do sliz* [The Drohobych Memorial “Prison on Stryjska” shocked European diplomats to tears]. (2015). Retrieved from <https://d-nk.com.ua/drogobickij-memorial-tyurma-na-strijskij-yevropejskix-diplomatyv-vrazyv-do-sliz/> [in Ukrainian].
- Yednamosia! [Let’s unite!]. (1997, July 16). *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 80, pp. 1–2 [in Ukrainian].
- Zheplinskyi, T.** (2019). *U Drohobychi vidbuvsia premiernyi pokaz filmu «Drohobyt'ska Holhofa. Rekviem»* [The premiere of the film “Drohobych Golgotha. Requiem”]. Retrieved from <http://sde.org.ua/home/archive/item/4324-u-drogobychi-vidbuvsya-prem%E2%80%99jernyj-pokaz-filmu-drogobyt'ska-golgota-rekviem.html> [in Ukrainian].
- Kaminska, N.** (2012, July 20). Pamiati zhertv NKVS – KDB [In memory of the victims of the NKVD – KGB]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 80–81, p. 5 [in Ukrainian].
- Mykytiak, N.** (2005, July 18). Pamiat stukaie u nashi sertsia [Memory beats in our hearts]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 74, p. 1 [in Ukrainian].
- Mynulomu ne bude vorottia [The past will not return]. (1990, July 4). *Radianske slovo – The Soviet word*, 106, p. 1 [in Ukrainian].
- Mlichko, V.** (1993, July 24). Ne budmo baiduzhymy do zlochyniv VKP(b)–KPSS [Let’s not be indifferent to the crimes of the CPSU(b)–CPSU]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 83, p. 2 [in Ukrainian].
- Muzei «Drohobychchyna»* [Drohobych land Museum]. (2021). Retrieved from <https://drohobych-rada.gov.ua> [in Ukrainian].
- Na Lvivshchyni u Drohobychi oholosheno dva Dni zhaloby za zahyblym pid chas ATO viiskovym* [In the Lviv region in Drohobych, two days of mourning for the military killed during the Anti-terrorist operation have been announced]. (2014). Retrieved from <http://zunr.info/news/2014/07/18/63105-na-l-vivshchyni-u-drogobychi-ogolosheno-dva-dni-zhaloby-za-zagyblym-pid-chas-ato-viys-kovym.html> [in Ukrainian].
- Narysy z istorii Drohobycha (vid naidavnishykh chasiv do pochatku XXI st.)* [Essays on the history of Drohobych (from ancient times to the beginning of the XXI century)]. (2009). Drohobych: Kolo [in Ukrainian].

- Narod pamiataie [The people remember]. (1990, June 26). *Radianske slovo – The Soviet word*, 101, p. 1 [in Ukrainian].
- Onyshchak, A.** (1990a, August 31). De zaraz vy, katy mohu narodu?! [Where are you now, executioners of my people?]. *Radianske slovo – The Soviet word*, 139, pp. 1–3 [in Ukrainian].
- Onyshchak, A.** (1990b, September 8). Zghadaimo usikh poimenno [Let's remember everyone by name]. *Radianske slovo – The Soviet word*, 144, p. 3 [in Ukrainian].
- Onyshchak, A.** (1990c, September 5). Liudy svitu, na khvylynu vstante! [People of the world, stand up for a minute!]. *Radianske slovo – The Soviet word*, 142, p. 1 [in Ukrainian].
- Onyshchak, A.** (1990d, September 13). Nekhai hovoriat svidky [Let the witnesses speak]. *Radianske slovo – The Soviet word*, 148, p. 1 [in Ukrainian].
- Onyshchak, A.** (1994, July 14). Mynulo try lita... [Three summers have passed...]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 80, p. 1 [in Ukrainian].
- Onyshchak, A.** (1999, July 6). Na mezhi vichnosti [On the verge of eternity]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 73, p. 1 [in Ukrainian].
- Onyshchak, A.** (2002, July 12). Nikhto ne perekreslyt mii narod [No one will cross my people]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 73, p. 1 [in Ukrainian].
- Orhkomitet.** (1999, July 3). Nikhto ne zabutyi, nishcho ne zabuto [No one is forgotten, nothing is forgotten]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 72, p. 1 [in Ukrainian].
- Pamiataiemo! [Remember!]. (2001, July 17). *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 54, pp. 1–2 [in Ukrainian].
- Pamiati zhertv bilshovytskykh kativ [In memory of the victims of Bolshevik executioners]. (1993, June 24). *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 72, p. 1 [in Ukrainian].
- Pamiati zakatovanykh komuno-imperskymy posipakamy [In memory of those tortured by communist-imperial henchmen]. (1994, June 23). *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 71, p. 1 [in Ukrainian].
- Pamiati zemliakiv [In memory of compatriots]. (1993, July 24). *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 82, p. 1 [in Ukrainian].
- Pankiv, I.** (2017, July 20). Zo sviatymy upokoi, Khryste... [Rest in peace, Christ...]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 49, p. 1 [in Ukrainian].
- Pastukh, R.** (2011, July 12). Khto maie pamiat – maie i budushche. 20 rokiv tomu u Drohobychi za khrystyianskym zvychaiem zdiisнено perepokhovannia zhertv NKVD [He who has a memory has a future. 20 years ago, according to Christian custom, the NKVD victims were

- reburied in Drohobych]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 74, p. 3 [in Ukrainian].
- Pastukh, R.** (2013, June 14). Svitlo na trahediiu prolylosia tak [The light on the tragedy was shed like this]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 66–67, p. 3 [in Ukrainian].
- Pomianuly zakatovanykh u tiurmi na Stryiskii [The tortured were commemorated in the prison on Stryjska Street]. (2014, July 18). *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 27, p. 2 [in Ukrainian].
- Potribni svidchennia pro zlochynty bilshovytskoi systemy [Evidence of crimes committed by the Bolshevik system is needed]. (1993, July 10). *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 79, p. 1 [in Ukrainian].
- Pres-sluzhba DMR.** (2019, October 31). Vidnaideni ostanky mozhut nalezhaty voenam UPA [The found remains may belong to UPA soldiers]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 48, p. 1 [in Ukrainian].
- Pres-sluzhba miskoi rady.** (2018, July 19). Pamiati zhertv moskovskobilshovytskoho teroru [In memory of the victims of the Moscow-Bolshevik terror]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 29, p. 1 [in Ukrainian].
- Pro dalshu doliu rozkopok zhertv bilshovytsmu [About the further fate of the excavations of the victims of Bolshevism]. (1993, July 20). *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 83, p. 2 [in Ukrainian].
- Redaktsiia.** (1994, July 12). 14 lypnia – Den Skorboty m. Drohobycha [July 14 – Day of Sorrow of Drohobych]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 79, p. 1 [in Ukrainian].
- Rusyn, T.** (2018, February 1). «Drohobytsku Holhofu» ekranizuiut ["Drohobych Golgotha" is being screened]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 05, p. 2 [in Ukrainian].
- Sadovi, Y.** (1995, July 18–19). Take zabuty ne mozhna [This cannot be forgotten]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 78, p. 1 [in Ukrainian].
- Tereshchuk, H.** (2019). *U sadu kolyshnoi tiurmy Drohobycha vyiavyly ostanky zhertv NKVS [The remains of NKVD victims were found in the garden of the former Drohobych prison]*. Retrieved from <https://www.radio-svoboda.org/a/30221813.html> [in Ukrainian].
- Turmys, V.** (1995, August 31 – September 01). Nikhto ne bude zabutyi [No one will be forgotten]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 96, p. 2 [in Ukrainian].
- U vidkrytomu muzei neobkhidno zavershyty rozkopky u krynytsi 32-metrovoi hlybyny [In the open-air museum, excavations in a 32-meter-deep well must be completed]*. (2019). Retrieved from <https://d-nk.com.ua/memorial-tyurma-na-strijskij-krapku-staviti-zarano/> [in Ukrainian].

- «Fabryky smerti». Drohobychany pomolylysia za dushi nevinno ubiennykh u kativni NKVD ["Death Factory". Drohobych residents prayed for the souls of innocent people killed in the NKVD torture chamber]. (2014, July 18). *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 47, p. 1 [in Ukrainian].
- Tsaran, A.** (1995, June 15–16). Vshanuvaty pamiat zhertv NKVD [To honor the memory of the victims of the NKVD]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 64, p. 1 [in Ukrainian].
- Shved, I.** (2003, July 18). Koly pamiat obirvetsia, prodovzhennia natsii ne bude [When the memory is cut off, there will be no continuation of the nation]. *Halytska Zoria – The Star of Galicia*, 55, pp. 1–2 [in Ukrainian].
- Yasiura, L.** (2015, July 17). U Drohobychi vshanuvaly pamiat zhertv bilshovytskoho teroru [In Drohobych, the memory of the victims of Bolshevik terror was honored]. *Frankovyi kraj – The Franko's land*, 27, p. 1 [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 16.08.2021 р.
Стаття рекомендована до друку 12.10.2021 р.*

УДК 94(477.8):930.2(438)”195/20”
DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.240968

Любомир ХАХУЛА

кандидат історичних наук, асистент кафедри міжнародної інформації, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, Україна, індекс 79013 (liubomyr.i.khakhula@lpnu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9954-9962>

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, Україна, індекс 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Бібліографічний опис статті: Хахула, Л., & Ільницький, В. (2021). Волинь та Галичина у діяльності польських земляцьких товариств (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 8/50, 364–385. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.240968>.

**ВОЛИНЬ ТА ГАЛИЧИНА У ДІЯЛЬНОСТІ
ПОЛЬСЬКИХ ЗЕМЛЯЦЬКИХ ТОВАРИСТВ
(кінець ХХ – початок ХХІ ст.)**

Анотація. Польські земляцькі об'єднання переселенців зі сходу, їх нащадки та однодумці виражали інституційний вимір політик щодо історії, комеморативних і публіцистичних практик. **Метою статті** є критичний аналіз історичних дискурсів польських кресов'яцьких товариств, зокрема щодо інтерпретації

© Любомир Хахула, Василь Ільницький, 2021

військово-політичного протистояння на Волині та в Галичині у 1943–1944 рр. на основі аналізу публікацій часопису «На рубежі» («*Na Rubieżu*»), друкованого органу Товариства увічнення пам'яті жертв злочинів українських націоналістів, реконструйовано анти-українські історичні наративи кресов'яків, виявлено рівень їхньої поширеності в польському суспільстві. **Методологічною основою** студії стала теорія спільнот пам'яті, розроблена Морісом Гальб-ваксом, Яном Ассманом, Лехом Ніяковським. Згідно з нею, формаційними ознаками спільноти пам'яті є історичний досвід, переконання у винятковості власних страждань, постійний культурний переказ. **Наукова новизна** статті полягає у критичному аналізі раніше не досліджених аспектів діяльності польських земляцьких товариств, зокрема публіцистичних наративів часопису «На рубежі» щодо українсько-польського військово-політичного протистояння на Волині та у Галичині в 1943–1944 рр. Показано, що кресов'яцька інтерпретація волинської трагедії охоплювала близько чверті польського суспільства і отримувала періодичну підтримку серед політичних сил та органів влади. Свідченням впливу земляцьких товариств стали державна фінансова підтримка їх видавничих проєктів, винесення проблематики протистояння на міжнародний рівень. У результаті проведеного дослідження зроблено **висновки**. Інституційна реалізація політик щодо історії польськими земляцькими середовищами кінця ХХ – початку ХХІ ст. ґрунтувалася на особистому трагічному досвіді, а також міфології «східних кресів», як цивілізаційного рубежу та місця польської національної пам'яті. Активним інституційним осередком кресов'яків було Товариство увічнення пам'яті жертв злочинів українських націоналістів із організаційним центром у Вроцлаві. Його суспільно-політична та комеморативна активність зосереджувалася навколо вшанування пам'яті польських жертв міжнаціонального збройно-політичного протистояння на Волині та в Галичині у 1943–1944 рр. У часописі «На рубежі» односторонньо засуджували політику ОУН-УПА, представляли їх у негативному образі та критикували спроби досягнення польсько-українського порозуміння. Ліберальні чи консервативні ініціативи українських й польських інтелектуалів, політиків щодо узгодження спільного бачення важких питань драматичного минулого не знаходили жодної підтримки у польських земляцьких середовищах. Політика щодо історії кресов'яків, як спільноти пам'яті, вміщувала Волинь та Галичину в рамках ностальгійного мнемонічного наративу з акцентом на винятковість польських

страждань, незагоєну історичну травму та неможливість між-національного порозуміння.

Ключові слова: спільнота пам'яті; Волинь; Галичина; кресов'яки; «східні креси»; волинська трагедія.

Liubomyr KHAKHULA

PhD (History), Assistant of the Department of International Information, Lviv Polytechnic National University, 12, Stepan Bandera Str., Lviv, Ukraine, postal code 79013 (liubomyr.i.khakhula@lpnu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9954-9962>

Vasyl ILNYTSKYI

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100; Associate Professor, Department of Mobilization, Personnel and Human Resources Management and Defense Planning, Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy, 32, Heroyiv Maydana Str., Lviv, Ukraine, postal code 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

To cite this article: Khakhula, L., & Pnytskyi, V. (2021). Volyn ta Halychyna u diialnosti polskykh zemliatskykh tovarystv (kinets XX – pochatok XXI st.) [Volhynia and Galicia in the activities of Polish Eastern Borderlands fellow-countrymen societies (the end of XX – the beginning of XXI century)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 8/50, 364–385. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.240968> [in Ukrainian].

**VOLHYNIA AND GALICIA IN THE ACTIVITIES
OF POLISH EASTERN BORDERLANDS
FELLOW-COUNTRYMEN SOCIETIES
(the end of XX – the beginning of XXI century)**

Summary. Polish Eastern Borderlands societies of resettlers from the east, their descendants and adherents expressed the institutional

*dimension of politics of history, commemorative and publicistic practices. **The purpose of the article** is to critically analyze historical discourses of Polish eastern borderlands societies, in particular the interpretation of the military-political confrontation in Volhynia and Galicia in 1943–1944. Special attention is given to anti-Ukrainian historical narratives of periodical "On the Boundary" ("Na Rubieży"), organ of Association for the Commemoration of the Victims of the Crimes of Ukrainian Nationalists. The level of their prevalence in Polish society is reconstructed. **The research methodology** is based on the theory of communities of memory, developed by Maurice Halbwachs, Jan Assman, Lech Nijakowski. According to it, the formative features of the community of memory are historical experience, belief in the uniqueness of one's own suffering, and constant cultural transmission. **The scientific novelty** of the article lies in a critical analysis of previously unexplored aspects of the activities of Polish eastern borderlands societies, in particular the publicistic narratives of the magazine "On the Boundary" on the Ukrainian-Polish military-political confrontation in Volhynia and Galicia in 1943–1944. It is shown that Kresovian interpretation of Volhynia tragedy of 1943 covered about a quarter of Polish society and received periodic support among political forces and authorities. Evidence of the influence of Eastern Borderlands societies were the state financial support of their publishing projects, bringing the issue of confrontation to the international level. As a result of the study, **conclusions** were drawn. Institutional implementation of politics of history by Polish Kresovians of the late 1990 – early 2000 was based on personal tragic experience, as well as the mythology of the "Eastern Borderlands" ("Kresy Wschodnie") as a frontier of civilization and a place of Polish national memory. An active institutional core of the Kresovians was the Association for the Commemoration of the Victims of the Crimes of Ukrainian Nationalists, with its organizational center in Wrocław. Its socio-political and commemorative activities focused on honoring the memory of Polish victims of the interethnic confrontation in Volhynia and Galicia in 1943–1944, criticizing of attempts to reach a Polish-Ukrainian reconciliation. Liberal or conservative initiatives of Ukrainian and Polish intellectuals, politicians to agree on a common vision of difficult issues of the dramatic past did not find any support in Kresovian circles. The policy on the history of the Kresovians as a community of memory placed Volhynia and Galicia within a nostalgic mnemonic narrative with an emphasis on the exclusivity of Polish suffering, unhealed historical trauma, and the impossibility of interethnic conciliation.*

Key words: community of memory; Volhynia; Galicia; Kresovians; Eastern Borderlands; Volhynia tragedy.

Постановка проблеми. Вивчення феномену колективної пам'яті чи способів інтерпретації минулого в політичних цілях потребує врахування інституційного виміру політик щодо історії. в українсько-польських відносинах у сфері історичної пам'яті кінця ХХ – початку ХХІ ст. важливу роль відігравали такі актори, як громадські організації, створені часто навколо спільнот пам'яті про трагічну історію середини ХХ ст. У дискусіях щодо військово-політичного протистояння на Волині та в Галичині в роки Другої світової війни суспільно видиму позицію займали польські земляцькі об'єднання переселенців та їх нащадків звані кресов'яками. Науковий аналіз їх історичних наративів, публіцистичної й суспільно-політичної активності покликаний актуалізувати проблему українсько-польського конфлікту пам'яті та накреслити перспективи його розв'язання.

Аналіз останніх досліджень. Студії проблеми пам'ятання у міжетнічних та міжнаціональних спільнотах ґрунтуються, зокрема, й на категорії спільнот пам'яті. Французький соціолог Моріс Гальбвакс під спільнотою пам'яті розумів «реальну, живу соціальну групу, створену в результаті спільного історичного досвіду» (Halbwachs, 2008, s. 225). Культурний антрополог Ян Ассман важливим чинником постання спільноти пам'яті називав спільне переконання певної групи про винятковість власного досвіду щодо інших груп. Така соціальна група «передусім консервує два аспекти власного минулого: специфічний характер і тривалість» (Assmann, 2016, s. 56). Тому фундаментом такої спільноти є внутрішні зв'язки та пам'ять про минуле. Організаційна міцність спільноти пам'яті виражається ритуалами – комеморативними практиками: «пригадуванням, культивуванням, ритуалізацією спільного минулого» (Kudela-Swiątek, 2014, s. 525–526). Слід додати, що спільнота пам'яті часто об'єднує індивідуумів зі схожим / спільним травматичним досвідом, які відчувають соціальне виключення, маргіналізацію. Польський соціолог Лех Ніяковський, аналізуючи польську історичну політику початку ХХІ ст., дійшов висновку, що спільнотою пам'яті є «сукупність осіб (необов'язково група), а також їх потомків, яких єднає певний біографічний досвід (не завжди травматичного характеру) та перейнята родинна пам'ять» (Nijakowski, 2008, s. 145). Відтак спільнота пам'яті включає не лише покоління, що отримало фор-

маційний досвід, але й кілька наступних поколінь, зокрема нащадків, котрі культивують пам'ять про минулі події (Nijakowski, 2008, s. 146).

У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. подібні спільноти пам'ять формувалися в Польщі у середовищі кресов'яцьких товариств. Їхнє осердя складали мешканці колишніх південно-східних воєводств міжвоєнної Польщі, виселені зі своїх сіл і міст під час Другої світової війни чи у перші повоєнні роки, їхні діти, внуки та особи, емоційно прив'язані до трагедії поляків на Волині та Східній Галичині. Хоча товариства були земляцтвами переселенців з України, Литви, Білорусі, навколо них також гуртувалися прихильники, а часто й політичні спекулянти. Кресов'яки називали себе останніми з живих свідків історії «східних кресів» Другої Речі Посполитої, і вважали обов'язком засвідчити історичну правду про те, як жили і боролися поляки на тій землі («Sprawozdanie z pierwszej sesji», 1992, s. 3). Представники української національно-демократичної думки розглядали польські земляцтва як знаряддя частини політичних сил для «нацькування поляків на литовців, українців, білорусів» (Дашкевич, 1991, с. 15). Хоча суспільно-політична діяльність польських кресов'яцьких організацій, їх ставлення до України та українців були предметом досліджень українських вчених (Яблонський та ін., 2019; Калішук, 2020; Стрільчук & Нінічук, 2019), сучасна українська історіографія таки потребує студій активності польських земляцьких товариств у контексті українсько-польських історичних дискусій.

Мета статті. Метою пропонованої статті є реконструкція комеморативних та публіцистичних дискурсів польських кресов'яцьких товариств, зокрема щодо інтерпретації військово-політичного протистояння на Волині та в Галичині у 1943–1944 рр. Особлива увага звернута також на антиукраїнські історичні наративи часопису «На рубежи» («Na Rubieży»), друкованого органу Товариства увічнення пам'яті жертв злочинів українських націоналістів.

Результати досліджень. У польській національній пам'яті міфологія «східних кресів» займала особливе місце. У 2012 р. знаний журналіст Марцін Войцеховський стверджував, що 20–25 % поляків перебували під впливом кресов'яцьких історичних наративів. Сама ж генеза географічно-політичного та інтелектуаль-

ного конструкту «східні креси» початками сягає XIV ст., коли східний кордон Польського королівства сприймався як «передмур'я християнства» (Beauvois i in., 2005, s. 270). З плином часу «креси» перетворилися на місце, де в боротьбі з турками і татарами героїчно гинули найвідважніші герої-лицарі Польщі. Інше значення міфу пов'язувало його із переконанням про польську цивілізаційну і культурну вищість. Сакралізована легенда пройшла довгий шлях і міцно закарбувалася у свідомості через літературу, поезію, художнє мистецтво. Виданий у 1902 р. «Словник польської мови» «кресами» називав оборонну лінію проти татарів і Волощини, що простягалася від Дніпра до Дністра (Karłowicz i in., 1902, s. 543). У міжвоєнному двадцятилітті сформувалося розуміння «кресів» як східної лінії пограниччя Речі Посполитої (Tatarkiewicz, 1992, s. 5).

Довоєнна «кресова» традиція зміцніла в епоху ПНР, коли лише походження зі сходу майже дорівнювало спротиву комуністичній системі. У суспільній свідомості «креси» функціонували як острівець автентичної Польщі, вільної від комуністичної брехні (Graczyk, 1994, s. 11). Кресов'яки, як і колишні вояки АК, для польської антикомуністичної опозиції становили важливе підґрунтя національно-патріотичної діяльності. Наприклад, створений 1976 р., Комітет захисту робітників сприймали крізь призму того, що один із його членів походив з міжвоєнного Львова (Яцек Куронь), а інший (Ян Юзеф Ліпський) був вояком АК. Близька і Комітету захисту робітників, і соборному католицизму традиція трактувала «креси» як переказ багатокультурності Речі Посполитої, плюралізму, що збагачує польську історію. Проте вже на початку існування демократичної Польщі частина колишньої опозиції відійшла від кресов'яків. Якщо діячі Комітету захисту робітників прагнули будувати демократичну і приязну до сусідів державу, то кресов'яки – лише звичайного відродження міжвоєнної Польщі (Graczyk, 1994, s. 10). Земляцькі товариства, з одного боку, переймалися правами поляків за кордоном, а з іншого – з погордою ставилися до сусідів.

Одним з найактивніших «національно-кресових об'єднань» стало утворене у 1991 р. Товариство увічнення пам'яті жертв злочинів українських націоналістів з центром у Вроцлаві, куди у 1946–1948 рр. переселили тисячі львівських поляків. Товариство

від 1992 р. почало випускати часопис «На рубежі» (до кінця 2020 р. вийшло 172 номери журналу) як фактографічно-історичний бюлетень «для внутрішнього вжитку», а згодом історично-публіцистичний часопис («Od Redakcji», 1992, s. 1). Навколо видання згуртувалися польські дослідники та громадські діячі Щепан Секерка (голова Товариства), Едвард Прус, Владислав та Ева Семашки, Віктор Поліщук, Владислав Філяр, Кшиштоф Бульжацький, Фелікс Будзіш та інші.

Серед інших вирізнялася діяльність професора Едварда Пруса. Якщо в ПНР головним творцем негативного образу українського повстанця був Ян Герхард, то в демократичній Польщі ним став власне Едвард Прус, творчість якого польські історики і публіцисти розцінювали по-різному. Владислав Серчик вважав, що Едвард Прус першим із польських істориків отримав змогу працювати з радянськими архівами. Ще у 1980-х рр. цей виразно лівих переконань історик неодноразово презентував офіційну науку ПНР в Україні, зокрема у Львові. Потрактувавши документи радянських архівів як політичні памфлети проти українських націоналістів, він абсолютно знівельовав їхню цінність. Радянську інтригу в несподіваному розквіті есеїстики Едварда Пруса вбачав публіцист Богдан Скарадзінський (Jestal, 1998, s. 161).

Волинська й галицька тематика на сторінках «На рубежі» була представлена у декількох рубриках. По-перше, у статтях і звітах з наукових конференцій, організованих Товариством, які у своїх заголовках здебільшого містили формулювання «геноцид», «українські фашисти», «злочинна діяльність ОУН-УПА» і т. д. По-друге, до українсько-польського протистояння автори бюлетеня часто зверталися у різного роду оглядах польської і української (переважно тижневик Об'єднання українців у Польщі (далі – ОУП) «Наше слово») преси, наукового та громадського життя українців і поляків. І по-третє, спогади про події 1943 р. та реєстри вбитих поляків публікувалися у рубриці «Геноцид-грабунки-знищення».

Саме лише окреслення структури часопису показує те світло, в якому представлялися українці та їх національно-державницькі прагнення у ХХ ст. Висвітлення волинської трагедії 1943 р. на сторінках бюлетеня «На рубежі» мало досить тенденційний характер, зміцнюючи тим самим вироблені стереотипи українців

як жорстоких «різунів», «бандитів», а України (принаймні західної її частини), як території з «польськими історичними і культурними коріннями». Поза тим, соціально-економічне становище українців напередодні Другої світової війни та діяльність Армії крайової на Львівщині практично ігнорувалися авторами журнальних статей.

Отже, за переконанням дописувачів часопису, 1943 р. був роком «посилення масового винищення польського населення Східних Кресів П Речі Посполитої, здійснюваної бандами ОУН-УПА», а ОУН-УПА стала для поляків синонімом «геноциду, грабунку і великої пожежі» (Selwa, 1994, s. 9). Події Другої світової війни на Волині часто називали «кривавим терором зі сторони українських націоналістів», «Кресовим Голокостом», а трагедію 1943 р. – його вершиною (Filar, 1995, s. 1; Budzisz, 2000, s. 3). Українсько-польське протистояння на Волині для середовища кресов'яків було «без сумніву, запланованим, ідеологічно та пропагандистсько підготовленим і з диявольським зусиллям реалізованим ОУН-УПА геноцидом, якого не допустилися найбільш дикі азійські орди періоду монгольського потопу» (Budzisz, 2000, s. 1). Польський історик і колишній воїн 27-ої Волинської дивізії АК Владислав Філяр уважав, що «антипольські акції на Волині, здійснювалися згідно з директивами ОУН в організований спосіб і мали характер геноциду» (Filar, 1995, s. 2; Filar, 1997, s. 23). Едвард Прус, характеризуючи діяльність ОУН-УПА, говорив про них як про «народовбивць такого великого масштабу, що при цьому злочини більшовиків і гітлерівців виглядають «блідою, майже дитячою забавою!» (Prus, 1998, s. 43). Даючи оцінки такого роду, Е. Прус не припиняв називати себе «приятелем українського народу».

У 2000 р. в Варшаві вийшла двотомна книга Владислава і Еви Семашків під назвою «Геноцид польського населення Волині здійснений українськими націоналістами у 1939–1945 рр.» («Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia, 1939–1945») (E. Siemaszko & W. Siemaszko, 2000). Видавництву дослідження сприяла фінансова підтримка Канцелярії Президента Польщі, Бюро національної безпеки та Міністерства культури і національної спадщини. В образливому для українців тоні написана передмова до книги, авторства Ришарда Шавлов-

ського. Вбивства поляків на Волині він назвав «українським геноцидом», що «...значно «перевищує» німецький і радянський геноциди» (Szawłowski, 2000, s. 14), а виконавцями етнічних чисток «тисячі звичайних селян» (Szawłowski, 2000, s. 13). Таку саму тезу висували й інші автори «Na Rubieży». Зокрема, Фелікс Будзіш писав, що «злочини ОУН-УПА в південно-східних кресах II Речі Посполитої своїм звірячим садизмом і жорстокістю переростають гітлерівські і сталінські злочини» (Budzisz, 2000, s. 1). Р. Шавловський уважав, що нібито добрі довоєнні відносини між поляками і українцями на Волині знищила акція «галицьких агітаторів ОУН-УПА» (Szawłowski, 2000, s. 17). Сама передмова була написана в ненауковому стилі, про що свідчили її «патетично-месіанська стилістика і агресивне ставлення до інших поглядів» (Brusnuj, 2003, s. 56). Різні неточності й суперечності тексту вдало зауважив співголова Польсько-української історичної комісії при ПАН і НАН України, академік Ярослав Ісаєвич, назвавши його роботою публіцистичного і ненаукового характеру (Ісаєвич, 2003).

Розглядаючи події 1943–1947 рр. на Волині, В. і Е. Семашки вважали, що виконавцями убивств і грабежів були місцеві українці як комуністичних, так і націоналістичних поглядів. У своїх висновках вони опиралися на спогади очевидців, де вбивць поляків «називали українцями, бульбівцями, бандерівцями, упівцями, бандитами, українськими бандами, сусідами» (E. Siemaszko & W. Siemaszko, 1995, s. 9). Даючи оцінку волинським подіям, В. і Е. Семашки твердили: «Організація вбивств, їх перебіг, та супровідне гасло: «Україна для українців» – свідчать, що це була спланована і організована акція фізичної ліквідації польського населення, кваліфікована як геноцид» (E. Siemaszko & W. Siemaszko, 1995, s. 9). Зі свого боку, Щ. Сєкерка переконував: «Це не український народ вбивав, а тоталітарна група українських фашистів з під знаку ОУН-УПА. Їх потомків слід засудити і визнати злочинною організацією а не «визвольним рухом» (Siekierka, 1998, s. 48).

Аналізуючи причини Волинської трагедії, В. Філяр частину вини за ті події покладав на помилкову національну політику II Речі Посполитої. Крім того, польський історик брав до уваги також радянську політику щодо польського населення Волині після вересня 1939 р., та діяльність окупаційної німецької влади,

які, «застосовуючи рафіновані маніпуляції, прагнули розбити єдність поляків і українців, а останніх використати проти поляків» (Filar, 1995, s. 3). На думку В. Філяра, зусилля окупантів лягли на піддатливий ґрунт, старанно підготовлений багаторічною діяльністю ОУН. Для підтвердження свого висновку історик наводив уривок зі звіту коменданта Округу АК Волинь від 28 липня 1943 р.: «Розбуяна стихія темного українського селянства, що убиває поляків, використовується советами і німцями, котрі діють за допомогою однакових методів, хоча для різних цілей. Це нещастя, що організаторами цього є два наші вороги – німці і совети, а кроликами ми і маса українська» (Filar, 1995, s. 3). Крім усього іншого, цей уривок яскраво ілюструє ставлення середовища АК до українців і трактування їх як до меншшартнісного елемента, а стереотипи типу «темне українське селянство» та «українська маса» зручно переходять до сучасної польської свідомості не без допомоги часопису «*Na Rubieżu*».

Крім статей на тематику Волині, значну частину бюлетеня займали огляди преси та наукового життя українців і поляків. Серед газет, з якими «*На рубежі*» проводив активну дискусію, були тижневик «*Наше слово*» та щоденна польська газета «*Газета виборча*». У 1995 р. «*Газета виборча*», середовище якої характеризували як ліволіберальне (Sawicz, 2010, s. 10), розпочала на своїх сторінках дискусію на тему Волинської трагедії під назвою: «*Волинь: пошуки правди*» (більшість статей опублікована у 2008 р. в окремому збірнику (Wojciechowski, 2008)). Із сильною критикою і несхваленням цю дискусію сприйняли кресов'яки. Статті, представлені в циклі, назвали антипольськими, а газету звинуватили в спробах приховати злочини, здійснені в Східній Малопольщі, в Тернопільському, Станіславівському, Львівському воєводствах, обмежуючись лише Волинню. Крім звинувачень газети у маніпуляції суспільною свідомістю та у відвертій брехні, Кшиштоф Бульжацький виклав власне розуміння історії і сьогодення польсько-українських відносин. Ідеологічно-стереотипною можна назвати тезу автора про те, що «Східна Малопольща ніколи не була частиною України», а в роки Другої світової війни – «не було жодних польсько-українських боїв ... був геноцид здійснюваний УПА і дуже слабка польська самооборона» (Bulżacki, 1996, s. 8). Говорячи про сучасні польсько-українські відносини, К. Буль-

жацький вважав: «Українці у Польщі мали і мають надмір прав, завжди дещо більше, ніж поляки, і це є великою несправедливістю. За гроші польського платника податків фінансується вразно антипольський український часопис «Наше слово», видаваний у Варшаві. Натомість українці не були лояльними щодо польської землі і служили не лише німцям, але й советам» (Bulżacki, 1996, s. 8).

7–9 червня 1994 р. в підваршавському місті Подкова-Лесьна відбулася зустріч польських і українських істориків, яка розпочала багаторічний цикл семінарів «Польща – Україна: важкі питання». У ході дискусій над темою волинських, 25 березня 1996 р. було підписано порозуміння між Світовим союзом вояків АК та ОУП в питанні спільної діяльності щодо дослідження новітньої історії українсько-польських відносин. Хоча порозуміння спрямовувалося на спільне вивчення історії кресов'яки назвали цей процес «узгодженням історії», покликаючись на промову Яцека Куроня, виголошену ще 1990 р. на I З'їзді ОУП, де він говорив про потребу утворення спільної польсько-української комісії, котра б мала встановити історичну правду: «З однієї сторони, є гравці, що керуються директивами ОУН і реалізують прийнятий згори план. З польського боку є випадкові люди, що не мають відповідних знань і підготовки для того, щоби не потрапити в сіті ОУН. На додаток вони часто не опанували власної марноти і їм дуже імponує виступати в ролі «польських істориків» (Mułuk, 1997, s. 2).

Для підкріплення власних антиукраїнських поглядів автори «На рубежі» часто наводили аргументи та висловлювання посткомуністичних українських істориків, котрі заперечували національно-визвольний характер УПА, а її воїнів називали «різунами» і «злочинцями» (Turzański, 1997, s. 36). У 1997 р. в часописі опублікували відозву 95-ти депутатів українського парламенту під назвою «До народів, парламентарів і урядів України, Білорусі, Ізраїлю, Польщі, Росії, Словаччини і Югославії». У відозві ОУН-УПА звинувачували у жорстоких злочинах проти польського населення та проти людства загалом. Також група українських депутатів звертала увагу на націонал-фашистську загрозу в Україні. Передовсім як крайньоправа організація представлявся Конгрес Українських Націоналістів, котрий з іншими націоналістичними

організаціями творив «штурмові загони і рвався до влади» («Groźba nacional-faszyzmu», 1997, s. 38). Головними підписантами відозви стали комуністична, соціалістична фракції Верховної Ради України та фракція Аграрної партії. Саме такі антиукраїнські інтерпретації української історії, що мали місце в українському суспільстві, ставали зручним аргументом для багатьох національно-кресових організацій в пропагуванні негативного образу України та українців в сучасній Польщі.

Одним із найважливіших моментів в українсько-польській дискусії з приводу Волинської трагедії 1943–1947 рр. став, безперечно, 2003 р. В липні того року у с. Порицьк (тепер Павлівка) відбулося урочисте вшанування жертв війни за участі президентів України та Польщі. Польські земляцькі публіцисти, говорячи про відносини між Польщею і Україною, вважали, що поряд з економічною, науковою та культурною співпрацею обох держав, слід ставити сильніші акценти на історичній правді про польсько-українські відносини (Budzisz, 2003, s. 10). У цьому контексті 60-та річниця подій на Волині це «останній дзвін, щоби гідно вшанувати пам'ять наших земляків, які отримали смертельний удар від найжорстокішого окупанта – нацистів з-під знаку ОУН-УПА...» та ін. (Budzisz, 2003, s. 10). На сторінках часопису представлено процес приготування до урочистостей, а саме листи до Щепана Секерки від Анджея Пшевозніка, голови Ради охорони пам'яті боротьби та мучеництва Республіки Польща та Марека Сівца, голови Бюро національної безпеки Польщі (виступав також від імені Президента А. Квасневського), які свідчили про активне залучення Товариства до згаданого процесу («Przygotowania do uroczystości», 2003).

На думку редакції часопису, відзначення Волинської трагедії стали «виразним виявом зміни ставлення державної влади Польщі до проблеми геноциду поляків на Волині та в Східній Мало-польщі як і поліпшення, хоч ще в обмеженому ступені польсько-українських відносин...» («Refleksje po uroczystościach», 2003, s. 45). Але особисті спостереження польської делегації давали підставу тут же констатувати, що рівень історичних знань, політичної свідомості українців, та їх прагнення до примирення «свідчать, якою довгою є дорога до порозуміння та поєднання» («Refleksje po uroczystościach», 2003, s. 45).

Слід наголосити, що упереджене ставлення поляків до українців стало результатом «стереотипного погляду на історію взаємних відносин, залежного від міфів і спрощень. Велику роль у закріпленні і забарвленні темними фарбами цього образу відіграли події Другої світової війни та 40-х рр. ХХ ст. Людська пам'ять, а від кінця 1950-х рр. численні публікації сприяли формуванню однобокого бачення польсько-українського конфлікту, в якому виразним був дихотомічний поділ на «добрих» поляків, і «злих» українців...» (Нгусіук, 2000, s. 61). 1990-ті рр. дали змогу повному подивитися на криваве минуле українсько-польських відносин, зокрема події на Волині в роки Другої світової війни. Поряд з академічною і політичною дискусіями, велику суспільну вагу мало громадське обговорення проблеми, здійснюване за посередництвом засобів масової інформації. У польському суспільстві останнього десятиліття ХХ ст. питання українсько-польського конфлікту на Волині широко висвітлювалася в періодичних виданнях (Мотика, 2009; Каліщук, 2007).

У 1992 р. в польському журналі «Політика» опубліковано статтю «Кінець міфу кресів?», в якій йшлося про необхідність позбавитися від давніх стереотипів стосовно східних кордонів колишньої Речі Посполитої (Tatarkiewicz, 1992, s. 6). Через десять років в «Газеті виборчій» констатовано: «Нормальний, вільний народ у своїй суверенній державі не може жити лише минулим, легендою і міфом. Є час для «батьоріння сердець», але є час для критичного переосмислення власної історії» (Widacki, 2002, s. 11). Вважалося, що на заваді порозумінню стоять «кресові туги» (*teżkoty kresowe*), які його блокують, а тому повинні ставати маргінальними (Beauvois і in., 2005, s. 277).

Проте не всі автори закликали покласти край міфу «східних кресів». Свобода в посткомуністичній Польщі спричинилася до появи великої кількості статей, досліджень чи просто листів, які «відробляли» довгий час заборонену глорифікацію «польського чину на Сході» (Beauvois, 1994, s. 94). У публіцистиці постійно з'являлися полоноцентричні мотиви про віленські чи польські цвинтарі, про польське мистецтво, переслідування, заслання, великі історичні постаті і т. д.

На думку французького історика Данієля Бовуа, слова «креси» слід уникати, тому що «креси» могли бути не лише польськими,

таке визначення завжди залишалося «сілля в оці східних сусідів Польщі, яких слід шанувати» (Beauvois, 1994, s. 94). Політично й історично некоректним термін «креси» називав український історик Ярослав Грицак (Jarosław Grycak) (Weżyk, 2015). Гідність цих народів уже не могла співіснувати з трактуванням їх як периферії Польщі. Повертаючись до спільної історії поляків, українців, литовців та білорусів в складі єдиної держави, Д. Бовуа вважав, що називання східних територій «кресами» є недоречним, бо гармонійної багатокультурності між ними ніколи не було. У часописі «На рубежи» студію французького вченого розкритикували, зазначивши, що вона «написана ніби на доручення українських націоналістів» (Bulżacki, 1998, s. 10). Автор допису доводив, що українцям-русинам – і селянам, й інтелігенції, завжди добре жилося під польським пануванням, а Річ Посполита, як спільна держава поляків, українців та литовців, була толерантною.

Висновки. Інституційна реалізація політик щодо історії польськими земляцькими середовищами кінця ХХ – початку ХХ ст. вписується в рамки концепції спільнот пам'яті як соціальних груп зі спільним формаційним досвідом, комунікативною та культурною традицією. Поширена серед частини поляків міфологія «східних кресів», як цивілізаційного рубежу та регіону із винятковою культурною спадщиною знаходила вираження у діяльності низки кресов'яцьких організацій, зокрема Товариства увічнення пам'яті жертв злочинів українських націоналістів. Головним напрямом суспільно-політичної та комеморативної діяльності Товариства стало увіковічення пам'яті польських жертв польсько-українського міжнаціонального збройно-політичного протистояння на Волині та в Галичині у 1943–1944 рр. у часописі «На рубежи» кресов'яцькі публіцисти односторонньо засуджували політику ОУН-УПА, зображали їх у негативному образі та критикували спроби досягнення польсько-українського порозуміння. Ліберальні чи консервативні ініціативи українських й польських інтелектуалів, політиків щодо узгодження спільного бачення важких питань драматичного минулого не знаходили жодної підтримки у польських земляцьких середовищах. Поширеність кресов'яцького нарративу на майже чверть польського суспільства, певний вплив земляцьких середовищ на польську політичну еліту зумовили винесення

волинської проблематики на міжнародний рівень та посилення політизації історії у перші десятиліття ХХІ ст.

Джерела та література

- Дашкевич, Я.** (1991). Фальсифікація новітньої історії українського народу в сучасній Польщі (Товариства кресов'яків та їх діяльність). *Український час*, 1, 15–19.
- Ісаєвич, Я.** (2003). Про книгу В. і Е. Семашків. В Я. Ісаєвич (Гол. ред.), *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 10: Волинь і Холмищина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади* (с. 375–390).
- Калішук, О.** (2020). *Волинь '43: історіографічне пізнання і криве дзеркало пам'яті*. Львів: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України.
- Калішук, О.** (Упоряд.). (2007). *Українсько-польське протистояння на західноукраїнських землях у роки Другої світової війни: матеріали до бібліографічного покажчика*. Львів – Луцьк: Волинська книга.
- Мотика, Г.** (2009). Друга світова війна у польсько-українських історичних дискусіях. *Україна Модерна*, 4 (15), 127–136.
- Стрільчук, Л., & Нінічук, А.** (2019). *Війна пам'яті та війни пам'ятників у сучасних українсько-польських відносинах*. Луцьк: Вежа-Друк.
- Яблонський, В., Лозовий, В., Валевський, О., Здіорук, С., Зубченко, С. та ін.** (2019). *Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналіт. доп.* Київ: Національний інститут стратегічних досліджень.
- Assmann, J.** (2016). *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Beauvois, D., Chruślińska, I., & Тυμα, Р.** (2005). Kiedy kres Kresów? *Wiele twarzy Ukrainy* (s. 268–277). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Beauvois, D.** (1994). Mit «Kresów Wschodnich», czyli jak mu położyć kres. W. Wrzesiński (Red.), *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku. Polskie mity polityczne XIX i XX wieku* (s. 93–106). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Brusnyj, A.** (2003). Współczesne stosunki polsko-ukraińskie pod ciężarem historii. *ABC: Adriatyk, Bałtyk, Morze Czarne*, 10, 56–68.

- Budzisz, F.** (2000). Przed 11 lipca 2003 roku w 60-rocznicę zbrodni ludobójstwa dokonanej przez faszystowskie bandy OUN–UPA. *Na Rubieży*, 48, 1–3.
- Budzisz, F.** (2003). Uczymy godnie pamięć ofiar OUN–UPA. *Na Rubieży*, 68, 10–11.
- Bulżacki, K.** (1996). Stosunki polsko-ukraińskie w Gazecie Wyborczej. *Na Rubieży*, 17, 7–9.
- Bulżacki, K.** (1998). Mit «Kresów Wschodnich». *Na Rubieży*, 30, 10–11.
- Filar, W.** (1995). Zbrodnicza działalność OUN-UPA przeciwko ludności polskiej na Wołyniu w latach 1942–1944. *Na Rubieży*, 14, 1–3.
- Filar, W.** (1997). Wisła i Wołyń. *Na Rubieży*, 24, 22–23.
- Graczyk, R.** (1994). Drugie dno kresowej nostalgii. *Gazeta Wyborcza*, 185, pp. 10–11.
- Groźba nacjonal-faszystwu na Ukrainie. (1997). *Na Rubieży*, 20, 38–39.
- Halbwachs, M.** (2008). *Spoleczne ramy pamięci*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hryciuk, G.** (2000). Jak to było w Bieszczadach... *Mówią Wieki*, 487, 61–62.
- Jestal, J.** (1998). O Ukrainie i polsko-ukraińskich dyskusjach w polskich i ukraińskich publikacjach ostatnich lat. *Fraza*, 21/22, 161–175.
- Karłowicz, J., Kryński, A., & Niedźwiedzki, W.** (Red.). (1902). *Słownik języka polskiego* (T. II: H–M). Warszawa: Nakładem prenumeratorów i kasy im. Mianowskiego.
- Kudela-Świątek, W.** (2014). Wspólnota pamięci. M. Saryusz-Wolska & R. Traba (Red.), *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci* (s. 525–527). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Mułyk, D.** (1997). W siódlach OUN. *Na Rubieży*, 22, 1–6.
- Nijakowski, L.M.** (2008). *Polska polityka pamięci. Esej socjologiczny*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Od Redakcji. (1992). *Na Rubieży*, 1, 1–2.
- Prus, E.** (1998). Głupota czy prowokacja? *Na Rubieży*, 27, 43–45.
- Przygotowania do uroczystości obchodów 60 rocznicy ludobójstwa na ludności polskiej na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej dokonanej przez Organizację Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińską Powstańczą Armię. (2003). *Na Rubieży*, 69, 1–4.
- Refleksje po uroczystościach. (2003). *Na Rubieży*, 69, 45–46.
- Sawicz, A.** (2010). *Problematyka ukraińska w prasie polskiej w latach 1991–1996*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Selwa, J.** (1994). Wokół postaci Andrzeja Szeptyckiego. *Na Rubieży*, 8, 6–9.
- Siekierka, S.** (1998). Polska-Ukraina: trudne pytania? *Na Rubieży*, 28, 47–48.

- Siemaszko, E., & Siemaszko, W.** (1995). Ludobójstwo dokonane przez OUN-UPA w latach 1939–1945 na ludności polskiej na Wołyniu. Proba podsumowania. *Na Rubieży*, 13, 6–9.
- Siemaszko, W., & Siemaszko, E.** (2000). *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia. 1939–1945* (T. 1–2). Warszawa: Wydawnictwo «von borowiecky».
- Sprawozdanie z pierwszej sesji Ogólnopolskiego Seminarium Historii Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej. (1992). *Na Rubieży*, 1, 2–3.
- Szawłowski, R.** (2000). Przedmowa. W. Siemaszko & E. Siemaszko, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia. 1939–1945* (T. 1, s. 11–32). Warszawa: Wydawnictwo «von borowiecky».
- Tatarkiewicz, A.** (1992). Kres mitu kresów. *Polityka*, 2, 5–6.
- Turzański, K.** (1997). Jacek Kuroń i Włodzimierz Pawluczuk jednej służą sprawie. *Na Rubieży*, 22, 36.
- Wężyk, K.** (2015, 25 lipca). *Kresy. Dla nas piekło, dla was raj. Rozmowa z Jarosławem Hrycakiem*. Pobrane z <https://wyborcza.pl/magazyn/1,124059,18418145,kresy-dla-nas-pieklo-dla-was-raj-rozmowa-z-jaroslawem.html>.
- Widacki, J.** (2002). Kresy – nasza miłość, nasz kłopot. *Gazeta Wyborcza*, 99, 11–12.
- Wojcechowski, M.** (Komp.). (2008). *Wołyń 1943–2008: Pojednanie. Zbiór artykułów publikowanych w «Gazecie Wyborczej»: wybór tekstów*. Warszawa: Biblioteka «Gazety Wyborczej».

References

- Dashkevych, Ya.** (1991). Falsyfikatsiia novitnoi istorii ukrainskoho narodu v suchasni Polshchi (Tovarystva kresoviakiv ta yikh diialnist) [Falsification of the recent history of the Ukrainian people in contemporary Poland (Kresovian societies and their activities)]. *Ukrainskyi chas – Ukrainian time*, 1, 15–19 [in Ukrainian].
- Isaievych, Ya.** (2003). Pro knyhu W. i E. Siemashkiv [About the book by W. and E. Siemaszko]. In Ya. Isaievych (Ed.), *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Vyp. 10: Volyn i Kholmshchyna 1938–1947 rr.: polsko-ukrainske protystoiannia ta yoho vidlunnia. Doslidzhennia, dokumenty, spohady – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood. Vol. 10: Volhynia and Kholmshchyna 1938–1947: Polish-Ukrainian confrontation and its echoes. Research, documents, memories* (pp. 375–390) [in Ukrainian].
- Kalishchuk, O.** (2020). *Volyn'43: istoriohrafichne piznannia i kryve dzerkalo pamiaty [Volhynia'43: historiographical knowledge and distorting*

- mirror of memory*]. Lviv: Instytut ukraińskiej archeologii i etnografii im. M.S. Hrushevskeho NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Kalishchuk, O.** (Comp.). (2007). *Ukraińsko-polske protystoiannia na zachidnoukraińskyykh zemliakh u roky Druhoi svitovoi viiny: materialy do bibliohrafichnoho pokazhchyka [Ukrainian-Polish confrontation in Western Ukraine during the World War II: Materials for a bibliography guide]*. Lviv – Lutsk: Volynska knyha [in Ukrainian].
- Motyka, G.** (2009). Druha svitova viina u polsko-ukraińskyykh istorychnyykh dyskusiiakh [World War II in Polish-Ukrainian historical discussions]. *Ukraina Moderna – Modern Ukraine*, 4 (15), 127–136 [in Ukrainian].
- Strilchuk, L., & Ninichuk, A.** (2019). *Viina pamiaty ta viiny pamiatnykiv u suchasnykh ukraińsko-polskyykh vidnosynakh [The War of Remembrance and the Wars of Monuments in Contemporary Ukrainian-Polish Relations]*. Lutsk: Vezha-Druk [in Ukrainian].
- Yablonskyi, V., Lozovyi, V., Valevskyi, O., Zdiuruk, S., Zubchenko, S. et al.** (2019). *Polityka istorychnoi pamiaty v konteksti natsionalnoi bezpeky Ukrainy: analit. dop. [The policy of historical memory in the context of national security of Ukraine: an analyst. rep.]*. Kyiv: Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen [in Ukrainian].
- Assmann, J.** (2016). *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych [Cultural memory. Writing, remembering and political identity in ancient civilizations]*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego [in Polish].
- Beauvois, D., Chruślińska, I., & Tyma, P.** (2005). Kiedy kres Kresów? [When is the end of the Borderlands?]. *Wiele twarzy Ukrainy – Many faces of Ukraine* (pp. 268–277). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej [in Polish].
- Beauvois, D.** (1994). Mit «Kresów Wschodnich», czyli jak mu położyć kres [The myth of the "Eastern Borderlands", or how to put an end to it]. In W. Wrzeński (Ed.), *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku. Polskie mity polityczne XIX i XX wieku – Polish political thought in the XIX and XX centuries. Polish political myths of the XIX and XX centuries* (pp. 93–106). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego [in Polish].
- Brusnyj, A.** (2003). Współczesne stosunki polsko-ukraińskie pod ciężarem historii [Contemporary Polish-Ukrainian relations under the burden of history]. *ABC: Adriatyk, Bałtyk, Morze Czarne – ABC: Adriatic, Baltic, Black Sea*, 10, 56–68 [in Polish].
- Budzisz, F.** (2000). Przed 11 lipca 2003 roku w 60-rocznicę zbrodni ludobójstwa dokonanej przez faszystowskie bandy OUN–UPA [Before July 11, 2003, on the 60th anniversary of the crime of genocide com-

- mitted by the fascist gangs of the OUN–UPA]. *Na Rubieży – On the Boundary*, 48, 1–3 [in Polish].
- Budzisz, F.** (2003). Uczymy godnie pamięć ofiar OUN–UPA [Let's honor properly the memory of victims of OUN–UPA]. *Na Rubieży – On the Boundary*, 68, 10–11 [in Polish].
- Bulżacki, K.** (1996). Stosunki polsko-ukraińskie w Gazecie Wyborczej [Polish-Ukrainian relations in Electoral Gazette]. *Na Rubieży – On the Boundary*, 17, 7–9 [in Polish].
- Bulżacki, K.** (1998). Mit «Kresów Wschodnich» [The myth of the "Eastern Borderlands"]. *Na Rubieży – On the Boundary*, 30, 10–11 [in Polish].
- Filar, W.** (1995). Zbrodnicza działalność OUN-UPA przeciwko ludności polskiej na Wołyniu w latach 1942–1944 [The criminal activity of the OUN-UPA against the Polish population in Volhynia in the 1942–1944]. *Na Rubieży – On the Boundary*, 14, 1–3 [in Polish].
- Filar, W.** (1997). Wisła i Wołyń [Vistula and Volhynia]. *Na Rubieży – On the Boundary*, 24, 22–23 [in Polish].
- Graczyk, R.** (1994). Drugie dno kresowej nostalgii [The double bottom of borderland nostalgia]. *Gazeta Wyborcza – Electoral Gazette*, 185, pp. 10–11 [in Polish].
- Groźba nacjonal-faszystów na Ukrainie [The Threat of National-Fascism in Ukraine]. (1997). *Na Rubieży – On the Boundary*, 20, 38–39 [in Polish].
- Halbwachs, M.** (2008). *Spoleczne ramy pamięci [On collective memory]*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN [in Polish].
- Hryciuk, G.** (2000). Jak to było w Bieszczadach... [How it was in the Bieszczady Mountains]. *Mówią Wieki – Centuries Speaks*, 487, 61–62 [in Polish].
- Jestal, J.** (1998). O Ukrainie i polsko-ukraińskich dyskusjach w polskich i ukraińskich publikacjach ostatnich lat [About Ukraine and Polish-Ukrainian discussions in Polish and Ukrainian publications in recent years]. *Fraza – Phrase*, 21/22, 161–175 [in Polish].
- Karłowicz, J., Kryński, A., & Niedźwiedzki, W.** (Eds.). (1902). *Słownik języka polskiego [Polish dictionary]*. (Vol. II: H–M). Warszawa: Nakładem prenumeratorów i kasy im. Mianowskiego [in Polish].
- Kudela-Świątek, W.** (2014). Wspólnota pamięci [A community of memory]. In M. Saryusz-Wolska & R. Traba (Eds.), *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci – Modi memorandi. Lexicon of the culture of remembrance* (pp. 525–527). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar [in Polish].
- Mułyk, D.** (1997). W sidłach OUN [In the trap of the OUN]. *Na Rubieży – On the Boundary*, 22, 1–6 [in Polish].

- Nijakowski, L.M.** (2008). *Polska polityka pamięci. Esej socjologiczny [Polish politics of memory. A sociological essay]*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne [in Polish].
- Od Redakcji [Editorial]. (1992). *Na Rubieży – On the Boundary*, 1, 1–2 [in Polish].
- Prus, E.** (1998). Głupota czy prowokacja? [Stupidity or provocation?]. *Na Rubieży – On the Boundary*, 27, 43–45 [in Polish].
- Przygotowania do uroczystości obchodów 60 rocznicy ludobójstwa na ludności polskiej na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej dokonanego przez Organizację Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińską Powstańczą Armię [Preparations for the celebration of the 60th anniversary of the genocide of the Polish population in Volhynia and Eastern Lesser Poland by the Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army]. (2003). *Na Rubieży – On the Boundary*, 69, 1–4 [in Polish].
- Refleksje po uroczystościach [Reflections on the solemnities]. (2003). *Na Rubieży – On the Boundary*, 69, 45–46 [in Polish].
- Sawicz, A.** (2010). *Problematyka ukraińska w prasie polskiej w latach 1991–1996 [Ukrainian thematics in Polish press in 1991–1996]*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie [in Polish].
- Selwa, J.** (1994). Wokół postaci Andrzeja Szeptyckiego [Around the figure of Andrzej Szeptycki]. *Na Rubieży – On the Boundary*, 8, 6–9 [in Polish].
- Siekierka, S.** (1998). Polska-Ukraina: trudne pytania? [Poland-Ukraine: difficult questions?]. *Na Rubieży – On the Boundary*, 28, 47–48 [in Polish].
- Siemaszko, E., & Siemaszko, W.** (1995). Ludobójstwo dokonane przez OUN-UPA w latach 1939–1945 na ludności polskiej na Wołyniu. Proba podsumowania [Genocide committed by the OUN-UPA in 1939–1945 on the Polish population in Volhynia. Summary attempt]. *Na Rubieży – On the Boundary*, 13, 6–9 [in Polish].
- Siemaszko, W., & Siemaszko, E.** (2000). *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia. 1939–1945 [Genocide committed by the OUN-UPA on the Polish population in Volhynia. 1939–1945]*. (Vols. 1–2). Warszawa: Wydawnictwo "von borowiecky" [in Polish].
- Sprawozdanie z pierwszej sesji Ogólnopolskiego Seminarium Historii Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej [Report on the first session of the Polish Seminar on the History of the Eastern Borderlands of the Second Polish Republic]. (1992). *Na Rubieży – On the Boundary*, 1, 2–3 [in Polish].

- Szawlowski, R.** (2000). Przedmowa [Preface]. W. Siemaszko & E. Siemaszko, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia. 1939–1945 – Genocide committed by the Ukrainian nationalists on the Polish population in Volhynia. 1939–1945* (Vol. 1, pp. 11–32). Warszawa: Wydawnictwo «von borowiecky» [in Polish].
- Tatarkiewicz, A.** (1992). Kres mitu kresów [The end of the borderland myth]. *Polityka – Policy*, 2, 5–6 [in Polish].
- Turzański, K.** (1997). Jacek Kuroń i Włodzimierz Pawluczuk jednej służą sprawie [Jacek Kuroń and Włodzimierz Pawluczuk serves one cause]. *Na Rubieży – On the Boundary*, 22, 36 [in Polish].
- Wężyk, K.** (2015, July 25). *Kresy. Dla nas piekło, dla was raj. Rozmowa z Jarosławem* [Borderlands. Hell for us, paradise for you. Conversation with Jarosław]. Retrieved from <https://wyborcza.pl/magazyn/1,124059,18418145,kresy-dla-nas-pieklo-dla-was-raj-rozmowa-z-jaroslawem.html> [in Polish].
- Widacki, J.** (2002). Kresy – nasza miłość, nasz kłopot [Borderlands – our love, our trouble]. *Gazeta Wyborcza – Electoral Gazette*, 99, pp. 11–12 [in Polish].
- Wojcechowski, M.** (Comp.). (2008). *Wołyń 1943–2008: Pojednanie. Zbiór artykułów publikowanych w «Gazecie Wyborczej»: wybór tekstów* [Wołyń 1943–2008: Reconciliation. Collection of articles published in "Electoral Gazette": selection of texts]. Warszawa: Biblioteka «Gazety Wyborczej» [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 21.09.2021 р.
Стаття рекомендована до друку 15.10.2021 р.

УДК 069.1

DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.239082

Василь БАНАХ

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, Україна, індекс 79000 (vasyl-banakh@meta.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1582-3064>

Scopus-Author ID: 57217114692

Бібліографічний опис статті: Банах, В. (2021). Соціальна місія музеїв: еволюція поняття. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 8/50, 386–401. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.239082>.

СОЦІАЛЬНА МІСІЯ МУЗЕЇВ: ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ

Анотація. Починаючи із кінця XVIII – початку XIX ст., відбувалося поступове переосмислення соціальної ролі музеїв у суспільстві, якому вони служать. Якщо на початках домінувала освітня функція, мета якої допомагати державі у вихованні громадянина, то згодом на перші ролі почала виходити місія музею як «інституту соціальної пам'яті». Перелом у соціальній місії музею розпочався із 70-х рр. XX ст. Музей мав «вийти» із власної зони комфорту і активно долучитися до соціальних проблем громади, якій він мав служити і з якою комунікувати передовсім. Музеї мали б поєднувати теорію та практику, знання і навички з метою окреслення значущості певного регіону і його спадщини у контексті подальшого розвитку громади, відводячи в цій роботі членам громади активну роль. Наприкінці 1990 – початку 2000-х рр. поширюються креативні ідеї нової соціальної місії музеїв, де останні зобов'язані ставати активними учасниками важливих соціальних змін й проектів (із подолання, наприклад, гендерних стереотипів) у контексті так званої «соціальної інклюзії». **Методологічною основою статті є принципи істо-**

© Василь Банах, 2021

ризму, об'єктивності та критичного підходу. **Наукова новизна.** Комплексно проаналізовано ключові етапи еволюції соціальної ролі музеїв від кінця XVIII до початку XXI ст.

Висновки. Отже, розуміння соціальної місії музеїв впродовж XVIII – початку XXI ст. пройшло тривалий і складний процес переосмислення. Від домінування освітньої функції музею, зосередженої на вихованні громадянина, до активної комунікації із громадами, які ставали повноправними партнерами музеїв.

Ключові слова: музей; освіта; громада; соціальна інклюзія; громадянське суспільство.

Vasyl BANAKH

PhD (History), Senior Lecturer, Department of History, Museum Studies and Cultural Heritage, Lviv Polytechnic National University, 12, Bandera Str., Lviv, Ukraine, postal code 79000 (vasyl-banakh@meta.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1582-3064>

Scopus-Author ID: 57217114692

To cite this article: Banakh, V. (2021). Sotsialna misiia muzeiv: evoliutsiia poniattia [Social mission of museums: evolution of the concept]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 8/50, 386–401. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.239082> [in Ukrainian].

SOCIAL MISSION OF MUSEUMS: EVOLUTION OF THE CONCEPT

Summary. In the complex realities of the early 21st century, related to multiculturalism, the crisis of traditional cultural values, problems of social, economic, racial, gender, inequalities, the museum world is discussing the role and contribution of museums in overcoming such crises, using the potential of cultural heritage. From the end of the 18th to the beginning of the 19th century, there was a gradual rethinking of the social role of museums in the society they serve. If in the beginning the educational function dominated, the purpose of which was to help the state in the education of the citizen, then later the mission of the museum as an "institution of social memory" began to take the lead. Museums had to focus on preserving national and cultural heritage,

*traditions and artifacts. The main emphasis was placed on its traditional functions: collection, storage, preservation and display. The turning point in the museum's social mission began in the 1970s. The museum had to "get out" of its own comfort zone and actively participate in the social problems of the community, which it had to serve and communicate with in the first place. Museums should combine theory and practice, knowledge and skills to highlight the importance of a region and its heritage in the context of further community development, giving community members an active role. This has led to the emergence and spread of new museology. In the late 1990s and early 2000s, creative ideas of a new social mission of museums emerged and implemented, where museums were obliged to become active participants in important social changes and projects (overcoming, for example, gender stereotypes) in the context of the so-called "social inclusion". Museums not only strive to attract as many people as possible and to get back previously lost ones, but also to achieve positive social results for their visitors. Museums are seen as tools of social transformation aimed at changing people's views and stereotypes. **The methodological basis** of the article is formed by the principles of historicism, objectivity and critical approach. **Scientific novelty.** The key stages of the evolution of the social role of museums from the end of the XVIII to the beginning of the XXI century are comprehensively analyzed.*

Conclusions. *Thus, understanding the social mission of museums during the XVIII – early XXI century has undergone a long and complex process of rethinking. From the dominance of the educational function of the museum, focused on the education of the citizen, to active communication with communities that have become full partners of museums.*

Key words: *museum; education; community; social inclusion; civil society.*

Постановка проблеми. У складних реаліях початку XXI ст., пов'язаних із проблемами мультикультуралізму, кризи традиційних культурних цінностей, питаннями соціальної, економічної, расової, гендерної тощо рівності, у музейному світі актуалізуються дискусії щодо ролі та внеску музеїв у подоланні подібних криз, використовуючи потенціал культурної спадщини. Починаючи із кінця XVIII – початку XIX ст., відбувалося поступове переосмислення соціальної ролі музеїв у суспільстві, якому вони служать. Якщо на початках домінувала освітня функція, мета якої допомагати державі у вихованні громадянина, то згодом на

перші ролі почала виходити місія музею як «інституту соціальної пам'яті». Музеям належало зосередитись на збереженні національно-культурної спадщини, традицій, артефактів. Головний акцент було зроблено на традиційних його функціях: збирання, зберігання, консервування та експонування. Перелом у соціальній місії музею розпочався із 70-х рр. ХХ ст. Музей мав «вийти» із власної зони комфорту і активно долучитися до соціальних проблем громади, якій він мав служити і з якою комунікувати передовсім. Це привело до появи та поширення ідей нової музеології. Наприкінці 1990 – початку 2000-х рр. на її базі виникають та набувають практичного втілення креативні ідеї нової соціальної місії музеїв, де останні зобов'язані ставати активними учасниками важливих соціальних змін й проєктів (із подолання, наприклад, гендерних стереотипів) у контексті так званої «соціальної інклюзії».

Аналіз досліджень. Проблематика соціальних функцій музею серед українських дослідників висвітлювалася у роботах Алли Киридон (музей як інститут соціальної пам'яті); Оксани Бондарець (освітня місія музею); Поліни Вербицької (комунікаційна соціальна складова); Олександра Міхно (соціальні інклюзивні практики в українських музеях). Найбільш комплексно тематика соціальної еволюції музеїв розкрита в англomовній літературі. На особливу увагу заслуговують роботи таких дослідників, як Джеймс Портер, Кенет Хадсон, Оскар Наварро, Ричард Санделл.

Мета статті. Проаналізувати динаміку змін про уявлення та практичне втілення соціальної місії музею від кінця ХVІІІ до початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. Вперше розуміння та окреслення соціальної ролі музеїв відбулося в епоху Просвітництва, коли на базі королівських або приватних колекцій пам'яток виникає феномен «публічного музею». У часи Французької революції в силу законодавчих офіційних актів держави, а не волі «просвітлених» правителів чи окремих приватних осіб, музей стає публічним у Франції. За кожним громадянином закріплюється право на прилучення до спадщини, місію збереження й популяризації якої серед інших інституцій беруть на себе також і музеї. Новий характер взаємовідносин суспільства й культурних

та культурних цінностей дозволив музею перетворитися на суспільний інститут поруч із сім'єю, школою тощо (Куклинова, 2013, с. 94). Зберігати пам'ятки минулих епох пропонувалося заради їх можливого використання в освітніх цілях як ілюстрації розвитку мистецтва та його прогресу (Куклинова, 2015, с. 17).

Відтак наріжною соціальною місією музею утверджується освітня функція. Сам процес перетворення перших музейних форм на публічні у XVIII ст. пов'язаний із утвердженням позитивістської парадигми просвітництва населення. Наукове пізнання реальності й навколишнього світу виступали у ній фундаментальною метою. Прецедент використання музейних колекцій у навчанні студентів був створений у 1683 р. в Оксфорді, де виник освітній музей. Ця практика поклала початок формуванню нової соціальної функції музею як освітньої інституції. Просвітництво й поширення знань серед народу стало одним із визначальних ідеалів суспільного руху, відтак музей почав розглядатися як засіб для реалізації цього ідеалу (Тимофеева, 2010, с. 82–83).

Публічний музей на початку XIX ст. був інструментом освіти і просвітництва, акцентуючи переважно увагу на соціальних аспектах культурного процесу (Калугина, 2001, с. 96). З другої половини XIX ст. музейна діяльність характеризується пошуком нових моделей організації музеїв, розробкою експозиційних новацій, способом взаємодії відвідувачів з музейними об'єктами. Для цього періоду характерна навчальна та освітньо-виховна концепція музею. Формування філософських поглядів на мету і функції музеїв в цей час відбулося під впливом англійського мистецтвознавця Джона Рескіна (1819–1900), який вбачав у музеї місце, де життєві спостереження людини використовуються для розвитку й усвідомлення відчуття душевної краси, для професійної творчості (Снагощенко, 2013, с. 307).

Для другої половини XX ст. в абсолютній більшості визначень терміна «музей» характерна присутність слова «соціальний». Традиційні музеєзнавчі підходи, окреслюючи розуміння музею, вживали поняття «інститут соціальної пам'яті». Поєднання «музей – соціальна пам'ять» розглядається у контексті традиційного уявлення про суспільне призначення музею: задоволення суспільних потреб в збереженні і використанні предметів реаль-

ного світу як елементів історичної пам'яті, документальних засобів соціальної інформації, естетичних цінностей (Калібовець, 2020, с. 157).

Традиційним або консервативним підходом до соціальної ролі музеїв можна вважати зосередження уваги винятково на таких «традиційних» на сьогоднішній день функціях музею, як науково-освітня, експозиційна робота (комунікативна й виховна соціальна функція), а також збереження, атрибуція та консервація в рамках науково-фондової роботи (соціальна функція збереження культурної спадщини).

Так, співзасновник Міжнародного комітету музеології в складі ІКОМу та віцепрезидент ІКОФОМу до 1983 р. А.М. Разгон, роздумуючи про місце музею в суспільстві, вважав ключовою його соціальною місією дослідження музейних пам'яток. Музеї для нього – це передовсім науково-дослідні та культурно-просвітні установи, а отже, їх ключові завдання – «збирання, зберігання та експонування пам'яток матеріальної і духовної культури» (Разгон, 1954, с. 3).

Проте, починаючи із 1970-х рр. соціальна функція музеїв піддається суттєвій ревізії. Дев'ята Генеральна конференція ІКОМ, яка відбулася у Парижі (1972) підкреслила нагальність у зміні соціальних пріоритетів музеїв. У її рішеннях наголошувалося на тому, що «музеї не можуть обмежуватися пасивним поповненням колекцій та проведенням вузько спеціалізованих досліджень. Їм необхідно брати активну участь у розв'язанні першочергових завдань сучасності». Відтак музеї мали б висвітлювати притаманними їм методами і засобами такі важливі суспільні питання, як расизм, бідність, майнова нерівність, наркоманія тощо (Хансен, 1984, с. 6).

Макамінан Макагіансар, який із 1976 до 1985 р. обіймав посаду помічника Генерального директора ЮНЕСКО з питань культури, наголошував, що в нових йому реаліях зосередження уваги винятково на «збереженні культурний цінностей та їх поглибленому вивченні» не є достатньою умовою соціальної функції музею в контексті його суспільної користі (Макагіансар, 1984, с. 4). «Музей – це не просто місце збереження колекцій дорогоцінних предметів, доступних для невеликої кількості високоосвічених поціновувачів; його основне завдання – комуніка-

ція, і цьому завданню повинні підпорядковуватися всі інші» – писав у 1983 р. знаний британський музейний діяч Джеймс Портер (Портер, 1983, с. 10). Таким чином, у заданий період 70–80-х рр. ХХ ст. відбувається поступове, проте неухильне зміщення акцентів від моделі музею, як установи, котра задовольняє суспільні потреби у збереженні та використанні предметів реального світу як документальних засобів збереження соціокультурного досвіду, до моделі комунікаційного обміну у більш широкій інтерпретації. Від основних цілей: збирання та надання соціально значимої інформації, зашифрованої в музейних предметах, відбувається перехід до таких цілей, як розроблення технологій впливу на емоційне сприйняття відвідувачів (Акулич, 2009, с. 89).

Однією з перших практичних спроб втілення нової соціальної ролі музеїв у повсякденну практику стала так звана «нова музеологія» – напрям зарубіжної музеології, що виник в 1980-х рр. на основі теоретичного узагальнення досвіду розвитку громадських музеїв, екомuzeї та інших музеїв нового типу. Музей розглядається прихильниками нової музеології насамперед як форма, націлена на розв’язання актуальних проблем місцевого співтовариства, а також шляхом відтворення музейними інтерактивними засобами традиційних народних свят, ремесел, звичаїв, елементів побуту тощо актуалізувати нематеріальну культурну спадщину (Банах, 2016, с. 92–93). Соціальну роль екомuzeю один із його творців – французький теоретик і практик музейної справи Жорж Анрі Рив’єр – окреслив так: «Екомuzeй – це школа, оскільки вона залучає місцевих мешканців у свою діяльність, пов’язану із вивченням й охороною спадщини, а також сприяє більш чіткому усвідомленню ними свого майбутнього» (Рив’єр, 1985, с. 3). Секретар міжнародного комітету ІКОМ із музеології та заодно директорка екомuzeю общини Ле-Крезо у 1985 р. Матильда Беллег-Скальбер основоположним у функціонуванні екомuzeїв вважала принципи, які об’єднували б спеціалістів та добровольців, теорію та практику, знання та навички з метою окреслення значущості певного регіону і його спадщини у контексті подальшого розвитку громади, відводячи в цій роботі членам громади активну роль» (Беллэг-Скальбер, 1985, с. 15). Видатний англійський музеолог Кенет Хадсон (1916–1999) уважав «ekomuzeй» «невеликою ділянкою природного або міського ландшафту зі

всім, що на ньому розміщується». Такий музей, на переконання К. Хадсона, відіграє величезну роль у підвищенні історичного та соціального самовизначення місцевого населення. Це сприяє усвідомленню цінності важливих історичних об'єктів, які охороняються, завдяки чому музейні «колекції» можуть з часом набувати постійного характеру (Hudson, 1975, p. 94).

Сучасний французький музеолог Серж Шом'є стверджує, що система поглядів екомузеології (як частини нової музеології) стала вершиною критики зосередження музеїв винятково на збереженні та вивченні своїх колекцій. Унаслідок повсюдного виникнення общинних і сусідських музеїв, розвитку інших подібних експериментів, музей розпочав процес власного переосмислення, почав розглядатися як інститут, який перебуває «на службі громади й навіть спадщини, а комунікація стала центральною темою його функціонування» (Куклинова, 2020, с. 69). Отже, ідеологія «нової музеології» та практика екомузеїв виокремила основоположною такою соціальною функцією музею, як тісна взаємодія із місцевими громадами заради збереження та актуалізації спільної спадщини.

Акцент на поглибленні соціальної місії музеїв, після становлення і поширення практики «нової музеології» та «екомузеїв», знайшов продовження. Концептуальне переосмислення соціальної ролі музеїв відбувається під впливом ідей так званої «критичної музеології» та діяльності Лестерської школи музеології.

Критична музеологія виникає у постмодерній культурі англо-саксонського світу, в якому особлива увага приділялася тому, що, або хто і як представлені в просторі музею, актуалізувалися класові та гендерні проблеми, важливими були труднощі мультикультуралізму, що мали певне практичне значення (наприклад, у вигляді повернення визначених предметів корінному населенню) (Лоренте, 2011, с. 56).

Кінцевою метою так званої «критичної музеології» є розвиток кращого суспільства шляхом аналізу, вивчення та комунікації спадщини і людей, які її створили. «Критична музеологія, – за словами одного із ключових її теоретиків Оскара Наварро, – пропонує не обмежуватися лише предметами та музеологічними функціями, натомість необхідно врахувати музей як інституцію і той соціальний, історичний, політичний та економічний контекст».

ти у яких він існує» (Наварро, 2010, с. 4–5). Більше того, музеї зобов'язані бути активними учасниками соціальних змін, «фокусуючи свою увагу на конструюванні суспільного розуміння сучасної ситуації у світі». У практичній площині музейної роботи це означає «подавати у своїх експозиціях наявні суперечності та виставляти на загальний огляд історію та колективну пам'ять забутих груп; музеї повинні взяти до уваги суспільства, яким вони служать» (Наварро, 2010, с. 10).

Музеєзнавці з точки зору «критичної музеології» мають бути критичними щодо сучасних їм музеїв. Вони не повинні говорити про музеєзнавство ХХІ ст., якщо не розв'язати питання спадщини інших культур. Відтак критичний музейний підхід передбачає етичне ставлення під сумнів історичної практики музеїв (Navarro, 2012, p. 33).

У 2013 р. у Великобританії з друку вийшла книга «Посткритична музеологія: теорія та практика в художньому музеї». Названа праця уперше запровадила у дослідницьке поле музеології поняття «посткритичної музеології», ідеї якої, розвиваючи концепцію критичної музеології, тісно пов'язані із проблемами так званої «дестигматизації» суспільства. Особлива увага при цьому приділяється способам подолання розриву між «теорією, практикою і політикою» музейних установ, здійснюється спроба сформувати ідеальну модель роботи музею з різними соціальними групами. Дослідники, які працювали над цією книгою, описують багаторічний проєкт Художньої галереї Тейт і роблять висновок про зміщення дослідницької уваги з відвідувачів на музейних співробітників як суб'єктів створення експозиційного музейного простору і культурних програм, спрямованих на зниження соціальної напруги (Новикова, 2021, с. 101).

Відмінність критичної і посткритичної музеології можна співвіднести із відмінностями між постмодернізмом та метамодернізмом. Для епохи постмодерну характерно протистояння нових течій мейстріму, у випадку з критичною музеологією – протистояння традиційній музеології. Для метамодерну характерне припинення антагонізму через пошук точок злиття та взаємодії між течіями, які раніше між собою конкурували (Лещенко, 2017, с. 24).

У контексті посткритичної музеології серед науковців Лестерської школи музейних досліджень на особливу увагу заслуговують ідеї Ричарда Санделла, який очолював школу музейних досліджень у Лестері впродовж 2007–2013 рр. Центральними для робіт Р. Сандела є уявлення про музеї як агентів «соціальної інклюзії». Остання передбачає процеси, під впливом яких певні суспільні групи виявляються позбавленими тих чи тих прав і можливостей й витісняються на периферію життя суспільства.

Ричард Санделл окреслив наявність різних аспектів соціального відчуження: по-перше, економічні аспекти; по-друге, соціальні аспекти, які передбачають важливість соціальної участі; по-третє, політичні аспекти, такі як питання громадянства; і, нарешті, культурні аспекти, що стосуються питань насамперед доступу до культурних організацій та заходів (Durrer, 2008, р. 18). Відтак дослідник наголошує на культурному аспекті «соціальної ексклюзії», яка, на його переконання, є найбільш ваговою саме для музеїв. У рамках цього аспекту Р. Санделл розглядає три основних пункти: 1) репрезентація, тобто якою мірою культурна спадщина певної соціальної групи представлена в рамках культурного простору мейнстриму; 2) участь, яка передбачає активну заангажованість її представників у процесі виробництва культури; 3) доступність – можливість скористатися результатами даної культурної діяльності й отримати задоволення від такого використання (Ананьев, 2013, с. 133).

Ще один важливий термін, запроваджений Р. Санделлом, – «соціальна регенерація». Вона передбачає, що музеї не лише прагнуть залучити якомога більше людей й відновити раніше втрачених, але й домогтися позитивних соціальних результатів для своїх відвідувачів. Музеї розглядаються як інструменти соціальної трансформації, спрямовані на зміни поглядів й стереотипів людей (Новикова, 2018, с. 36).

Соціальна інклюзія, ексклюзія та регенерація повною мірою стосуються і місцевих громад. Учений переконаний, що музеї можуть сприяти соціальній інтеграції в індивідуальний, громадський та суспільний простір. На рівні громади музеї можуть виступати каталізатором соціальної регенерації, розширення можливостей громад для підвищення їх самовизначення і формування впевненості та навичок брати на себе більшу відповідальність

над своїм життям та розвитком регіону, в якому вони живуть. Врешті, музеї через представництво інклюзивних громад у колекціях та експонатах, володіють потенціалом для пропаганди толерантності, взаємодії між громадами, поваги і можливостями подолання стереотипів (Sandell, 2003, p. 45).

На переконання американської дослідниці із Вашингтонського університету Rose Kinsley за останні 20 років концепція інклюзії виникла у відповідь на усвідомлення того, що загальнодоступність музеїв насправді була досить обмеженою. «Включення в музеї», отже, є ідеалом, який закликає музеї забезпечити та розширити коло публічного доступу, утримуючи поточних відвідувачів, одночасно збільшуючи кількість відвідувачів від традиційно недостатньо представлених груп (Kinsley, 2016, p. 486).

Прикладом застосування «соціальної інклюзії» у практичній роботі музею може слугувати виставка, проведена у Британії (2019) Дослідницьким центром музеїв та галерей (RCMG) Університету Лестера під назвою «Музеї та переломний момент трансгендерів». Музейними засобами було розкрито транзиття з використанням повсякденної матеріальної культури, що їх оточує. Означений проєкт став знаковим та викликав величезний суспільний інтерес й надзвичайно потужні відгуки відвідувачів. Проєкт розпочався зі збору повсякденних предметів та історій з місцевої трансспільноти у Брайтоні, а потім перетворився на колекцію з понад 250 об'єктів, обраних 108 транс-людьми для представлення їхнього гендерного перевтілення.

Намагаючись «включити» проблему гендерної нерівності у соціальну функцію музею, виставка намагалася дати відповідь на такі соціально важливі для суспільства питання: наскільки музейні розповіді про гендерну різноманітність можна використати для інформування відвідувачів та їх сприйняття трансгендерної рівності і, як наслідок, формування потенційно позитивного впливу в ширшому масштабі за межами установи? Як прогресивне зображення трансгендерного життя у перспективі може впливати на примусові, обмежувальні та дискримінаційні гендерні норми та поширені упередження, які пронизують різноманітність контекстів, у яких трансгендерні люди намагаються вимагати та реалізувати свої права? На відкритті виставки Річард Санделл зазначив, що позитивне висвітлення трансгендерного

досвіду можна розглядати формою правозахисної роботи, ретельно розробленою і цілеспрямовано розгорнутою з конкретною метою – діяти за умов, які обмежують рівність та негативно впливають на життя трансгендерів («Museums and the Transgender Tipping Point», n.d.).

Висновки. Отже, розуміння соціальної місії музеїв впродовж XVIII – початку XXI ст. пройшло тривалий і складний процес переосмислення. Спочатку в контексті виникнення феномену публічного музею домінувала освітня функція. Музей мав сприяти національному вихованню громадянина. Музеям належало зосередитись на збереженні національно-культурної спадщини, традицій, артефактів. Надалі соціальна місія музею поступово, але неухильно зміщувалася у бік активної комунікації із громадами, які ставали повноправними партнерами музеїв. Врешті на початку XXI ст. вони почали розглядатися інструментами соціальної трансформації, спрямованими на зміни поглядів і стереотипів людей.

Джерела та література

- Акулич, Е.М.** (2009). Музей как социальный институт. *Социологическое исследование*, 6, 78–89.
- Ананьев, В.Г.** (2013). Лестерская школа музеологии: история, персоналии, идеи. *Вестник Санкт-Петербургского университета*, 2 (2), 127–134.
- Банах, В.М.** (2016). Питання культурної спадщини в контексті нової музеології. *Гілея: науковий вісник*, 112 (9), 92–95.
- Беллэг-Скальбер, М.** (1985). Участие населения в работе экомuzeя. *Museum*, 148, 14–17.
- Калібовець, С.М.** (2020). Музей як феномен соціальної пам'яті. *Література та культура Полісся. Серія «Історичні науки»*, 99 (13), 153–165.
- Калугина, Т.П.** (2001). *Художественный музей как феномен культуры*. Санкт-Петербург: «Издательство «Петрополис».
- Куклинова, И.А.** (2013). Феномен публічного музею в трудах современных франкоязычных исследователей. *Вестник Ленинградского государственного университета имени А.С. Пушкина*, 1 (2), 88–95.
- Куклинова, И.А.** (2015). Национальное наследие и памятник: к истории понятия во французской культуре конца XVIII века. *Вестник Томского государственного университета. Культурология и искусствоведение*, 2 (18), 15–21.

- Куклинова, И.А.** (2020). Новая музеология: современное осмысление концепта. *Вестник СПбГИК*, 3 (44), 68–72.
- Лещенко, А.Г.** (2017). Посткритическая музеология. *Вопросы музеологии*, 2 (16), 22–29.
- Лоренте, П.Х.** (2011). Развитие музеологии как университетской дисциплины: от технической подготовки к критической музеологии. *Вопросы музеологии*, 2 (4), 45–64.
- Макагиансар, М.** (1984). Воспитательная и просветительная роль музеев сегодня и завтра. *Museum*, 141, 3–7.
- Наварро, О.** (2010). История и память в современном музее: несколько замечаний с точки зрения критической музеологии. *Вопросы музеологии*, 2, 3–11.
- Новикова, А.В.** (2018). Социокультурный потенциал музеев в исследованиях Лестерской школы. *Молодежный вестник Санкт-Петербургского государственного института культуры: научный журнал*, 2 (10), 34–37.
- Новикова, А.В.** (2021). «Стигма» в музеологическом дискурсе. *Вестник Санкт-Петербургского государственного института культуры*, 1 (46), 100–105.
- Портер, Дж.** (1983). Роль музея как средства коммуникации. *Museum*, 138, 10.
- Разгон, А.М.** (1954). *Научное описание музейных предметов: методические указания*. Москва: Госкультпросветиздат.
- Ривьер, Ж.А.** (1985). Эволюционное определение экомuzeя. *Museum*, 148, 2–3.
- Снагощенко, В.** (2013). Еволюція концептуальних моделей сучасного музею. *Світогляд – Філософія – Релігія*, 4, 306–315.
- Тимофеева, Л.С.** (2010). Трансформация образовательной функции музея: историческая ретроспектива (XVII – начало XX вв.). *Вопросы музеологии*, 1, 82–88.
- Хансен, Т.Х.** (1984). Музей как просветительное учреждение. *Museum*, 144, 4–11.
- Durrer, V.** (2008). Theoretical Perspectives in New Labor's Cultural Policy: Art Museums as Vehicles for Social Inclusion. *Museological Review*, 13, 11–28.
- Hudson, K.A.** (1975). *Social History of Museums: What the visitors thought*. London: Macmillan.
- Kinsley, R.P.** (2016). Inclusion in museums: a matter of social justice. *Museum Management and curatorship*, 31 (5), 474–490.
- Museums and the Transgender Tipping Point*. (n.d.). Retrieved August 7, 2021, from <https://le.ac.uk/rcmg/research-archive/transgender-tipping-point>.

- Navarro, O.** (2012). History and Education as Bases for Museum Legitimacy in Latin American Museums: Some Comments for a Discussion from a Critical Museology Point of View. *Museologica Brunensia*, 1 (1), 28–33.
- Sandell, R.** (2003). Social inclusion, the museum and the dynamics of sectoral change. *Museum and society*, 1 (1), 45–62.

References

- Akulich, E.M.** (2009). Muzei kak sotsialnyy institut [Museum as a social institution]. *Sotsiologicheskie issledovaniya – Sociological research*, 6, 78–89 [in Russian].
- Ananov, V.G.** (2013). Lesterskaya shkola muzeologii: istoriya, personalii, idei [Leicester School of Museology: History, Personalities, Ideas]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta – Saint Petersburg University Bulletin*, 2 (2), 127–134 [in Russian].
- Banakh, V.M.** (2016). Pytannia kulturnoi spadshchyny v konteksti novoi muzeolohii [Issues of cultural heritage in the context of the new museology]. *Hileia*, 112 (9), 92–95 [in Ukrainian].
- Belleg-Skalber, M.** (1985). Uchastie naseleniya v rabote ekomuzeya [Participation of the population in the work of the ecomuseum]. *Museum*, 148, 14–17 [in Russian].
- Kalibovets, S.M.** (2020). Muzei yak fenomen sotsialnoi pamiaty [Museum as a phenomenon of social memory]. *Literatura ta kultura Polissia. Seriya «Istorychni nauky» – Literature and culture of Polissya. Historical Sciences Series*, 99 (13), 153–165 [in Ukrainian].
- Kalugina, T.P.** (2001). *Khudozhestvennyy muzey kak fenomen kultury [Art Museum as a Cultural Phenomenon]*. Sankt-Peterburg: «Izdatelstvo «Petropolis» [in Russian].
- Kuklinova, I.A.** (2013). Fenomen publicnogo muzeya v trudakh sovremennykh frankoyazychnykh issledovateley [The Phenomenon of the Public Museum in the Works of Contemporary Francophone Researchers]. *Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta imeni A.S. Pushkina – Bulletin of the Pushkin Leningrad State University*, 1 (2), 88–95 [in Russian].
- Kuklinova, I.A.** (2015). Natsionalnoe nasledie i pamyatnik: k istorii ponyatiy vo frantsuzskoy kulture kontsa XVIII veka [National heritage and monument: towards the history of concepts in French culture at the end of the 18th century]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Kulturologiya i iskusstvovedenie – Bulletin of Tomsk State University. Culturology and Art History*, 2 (18), 15–21 [in Russian].

- Kuklinova, I.A.** (2020). Novaya muzeologiya: sovremennoe osmyslenie kontsepta [New museology: modern understanding of the concept] *Vestnik SPbGIK – SPbGIK Bulletin*, 3 (44), 68–72 [in Russian].
- Leshchenko, A.G.** (2017). Postkriticheskaya muzeologiya [Postcritical museology]. *Voprosy muzeologii – Museological issues*, 2 (16), 22–29 [in Russian].
- Lorente, P.Kh.** (2011). Razvitie muzeologii kak universitetskoj distsipliny: ot tekhnicheskoy podgotovki k kriticheskoj muzeologii [Development of museology as a university discipline: from technical training to critical museology]. *Voprosy muzeologii – Museological issues*, 2 (4), 45–64 [in Russian].
- Makagiansar, M.** (1984). Vospitatelnaya i prosvetitel'naya rol muzeev segodnya i zavtra [Educational and educational role of museums today and tomorrow]. *Museum*, 141, 3–7 [in Russian].
- Navarro, O.** (2010). Istoriya i pamyat v sovremennom muzee: neskolko zamechaniy s toчки zreniya kriticheskoj muzeologii [History and Memory in a Contemporary Museum: A Few Remarks from the Point of View of Critical Museology]. *Voprosy muzeologii – Museological issues*, 2, 3–11 [in Russian].
- Novikova, A.V.** (2018). Sotsiokulturnyy potentsial muzeev v issledovaniyakh Lesterskoj shkoly [The Sociocultural Potential of Museums in Leicester School Research]. *Molodezhnyy vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo instituta kulturey – Youth Bulletin of the St. Petersburg State Institute of Culture*, 2 (10), 34–37 [in Russian].
- Novikova, A.V.** (2021). «Stigma» v muzeologicheskom diskurse ["Stigma" in museological discourse]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo instituta kulturey – Bulletin of the St. Petersburg State Institute of Culture*, 1 (46), 100–105 [in Russian].
- Porter, Dzh.** (1983). Rol muzeya kak sredstva kommunikatsii [The role of the museum as a means of communication]. *Museum*, 138, 10 [in Russian].
- Razgon, A.M.** (1954). *Nauchnoe opisaniye muzeynykh predmetov: metodiicheskie ukazaniya* [Scientific description of museum items: Methodical instructions]. Moskva: Goskultprosvetizdat [in Russian].
- River, Zh.A.** (1985). Evolyutsionnoe opredeleniye ekomuzeya [Evolutionary definition of ecomuseum]. *Museum*, 148, 2–3 [in Russian].
- Snahoshchenko, V.** (2013). Evoliutsiia kontseptualnykh modelei suchasnoho muzeiu [Evolution of conceptual models of a modern museum]. *Svitohliad – Filosofiia – Relihiia – Worldview – Philosophy – Religion*, 4, 306–315 [in Ukrainian].

- Timofeeva, L.S.** (2010). Transformatsiya obrazovatelnoy funktsii muzeya: istoricheskaya retrospektiva (XVII – nachalo XX vv.) [Transformation of the educational function of the museum: a historical retrospective (17th – early 20th centuries)]. *Voprosy muzeologii – Museological issues*, 1, 82–88 [in Russian].
- Khansen, T.Kh.** (1984). Muzei kak prosvetitelnoe uchrezhdenie [Museum as an educational institution]. *Museum*, 144, 4–11 [in Russian].
- Durrer, V.** (2008). Theoretical Perspectives in New Labor’s Cultural Policy: Art Museums as Vehicles for Social Inclusion. *Museological Review*, 13, 11–28.
- Hudson, K.A.** (1975). *Social History of Museums: What the visitors thought*. London: Macmillan.
- Kinsley, R.P.** (2016). Inclusion in museums: a matter of social justice. *Museum Management and curatorship*, 31 (5), 474–490.
- Museums and the Transgender Tipping Point*. (n.d.). Retrieved August 7, 2021, from <https://le.ac.uk/rcmg/research-archive/transgender-tipping-point>.
- Navarro, O.** (2012). History and Education as Bases for Museum Legitimacy in Latin American Museums: Some Comments for a Discussion from a Critical Museology Point of View. *Museologica Brunensia*, 1 (1), 28–33.
- Sandell, R.** (2003). Social inclusion, the museum and the dynamics of sectoral change. *Museum and society*, 1 (1), 45–62.

Стаття надійшла до редакції 24.09.2021 р.
Стаття рекомендована до друку 11.10.2021 р.

УДК 7.04(450.341):27-312.47

DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.246522

Ірина ГНІДИК

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, Україна, індекс 79013 (iryna.i.hnidyk@lpnu.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7560-3365>

Бібліографічний опис статті: Гнідик, І. (2021). Чудотворні ікони Богородиці у Венеції. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 8/50, 402–419. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.246522>.

ЧУДОТВОРНІ ІКОНИ БОГОРОДИЦІ У ВЕНЕЦІЇ

Анотація. *Метою статті є аналіз на основі італо- й англomовної літератури історичних, мистецьких, стилістичних особливостей чудотворних ікон Пречистої Диви Марії у храмах м. Венеція, а також місцевих традицій почитання Богородиці та їхнього впливу на формування ідентичності венеційців в історичній ретроспективі. Основу методології роботи формують загальнонаукові методи аналізу та синтезу, спеціальні історичні методи дослідження (хронологічний, історико-системний, історико-порівняльний, ретроспективний), а також міждисциплінарна методика case study. Наукова новизна полягає у тому, що в українській історіографії ця тематика є маловивченою, а також, на базі аналізу сучасної ініціативної наукової літератури, відкриває перспективні ділянки подальших студій малодосліджених ікон Богородиці у Венеції та регіоні Венето.*

Висновки. *Старовинні італійські книги XVII–XIX ст. надають великий перелік чудотворних ікон Богородиці у Венеції. Кожна з них має оригінальну історію походження, іконографічні особливості та традиції пошанування у венеційському просторі. Деякі ікони дотепер зберігаються у храмах Венеції і є дуже відомими*

© Ірина Гнідик, 2021

(«Нікопея» у базиліці Сан Марко; «Месопандимісса» або ж «Богородиця uzдоровлення» («Madonna della Salute»); «Богородиця Миру»; «Богородиця з Лепанто»; «Богородиця чудес» («Santa Maria dei Miracoli» тощо). Найбільша кількість досліджень присвячена іконам «Нікопеї», «Богородиці uzдоровлення» та «Богородиці миру». Натомість відомості про інші ікони зі старовинного переліку часто є доволі фрагментарними. Крім того, деякі з них вже не зберігаються у храмах, де були колись, оскільки деякі з венеційських церков були ліквідовані або зачинені у час Наполеонівського правління. Важливі аспекти для дослідження відкривають також візантійські та грецькі ікони з венеційських музеїв. Особливе місце в іконописній спадщині Венеції належить іконам італо-критської школи, яка в унікальний спосіб поєднала у собі риси італійського мистецтва та візантійського стилю. Таким чином, історія та іконографічні й стилістичні особливості Богородичних ікон Венеції репрезентують цінний вимір для сучасних досліджень. Крім того, на основі детального вивчення ікон зі згаданих старовинних списків можна розробити цікаві туристичні та паломницькі екскурсійні маршрути Венецію.

Ключові слова: ікони Богородиці; Венеція; храм; іконопис; візантійське та поствізантійське мистецтво; музеї.

Iryna HNIDYK

PhD (History), Associate Professor, Department of History, Museology and Cultural Heritage, Lviv Polytechnic National University, 12, Stepan Bandera Str., Lviv, Ukraine, postal code 79013 (iryana.i.hnidyk@lpnu.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7560-3365>

To cite this article: Hnidyk, I. (2021). Chudotvorni ikony Bohorodytsi u Venetsii [Miraculous icons of the Mother of God in Venice]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 8/50, 402–419. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.246522> [in Ukrainian].

MIRACULOUS ICONS OF THE MOTHER OF GOD IN VENICE

Summary. Based on Italian and English literature, *the article aims* to analyze historical, artistic, stylistic features of miraculous icons of the Blessed Virgin Mary in the temples of Venice, local traditions of worship and their influence on the formation of Venetian identity in historical retrospect. The basis of the **methodology** is formed by general scientific methods of analysis and synthesis, special historical research methods (chronological, historical-systemic, historical-comparative, retrospective) and interdisciplinary case study methods. The **scientific novelty** is that in Ukrainian historiography this topic is poorly studied. Analyzing modern foreign language scientific literature opens promising areas for further research of little-studied icons of the Mother of God in Venice and the Veneto region.

Conclusions. Ancient Italian books of the XVII–XIX centuries provide an extensive list of miraculous icons of the Virgin in Venice. Every icon has its unique history of origin, iconographic features and traditions of veneration in the Venetian space. Some icons are still preserved in the churches of Venice and are very famous – "Madonna Nicopeia" in the Basilica of San Marco, "Our Lady of Health" (also known as "Mesopanditissa", "Santa Maria della Salute"), "Virgin of Peace" ("Madonna della Pace"), "Virgin of Lepanto", "Virgin of Miracles" ("Santa Maria dei Miracoli") etc. The most significant number of studies is devoted to the icons of "Nicopeia", "Santa Maria della Salute" and "Virgin of Peace". Instead, information about other icons from the ancient list is often quite fragmentary. Some icons are no longer preserved in the churches where they once were, because some of them were destroyed or closed during Napoleonic rule. Byzantine and Greek icons from Venetian museums also reveal essential aspects of the study. A special place in the iconographic heritage of Venice belongs to the icons of the Italo-Cretan school, which uniquely combines features of Italian art and Byzantine style. Thus, the history and iconographic and stylistic features of the icons of the Mother of God in Venice represent a valuable dimension for current research. In addition, a detailed study of the icons from the above-mentioned ancient lists allows the development of special tourist and pilgrimage tours in Venice.

Key words: icons of the Mother of God; Venice; church; icon painting; Byzantine and post-Byzantine art; museum.

Постановка проблеми. Дослідження поширення та історичних особливостей пошанування Богородиці, зокрема у контексті чудотворних ікон Пречистої Діви Марії у різних країнах, є доволі актуальним завданням як української, так і зарубіжної історіографії. Характерно, що у різних країнах можна простежити особливу історичну та мистецьку специфіку розвитку іконопису. Таким чином, детальне дослідження відомих та менш знаних чудотворних ікон різних країн відкриває актуальну міждисциплінарну тематику інкультурації мистецьких традицій, перехресних впливів у контексті розвитку іконописних стилів та особливостей іконографії.

У цьому вимірі характерні особливості репрезентують ікони Богородиці в Італії. На особливу увагу заслуговує м. Венеція та регіон Венето, де збереглася велика кількість старовинних чудотворних ікон Пречистої Діви Марії. Необхідно зазначити, що у венеційських іконах спостерігаються особливі переплетення західного та візантійського мистецьких стилів. Крім того, привертає увагу той факт, що у Венеції упродовж століть побутувала значна кількість Богородичних ікон східнохристиянського іконописного стилю, зокрема твори грецьких іконописців, які дослідники ідентифікують на основі записів історичних джерел (т. зв. *al gresca* або ж «*Madonna dei greci*» тощо) (Cognaro, 1758, pp. 117–118). Оформлення інтер'єру венеційських храмів також репрезентує унікальні зразки поєднання різних стилів сакрального мистецтва. На стінах чи бічних вівтарях часто розміщені зображення євангельських сюжетів, Ісуса Христа, Богородиці, святих у стилі західного сакрального мистецтва роботи венеційських майстрів, які особливим чином репрезентують як суто венеційську малярську манеру, так і класичні стилістичні зразки ренесансу, маньєризму, бароко тощо. Водночас у центральному вівтарі чи іншій частині храму часто вміщено чудотворну ікону Богородиці у східнохристиянському стилі іконопису. Часто такі ікони репрезентують італо-критську іконописну техніку. Таким чином, вже на основі внутрішнього оформлення кількох венеційських храмів можна застосовувати міждисциплінарну методику та підхід *case study* для дослідження тенденцій розвитку венеційського сакрального мистецтва, архітектури, іконопису,

стилістичних трансформацій та витворення суто венеційських специфічних мистецьких рис.

Метою статті є аналіз на основі італо- й англійської літератури історичних, мистецьких, стилістичних особливостей чудотворних ікон Пречистої Діви Марії у храмах м. Венеція, а також місцевих традицій почитання Богородиці та їхнього впливу на формування ідентичності венеційців в історичній ретроспективі.

Аналіз досліджень та публікацій. Деякі зі старовинних чудотворних венеційських ікон Богородиці дотепер зберігаються у храмах і є доволі відомими (зокрема «Нікопея» у базиліці Сан Марко, «Месопандітисса» або ж «Богородиця uzдоровлення» («Madonna della Salute»), «Богородиця Миру», «Богородиця з Лепанто», «Богородиця чудес» («Santa Maria dei Miracoli») та ін.). Натомість інші, які зберігалися у храмах, що були ліквідовані у наполеонівську епоху або ж зруйновані за інших обставин, потребують детального дослідження щодо теперішнього місцезнаходження. Ще інші ікони зберігаються у музеях. Відповідно, у науковій літературі ця тематика є недостатньо вивченою. Більшість досліджень істориків та фахівців мистецтва присвячені іконі «Нікопеї», особливостям поширення грецьких ікон у Венеції та венеційським зображенням періоду Ренесансу. Натомість лише деякі стосуються чудотворних ікон Венеції та їхньої ролі у суспільній та духовній самоідентифікації венеціанців (Walberg, 2004, 2013, 2016; Muir, 1989; Thomaidis, 2017). На особливу увагу заслуговують дослідження Д. Валберг (зокрема про почитання ікони Нікопеї у Венеції у XVII ст., про ікону «Madonna della Pace», зображення храму S. Maria Maggiore у Венеції тощо) (Walberg, 2013, 2016). Окрему групу становлять старовинні італійські книги з переліком ікон Богородиці у Венеції та регіоні Венето й інформацією про храми названі на честь Пречистої Діви (Cornaro, 1758; Moresini, 1692; Molin, 1821; Tiepolo, 1618; Martignelli, 1705). У контексті вивчення візантійських та поствізантійських ікон у Венеції важливе дослідження А. Ріцці (Rizzi, 1972). Особливу увагу поширенню грецьких ікон у Венеції присвятили М. Баччі (Bacci, 2020) та Д. Томаїдіс (Thomaidis, 2017). Вплив відносин між Критом та Венецією на венеційську іконописну спадщину детальніше розглянули Дж. Пассареллі, В. Делуга (Passarelli, 2007; Deluga, 2014) тощо.

Виклад основного матеріалу. Важливу нішу в іконописній спадщині Венеції представляють ікони італо-критської іконописної школи, які є унікальними зразками синтезу візантійського стилю та особливостей тогочасного італійського сакрального мистецтва (Passarelli, 2007, p. 34). Упродовж періоду 1204–1669 рр. острів Крит був під венеційським політичним контролем. Після падіння Константинополя острів став одним із головних центрів східного християнства в цій частині Європи. Художники регулярно подорожували між Критом та Венецією, що відобразило характерним впливом італійського малярства на мистецтво цього острова. І архітектура, і живопис о. Крит того часу містять риси західного мистецтва. Водночас багато італо-критських ікон було завезено до Центральної Європи (Deluga, 2014, pp. 75–77). У XVI ст. о. Крит був важливим центром грецького мистецтва й іконографії, місцеві іконописці експортували ікони у регіон східного Середземномор'я. Важливо зазначити, що італо-критська іконописна школа дає багатий матеріал для дослідження іконографії Богородиці. Загалом грецькі ікони були дуже поширеними у Венеції і, на думку деяких дослідників, мали особливий вплив на процеси формування венеційської ідентичності (Thomaidis, 2017).

Цікавим аспектом для дослідження є також поширення ікон у домівках жителів Венеції. Дослідники зазначають, що у великій кількості приватних будинків Венеції та загалом територій Адріатичного регіону були ікони, значна кількість яких – візантійського походження (т.зв. ікони *alla greca*). Джерела згадують наявність на цих теренах ікон східного походження ще у XV ст., а вже на початку XVI ст. фіксують їхню значну поширеність. Цікава інформація про присутність грецьких ікон Богородиці у венеційських будинках також упродовж XVII–XVIII ст. (Voulgaropoulou, 2019, pp. 10–12). Часто власники дарували їх для почитання місцевим церквам чи церковним інституціям. Крім того, багаті сім'ї часто мали зображення ікон на зовнішніх вуличних стінах будинків-палаців (Voulgaropoulou, 2019, pp. 25–28). І сьогодні у Венеції можна побачити багато зображень Богородиці, що яскраво ілюструє відображення особливого Марійного культу в ідентичності венеційців в історичній ретроспективі (Thomaidis, 2017, p. 9).

Щодо саме чудотворних ікон Венеції, то старовинні італійські книги XVII–XVIII ст. подають їхній детальний список. Зокрема 12 ікон згадується у головному переліку та ще кілька у додатковому (назви ікон подано мовою оригіналу):

1) la Madonna di San Giovanni Damasceno, (або за іншою назвою – Madonna della Pace)

2) la Madonna della Celestia

3) la Madonna della Scuola (зберігалася у храмі San Marcelliano)

4) la Madonna Ortocasta (зберігалася у храмі San Rocco)

5) la Madonna dei Miracoli

6) Santa Maria Maggiore (зберігалася в однойменному храмі)

7) la Madonna della Salute

8) la Madonna di Santa Chiara

9) la Madonna del Pianto

10) la Madonna dell'Arsenale

11) la Madonna della Tribolazione

12) la Madonna dell'Anconetta

13) la Madonna di Spagna

14) la Madonna dell'Orto

15) la Madonna della Consolazione

16) la Madonna delle Grazie

З додаткового списку:

17) Santa Maria delle Grazie

18) la Madonna delle monache benedettine

19) Santa Maria della Carità

20) la Madonna delle monache di S. Croce alla Giudecca

21) la Madonna della Compagnia di Gesù (Corner, 1761, pp. 43–47; Gumpfenberg, 1839–1947, pp. 463–470; Moresini, 1692, pp. 201–203; Walberg, 2004).

Кожна з цих ікон має цікаву історію та іконографічні особливості. Деякі з них і сьогодні розміщені в храмах Венеції або ж у музеях. Натомість інформацію про інші ікони іноді дуже складно віднайти, тож визначення місця їхнього перебування та мистецьких особливостей залишаються актуальним завданням для сучасних дослідників. Найбільш відомими є три венеційські ікони візантійського походження – «Нікопея» у соборі Сан Марко, «Ме-

сопандітісса» з базиліки Мадонна делла Салюте та ікона «Богородиця миру» з храму Сан Джованні і Паоло (Thomaidis, 2017, p. 10).

Однією з найбільш відомих венеційських чудотворних ікон Богородиці є «Нікопея» з кінця XI ст. (у перекладі означає «Та, що дарує перемогу») з базиліки Сан Марко. Дослідники зазначають, що вона має візантійське походження (Walberg, 2013, pp. 201–207). Ікони цього іконографічного типу були доволі поширені у Візантії, вважалися градозахисними, тому часто розміщувалися як надбрамні ікони у великих містах (до прикладу – у Константинополі, а також є припущення, що на фасаді Золотих Воріт Києва у часі Київської Русі також могла бути Нікопея) (Нікітенко, 2016, с. 287, 289–290).

Інформація про цю ікону вміщена у старовинних венеційських книгах (Molin, 1821; Tiepolo, 1618; Rizzi, 1972, 1980). Перед цією іконою венеціанці збиралися на молитву з нагоди найбільш важливих подій в історії Венеції. У час небезпек духовенство у супроводі дожа несли ікону процесійною ходою через площу. У 1559 р. ікону було урочисто виставлено з нагоди завершення італійських воєн та миру, укладеного між Францією та Іспанією, а в 1571 р. – з нагоди створення Священної ліги. Також упродовж періоду епідемії чуми у 1630 р. відбувалася молитва упродовж п'ятнадцяти субот з подячною обітницею будівництва нового великого храму (Basilica di Santa Maria della Salute) та встановлення щорічного пам'ятного свята на згадку про подолання хвороби (la festa della Madonna della Salute) (21 листопада). У 1797 р., у контексті події ліквідації Венеційської Республіки, ікона також була виставлена для пошанування упродовж п'ятнадцяти днів, а у 1820 р. під час сильної посухи її несли урочистою процесією щовечора. Такі молитовні заходи перед іконою здійснювалися часто у контексті різних історичних подій, зокрема проголошення республіки Сан Марко у 1848 р., наприкінці двох світових воєн тощо (Pizzolato, 2015).

17 квітня 1618 р. під час урочистої церемонії перенесення ікони із захристії до нового вітваря у північному трансепті базиліки Сан Марко за присутності дожа Ніколо Дона вона була проголошена покровителькою Венеційської республіки (хоча цю ікону вшановували як захисницю ще з початку XVI ст.). До цього

часу ікону виставляли для публічного вшанування лише чотири рази на рік з нагоди великих Марійних свят, а також у часи кризи – війни, епідемії, голоду тощо (Walberg, 2013, pp. 201–202). Ще інша ікона Богородиці типу «Нікопея» зберігається в іншому венеційському храмі San Giovanni in Bragora (Vacci, 2009, p. 108).

Наступна відома венеційська ікона Богородиці XIII ст. – Mesopanditissa, Santa Maria Della Salute (іконографічний тип – Одигітрія) в однойменному храмі, перевезена дожем Франческо Морозіні у 1670 р. до Венеції зі собору св. Тита у Кандії, столиці Криту, після його переходу в Османське панування (Thomaidis, 2017, p. 6; «Icona Madonna delle Grazie», n.d.). Ікона стала своєрідним символом мирних відносин між венеційцями та жителями Криту. У теперішньому м. Іракліон у храмі зберігається копія цієї ікони, урочисте свято якої відзначають тут 12 січня кожного року (Ircani Menichini, 2018). До цієї ікони у Венеції уже впродовж трьох століть кожного року, 21 листопада, відбувається урочисте паломництво («Il Pellegrinaggio Annuale», n.d.).

Ще одна відома ікона Венеції – «Богородиця Миру» («Madonna della Pace») – зберігається у каплиці храму Santi Giovanni e Paolo. Орієнтовне датування – XIII або початок XIV ст. (Walberg, 2016). Також цікава історія ікони «Богородиці чудес» («Santa Maria dei Miracoli»), написаної у 1408 р. майстром Nicolò (Boni, 1887, p. 16; Corner, 1761, pp. 52–56). Важливо також згадати ікону «Madonna di Lepanto» (або ж за іншою назвою – «Madonna della Consolazione o di Lepanto»). Датування – орієнтовно початок XVI ст. Командувач венеційського флоту, а згодом дож С. Веньєр брав ікону на корабель під час переможної битви під Лепанто у 1571 р. Згодом ікона була передана його нащадками до храму Santa Maria Formosa (Pavičić, 2008).

Принагідно варто зазначити, що іконографічний тип «Богородиці Розради» («Madonna della Consolazione») був досить поширеним в Адріатичному регіоні (Voulgaropoulou, 2019, p. 19). У старовинних книгах про Венецію згадується про ікону «Madonna della Consolazione» або ж за іншою назвою «Madonna della Fava» (Martinelli, 1705, pp. 69–70; Gumpfenberg, 1839–1847, pp. 563–565). Також у колекції музею острова Торчелло зберігається ще одна ікона «Богородиця Розради» («Madre della Consolazione»). Вона,

правда, недостатньо досліджена, дуже мало відомостей про її історію та походження. Дослідники дискутують щодо датування й авторства ікони, оскільки палітра та техніка виконання незвична для італійсько-грецьких редакцій цього іконографічного типу. До прикладу, А. Ріцці приписує авторство невідомому митцеві критсько-венеційського напрямку XVI ст. (Rizzi, 1972, p. 288).

Ще один важливий іконографічний тип у Венеції – «Богородиця благодатей». Зокрема, це ікона «*Vergine delle Grazie*» (XIV ст.) у храмі San Samuele (Bacci, 2009, p. 98). Ще одна ікона «*Madonna delle Grazie*» пов'язана з одним із островів Венеційської лагуни – Santa Maria delle Grazie (Santa Maria della Cavana, або ще називають Santa Maria delle Grazie o Isola delle Grazie), де колись був монастир братства св. Джіроламо, а згодом – монастир капуцинок з 1668 р. На жаль, храм до нашого часу не зберігся (Zangirolami, 1962). Старовинні італійські книги про Венецію містять цікаві розповіді стосовно того, як у 1445 р. біля острова пропливав корабель з Константинополя зі захованою іконою Богородиці, яку мандрівники подарували до місцевої каплиці на острові на знак подяки за порятунок і втечу від турків. Назва ікони і храму пов'язана з великою кількістю вислуханих молитов, про що свідчать хроніки. Крім того, ще одна ікона Богородиці з Дитям, «грецької манери» іконописання, очевидно з Кандії, була у церкві на ближньому невеликому острові Святого Духа, яку згодом перевезли до Венеції (Corner, 1761, pp. 48–51).

Джерела також згадують про ікону Богородиці з храму Санта Марія Маджоре у Венеції. Цікаву історію походження та пошанування репрезентує також ікона «*Madonna Ortocasta*», яка колись зберігалася у церкві при монастирі св. Рокко та св. Маргарити, а тепер – у захристії храму Santo Stefano (Walberg, 2016, p. 12). Згідно з розповідями зі старовинних італійських книг, ікона походить з Лаконії, місцевості на півдні Греції, близько Спарти, а згодом перевезена до Венеції («*Church Santi Rosso*», n.d.). Зокрема, 11 липня 1597 р. відбулася урочиста процесія на чолі з патріархом Венеції кардиналом Лоренцо Приулі і чотирма єпископами, під час якої ікону урочисто перенесено у новозбудовану каплицю на подяку за чудеса оздоровлення хворих від невиліковних хвороб (Corner, 1761, pp. 18–23).

Деякі з ікон, що згадуються у старовинних італійських книгах, але зараз про них важко знайти інформацію, відкривають ще одну важливу сторінку історії – про знищені або закриті Наполеоном церкви Венеції, де зберігалися ці ікони (Da Mosto, 1940, pp. 120–167; «Chiese scomparse», 2017/18; Zorzi, 1972). Це актуальна тема для окремого подальшого ґрунтовного дослідження на основі архівних матеріалів і музейних фондів Венеції.

Цінні зразки іконографії Богородиці репрезентують також ікони, які зберігаються у музеях Венеції та сусідніх територій. Зокрема, на особливу увагу заслуговує Музей візантійських та поствізантійських ікон XIV–XVIII ст. у Венеції (Museo delle Icone / Museo Dipinti Sacri Bizantini), що функціонує у приміщенні Грецького інституту візантійських та поствізантійських досліджень з 1959 р. («Museum of icons», n.d.). Експозиція музею висвітлює зв'язки Венеції з грецьким світом, зокрема з островом Крит, які надавали Венеції певні особливості своєрідного «східного» міста на заході. Деякі ікони привезли до міста біженці, які втікали з окупованих турками територій, інші – написані грецькими іконописцями, що проживали у Венеції. Зокрема це ікони відомого грецького іконописця XVI ст. М. Дамаскина, представника Критської іконописної школи; шість інших ікон цього майстра зберігаються у музеї церковного мистецтва у м. Іракліон, при храмі св. Катерини Синайської. У Венеції митець разом з Е. Цанесом здійснював розписи фресок та частини іконостасу храму грецької спільноти San Giorgio dei Greci. Крім того, у музейній колекції є також ікони невідомих майстрів, які долучилися до створення нового крито-венеційського стилю іконопису («Museo delle icone», n.d.). З-посеред Богородичних ікон музею – Успіння Богородиці; Богородиця з Дитям, апостолами та святими; Богородиця Одігітрія XVI ст. (Voulgaropoulou, 2019, p. 15); Богородиця з пророками; вівтарна ікона, де Богородиця з Дитям, пророками, апостолами і святими («Museo delle icone», n.d.) тощо.

Для дослідників іконопису венеційського регіону цінними є також колекції крито-венеційських ікон дієцезального музею м. Падуї (зокрема Богородиця Одігітрія з Дитям Ісусом (приблизно XVI ст.), Одігітрія з Дитям (можливо XV ст.); Богородиця Одігітрія з Дитям Ісусом, абатом св. Антонієм та св. Іваном

Хрестителем («Tre Icone», n.d.). Також цікаві для дослідження ікони у колекції Галереї Академії Венеції (Le Gallerie dell'Accademia di Venezia), Museo Marciano (o di San Marco) всередині базилики Сан Марко, (де зокрема є «Madonna allattante», кін. XIII – поч. XIV ст., венеційсько-візантійський майстер) (Vacci, 2009, pp. 108–109), Museo diocesano arte sacra – Patriarcato Venezia, Museo Correr тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Старовинні італійські книги XVII–XIX ст. надають великий перелік чудотворних ікон Богородиці у Венеції. Кожна з них має оригінальну історію походження, іконографічні особливості та традиції пошанування у венеційському просторі. Деякі ікони дотепер зберігаються у храмах Венеції і є дуже відомими («Нікопея» у базиліці Сан Марко, «Месопандітисса» або ж «Богородиця uzдоровлення» («Madonna della Salute»), «Богородиця Миру», «Богородиця з Лепанто», «Богородиця чудес» («Santa Maria dei Miracoli» тощо). Найбільша кількість досліджень присвячена іконам «Нікопеї», «Богородиці uzдоровлення» та «Богородиці миру». Натомість відомості про інші ікони зі старовинного переліку часто є доволі фрагментарними. Крім того, окремі з них вже не зберігаються у храмах, де були колись, оскільки деякі з венеційських церков були знищені або зачинені у часі Наполеонівського правління. Важливі аспекти для дослідження відкривають також візантійські та грецькі ікони з венеційських музеїв. Особливе місце в іконописній спадщині Венеції належить іконам італокритської школи, яка в унікальний спосіб поєднала у собі риси італійського мистецтва та візантійського стилю. Таким чином, іконографічні та стилістичні особливості Богородичних ікон Венеції репрезентують цінний вимір для сучасних досліджень. Також на окреме дослідження заслуговують маловідомі ікони візантійського стилю у численних венеційських храмах. Крім того, на основі детального вивчення ікон зі згаданих старовинних списків можна розробити цікаві туристичні та паломницькі екскурсійні маршрути Венецією.

Джерела та література

Нікітенко, Н. (2016). Ікона Богородиця Нікопея на Золотих воротах як захисний символ Києва. *Славістична збірка*, 2, 282–292.

- Bacci, M.** (2009). Venezia e l'icona. *Torcello. Alle origini di Venezia tra Occidente e Oriente: exhibition catalogue* (Venice, Museodiocesano, 29 August 2009 – 10 January 2010) (pp. 96–115). Venice: Marsilio.
- Bacci, M.** (2020). Greek Madonnas and Venetian Fashion. *Convivium*, 7 (1), 152–177.
- Boni, G.** (1887). *Santa Maria dei Miracoli in Venezia*. Venezia: Stabilimento tipografico dei fratelli Vicentini.
- Chiese scomparse e sopprese a Venezia nell' epoca Napoleonica.* (2017/18). Retrieved from <https://www.pellizzarimichele.it/files/downloads/Chiese-Venezia-Napoleone.pdf>.
- Church Santi Rocco e Margarita 1488.* (n.d.). Retrieved from <http://www.veniceoperaworld.com/011%20the%20history%20of%20the%20location.pdf>.
- Cornaro, F.** (1758). *Venezia favorita da Maria*. Giov. Manfre.
- Corner, F.** (1761). *Notizie storiche delle apparizioni, e delle immagini piu celebri di Maria Vergine santissima nella citta, e dominio di Venezia. Tratte da documenti, tradizioni, ed antichi libri delle Chiese nelle quali esse immagini son venerate*. Presso Antonio Zatta.
- Da Mosto, A.** (1940). *L'Archivio di Stato di Venezia. Indice generale, storico, descrittivo ed analitico*. Roma.
- Deluga, W.** (2014). Between Candia and Venice. The role of European engravings in the iconographic transformations of post-Byzantine painting in Greece. *Series Byzantina*, 12, 75–109.
- Gumpfenberg, G.** (1839–1847). *Atlante Mariano, ossia origine delle immagini miracolose della B. V. Maria venerate in tutte le parti del mondo, recato in italiano ed aggiuntevi le ultime immagini prodigiose fino al secolo XIX da Agostino Zanella sacerdote veronese*. Verona: Sanvido.
- Gumpfenberg, G.** (1840). *Italia: 1–8: Europa* (Vol. 1). Verona: Tipografia Sanvido.
- Icona Madonna delle Grazie detta "Della Salute".* (n.d.). Retrieved from <http://www.iconedelveneto.it/basilica-santa-maria-della-salute/>.
- Il Pellegrinaggio Annuale.* (n.d.). Retrieved from <https://basilicasalutevenezia.it/pellegrinaggio-annuale/>
- Ircani Menichini, P.** (2018). *Unde Origo Inde Salus. Dove è l'origine qui è la salute. Madonna Di Salvezza*. Retrieved from <https://annunziata.xoom.it/madonna%20salute%20veneziana%20volterra.pdf>.
- Martinelli, D.** (1705). *Il ritratto ovvero Le cose piu notabili di Venezia diviso in due parti. Nella prima si descrivono brevemente tutte le chiese della citta ... Nella seconda, si fa breve relazione del governo della Repubblica, delli magistrati, delle fabbriche pubbliche e piu riguardueueli etc. Ampliato con la relazione delle fabbriche pubbliche e private, & altre cose piu notabili*

- successes dall'anno 1682 fino al presente 1704, da D.L.G.S.V.* Venezia: Presso Lorenzo Baseggio.
- Molin, A.M.** (1821). *Dell'antica immagine di Maria santissima che si conserva nella basilica di S. Marco in Venezia*. Venezia: Tipografia Zerletti.
- Moresini, A.** (1692). *Origine delle chiese dedicate a Maria Vergine Gran Madre di Dio, e riverite dalle quattro parti del mondo...*
- Muir, E.** (1989). The virgin on the street corner: the place of the sacred in Italian cities. In S. Ozment (Ed.), *Religion and Culture in the Renaissance and Reformation* (pp. 25–40).
- Museo delle icone.* (n.d.). Retrieved from <http://www.istitutoellenico.org/museo/index.html>.
- Museum of icons.* (n.d.). Retrieved from <https://www.venezia-tourism.com/en/venice-attractions/museums/museum-of-icons.html>.
- Passarelli, G.** (2007). *Creta: tra Bisanzio e Venezia*. Milano: Jaca Book.
- Pavičić, I.P.** (2008). Le idee cristologiche nel contesto della commemorazione della battaglia di Lepanto: contributo allo studio dell'altare di Giovanni Vrananell a chiesa di San Giuseppe a Venezia. *IKON, 1*, 215–226.
- Pizzolato, L.** (2015). *La Madonna Nicopeia, portatrice di vittoria*. Retrieved from <https://www.venetostoria.com/?p=3155>.
- Rizzi, A.** (1972). Le icone bizantine e postbizantine delle chiese veneziane. *Thesaurismata, 9*, 250–291.
- Rizzi, A.** (1980). Un'icona constantinopolitana del XII secolo a Venezia: La Madonna Nicopeia. *Thesaurismata, 17*, 290–306.
- Thomaidis, D.** (2017). Greek icons in Venice and their impact on Venetian identity. *Diogenes, 6*, 1–12.
- Tiepolo, G.** (1618). *Trattato dell'immagine della gloriosa Vergine dipinta da San Luca. Conservata già molti secoli nella ducale Chiesa di San Marco della città di Venetia*. Venice: Alessandro Polo.
- Tre Icone del Museo Diocesano – Padova.* (n.d.). Retrieved from <http://www.iconedelveneto.it/museo-diocesano-di-padova/>
- Voulgaropoulou, M.** (2019). From Domestic Devotion to the Church Altar: Venerating Icons in the Late Medieval and Early Modern Adriatic. *Religions, 10* (6), 390. doi: 10.3390/rel10060390.
- Walberg, D.** (2016). Tradition and Propaganda in the Venetian Madonna della Pace. *IKON, 9*, 269–282.
- Walberg, H.D.** (2004). "Una compiuta galleria di pitture veneziane": The Church of S. Maria Maggiore in Venice. *Studi Veneziani, XLVIII*, 1000–1045.
- Walberg, H.D.** (2013). The Cult of the Nicopeiain Seventeenth-Century Venice. *Reflections on Renaissance Venice: A Celebration of Patricia Fortini Brown* (pp. 201–207).

- Zangirolami, C.** (1962). *Storia delle chiese: dei monasteri, delle scuole di Venezia rapinate e distrutte da Napoleone Bonaparte*. Venezia: G. Zanetti.
- Zorzi, A.** (1972). *Venezia scomparsa*.

References

- Nikitenko, N.** (2016). Ikona Bohorodytsia Nikopeia na Zolotykh vorotakh yak zakhysnyi symvol Kyieva [Icon of the Mother of God Nikopeia at the Zoloti Vorota as a protective symbol of Kyiv]. *Slavistychna zbirka – Slavic Collection*, 2, 282–292 [in Ukrainian].
- Bacci, M.** (2009). Venezia e l'icona [Venice is the icon]. *Torcello. Alle origini di Venezia tra Occidente e Oriente: exhibition catalogue* (Venice, Museodiocesano, 29 August 2009 – 10 January 2010) – *Torcello. At the origins of Venice between West and East: exhibition catalog* (Venice, Museodiocesano, 29 August 2009 – 10 January 2010) (pp. 96–115). Venice: Marsilio [in Italian].
- Bacci, M.** (2020). Greek Madonnas and Venetian Fashion. *Convivium*, 7 (1), 152–177.
- Boni, G.** (1887). *Santa Maria dei Miracoli in Venezia [Santa Maria dei Miracoli in Venice]*. Venezia: Stabilimento tipografico dei fratelli Vicentini [in Italian].
- Chiese scomparse e soppresse a Venezia nell' epoca Napoleonica [Churches that disappeared and were suppressed in Venice in the Napoleonic era]*. (2017/18). Retrieved from <https://www.pellizzarimichele.it/files/downloads/Chiese-Venezia-Napoleone.pdf> [in Italian].
- Church Santi Rocco e Margarita 1488 [Church Santi Rocco e Margarita 1488]*. (n.d.). Retrieved from <http://www.veniceoperaworld.com/011%20the%20history%20of%20the%20location.pdf> [in Italian].
- Cornaro, F.** (1758). *Venezia favorita da Maria [Venice favored by Maria]*. Giov. Manfre [in Italian].
- Corner, F.** (1761). *Notizie storiche delle apparizioni, e delle immagini piu celebri di Maria Vergine santissima nella citta, e dominio di Venezia. Tratte da documenti, tradizioni, ed antichi libri delle Chiese nelle quali esse immagini son venerate [Historical information of the apparitions, and of the most famous images of the Most Holy Virgin Mary in the city, and dominion of Venice. Taken from documents, traditions, and ancient books of the Churches in which these images are venerated]*. Presso Antonio Zatta [in Italian].
- Da Mosto, A.** (1940). *L'Archivio di Stato di Venezia. Indice generale, storico, descrittivo ed analitico [The State Archives of Venice. General, historical, descriptive and analytical index]*. Roma [in Italian].

- Deluga, W.** (2014). Between Candia and Venice. The role of European engravings in the iconographic transformations of post-Byzantine painting in Greece. *Series Byzantina*, 12, 75–109.
- Gumpfenberg, G.** (1839–1847). *Atlante mariano, ossia origine delle immagini miracolose della B. V. Maria, venerate in tutte le parti del mondo, recato in italiano ed aggiuntesi le ultime immagini prodigiose fino al secolo XIX da Agostino Zanella sacerdote veronese [Marian Atlas, i.e. origin of the miraculous images of the B. V. Mary, venerated in all parts of the world, brought in Italian and added the latest prodigious images up to the 19th century by Agostino Zanella, a Veronese priest]*. Verona: Sanvido [in Italian].
- Gumpfenberg, G.** (1840). *Italia: 1–8: Europa [Italy: 1–8: Europe]*. (Vol. 1). Verona: Tipografia Sanvido [in Italian].
- Icona Madonna delle Grazie detta "Della Salute" [Icon of Our Lady of Grace known as "Della Salute"]*. (n.d.). Retrieved from <http://www.iconedelveneto.it/basilica-santa-maria-della-salute/> [in Italian].
- Il Pellegrinaggio Annuale [The Annual Pilgrimage]*. (n.d.). Retrieved from <https://basilicasalutevenezia.it/pellegrinaggio-annuale/> [in Italian].
- Ircani Menichini, P.** (2018). *Unde Origo Inde Salus. Dove è l'origine qui è la salute. Madonna Di Salvezza [Unde Origo Inde Salus. Where the origin is, here is health. Madonna Of Salvation]*. Retrieved from <https://annunziata.xoom.it/madonna%20salute%20veneziana%20volterra.pdf> [in Italian].
- Martinelli, D.** (1705). *Il ritratto ovvero Le cose piu notabili di Venezia diviso in due parti. Nella prima si descrivono brevemente tutte le chiese della citta ... Nella seconda, si fa breve relazione del governo della Repubblica, delli magistrati, delle fabbriche pubbliche e piu riguardueuoli etc. Ampliato con la relazione delle fabbriche pubbliche e private, & altre cose piu notabili successe dall'anno 1682 fino al presente 1704, da D.L.G.S.V. [The portrait is the most notable things in Venice divided into two parts. In the first, all the churches of the city are briefly described ... In the second, a brief report is made of the government of the Republic, the magistrates, the public buildings and more concerning etc. Expanded with the report of public and private buildings, & other more notable things happened from the year 1682 to the present 1704, by D.L.G.S.V.]*. Venezia: Presso Lorenzo Baseggio [in Italian].
- Molin, A.M.** (1821). *Dell'antica immagine di Maria santissima che si conserva nella basilica di S. Marco in Venezia [Of the ancient image of the Blessed Virgin Mary which is preserved in the Basilica of San Marco in Venice]*. Venezia: Tipografia Zerletti [in Italian].
- Moresini, A.** (1692). *Origine delle chiese dedicate a Maria Vergine Gran Madre di Dio, e riverite dalle quattro parti del mondo ... [Origin of the churches*

- dedicated to the Virgin Mary Great Mother of God, and revered by the four parts of the world...]* [in Italian].
- Muir, E.** (1989). The virgin on the street corner: the place of the sacred in Italian cities. In S. Ozment (Ed.), *Religion and Culture in the Renaissance and Reformation* (pp. 25–40).
- Museo delle icone [Icon Museum]*. (n.d.). Retrieved from <http://www.istitutoellenico.org/museo/index.html> [in Italian].
- Museum of icons*. (n.d.). Retrieved from <https://www.venezia-tourism.com/en/venice-attractions/museums/museum-of-icons.html>.
- Passarelli, G.** (2007). *Creta: tra Bisanzio e Venezia [Crete: between Byzantium and Venice]*. Milano: Jaca Book [in Italian].
- Pavičić, I.P.** (2008). Le idee cristologiche nel contesto della commemorazione della battaglia di Lepanto: contributo allo studio dell'altare di Giovanni Vrananell a chiesa di San Giuseppe a Venezia [Christological ideas in the context of the commemoration of the battle of Lepanto: contribution to the study of the altar by Giovanni Vrananell in the church of San Giuseppe in Venice]. *IKON, 1*, 215–226 [in Italian].
- Pizzolato, L.** (2015). *La Madonna Nicopeia, portatrice di vittoria [The Madonna Nicopeia, bringer of victory]*. Retrieved from <https://www.venetostoria.com/?p=3155> [in Italian].
- Rizzi, A.** (1972). Le icone bizantine e postbizantine delle chiese veneziane [Byzantine and post-Byzantine icons of Venetian churches]. *Thesaurismata*, 9, 250–291 [in Italian].
- Rizzi, A.** (1980). Un'icona constantinopolitana del XII secolo a Venezia: La Madonna Nicopeia [A 12th century Constantinopolitan icon in Venice: The Nicopeia Madonna]. *Thesaurismata*, 17, 290–306 [in Italian].
- Thomaidis, D.** (2017). Greek icons in Venice and their impact on Venetian identity. *Diogenes*, 6, 1–12.
- Tiepolo, G.** (1618). *Trattato dell'immagine della gloriosa Vergine dipinta da San Luca. Conservata già molti secoli nella ducal Chiesa di San Marco della città di Venetia [Treatise on the image of the glorious Virgin painted by Saint Luke. Preserved for many centuries in the ducal Church of San Marco in the city of Venetia]*. Venice: Alessandro Polo [in Italian].
- Tre Icone del Museo Diocesano – Padova [Three Icons from the Diocesan Museum – Padua]*. (n.d.). Retrieved from <http://www.iconedelveneto.it/museo-diocesano-di-padova/> [in Italian].
- Voulgaropoulou, M.** (2019). From Domestic Devotion to the Church Altar: Venerating Icons in the Late Medieval and Early Modern Adriatic. *Religions*, 10 (6), 390. doi: 10.3390/rel10060390.
- Walberg, D.** (2016). Tradition and Propaganda in the Venetian Madonna della Pace. *IKON*, 9, 269–282.

- Walberg, H.D.** (2004). "Una compiuta galleria di pitture veneziane": The Church of S. Maria Maggiore in Venice. *Studi Veneziani*, XLVIII, 1000–1045.
- Walberg, H.D.** (2013). The Cult of the Nicopeiain Seventeenth-Century Venice. *Reflections on Reniassance Venice: A Celebration of Patricia Fortini Brown* (pp. 201–207).
- Zangirolami, C.** (1962). *Storia delle chiese: dei monasteri, delle scuole di Venezia rapinate e distrutte da Napoleone Bonaparte* [*History of the churches: of the monasteries, of the schools of Venice robbed and destroyed by Napoleon Bonaparte*]. Venezia: G. Zanetti [in Italian].
- Zorzi, A.** (1972). *Venezia scomparsa* [*Venice disappeared*]. [in Italian].

Стаття надійшла до редакції 17.09.2021 р.
Стаття рекомендована до друку 20.10.2021 р.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 94(37)

DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.242264

Олег ПЕТРЕЧКО

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (o.petrechko@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5535-3730>

НОВА МОНОГРАФІЯ ПРО ФІНАНСОВЕ ГОСПОДАРСТВО СТАРОДАВНІХ РИМЛЯН

Рецензія на монографію:

Сергеев И.П. Очерк истории финансового хозяйства древних римлян. Харьков : Майдан, 2021. 380 с.

ISBN 978-966-372-798-1

Ще у 2013 р. у видавництві Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна побачила світ монографія І.П. Сергєєва «Державні установи давніх римлян: пізня Республіка і рання Імперія», рукопис якої нам свого часу довелося рецензувати. Нове дослідження автора присвячене іншому, не менш важливому аспекту життя стародавніх римлян і є продовженням багаторічної та копіткої праці автора у царині антикознавства.

Проблема фінансового господарства античної цивілізації здавна викликала велике зацікавлення істориків. Підвалини її вивчення були закладені видатним німецьким антикознавцем Августом Беком, який ще на початку XVIII ст. присвятив моно-

© Олег Петречко, 2021

графію аналізу фінансового господарства стародавніх Афін. Періодом активного вивчення фінансового господарства стародавніх римлян були друга половина XIX – початок XX ст. На цей час припадає публікація кількох ґрунтовних досліджень (монографії Т. Моммзена, О. Гіршфельда, Й. Марквардта, І.В. Нетушила, М.І. Ростовцева *etc.*), в яких, на основі великого масиву зібраних на той час історичних джерел, були висвітлені основні аспекти проблеми. Фінансове господарство давніх римлян не залишалось поза увагою істориків і після Першої світової війни. Низка питань, які стосувалися історії економічного життя Стародавнього Риму, розглядалась у монографічних дослідженнях, багатотомних виданнях (зокрема, у двох виданнях «Кембриджської стародавньої історії»), в журнальних статтях. Проте монографічного дослідження, присвяченого безпосередньо історії фінансового господарства стародавніх римлян, у якому були б використані свідчення джерел, накопичені після публікації згаданих вище досліджень другої половини XIX – початку XX ст., і був би врахований внесок у вивчення окремих аспектів проблеми в новітніх публікаціях антикознавців, до цього часу не було. Цю прогалину власне і заповнює монографічне дослідження професора Івана Сергеева. З огляду на це можна лише вітати публікацію цієї наукової роботи.

Оскільки монографія присвячена міждисциплінарній проблемі, вивчення якої передбачає використання здобутків різних наук, І.П. Сергеев звертає увагу на внесок у її розробку не лише істориків, а й представників економічної та фінансової науки, фінансового права. У монографії багато уваги приділяється тлумаченню термінів, які стосуються предмета дослідження. Одні з них (господарство, фінанси, податок, доходи *etc.*) цілком зрозумілі економістам, але потребують пояснення для істориків; інші (публікани, прокуратори, ценз, трибут, конгіарій *etc.*), навпаки, не завжди адекватно трактуються спеціалістами в сфері економічних наук.

Структура монографія добре продумана, дає змогу належно розкрити тему. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, бібліографії дослідження та списку скорочень. За змістом рецензована монографія відповідає схемі класиків дослідження фінансового господарства стародавніх римлян, зокрема таких як

О. Гіршфельд та Й. Марквардт. Спершу автор розглядає суспільні потреби давніх римлян та те, як вони задовольнялись, потім з'ясовує, якими були джерела коштів, необхідних для задоволення цих потреб, а після цього характеризує еволюцію організації управління фінансовим господарством римської держави.

У першому розділі монографії (с. 16–185) автор ретельно досліджує потреби римського суспільства та заходи римського уряду щодо їх задоволення. Зокрема, мова йде про забезпечення громадянам можливості виконання релігійних обрядів, досягнення успіхів у боротьбі із зовнішніми ворогами, поліпшення побутових умов *etc.* Серед іншого автор говорить про видатки на дипломатичну діяльність, забезпечення громадян свіжою водою, компенсацію римським громадянам за збитки, яких вони зазнали від політичних переслідувань, кошти на ліквідацію наслідків стихійних лих, допомогу на дітей малозабезпеченим сім'ям *etc.*

Наступний розділ монографічного дослідження (с. 186–257) присвячений аналізу джерел задоволення суспільних потреб стародавніх римлян, про які йшла мова у розділі першому. Автор поділяє усі джерела доходів римської скарбниці на податкові та неподаткові, розглядає принцип оподаткування римських громадян та осіб без римського громадянства, збору податків з провінцій, прямих та непрямих податків, організацію збору податків, накладання штрафів, судові збори, конфіскацію майна *etc.* Серед іншого І. Сергєєв звертає увагу на податок, що накладався на неодружених, податок на відпуск раба на волю, на спадщину, на громадські збиральні *etc.*

Третій розділ монографії аналізує проблему управління римськими фінансами (с. 258–300). Автор наголошує на тому, що у республіканську епоху коштами скарбниці розпоряджався сенат, який повинен був надати офіційний дозвіл на використання коштів, наприклад – консулу для ведення бойових дій. У монографії детально розглядаються магістратури, пов'язані із функціонуванням фінансової системи у Римі та у провінціях, наголошено на змінах, які відбулися у цій сфері з доби правління Августа, відмінностях між управлінням фінансами у сенатських та імператорських провінціях *etc.*

Позитивом монографії є добре продумані та змістовні примітки, які розміщені після вступу та кожного з трьох розділів,

що допомагає у роботі з основним текстом. Перший розділ складається з 72 сторінок основної частини (с. 16–88) і 97 приміток (с. 88–185); другий розділ – 29 (с. 186–215) і 41 (с. 216–257) сторінки відповідно; третій розділ – 23 сторінки основної частини (с. 258–281) і 19 сторінок приміток (с. 281–300). Зважаючи на те, що примітки надруковані шрифтом меншого кегля, за обсягом матеріалу вони суттєво переважають основний текст. Деякі примітки є окремими науковими дослідженнями того чи того питання. Наприклад, примітки до першого розділу № 221 щодо римських лазень (с. 133–137), № 383 щодо римських доріг (с. 151–158), № 384 щодо передачі інформації на великі відстані (с. 158–162); примітки до другого розділу № 3 щодо податків та оподаткування (с. 217–221), № 16 щодо римських провінцій (с. 228–231) *etc.*

Бібліографія включає джерела (наративні, епіграфічні, юридичні, нумізматичні) (с. 305–312), довідникову літературу та словники (с. 312–313), загальну і спеціальну літературу (с. 314–374).

Список скорочень (с. 375–378) полегшить роботу з монографією широкому колу читачів, зокрема й студентам.

Монографія І.П. Сергєєва написана на широкій джерельній базі, з глибоким знанням історіографії проблеми. Все ж дозволимо собі висловити деякі зауваження і побажання.

1. Обсяг першого розділу суттєво переважає обсяг другого та третього. Частково це можна пояснити тим, що у суспільному господарстві, на відміну від приватного, витрати на задоволення соціальних потреб важливіші за доходи.
2. У вступі (с. 5–15) автор підкреслює, що має намір вивчати фінансове господарство не Стародавнього Риму як державного об'єднання, а саме стародавніх римлян. Ще у монографії 1999 р. (Римська імперія у III ст. н. е. Проблеми соціально-політичної історії) професор І. Сергєєв висловив позицію, що Пізня імперія не була державою римлян. Цієї думки він дотримується і сьогодні та наголошує на цьому у рецензованій монографії. З огляду на це, верхню хронологічну межу дослідження автор визначає як кінець III ст. н. е. (с. 10). На нашу думку, такий підхід є приводом до наукової полеміки.

3. У монографії не йде мова про кредит, банки, карбування монет. Ці питання достатньо опрацьовані в історіографії, в тому числі і в українській (праці М.М. Сайко).
4. Ми зазначали, що примітки за обсягом переважають основний текст. На нашу думку, частину матеріалу, який міститься у примітках, можна було б без шкоди для змісту викласти в основному тексті.
5. Як ми відзначали, робота написана на широкій джерельній базі. Лєвова доля посилань стосується наративних джерел, натомість посилань на юридичні документи та епіграфічні джерела порівняно менше. Ймовірно, це можна пояснити тим, що у багатьох випадках автор користується працями дослідників, які уже посилаються на ці джерела.
6. У роботі наявні кольорові ілюстрації, які допомагають краще сприймати текст. З цією ж метою, на нашу думку, можна було б додати ще деякі малюнки, схеми (наприклад, управління фінансами у системі римських магістратур).
7. Робота завершується оригінальними висновками (с. 301–304), які впливають з тексту дослідження. На нашу думку, вони могли б бути більш розлогими.

Незважаючи на висловлені зауваження і побажання, потрібно констатувати, що рецензована монографія професора І. Сергєєва є, без сумніву, значним надбанням української історіографії античності, важливим вкладом у вивчення широкого спектру проблем історії Стародавнього Риму, безумовно зацікавить професійних істориків та економістів, і буде затребувана широким колом любителів античної історії.

*Рецензія надійшла до редакції 10.08.2021 р.
Рецензія рекомендована до друку 18.10.2021 р.*

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Збірник наукових праць Дрогобицького
державного педагогічного університету
імені Івана Франка

Серія Історія. Випуск 8/50 (2021)

Головний редактор **Юрій Стецик**
Технічний редактор **Ольга Лужецька**
Коректор **Олександр Голубєв**

Підписано до друку 09.12.2021 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 26,62. Тираж 50. Замовлення № 93.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

COLLECTION OF SCIENTIFIC ARTICLES

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

PROBLEMS OF HUMANITIES

a collection of scientific articles

Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

History Series. Issue 8/50 (2021)

Editor-in-chief Yuriy Stetsyk
Technical Editor Olha Luzhetska
Corrector Oleksandr Golubev

Signed for printing on 09.12.2021. Format 60x84/16. Offset paper.
Times New Roman Font. Digital printing. Printer's sheet 26.62.
Circulation 50. Order № 93.
Printed from the finished original layout.

"Helvetica" Publishing House
65101, Ukraine, Odessa, Inglezi Street, 6/1
Telephone: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Certificate of the subject of publishing
DK № 6424 dated October 4, 2018